

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 09822

YIDN IN PARIZ

Yehezkel Kornhendler

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

יחזקאל קארנהענדלער

יידן אין פאריז

צווייט בוך

"קייזער וועג"

צום ווארט פון זיין

א. א. א. א.

וואס קען זיין פארקייט?

1987

יחזקאל קארנהענדלער

יידן אין פאריז

מאטעריאלן פאר יידישער געשיכטע

צווייט בוך

פאריז
תשמ"א — 1981

«יידן אין פאריז» פון יחזקאל קארנהענדלער — צווייט בוך.

אַדרעס פון מחבר :

CH. KORENCHANDLER, 36, avenue du Général-Michel-Bizot, 75012 Paris

© Copyright by Ch. Korenchandler. Paris 1981

דערשינען פון זעלבן מחבר :

- 1930 ..... ווהין פירט אונדז י. ל. פּרץ
- 1934 ..... נאַפּאַלעאַנס בריוו צו מאַריע לואיזע
- 1936 ..... אַלט כאַריז
- 1936 ..... אַ קול אין מדבר (דערציילונגען)
- 1938 ..... פּרויען (דערציילונגען און איינאַקטערס)
- 1945 ..... דער טויט פון ישו און ... פּוילן
- 1947 ..... בריוו פון לעקטור (פיר יאָר נאַצי־הערשאַפט אין פּראַנקרייך)
- 1948 ..... אַלט פּאַריז (פאַרגרעסערטע אויסגאַבע)
- 1955 ..... אַ גאַסט פּין יענער וועלט
- 1958 ..... ראַטעל (איר קונסט, איר לעבן, איר יידישקייט)
- 1965 ..... פּאַריזער היסטאָרישע קוריאַזן
- 1970 ..... יידן אין פּאַריז (ערשט בוך)
- 1974 ..... כּוץ דער און יענער וועלט (דערציילונגען)

א הארציקן דאנק :

דעם ד"ר נח גריס פאָר דער חברישער הילף ביים רעאָליזירן די אויסגאַבע.

דעם דיכטער משה וואָלדמאַן וואָס האָט אינספּירירט דאָס דערשיינען פון דעם בוך.

דער געזעלשאַפט „זעלבסטהילף“ און אַלע פּריינד־אַבאַנענטן, וואָס האָבן דערמעגלעכט דאָס רעאָליזירן די אויסגאַבע, אָן אַרבעט וואָס האָט צוואַמען מיטן ערשטן בוך, אַוועקגענומען דרייסיק יאָר אַנטערענגונג.

דעם פּריינד שמואל ליכטענשטיין, פאָר זיינע אַנטערענגונגען און זאָרג פאָר דער אויסגאַבע.

דאָס ערשטע בוך „יידן אין פּאַריז“, דערשינען אין יאָר 1970, איז אויס־געצייכנט געוואָרן מיטן ליטעראַטור־פּרייז א. נ. פון „זכריה גאַנאָפּאַלסקי“.

א י נ ה א ל ט

זייט	קאפיטל
11	1 דער לאטיינישער קווארטאל
36	2 יידישע מאמענטן אין לוקסענבורגער גארטן
43	3 יידיש פארמעגן
52	4 „דער טאנץ“
59	5 יידישע קינסטלער און מעצענאטן
68	6 דער פער לאשעז
89	7 דאָס בית־עולם מאַנפאַרנאַס
129	8 דאָס בית־עולם מאַנמאַרט
154	9 דאָס בית־עולם פּאַסי
165	10 „הייזער דערציילן“
185	11 הונדערט יאָר יידיש טעאַטער אין אַפּריז
199	12 דאָס בית־עולם באַניע
220	13 קאַמפּלעטירונגען
223	ביבליאָגראַפיע
229	קלישעס
231	זוכצעטל

יחזקאל קארנהענדלער איז געבוירן אין ווארשע אין יאר 1899. פון יולי 1919 ביז יולי 1922 אין פוילישן מיליטער. אין סעפטעמבער 1922 פארלאזט פוילן. אין פאריז זינט 1923. דעביוטירט אין יאר 1924 אין לייפציגער וואכנבלאט „אונזער לעבן“. זינט 1927 געפירט אין פארלויף פון 45 יאר וועכנטלעכע אויספלוגן א. נ. „באקענט איך מיט פאריז“. אין 1939 פרייוויליקער אין דער פראנצויזישער ארמיי. נאך דער דעמאביליזאציע, אקטיוו אין א פאריזער יידישער ווידערשטאנדס-גרופע. פון חודש אקטאבער 1942 ביז אקטאבער 1943 אינטערנירט אין די לאגערן ריוואלט און אין פי לעוועק. אויסגעצייכנט מיט דער „מעדאי קאמע-מאראטיוו פראנסעז דע לא גער“.

ביוסט פון מחבר
סקולפטאר : מיכאל מילבערגער

I.

דער לאטיינישער קווארטאל

אריבערגייענדיק די סען-מישעל-נוויק, וואָס פירט פון דעם סיטע-אינדזל צום לינקן ברעג פון דער סען, געפינען מיר זיך אויפן אזוי באַרימטן פּלאַץ סען-מי-שעל, דעם קאַכנדיקסטן פּונקט פון דעם א. ג. לאַטיינישן קוואַרטאַל, וואָס איז פּול מיט קאַפּעען, רעסטאָראַנען, געשעפטן, פּילם-הייזער און פּאַרוויילונגס-טעאַטערן. דער פּלאַץ איז פּול מיט פּוסגייערס, שפּאַצירערס, און סטודענטישער יוגנט. מאַסן איינאַס איילן דאָ אין אַלע ריכטונגען פון דער שטאָט.

דער פּלאַץ און די גאַסן אַרום זענען הויך פּול מיט טוריסטן, וואָס קומען פון אַלע עקן וועלט, כדי זען און זיך באַקענען מיט די אזוי פּיל אינטערעסאַנטע ערטער פון דער שטאָט און דערונטער אויך מיטן לאַטיינישן קוואַרטאַל, וואָס האָט צו דערציילן אַ ביז גאַר רייכע, אַריבער צוויי טויזנט יאָר אַלטע, געשיכטע, וואָס פאַרמאָגט אויך אינטערעסאַנטע בלעטער, וועגן יידיש לעבן און יידישער פאַרגאַנגענהייט אין פאַריז.

דער אזוי באַרימטער פּלאַץ און אזוי אויך דער בולוואַר סען-מישעל, וואָס הייבט זיך דאָ אָן און שניידט אַדורך אַ גרויסן טייל פון לאַטיינישן קוואַרטאַל, האָבן אָבער נישט הינטער זיך קיין זייער אַלטע געשיכטע; ס'איז אַן עקסיסטענץ וואָס הייבט זיך אָן צווישן די יאָרן 1240 און 1860, ווען דער פאַריזער פרעפעקט האַסמאַן האָט, מיט זיינע איבערבויע-פּלענער (דערונטער אויך צוליב סטראַטעגישע, אַנטי-רעוואָלוציע-טעמים), ממש איבערגעקערט פאַריז. צווישן די פאַרשידענע שטאַט-ענדערונגען האָט מען דאָן צעוואַרפן גאַנצע קוואַרטאַלן, אָפּגעשאַפט און אויך געענדערט פּיל גאַסן און געטלעך, וואָס האָבן זיך דאָ געפונען און דאָן איז געשאַפן געוואָרן דער היינטיקער פּלאַץ און אויך דער דערנעבנדיקער בריי-טער בולוואַר סען-מישעל.

אָבער אַרום דעם פּלאַץ סען-מישעל, וואָס זיינע הייזער זענען אויפגעבויט געוואָרן אין יאָר 1855 אין אַן איינהייטלעכן סטיל, געפינען זיך זייטיקע, אל פּי נס נאָך אָפּגעשוּינטע, יאָרהונדערטער אַלטע, שמאַלע געטלעך, מיט הויכע, צוויי אָן איינ-פענצטערדיקע בנינים און צווישן די דאָזיקע געטלעך, געפינט זיך אויך די אזוי אַלטע רי דע לאַ האַרפּ (האַרפע), וואָס האָט צו דערציילן אַ ביז גאַר רייך און אויפרודערנדיק קאַפיטל פון יידישער פאַרגאַנגענהייט; אַ געשיכטע וואָס גרייכט צום 12-טן יאָרהונדערט און אפילו פריער.

דארף־זשע דאָ דערציילט ווערן, אַז אין סוף פון 12־טן י.ה. ווען דער פראַנץ־ציווישער מלך פיליפ־אויגוסט האָט אין יאָר 1198, דערלויבט די יידן צוריק אַריינצוקומען אין לאַנד אַריין — נאָכן האָבן זיי, אין יאָר 1182 באַרויבט און פאַרטריבן — האָבן די צוריק אַריינגעקומענע יידן, נישט געפונען מער קיין מעג־לעכטייט זיך צוריק צו באַזעצן אין דעם א. ג. סיטע־אינדזל, וווּ די מערהייט יידן האָבן געווינט ביז דעם אַרויסטרייבן זיי פון לאַנד. דאָן האָט דער רוב פון די צוריקגעקומענע יידן זיך באַזעצט אויף דער לינקער זייט סען, אין ערטער וואָס בילדן דעם היינטיקן פינפטן אַראַנדיסמענט און איינע פון די געסלעך, וואָס איז דאָן געוואָרן דער עיקר־צענטער פון יידישן לעבן אין פאַריז, איז געווען די ביז היינט קאַנסערווירטע, אָבער שווער דעפאַרמירטע און פיל צעשטערטע רי דע לאַ האַרפּ, וואָס איז אַן ספּק, די סאַמע עלטסטע יידישע גאַס אין פאַריז, וואָס געפינט זיך האַרט ביים פּלאַץ סען־מישעל. זי הייבט זיך אָן אין דער דערנעבנדיקער רי סאַן־סעוועראַן און ענדיקט זיך — נאָכן שווערן פאַרקירצן זי — ביים, זױך נישט זייער אַלטן — בולוואַר סען־זשערמען (1).

פון אָנהייב, אין ווייטן אַמאָל, האָט די רי דע לאַ האַרפּ געהייסן „די אַלטע יידן־גאַס“ און דערנאָך, אין מיטן פון 13־טן י.ה. (אין 1247) האָט מען זי אָנגע־הויבן רופן מיט איר היינטיקן נאָמען, צוליב אַ שילדל וואָס איז דאָ געהאַנגען. אויף וועלכן ס'איז געווען אויסגעמאַלן דוד המלך, וואָס שפּילט אויף אַ האַרפּע. און אויב די צוריק געקומענע יידן האָבן דאָן, אין סוף פון 12־טן און אין אָנהייב 13־טן י.ה. זיך באַזעצט אין דער דאָזיקער געגנט, איז עס וואַרשיינלעך אַזוי געשען צוליב אַ פּריערדיקער פאַרבינדונג, וואָס די יידן פון יענער צייט האָבן געהאַט מיטן אַרום, אַ פאַרבינדונג וועגן וועלכער מען ווייסט נאָר, אַ צווישן צענטן און צוועלפטן י.ה. זאָל זיך דערנעבן האָבן געפונען אַ שול און אַ יידיש בית־עולם, אָבער וועגן וועלכן ס'זענען נישט פאַראַן קיין גענויע ידיעות. אַלץ וואָס מען ווייסט איז, אַז אַזאַ יידיש בית־עולם האָט זיך געפונען צווישן דער נישט ווייטער רי גאַלאַנד און רי דאַמאַ און דאָס איז וואַרשיינלעך געווען דאָס בית־עולם, אויף וועלכן די יידן פון פאַריז, וווינענדיק נאָך אין סיטע־אינדזל, פלעגן ביז צום אַרויסטרייבן זיי אין יאָר 1182, קובר זיין די געשטאַרבענע, וואַרעם דאָס סיטע־אינדזל איז געווען צו קליין אויף קענען דאַרט האָבן אַ בית־עולם. באַזעצנדיק זיך אויף דער לינקער זייט סען, האָבן די יידן, אַ חוץ זאַרגן מכוח פּרנסה, אויך אָנגעהויבן זאַרגן פאַר זייער יידיש אויסלעבן זיך און דאָן איז

(1) אין 13־טן יאָרהונדערט האָט די רי דע לאַ האַרפּ זיך אָנגעהויבן ביי דער סען גופאַ און זיך געצויגן, איבערשניידנדיק דעם היינטיקן בולוואַר סען־זשערמען, ביז אַרויף צו דער רי מיסיע לע פּראַנס.

דאָ, טאַקע אויף דער זעלבער רי דע לאַ האַרפּ, געשאַפן געוואָרן די ביז גאַר באַ-
רימטע פּאַריזער ישיבה, וואָס האָט אין איר גיכן אויפבלי, דערגרייכט די ציפער
פון דריי הונדערט תלמידים, געקומענע, אַ חוץ פון גאַנצן לאַנד, אויך פון אַ ריי
אַרומיקע לענדער, לערנען יידישקייט. זי איז אָנגעפירט געוואָרן דורך דער באַ-
רימטער פּערזענלעכקייט, דעם רבין ר' יחיאל מפּריז (געבוירן אין דער שטאָט מאַ)
וואָס איז דורך פיל יידן אויך גערופן געוואָרן יחיאל הקדוש, יחיאל הצדיק א.א.
ענלעכע טיטולן, וואָס ווייזן זיין איינפלוס און גייסטיקע גרייס. ס'איז געווען אַ
ישיבה, וואָס האָט דערגרייכט אַ גאַר גרויסן רוים און אַרויסגעגעבן באַרימטע רבני-
שע פּערזענלעכקייטן, צווישן זיי דעם רבין ר' מאיר פון ראַטענבורג, וואָס האָט
אין 13-טן י.ה. געשפּילט אַ גאַר גרויסע ראַלע אין דייטשלאַנד.

אַבער אין די יאָרן 1238 — 1240 איז אַרויסגעקומען דער בבלול אויפן
תלמוד, וואָס חזקט כלומרשט אַפּ פון דעם נוצרי און דעם קריסטלעכן גלויבן. דער
בלבול איז געקומען פון משומד ניקאַלאַ דאַנין און האָט דערפירט צום באַרימטן
משפט איבערן תלמוד, וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין יאָר 1240 אין פּאַריז און
אַרויסגערופן איבערפאַלן אויף שולן און בתי מדרשים, כדי צו קאַנפּסיקירן די
תלמוד-ספרים און די נאַכגעקומענע שוידערלעכע סצענעס פון פּאַרברענען די
ספרים עפּנטלעך, אויף פּאַריזער פּלעצער (2).

די דאָזיקע געשעענישן האָבן אַריינגעברענגט אַ שווערע צערודערונג און
ווידער אַמאָל רואינירט דאָס פריש-געשאַפענע יידישע לעבן אין פּאַריז. ס'האָט
זיך אויף דאָס ניי אָנגעהויבן אַ יידישע אויסוואַנדערונג און די צאָל תלמידים פון
דער גרויסער פּאַריזער ישיבה האָט אָנגעהויבן שווער אַראַפּזינקען, ביז צו איר
פולשטענדיקן שליסן זיך, וואָס איז געשען אין יאָר 1257.

מערערע יידן האָבן דאָן, נאָכן משפט איבערן תלמוד און די נאַכגעקומענע
ווייטערדיקע צרות, ווי דער האַסטיע-בלבול א.א. רדיפות, אָנגעהויבן צו פּאַרלאָזן
דאָס לאַנד, און צווישן זיי האָט אויך דער ראש פון דער געשלאַסענער ישיבה,
וואָס איז געווען דער הויפּט-פּאַרטיידיקער פון תלמוד פּאַרן קעניגלעכן געריכט,
דער רבי ר' יחיאל מפּריז, פּאַרלאָזט אין יאָר 1259 דאָס לאַנד, עולה זייענדיק
צוזאַמען מיט אַ צאָל פון זיינע תלמידים קיין ארץ-ישראל, זיך באַזעצט אין עכו.
ווי ער האָט אויף דאָס ניי געגרינדעט אַ ישיבה, אַנרופנדיק זי „ישיבה מפּריז“.
באַזעצנדיק זיך סוף פון 12-טן י.ה. אויף דער לינקער זייט סען און צוטרעטנ-
דיק איינצואַרדענען אויף דאָס ניי זייער לעבן, האָבן די יידן געמוזט אויך דאָן
זאָרנן מכוּח אַ בית-עולם, וואָס איז טאַקע געשאַפן געוואָרן נעבן דעם ניי-אַנטשטאַ-

(2) זע ערשט בוך, „יידן אין פּאַריז“, קאַפיטל: „דער יוסטיץ-פּאַלאַץ“.

נענעם יידישן קווארטאל און האט ארומגענומען אַ גרעסערן שטח. דער הויפט־אריינגאנג אין בית־עולם האָט זיך אויך געפונען אין דער רי דע לאַ האַרפּ און זיך געצויגן איבער אַ טייל פון היינטיקן בולוואַר סען־מישעל און אַריינגענומען אויך דאָס אַרט, וווּ עס געפינען זיך די הייזער נ. 77 און 79 פון בולוואַר סען־זשערמען (וווּ עס געפינט זיך היינט צו טאָג דער ביכער־פאַרלאַג „האַשעט“) אין אויך אַ טייל פון דער דערנעבנדיקער רי פיער סאַראַזאַן און די רי ד'האַטפוי (3). די געשעענישן וואָס האָבן זיך אָפגעשפילט מיט די יידן אין לאַנד, האָבן

קלישע נומער 1

די רי דע לאַ האַרפּ.

דערפירט דערצו, אַז סוף פון 13-טן י.ה. זענען שוין נישט געווען מער קיין יידן אינעם קוואַרטאַל אַרום דער רי דע לאַ האַרפּ און נאָכן ווייטערדיקן אַרויסטרייבן די יידן פון לאַנד, וואָס איז פאַרגעקומען אין יאָר 1306, איז די ערד פון יידישו בית־עולם פאַרקויפט געוואָרן צו אַ מאַנאַסטיר. פיל פון די מצבה־שטיינער זענען צעגנבעזן און אויך פאַרקויפט געוואָרן אויף קריסטלעכע מצבות און אויך אויף בויען הייזער. אָבער אין יאָר 1849, ביים לייגן דעם בולוואַר סען־מישעל און דאָס צוטריען בויען דעם בנין פון באַרימטן פאַריזער ביכער־געשעפט „זשיבערט“.

(3) די לעצטע צוויי גאַסן געפינען זיך שוין אין 6-טן אַראַנדיסמענט, וואָס בילדן אויך אַ טייל פון לאַטיינישן קוואַרטאַל.

וואס געפינט זיך נ. 30 פונעם בולוואר און נעמט אויך ארום די אמאליקע בית-עולם-גאס, די רי פיער סאראזאן, זענען געפונען געווארן 48 יידישע מצבות (צווישן זיי זאל זיך אויך געפינען — ס'איז נישט זייער זיכער — א מצבה-שטיין פון קבר פון דער פרוי פון רבין ר' יחיאל פון פאריז און אויך די מצבה פון זיין זון הרב ר' מאיר 4).

אויך ביים לייגן די פאריזער מעטרא-ליניע, צווישן סען-מישעל און אדעאן, זענען געפונען געווארן ווייטערדיקע מצבה-שטיינער פון דעם אלטן יידישן בית-עולם, וועמענס הויפט-אריינגאנג האט זיך געפונען אין דער אזוי אלטער רי דע לא הארפ.

נישט מיט קיין לייכט הארץ פארלאזן מיר די דאזיקע גאס, וואס ענדיקט זיך ביים בולוואר סען-זשערמען, ווו מיר זעען אויף דער אנדערער זייט בולוואר אן אייזערנע אפצוימונג.

ס'איז די אייזערנע אפצוימונג וואס שליסט אין זיך איין דעם שיינעם גא-טישן בנין פון 14-טן י.ה. אין וועלכן עס געפינט זיך דער פאריזער מוזיי קליני און אויך די אריבער צוויי טויזנט יאר אלטע חורבה-מויערן, איבערגעבליבענע פון די אמאליקע רוימישע בעדער, וואס זענען אויך באקאנט אלס דער רוימישער באד-פאלאץ. די מויערן דערצוילן די הויך-אינטערעסאנטע געשיכטע פון רוימישן קיסר יוליאן דער אפאסטאט (דער אפטריוניקער), וועלכער האט געלעבט אין 4-טן י.ה. און וועמענס קורצע געשיכטע ווי א קיסר, וואס האט געהערשט איבער דער רוימישער אימפעריע נאך צוויי יאר צייט, פון יאר 361 ביז דעם יאר 363, פאר-מאגט אויך א ביז גאר אינטערעסאנט קאפיטל פאר אונדז יידן.

יוליאן (יוליאנוס) איז געווען א קוזין פון רוימישן קיסר קאנסטאנטין דער גרויסער, וועלכער האט אנגענומען דעם קריסטלעכן גלויבן און אים פארוואנדלט אין דער הויפט-רעליגיע פון דער רוימישער אימפעריע, אריבערפירנדיק דאן די הויפט-שטאט פון דער מדינה קיין ביזאנץ, וואס האט אין יאר 330 באקומען דעם נאמען קאנסטאנטינאפאל.

אין געיעג נאך מאכט און אויך צוליב פאליטישע מיינונגס-שטרייטן צווישן די יורשים פון קאנסטאנטין דעם גרויסן (געשטארבן אין יאר 337), איז די גאנצע קעניגלעכע משפחה אויסגעשאפטן געווארן. יוליאן איז געווען איינער פון די גע-ציילטע אפגעראטעוועטע, ווייל ער איז דאן געווען א קינד פון נאר זעקס יאר.

4) די געפונענע מצבות זענען געפארשט געווארן דורך א ריי ספעציאליסטן און אויך דורכן בארימטן פראנצויזיש-יידישן פארשער מאיס שוואב. אין יאר 1975 האט אויך דער היסטאריקער פראפ. בערנארד בלומענקראנץ און דער יידישער קולטור-טוער ד"ר יעקב ראטה, געפארשט די אויפשריפטן אויף א טייל צעבראכענע מצבה-טיילן.

נאך דעם אומברענגען די גאנצע משפחה, איז יוליאן געהאלטן געוואָרן דורך דעם דאָן הערשנדיקן קיסר קאָנסטאַנץ, אין פאַרלויף פון זעקס יאָר צייט, אין אַן אַפגעזונדערטן פּלאַץ, אין אַ כסדרדיקן געפאַר אומצוקומען און איז דערצויגן גע- וואָרן אויף אַ שווערן אופן דורך קריסטלעכע גלחים. די דאָזיקע דערצויגונג האָט ביי אים אַרויסגערוּפן אַ ביטער געפיל קעגן זיינע דערציער און קעגן קריסטלעכן גלויבן.

יוליאן איז יונג אַוועק קיין אַטען, ווו ער האָט שטודירט די ווערק פון דער גריכישער פּילאָזאָפּיע, פון האַמערן, פּלאַטאָנען און געוואָרן זייערס אַ גרויסער פאַרערער, אַ פריידענקער און אַלץ מער געהאַסט די קריסטלעכע רעליגיע. אַריינטרעטנדיק לסוף אין דער אַרמיי, האָט יוליאן זיך גיך געמאַכט אַ נאָ- מען פון אַ זייער פעאיקן מיליטער-מאַן. געוואָרן אַ גענעראַל, אָפּגעהאַלטן אַ ריי גלענצנדיקע נצחונות איבער די גערמאַנישע און פּראַנקישע שבטים און לסוף, איז ער דורכן קיסר קאָנסטאַנץ, באַשטימט געוואָרן ווי דער הויפט איבער די מיליטערישע כוחות אין גאַלן-לאַנד (דאָס היינטיקע פּראַנקרייך) וועלכעס ער האָט געדאַרפן באַשיצן קעגן די גערמאַנער. ער האָט זיך דאָן אויפגעהאַלטן אין פאַריז (אין דעמאָלטיקן לוסעץ), אַ שטאַט וועלכע ער האָט זייער ליב באַקומען און געווען אויך אַ זייער אַפּטער גאַסט צווישן זיינע זעלנער אין די רוימישע בעדער. ער האָט אַפילו דאַרט אויך געוויינט און די אַלטע חרובע מויערן, וואָס זענען דערהאַלטן געוואָרן ביז היינט צו טאָג, פּלעגן לאַנגע, לאַנגע יאָרן שפּעטער, נאָך גערופן גע- וואָרן „יוליאַנס פּאַלאַץ“.

אַבער אַ געוויסן טאָג האָט דער הערשנדיקער קיסר קאָנסטאַנץ דערפילט אין יוליאַנען, אַ באַשטימטע פאַר זיך געפאַר און אים געוואַלט פאַרטיקן אין וויינן מזרח. דאָן האָט זיך דאָס רוימישע מיליטער, וואָס האָט ליב געהאַט זייער גענע- ראַל צוליב זיין נאָר גרויסער פּשטות און אַרויסגעוויזענער חברשאַפט צו יעדן זעלנער, זיך רעוואַלטירט און פּראַקלאַמירט יוליאַנען (אין יאָר 360) אַלס קיסר. ס'איז געווען אַ געשעעניש וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין דעמאָלטיקן פאַריז און עס האָט, פאַרשטייט זיך, אויך פיל געטומלט אין די ביז היינט דערהאַלטענע רוימישע מויערן פון די בעדער, וועלכע מיר זעען היינטער דער אייזערנער אַפּ- צוויינג אויפן בולוואַר סען-מישעל.

אודאי האָט געהאַלטן ערב בירגער-קריג און מלחמה פון קיסר קאָנסטאַנץ קעגן יוליאַנען, אַבער דער קיסר איז פּלוצעם געשטאַרבן און יוליאַן האָט פאַרנו- נען דעם רוימישן טראָן.

טראָץ יוליאַנס כסדרדיקן אַנגיין ווי אַ קריסט, צוליב דער אים אָנגעוואָר- פּענער רעליגיע וואָס ער האָט פיינט געהאַט, האָט ער גלייך אַראַפּגעוואָרפן פון זיך די מאַסקע; אַפּגעשאַפט די קריסטלעכע הערשאַפט און פּריווילעגיעס, פאַר-

באַטן צו טויפן מיט געוואַלד אַנדערש־דענקנדיקע און דערפאַר טאַקע האָט ער באַקומען דעם נאָמען „אַפּאַסטאַט“ 5).

און דאָ קומען מי־ צו אַ זייער אינטערעסאַנטן מאַמענט, וואָס האָט אַ גאָר גרויסן אינטערעס פאַר אונדז יידן :

אויסגעהאָדעוועט קעגן זיין ווילן ווי אַ קריסט, האָט יוליאַן דער אַפּאַסטאַט אויך געקענט די ביבל (לויט דעם גריכישן טעקסט) און געפילט אַ באַשטימטע סימפּאַטיע צו דער יידישער אמונה, זי געשטעלט פיל העכער פון קריסטלעכן גלויבן. באַווירקט אויך פון דער אַלטער יידישער געשיכטע, האָט ער, גלייך ווי ער איז אַרויף אויפן טראַן, אומגעקערט די יידן גלייכע בירגערלעכע רעכט, וועל־כע דאָס קריסטלעכע רוים האָט ביי זיי פריער געהאַט אַפּגענומען ; באַפרייט די יידן פון שווערע שטייערן וואָס זיי האָבן געדאַרפן צאָלן און געשריבן אַ הויך־אינטערעסאַנטן בריוו „צו דער יידישער געזעלשאַפט“ פון זיין אימפעריע, וווּ מיר לייענען : „נאָך דעם ווי איך וועל מיט דערפאַלג פאַרענדיקן די מלחמה מיט די פּערסער, וועל איך אויפשטעלן די הייליקע שטאָט ירושלים און אויך דאָס בית המקדש, איך וועל עס אויפבויען אויף מיין חשבון און אַזוי, ווי איר באַגערט עס שוין פון לאַנג זי צו זען אויפגעבויט און צוריק באַווינט“.

אַ גריכישער היסטאָריקער, סאַזאַמענוס, האָט געשריבן, אַז יוליאַנס פריינט־שאַפט צו די יידן, זאָל דער עיקר זיך האָבן גענומען פון זיין פיינט האָבן די קריסטן, דער זעלבער היסטאָריקער דערציילט אויך וועגן אַן אַנגעהויבענער געלט־זאַמלונג און פון מאַביליזירן פאַכלייט אויפצובויען דאָס חרובע ירושלים און אַז מען האָט אפילו שוין געהאַט אַנגעהויבן אַפרייניקן דאָס אָרט פון בית המקדש, אַז אפילו אויך פרויען האָבן געהאַלפן אין דער אַרבעט און פיל פון זיי האָבן אוועק־געגעבן זייער צירונג, כדי העלפן באַצאָלן פאַר דער אַנגייענדיקער אַרבעט. אָבער ס׳ווערט דערציילט, אַז די אַנגעהויבענע אַרבעט איז איבערגעריסן געוואָרן צוליב אַן ... ערד־ציטערניש, וואָס זאָל דאָן האָבן אויסגעבראַכן אין ירושלים און נאָך דער ערד־ציטערניש, זענען נאָכגעקומען אַנדערע שטערונגען ... עס זאָל האָבן אויסגעבראַכן עפעס „אַ נישט־נאַטירלעך פּייער“ א.א. געשיכטעס, וואָס האָבן אויף אַ מערקווירדיקן אופן איבערגעריסן און געשטערט אַיפצובויען ירושלים און דעם בית המקדש. די מעשיות שטאַמען פון קריסטלעכע קוועלן, וואָס האָבן גע־

5) צווישן די קריסטן וואָס האָבן אונטער דעם קיסר קאַנסטאַנטין דעם גרויסן, אַנגע־הויבן הערשן אין רוים, זענען אַנגעגאַנגען אַזעלכע שווערע גלויבנס־שטרייטן, אַז אַ געצנדיגערישער אַפיציר האָט אין יענע טעג געשריבן : „נישט פאַראַן קיין גרוי־זאַמערע חיות וואָס זאָלן זיין גרעסערע שונאים פון מענטשן, ווי עס זענען עס דער רוב קריסטן“.

זוכט און זוכן כסדר צו ווייזן, אָז אין דעם אַלעם, איז געלעגן די האַנט פון רבונן של עולם... וואָס האָט נישט דערלאָזט די אָנגעהויבענע אַרבעטן.

קלישע נומער 2

א זאל אין אמאליקן רוימישן באד-פאלאץ.

אַ פּאַקט איז, אַז יוליאַן דער אַפּאָסטאָט האָט געוואַלט העלפֿן די יידן צוריק אויפבויען ירושלים. ס'איז געווען אַ ווילן פון אַ יידן־פּריינט, וואָס איז געשטערט געוואָרן נישט צוליב אַ וועלכעס איז ער־ציטערניש, אָדער צוליב „עפעס אַ גע־היים פייער“, נאָר ס'איז אַזוי געשען, ווייל אין יאָר 363 איז דער קיסר יוליאַן דער אַפּאָסטאָט, דער יידן־פּריינט, געפּאַלן אין אַ שלאַכט קעגן די סיריער.

ס'איז אפילו אויך פאראן א סברא, אז יוליאן איז אומגעקומען פון א קריסט־לעכע פייל און וואָס האָט גורם געווען צו די דורך דער קריסטלעכער וועלט, פאַרשפרייטער מעשה, מכות זיין כלומרשטן אויסרוף: „האַסט געזיגט, גלילעער!“ ס'בלייבט נאָר זיך צו ווונדערן, וואָס יוליאַנס כוונה און פרוווי אויפצובויען ירושלים און דאָס בית המקדש, איז כמעט ווי פאַרשוויגן געוואָרן אין אונדזערע יידישע מקורים, בעת די זאך איז גוט באַקאַנט און פאַרשריבן אין די קרסטלעכע אַנאַלן.

סאַראַ געדאַנקען און געפילן, די אַלטע רוימישע מויערן וועלכע מיר זעען אין פאַריזער בולוואַר סענ־מישעל, וועקן אויף אין אַ יידישן מענטשן.

ווי שוין דערמאָנט, זענען די רוימישע מויערן איינגעשלאָסן אינעם שיינעם גאַטישן בנין פון 15־טן י.ה. אין דעם א.ג. האָטעל קליני, וואָס איז זינט דעם יאָר 1844 פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מוזיי פון מיטלעלטער און וואָס פאַרמאָגט ביו גאַר רייכע זאַמלונגען, צווישן זיי די געפונענע מערערע יידישע מצבות פון אַלטן בית־עולם, וואָס האָט דאָ עקסיטירט אין דער רי דע לאַ האַרפ און אין אַ ריי דער־נעבנדיקע גאַסן⁶). ליידער ליגן די מצבה־שטיינער, צוליב מאַנגל אין פּלאַץ, אין טיפע קעלערן פון מוזיי, וווּ זיי ווערן אַלץ מער און מער רואַינירט צוליב דער פייכטקייט וואָס הערשט דאָרט.

די דאָזיקע מצבות זענען געפאַרשט געוואָרן אין יאָר 1904 דורכן גרויסן ספעציאַליסט מאַיס שוואַב, וועלכער האָט אויך צונויפגעשטעלט אַ ליסטע פון די שטיינער, וואָס שטעלט מיט זיך פאַר היינט צו טאָג, די סאַמע וויכטיקסטע קאָלעקציע פון אַלטע יידישע מצבה־שטיינער אין מערב־איראָפּע.

דער מוזיי קליני פאַרמאָגט אויך אַ זעלטן־רייכע אַלטע קאַלעקציע פון 132 רעליגיעזע יידישע חפצים. ס'איז אַ קאַלעקציע וואָס איז געזאַמלט געוואָרן פון אַ יידישן מענטשן, אַ געוויסן שטרויס, און וואָס איז אָפּגעקויפט געוואָרן דורך דער באַראַגעסע נאַטאַניעל ראַטשילד, און אַוועקגעשענקט דעם מוזיי.

די דאָזיקע הויך־אינטערעסאַנטע קאַלעקציע איז זינט דער לעצטער מלחמה 1939 — 1945, נישט מער אויסגעשטעלט פאַר די באַזוכער. זי ווערט אַרומגע־שיקט איבער שטעט און לענדער; זי איז געווען אויסגעשטעלט אין פאַרשידענע ערטער אין פראַנקרייך, האַלאַנד, דייטשלאַנד און אויך אין די פאַראייניקטע שטאַטן. אַלץ וואָס די באַזוכערס פון מוזיי קליני קענען זען פון דער דאָזיקער ריי־כער קאַלעקציע, באַשטייט פון פּערצן קעגנשטאַנדן, וואָס געפינען זיך הינטער

6) נאָר אייניקע פון די געפונענע יידישע מצבות געפינען זיך אין פאַריזער מוזיי קאַר־נאוואַלע.

צוויי גלאזשענק, צוליב מאנגל אין פלאץ און דער עיקר, וואָס דער מוזיי זוכט אויסצושטעלן נאָר קעגנשטאַנדן פון מיטלאַלטער.

אַבער אין יאָר 1977 זענען אין פאָריז אַנטדעקט געוואָרן, פאָרגראַבענע אין דער ערד, באַהאַלטענע שטיינער פון 28 סימבאָלישע סטאַטועס פון די מלכים פון... בית דוד, וואָס האָבן זיך געפונען אויפן פראַנט פון דער נאַטור־דאַם קאַטע־דראַלע און וועלכע מען האָט צעבראַכן בעת דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע אין יאָר 1793. די דאָזיקע שטיינער, וואָס שטאַמען פון 13־טן י.ה. און באַשטייען פון 364 פראַגמענטן, צווישן וועלכע ס'זענען אויך פאָראַן 21 פיל־ווייניק אָפגעשווינטע קעפּ פון סטאַטועס געפינען זיך איצט אין מוזיי קליני 7.

מיר פאָרלאָזן דעם מוזיי קליני און אַדורכשניידנדיק דעם פלאַץ פאַל פאַג־לעווע געפינען מיר זיך אין דער רי דעז עקאַל, ביים מאַנומענט, וואָס שטעלט פאַר, אין אַ זיצנדיקער פאַזע, דעם גרויסן פראַנצויזישן שרייבער מישעל מאַג־טעין.

געבוירן אין יאָר 1533 און געשטאַרבן אין עלטער פון 59 יאָר, איז דער שרייבער אריין אין דער קולטור־געשיכטע אַלס פילאָסאָף און גרויסער הומאַניסט פון זיין צייט, וואָס איז געווען אַ יאָרהונדערט פון שווערע רעליגיעזע מלחמות אין דער צעריסענער און געשפאַלטענער קריסטלעכער וועלט. און אויב מיר פאָרהאַלטן זיך ביים מאַנומענט פון שרייבער, איז עס אַזוי דערפאַר, וואָס מישעל מאַנטעין איז געווען אַ זון פון אַ געטויפטער יידישער טאַכ־טער.

אין סוף פון 15־טן י.ה. האָבן זיך אָפגעשפילט די טראַגישע געשעענישן פון פאָרטרייבן אין יאָר 1492 די יידן פון שפּאַניע און אין יאָר 1496 די יידן פון פאַר־טוגאַל. טויזנטער און טויזנטער יידן און צווישן זיי, אויך פיל געטויפטע משפחות, זענען געווען געצווינגען צו פאָרלאָזן די דורך זיי, פון לאַנג באַווינטע לענדער און זיך צעשפרייטן איבער אייראָפּע און איבער דער וועלט, זוכנדיק אַ לאַנד, וואָס זאָל זיי דערלויבן צו בלייבן און זיך שאַפן אַ פרישע היים.

צווישן די פאָרטריבענע האָבן זיך געפונען פיל געשמדטע משפחות, וואָס האָבן אין געהיים אָפגעהיט זייער יידישקייט. געווען אָבער אויך משפחות, וואָס האָבן דורך זייער טויפן זיך, געזוכט באמת זיך אַריינצוגיסן אין דער קריסטלע־כער וועלט, כדי אַ סוף צו מאַכן צו זייערע כסדרדיקע צרות ווי יידן. צו דער דאָזיקער קאַטעגאָריע יידן, האָט אויך געהערט די געשמדטע רייכע יידישע משפחה לאַפּעז, וואָס האָט זיך דאָן באַזעצט אין דער שטאָט באַרדאַ, וווּ זייער טאַכטער אַנטוואַנעטע, האָט חתונה געהאַט מיט אַ רייכן פראַנצויזישן ערד־באַזיצער, פיער

(7) זע: „יידן אין פאָריז“, קאַפּיטל „די נאַטור־דאַם“.

עיקעם מאַנטעין, דעם פּאַטער פון מישעל. ער האָט זיך אַרויסגערוקט ווי אַ שרייַ בער און זיך געמאַכט אַ גאַר גרויסן נאַמען מיט זיינע ווערק, די א.ג. „עסייען“, אין וועלכע ער האָט באַהאַנדלט דאָס פּראָבלעם פון זיין „איד“ און דורך דעם „איד“ זיינעם, זעט ער און קען די וועלט. ס'איז אַ ווערק אין וועלכן ער האָט גע- שריבן אַז: „יעדער מענטש טראַגט אין זיך דעם פולן אינהאַלט פון די מענטש- לעכע באַציאונגען“ און אין וועלכן ער פרעגט: „וואָס ווייס איד?“ און דער לייע- נער דערזעט, אַז אין דער באַשיידנקייט פון שרייבער, רעדט אַרויס, אַ חוץ אַ פּילאַ- סאָף פון גרויסן כוח, אויך אַ גרויסער מאַראַליסט און הומאַניסט.

מישעל מאַנטעין ווערט ביז גאַר באַרימט אין לאַנד: ער ווערט צוויי מאל אויסגעקליבן אַלס דער מער פון באַרדאָ, אַ מיסיע, וואָס האָט געפירט דערצו, אַז ער איז אַפּט געקומען קיין פאַריז, וווּ ער איז געוואָרן אַ גאַר נאָענטער מענטש ביי די דעמאָלטיקע הערשער פון פּראַנקרייך: ביי פּראַנסואַ דעם 2טן, שאַרל דעם 9טן, הענריך דעם 3טן און ביי דער קעניגין קאַטערינע מעדיטשי און באַקו- מען פון זיי פאַרשידענע אויסצייכענונגען. ס'זענען דאָן געווען טראַגישע יאָרן פון רעליגיעזע מלחמות און קעגנזייטיקע שחיתות; די קעניגין און פּרינצן באַראַטן זיך מיטן שרייבער-חכם, מכוח ווי אַזוי צו האַנדלען אין זייערע שווער-פּאָליטישע און רעליגיעזע קאָנפּליקטן. מ. מאַנטעין פירט אפילו אויס — שטילערהייט — אַ ריי פּאָליטישע מיסיעס פון אויסגלייכן קאָנפּליקטן צווישן די קעניגין און פּרינצן, פירער פון די צווישן זיך שטרייטנדיקע גרופּעס.

און טראַץ דער גרויסער נאָענטקייט וואָס עס האָט זיך איינגעשטעלט צווישן די הערשער פון יענער שווערער און בלוטיקער צייט און דעם שרייבער, איז ער גופא, וואָס איז פאַרשטייט זיך אַנגעגאַנגען אַלס גוטער קאָטאַליק, געווען ווייט פון קריגערישקייט און פול מיט אַ גרויסן פאַרלאַנג אין האַרצן, ס'זאָל אַ סוף נעמען צו דעם טראַגישן מלחמה-מצב און פאַר שלום.

זעענדיק די טראַגישקייט פון די געשעענישן, וואָס שפּילן זיך אָפּ אַרום אים און זוכנדיק צו פאַרקלענערן די אומגליקן, האָט ער געהאַלטן פאַר גלייכער און ליבער אונטערצוואַרפן זיך די הערשנדיקע געזעצן און דער איינגעשטעלטער אַרדענונג.

נישט געקוקט אויף זיינע פּערזענלעכע סימפּאַטיעס צו די אַנטיקע רעפּו- בליקן, האָט ער אויפן רעליגיעזן געביט, זיך געהאַלטן ביים גלויבן פון זיינע קריסטלעכע עלטערן (ס'איז געווען באַקוועם פון אַלע שטאַנדפּונקטן...), און נישט ווי אַן אַנהענגער פון דער רעפּאַרם-באַוועגונג, וואָס האָט געקאָסט אַזוי פּיל בלוט. „מאַנטעין פאַרלייקנט נישט גאַט, נאָר ער זעצט אים אַוועק אויף אַ טראַן „ווינדערבאַר איזאָלירט“ און לעבט, ווי גאַט וואָלט נישט עקסיסטירט“ און אַז „לויט זיין נאַמען און טויפּונג, איז ער (מאַנטעין) אַ קריסט. ער גייט אין דער

קירכע צו דער תפילה, כדי צו טאן ווי עס איז אנגענומען, אבער דאס קריסטלעכע געפיל שפילט נישט קיין ראָלע אין זיין איבערלעך לעבן — האָט וועגן אים געשריבן אַנדערע מאַרואַ.

„פאַקטיש — האָט מישעל מאַנטעין געשריבן — אַז דער אמתער גלויבן איז אַפּוועזנד אין די אַלע אַנגייענדיקע דעבאַטן“ און דער שרייבער ווערט טאַקע, דורך פּיל, וואָס שטודירן זיין לעבן און זיינע האַנדלונגען, באַטראַכט אַלס אַ... געצנדינערשער פּילאַסאָף.

קלישע בומער 3

מאַנומענט פון דיכטער מישעל מאַנטעין.

זאָל דאָ לסוף אויך געזאָגט ווערן, אַז טראַץ דאָס זוכן אין די ווערק פון מישעל מאַנטעין עפעס אַן אַנווייזונג אויף זיין יידישער אַפּשטאַמונג, איז אַזעלכעס שווער פּעסטזושטעלן.

ס'איז כמעט אויך גאַרנישט באַווסט וועגן זיין יידישער מוטער. וואָס מען

ווייסט אבער יא, איז, אז צווישן דער מוטער און זון איז נישט אלץ געווען בשלום ; זיי האבן נישט געהאט צווישן זיך קיין גוט לעבן.
פארוואס ?

טראץ דער מוטערס אסימילאציע און שמד, איז עס ווייט נישט אויסגע-
שלאסן, אז זי האט נאך פארמאגט אין זיך עפעס פון יידישקייט, וואס דער זון
אירער, מישעל מאנטעין, דער... רעאליסט, אפיציעלער קאמפאליק און פאקטי-
שער נישט-גלויביקער, האט מיט אלע כוחות געזוכט אויסצומיידן...

דער שיינער מאנומענט פון שרייבער וואס איז געשאפן געווארן דורכן סקולפ-
טאר פאול לאנדאווסקי, איז דא אוועקגעשטעלט געווארן אין יאר 1933, לכבוד די
פיר הונדערט יאר פון שרייבערס געבוירן-טאג. ס'איז א מאנומענט וואס דער-
מאנט דעם יידישן פארביגייער, אינעם טראגישן קאפיטל יידיש-לעבן, וואס האט
זיך אפגעשפילט סוף 15-טן יארהונדערט מיט די יידן פון שפאניע און פארטוגאל.
מיר פארלאזן דעם מאנומענט פון שרייבער, שפאנען אריבער אויף דער
אנדערער זייט גאס און דא, געפינען מיר זיך ביים פאראדנעם אריינגאנג אין
בנין פון דער פאריזער סארבאנע. די אינסטיטוציע איז געגרינדעט געווארן נאך
אין 13-טן יארהונדערט, ווי א רעליגיעזער אפשטאלט און איז היינט צו טאג, א
פאריזער אוניווערסיטעט-צענטער, אין וועלכן עס קאנצענטרירן זיך מערערע
פאקולטעטן.

גלייך ביים אריינקומען, געפינען מיר זיך אין א זייער גרויסן זאל, ווו מיר
זען אויף די ווענט מערערע מירמלשטיינערנע טאוולען אויף וועלכע ס'זענען
אנגעגעבן נעמען פון מעצענאטן וועלכע האבן געשטיצט די וויסנשאפטלעכע
אנטוויקלונג און אקטיוויטעט פון די אוניווערסיטעטן און צווישן זיי, פיגורירן
אויך נעמען פון איניקע ראטשילדס און אויך פון אנדערע יידישע מעצענאטן, ווי :
דויטש דע לא מערטער, באראן הירש, דירקהיים, בישאפסהיים, דוד ווייל, אלבערט
קאהאן א.א. צוזאמען, 22 נעמען פון באקאנטע יידישע מעצענאטן, וואס האבן ביי-
געשטייערט פאר דער אקטיוויטעט פון די פאריזער אוניווערסיטעטן.

אין אן אנדערן זאל, וועמענס אריינגאנג געפינט זיך אין דער רי דע לא
סארבאן, געפינען זיך שטיין-טאוולען, ווו עס זענען אנגעגעבן מערערע נעמען
פון פראפעסארן און סטודענטן, אומגעקומענע בעת דער ערשטער און צווייטער
וועלט-מלחמות און אויך דא, צווישן דער גרויסער צאל נעמען, זעען מיר מע-
רערע יידישע נעמען. אין אן אנדערן זאל פון דער סארבאנע, געפינט זיך אויך
א שטיין-טאוול מיט א צאל נעמען פון יידישע פראפעסארן און סטודענטן אומגע-
קומענע אין דעפארטאציע.

יא, די טאוולען אין די בנינים פון דער סארבאנע, דערציילן א ביז גאר
ערנסט קאפיטל וועגן יידישער אקטיוויטעט אויפן געביט פון שטיצן מאטעריעל

די וויסנשאפט אין לאַנד און אויך דעם געצאָלטן פרייז, ביים פאַרטיידיקן פראַנק־רייך אין ביידע וועלט־מלחמות און בעתן נאַצי־רעזשים. די סאַרבאַנע פאַרמאַגט אויך אַ גרויסן אַמפּיטעאַטער־זאַל אויף דעם נאַמען פון קאַרדינאַל רישעליע; אין דאָזיקן זאַל, איז דעם 17־טן דעצעמבער 1978 פאַרגעקומען אַ גרויסע פייערלעכע אויפנאַמע לכבוד דעם שרייבער יצחק באַ־שעוויס־זינגער, צוליב זיין ווערן אויסגעצייכנט מיטן נאַבעל־פרייז פאַר ליטעראַ־טור, פאַרן יאָר 1978.

לינקס פון הויפט־פאַסאַד פון דער סאַרבאַנע, אין דער זעלבער רי דעז עקאַל, געפינט זיך אַ פּלאַץ וואָס טראַגט דעם נאַמען מאַרסעלאַן בערטעלאַ, און דאָ געפינען מיר זיך פאַרן בנין פון א.ג. „קאַלעזש דע פראַנס“, אַ הויכשול, וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין 1529 אויף צו לערנען שפראַכן און אין יענע טעג, האָט זיך עס קודם כל געהאַנדלט אין דריי שפראַכן: גריכיש, לאַטיין און העברעאיש. די דאָן ניי־געשאַפּענע שול, וואָס עקסיסטירט ביז היינט צו טאָג (אויף אַ פּיל־געענדערטן אופן) פאַרמאַגט אַ ביז גאַר אינטערעסאַנטן יידישן מאַמענט, וואָס איז באַשטאַנען אין דער איינלאַדונג וואָס איז אַמאַל, אין 16־טן יאָרהונדערט, גע־מאַכט געוואָרן דעם באַרימטן יידישן פּאָעט אליהו בחור, וואָס האָט געלעבט אין ווענעדיק, צו קומען קיין פאַריז, כדי איבערנעמען דעם אַמט פון לערנען די נישט־יידישע שילער העברעאיש.

דאָס זענען געווען די טעג פון דער גרויסער שפאַלטונג אין דער קריסטלע־כער וועלט, געשעענישן אויף וועלכע מיר האָבן זיך שוין פריער אָפּגעשטעלט. בעתן אויפּקום פון דער רעפּאַרם־באַוועגונג, איז מען אויך צוגערעטן אי־בערזעצן די ביבל אויף די פאַרשידענע שפראַכן פון די קריסטלעכע פעלקער, כדי איטלעך איינער, וואָס קען נאָר לייענען, זאַל האָבן די מעגלעכקייט זיך צו באַקע־נען מיטן הייליקן ספר, וואָס איז ביז יענער צייט, געווען איבערזעצט (אויך טעג־דענציעז), נאָר אויף אַלט־גריכיש און לאַטיין (8).

דאָס איבערזעצן די ביבל אויף די שפראַכן פון די פעלקער, האָט אַרויסגע־רופן אַ גרויסן אינטערעס צו קענען די אַריגינעלע שפראַך פון תנ"ך, העברעאיש, און ס'איז באַשלאָסן געוואָרן די גרינדונג פון אַ קאַטעדראַע פאַר העברעאיש. מען האָט זיך אָנגעהויבן אינטערעסירן מכוח אַ פּאַסיקן קאַנדידאַט, וואָס זאַל פאַרנע־

(8) ביי דער געלעגנהייט דאַרף אָנגעוויזן ווערן, אַז זינט דער אַנטשטייאונג אין 13־טן י.ה. פון די ערשטע פאַריזער הויכשולן, וואָס האָבן זיך פאַרמירט אויף דער לינקער זייט סעז און ווו דאָס לערנען זיך, איז אָנגעגאַנגען אין דער שפראַך וואָס האָט דאָן דאָמינירט אין דער קירכע, לאַטיין און ווו עס האָבן זיך אויפּגעהאַלטן דער רוב שילער, וואָס האָבן געלערנט און זיך באַנוצט מיט לאַטיין, האָט מען דאָן די געגנט אָנגעהויבן רופן „דער לאַטיינישער קוואַרטאַל“.

מען דעם פּראָפּעסאָרן-אַמט און דאָן איז געפאלן דער נאָמען פון עליאַ לעוויטאַ (אליהו בחור), וועלכער האָט געלעבט און געווען אַקטיוו אין ווענעדיג און ווע- מענס נאָמען עס האָט געהאַט אַ שם אין דער קריסטלעך-קירכערלעכער וועלט, ווי אַ גרויסער העברעאיש-קענער און לערער פון אַ ריי באַרימטע קריסטלעכע פּער- זענלעכקייטן, וועמענס איינער פון די תלמידים איז געווען דער פּראָנצויזישער אַמבאַסאַדאָר אין ווענעדיג, דע סעלוו.

אליהו בחור איז געווען אַ געבוירענער אין איפּשהיים, ביי נירנבערג. צוליב די יידן-רדיפות אין דייטשלאַנד, האָט ער אויסגעוואַנדערט קיין איטאַליע.

וועגן לעבן פון אליהו בחור איז פיל געשריבן און דערציילט געוואָרן. ער איז געווען דער סאַמע ערשטער שרייבער אין יידיש, וועמענס יידישע מאַניס- קריפטן געפינען זיך, אַחוץ אין אַנדערע לענדער, אויך אין דער פּאַריזער נאַציאָ- נאַלער ביבליאָטעק. ער איז עס געווען דער מחבר פון באַרימטן יידישן ראַמאַן „בבא-בוך“, געשריבן אין יאָר 1507 אין פּערזן און אין גראַמען. אַ ווערק וואָס ער האָט פּאַקטיש איבערגעזעצט פון איטאַליעניש אויף אונדזער יידיש-לשון, אָבער אַריינגעפירט דערין אַ סך ענדערונגען און אייגענע פּאַנטאַזיע. דער ראַמאַן „בבא-בוך“ האָט צוליב זיין גרויסער פּאָפּולאַריטעט, אויסגעהאַלטן מערערע אויס- גאַבעס און באַקומען ביים פּאָלק דעם נאָמען „באַבע-בוך“ און דערנאָך עוואָלואַרט צום פּאָלקס-אויסדרוק „באַבע-מעשה“, אַן אויסדרוק מיט וועלכן מען באַצייכנט אַ געשעעניש וואָס קלינגט „ווי נישט געשטויגן“ (9).

אַן איינלאַדונג צום שרייבער, ער זאָל איבערנעמען די העברעאישע קאַטע- דרע אין „קאַלעזש דע פּראַנס“ האָט זיך נישט רעאַליזירט. דאַרף זשע דאָ דערציילט ווערן:

זינט דעם יאָר 1396 זענען די יידן געווען פּאַרטריבן פון פּראַנקרייך און נישט געטאַרט אפילו אַריינקומען אין לאַנד אַריין. האַבנדיק די איינלאַדונג איבער- צונעמען דעם הויכן לערער-אַמט אין פּאַריז, האָט אליהו בחור געפרעגט ביים פּראָנצויזישן אַמבאַסאַדאָר דע סעלוו:

— פּראַנקרייך איז דאָך פּאַרשלאָסן פאַר יידן, איז ווי אַזוי קענט איר מיך איינלאַדן?

דערויף האָט ער באַקומען אַן ענטפּער, אַז דאָס לאַנד איז טאַקע געשלאָסן פאַר יידן, אָבער נישט פאַר אים און אַז ער וועט דאַרט זייער גערן געזען ווערן.

(9) דאָס ווערק „בבא בוך“ פון אליהו בחור איז דערשינען אין יאָר 1962 אין בוענאַס- איירעס, אין פּאַרלאַג „מוסטערווערק פון דער יידישער ליטעראַטור“, אונטער דער רעדאַקציע פון שמואל ראָזשאַנסקי, איבערגעדיכטעט פון אַלטי-יידיש, דורכן שריי- בער און דיכטער משׁו: קנאַפּהייס.

דער יידישער מענטש אליהו בחור, וואָס האָט געלעבט די 24 שעה פון טאָג מיטן יידישן גורל, האָט אין דעם אים געמאַכטן פאַרשלאַג, צו קומען קיין פראַנק-רייך, דערזען אַ מעגלעכקייט פון פראַבירן ברעכן דאָס אַנטי-יידישע געזעץ, וואָס האָט, זינט קנאַפע הונדערט פופציק יאָר, פאַרבאָטן יידן צו וווינען אין פראַנק-רייך, האָט דער דיכטער אויפגעקלערט דעם פראַנצויזישן אַמבאַסאַדאָר, אַז... ווי אַ ייד, דאַרף ער האָבן מיט זיך נאָך ניין יידן, דאָס הייסט אַ מנין, כדי קענען יעדן טאָג דאַווענען בציבור און אַזוי ווי מען איז דאָך נישט מער ווי אַ מענטש, קען דאָך געשען, אַז אימעצער פון די ניין יידן זאָל חלילה ווערן קראַנק, בכך דאַרף ער האָבן מיט זיך עפעס מער ווי אַ מנין, היינט האָבן דאָך די יידן משפחות, וויי-בער און קינדער, קען מען זיי דאָך נישט צעשיידן... אָבער דערמיט ענדיקט זיך עס נישט... וואָרעם יידן היטן אָפּ כשרות און דאַרפן מיט זיך האָבן אויך אַ שוחט, אַ מוהל א.א.וו. מיט איין וואָרט, אַז זיין קומען קיין פאָריז איז פאַרבונדן מיט... עפענען דאָס לאַנד פאַר אַ פאַר צענדליק און אפשר מערערע יידישע משפחות און ממילא דאַרפן די יידן וואָס וועלן מיט אים קומען אין לאַנד אַריין, אויך באַקומען די רעכט אויף קענען זוכן פרנסה...

אוודאי האָט די פראַנצויזישע רעגירונג, אַנשטויסנדיק זיך אויף דער דאָזי-קער פאַדערונג פון אליהו בחור, געזען ווהיזן דער שרייבער צילט, און זיך אָפגע-זאָגט פון עפענען דאָס לאַנד פאַר יידן.

אליהו בחור האָט, ווי מיר ווייסן עס, ליב געהאַט דאָס שיינע ווענעדיג און נישט געהאַט קיין חשק צו קומען וווינען אין דעם פון יידן-אויסגעליידיקטן פראַנק-רייך. ער איז אָבער געווען גרייט עס צו טאָן, כדי קענען אויף אַזאַ אופן ברעכן דאָס אַנטי-יידישע געזעץ, פון וועלכן דאָס דעמאָליקע פראַנקרייך האָט זיך נישט געוואָלט אָפזאָגן.

געפינענדיק זיך פאַרן בנין פון „קאַלעזש דע פראַנס“, קענען מיר נישט, נישט טראַכטן וועגן דעם אַזוי באַרימטן ערשטן יידישן דיכטער אליהו בחור, דעם מחבר פון „בבא-בוד“ אָדער „באַבע-מעשה“, וועגן וועמען ס'איז פאַראַן אַזאַ רייכע ליטעראַטור, וואָס דערציילט אויך וועגן דעם זעלטן אינטערעסאַנטן פאַל אין לעבן פון דיכטער, און וועגן זיין טריי און איבערגעגעבן יידיש האַרץ.

אין דער זעלבער רי דעז עקאַל, רעכטס פון אימפּאַזאַנטן פאַסאַד פון דער סאַרבאַנע, אויף וועלכער מיר האָבן זיך שוין אָפגעשטעלט, געפינט זיך דאָס שמאַלע און אַזוי אַלטע געסל, די רי שאַמפּאָליאַן, אין וועלכן ס'האַט אין 17-טן י.ה. גע-לעבט דער גרויסער פראַנצויזישער דיכטער-דראַמאַטורג זשאַן-באַטיסט ראַסיין, וואָס האָט וווינענדיק אין איינעם פון די אַלטע הייזער (אין וועלכן הויז איז נישט באַוויסט), דאָ אָנגעשריבן צוויי פון זיינע באַרימטע טעאַטער-ווערק אויף תנ"כישע סיוזשעטן; דאָס זענען די טראַגעדיעס אין פּערזן „אַטאַלי“ און „אַסתר“.

אין דער טראגעדיע „אטאלי“ באהאנדלט דער דיכטער די טראגישע גע-
שעענישן און קאמפן, וואס האבן זיך אפגעשפילט אין תנ"כישן יהודה, קעגן דער
געצנדינעריי וואס האט זיך דאָרט פאַרשפּרייט און וואָס ווערט אין דעם ווערק
פּערסאָניפּירט אין דער מלכה עתליה (פון פעניזישער אָפּשטאַמונג), די טאַכט-
טער פון ישראלדיקן מלך אחאב און איזבל, וועלכע האָט חתונה געהאַט פאַרן
זון פון מלך יהושפט און האָט שפּעטער, שוין ווי אן אלמנה און רעגענטין, אַדורכט-
געפירט אַ טראַגישע הויף־רעוואָלוציע, לאַזנדיק אויסהרגענען אַלע פּרינצן, די
קינדער פון מלך דוד'ס אָפּשטאַמונג, כדי צו קענען אומבאַגרענעצט הערשן איבער
יהודה. זי איז סוף כל סוף, נאָך זעקס יאָר דעספּאטישער הערשאַפט, אומגע-
ברענגט געוואָרן דורך די גלויביקע יידן, וועלכע האָבן געזוכט אַ סוף צו מאַכן
צו דער צוריק אויפגעשטאַנענער געצנדינעריי אין לאַנד.

דאָס צווייטע ווערק, די טראַגעדיע אויפן מגילה־סיוועט „אסתר“ האָט
דער דיכטער אָנגעשריבן אויף דער ביטע פון לודוויק דעם פּערצנטנס אַ געליבטע,
די מאַדאַם דע מאַנטענאַן, און וואָס איז אויסגעפירט געוואָרן צום ערשטן מאל אין
יאָר 1689. „אסתר“ איז אַ פּיעסע, וואָס האָט אין יענע טעג, סוף 17־טן י.ה. אַרויס-
גערופן אין דער פּראַנצויזישער וועלט, פאַרשידענע פּאַרדאָכטן: אַז דער דיכטער
האָט מיטן אַרויספירן די פּערזאָן פון המנען, געציילט אין אַזאַ אַדער אַנדערער
פּערזאָן און אַז ער זאָל אויך האָבן דערביי געהאַט געוויסע רעליגיעזע חשבונות
און כוונות אין פאַרבינדונג מיט אַ דאָן באַקעמפּטער רעליגיעזער באַוועגונג, באַ-
קאַנט אַלס יאַנסעניזם, צו וועלכער דער דיכטער איז געווען נאָענט.

וואָס עס איז אינטערעסאַנט צו דערציילן, איז די געשיכטע אַרום דער טראַ-
געדיע „אסתר“, אין פאַרבינדונג מיט דער גרויסער יידישער אַקטריסע ראַשעל, וואָס
האָט געלעבט אין פאַרגאַנגענעם י.ה. (1821 — 1859) און וועלכע האָט אייניקע
מאל געשפּילט „אסתר“ אין באַרימטן טעאַטער, די „פּראַנצויזישע קאָמעדיע“:
אין פאַריז האָט מען אָנגעהויבן רעדן... אַז די יידישע ראַשעל פירט עקסטערע
אויס „אסתר“ אין די טעג פון יידישן יום־טוב פורים און אַז די פאַריזער יידן
פאַרפלייצן דאָן, אין די פורים־טעג, די „קאָמעדי פּראַנסעז“.

די גרויסע ראַשעל האָט אויפגעפירט די פּיעסע „אסתר“ נאָר אין די יאָרן
1839, 1840 און 1841 און אין די דאָזיקע דריי יאָרן, איז „אסתר“ אויפגעפירט
געוואָרן אין סך־הכל נאָר... פינף מאל און מער האָט זי זיך צו דעם ווערק נישט
אומגעקערט, טראָץ איר שפּילן אין דעם טעאַטער, נאָך קרוב פופצן יאָר צייט.
אַבער ווייל די פינף מאל שפּילן „אסתר“ זענען פאַרגעקומען: דעם 28־טן
פּעברואַר 1839, דעם 4־טן און 9־טן מערץ פון זעלבן יאָר; אַ פּערט מאל, דעם
25־טן אַפּריל 1840 און איין מאל אין חודש מערץ 1841, איז אין פאַריז געבוירן
געוואָרן די מעשה, אַז דאָס איז אַזוי געשען לכבוד דעם יידישן יום־טוב פורים

און אויפן ווילן פון ראשעלן, וואָס איז געווען אַן איבערגעגעבענע יידישע טאַכ־טער.

און עס איז ווייט, ווייט נישט אויסגעשלאָסן, אַז אין דעם שטעלן ראַסינס ווערק „אסתר“ אין די טעג פון אַ פעברואַר, מערץ און אַפּריל, זאָל טאַקע האָבן געשען אין די פּוּריים־טעג, אויפן ווילן פון דער אַקטריסע, אַ זאָך וואָס האָט אַרויס־גערוּפּן דעם אַפּשער באַרעכטיקטן פּאַרדאַכט, (און אַן אויפּברויז אין די אַנטי־ייִדי־שע קרייזן) אַז די פּאַרשטעלונגען זענען נישט געווען קיין צופּעליקע, אָבער ווי שוין אָנגעוויזן, האָט ראַשעל געשפּילט „אסתר“ נאָר פּינף מאל און קיינמאל אין די ווייטערדיקע קרוב פּופּצן יאָר אַרטיסטישער קאַריערע, זיך מער נישט אומגעקערט צו דעם סיוזשעט (מען האָט וואַרשיינלעך נישט דערלאָזט. .).

אָבער מיטן שטילן אינטערוויענירן קעגן דעם שפּילן „אסתר“, האָט זיך די זאָך ווייט נישט פּאַרענדיקט, וואַרעם קורץ דערנאָך, איז נאָכגעקומען אַ הויך אינטערעסאַנט געשעעניש, מיט וועלכן ס'האָט זיך דאָן פּיל געטומלט אין די פּראַנצויזישע אינטעלעקטועלע קרייזן :

דער באַהאַלטענער שטורעם קעגן ראַשעלס אויספירן „אסתר“ אין די פּוּריים־טעג, האָט דערפּירט דערצו, אַז די „פּראַנצויזישע קאָמעדיע“ איז אייליק צוגע־טרעטן באַנייען די פּראַקריסטלעכע טראַגעדיע „פּאַליעקט“ פון קאַרנעי (קאַר־נעל) און אין דער דאָזיקער פּיעסע, האָט מען איבערגעגעבן ראַשעלן, צו שפּילן די ראַלע פון אַ יונגער פּרוי, פּאַלין, וואָס איר מאַן, אַ פּריש־געוואַרענער קריסט, איז אומגעברענגט געוואָרן דורך די רוימער און אין אַ באַשטימטן מאָמענט, דער־קלערט זי, אַז זי איז גרייט, פּונקט ווי איר מאַן, אַפּצוגעבן איר לעבן פּאַרן נייעם, פּאַרן קריסטלעכן גלויבן.

דער דאָזיקער מאָמענט געהערט אזוי די סאַמע פּאַטעטישסטע אין דער פּאַר־שטעלונג, אַ ראַלע וועלכע ראַשעל, די גרויסע קינסטלערין, האָט אויסגעפּירט אויף אַ גלענצנדיקן הויך־קינסטלערישן אופן, וואָס האָט ביים ברייטן עולם דער־וועקט אַ צווייפל אין ראַשעלס ייִדישקייט, וואַרעם אויב זי קען אַרויסווייזן אַזאַ געהויבן געפּיל אין דער ראַלע אַלס קריסטין, איז דאָך נישט מעגלעך, אַז דאָס זאָל זיין נאָר אַ סצענישער ענין, בפרט נאָך, אַז אין יענע טעג, אין דער ערשטער העלפט פון פּאַרגאַנגענעם י.ה. איז צווישן די יידן אין פּראַנקרייך, אָנגעאַנגען אַ גאָר גרויסע שמד־באַוועגונג.

דער ענין ווי אַזוי ראַשעל האָט אויסגעפּירט די ראַלע פון דער קריסטין פּאַלין, האָט געוואַלדיק אינטריגירט דעם עולם און אין סאַלאַן פון דער באַרימטער מאַדאַם רעקאַמיע, וווּ עס האָט געקייניגט דער שרייבער און דענקער שאַטאַבריאַן, מחבר פון ווערק „דאָס גאַונות פון קריסטנטום“ און צווישן די געסט זענען גלייכ־צייטיק געווען אַנוועזנד ראַשעל און אויך דער אַרציבישאָף פון פּאַריז (זיין אַנוועזן־

הייט איז גאַנץ וואַרשיינלעך נישט געווען קיין צופעליקע) איז מען צוגעשטאַנען צו דער יידישער אַקטריסע, זי זאל רעציטירן פּערזן פון איר ראַלע אַלס... פּאַליק, אין וועלכער זי רעדט וועגן איר גרייטקייט אומצוקומען צוליבן... קריסטלעכן גלויבן.

ראַשעל האָט דערפילט אַז זי געפינט זיך פאַר אַ פאַרשווערונג: אַז מען זוכט איר פּראָוואַצירן, אויף אַרויסקומען מיט אַ פּאַנעגיריק פאַרן קריסטלעכן גלויבן און אַז דאָס דאַרף געשען אין דער אַנוועזנהייט פון הויכן גייסטלעכן, וועלכער געפינט זיך דאָ אין זאל און קוקט איר געשפּאַנט אין פנים אַריין... .

און ראַשעל, וואָס פלעגט ביי געלעגנהייטן, אַנטקעגנצומען אַזעלכע ביטעס און אויספירן געוויסע רעציטאַציעס, האָט געפונען אין זיך כוח אַפּוואַגן און אַנשטאַט רעציטירן עפעס פון איר ראַלע ווי אַ קריסטין, פּאַליק, וואָס איז גרייט אומצוקומען פאַר איר נייעם גלויבן, האָט זי רעציטירט אַ פּראַגמענט פון... „אסתר“ אין וועלכן זי איז זיך מודה פאַרן מלך אחשוורוש אין זיין אַ יידישע טאַכטער.

ראַשעלס האַלטונג האָט געמאַכט אַ קאַלאַסאַלן אינדרוק אויף די אַנוועזנדיקע און אַז מען האָט זי, נאָך דער רעציטאַציע, צוגעפירט צום אַרציבישאָף, האָט זי געבעטן, ער זאל איר מוחל זיין איר האַנדלונג און אים געזאָגט:

— מאַנסעניער, איך גלייב!

אַזוי האָט געהאַנדלט די יידישע טאַכטער ראַשעל.

די רי שאַמפּאַליאָן פירט אונדז איבערן סאַרבאַנע־פּלאַץ, צו דער רי סופּלאַ, און גלייך געפינען מיר זיך אויפן גרויסן און ביז גאַר אימפּאַזאַנטן פּלאַץ פּאַנטעאָן. דאָ פאַרהאַלטן מיר זיך ביים הויפט־טויער פון יורידישן פּאַקולטעט. אַ שווערער גרויסער בנין וואָס דערציילט אַ ווייטערדיק קאַפיטל פון יידישער פאַרגאַנגנהייט, וואַרעם די ערד אויף וועלכער עס געפינט זיך אַ טייל פון דאָזיקן בנין און אויך דער אַריינגאַנג אין יורידישן פּאַקולטעט, האָט סוף 12־טן י.ה. געהערט צו אַ יידישן מענטשן, וואָס האָט דאָ געהאַט און באַאַרבעט זיין וויינגאַרטן, וואָס מען האָט ביי אים צוגענומען, פאַרטרייבנדיק אים אין יאָר 1182, צוזאַמען מיט אַלע יידן פון לאַנד, באַרויבנדיק זיי ביז אַ לעצט. אַלץ וואָס מען ווייסט וועגן דעם אַמאַליקן אייגנטימער פון דער דאָזיקער ערד איז, אַז ער האָט געהייסן אַבראַם.

אין דער טיף פון דעם גרויסן פּלאַץ, לינקס פון פּאַנטעאָן־בנין, געפינט זיך אַ קירכע וואָס איז געווידמעט דעם „סענט־עטיען די מאַנט“. ס׳איז אַ נאַמען פון אַ פאַרהייליקטן קריסטלעכן מענטשן, וואָס זאל האָבן — ווי עס דערציילט עס „די געשיכטע פון די אַפּאַסטאַלן“ — אומגעקומען אַ פאַרשטייניקטער דורך יידן און וועלכער ווערט אין דער קריסטלעכער וועלט באַטראַכט ווי דער ערשטער מאַרטירער נאָך דער פּערזאָן פון קריסטוסן.

ס'איז אן ענין וועלכן מיר האָבן שוין באַהאַנדלט (10) און אויב מיר פאַר- האַלטן זיך ביי דער קירכע וואָס טראַגט דעם נאָמען פון קריסטלעכן הייליקן עטיען, טוען מיר עס. כדי צו ציען די אויפמערקזאַמקייט אויף דער סקולפטור- גרופע וועלכע געפינט זיך איבערן הויפט-אַריינגאַנג אין דער קירכע; זי שטעלט פאַר די סצענע, ווי אזוי די יידן ברענגען אום דעם פאַרהייליקטן, וואַרפנדיק אין אים שטיינער.

קלישע נומער 4

די יידן פאַרשטייניקן דעם סענט-עטיען.

אין דער טיף פון דער דאָזיקער קירכע, געפינען זיך אייניקע אַלטע ווי- טראַזשן, צונויפגעזאַמלטע פון אַנדערע ערטער און צווישן זיי, איז אויך פאַראַן אַ וויטראַזש פון 17-טן י.ה. וואָס שטעלט פאַר איינע פון די סצענעס פון האַסטיע- בלבול, וואָס האָט אין 13-טן י.ה. זיך אָפגעשפּילט מיטן ייד יונתן אין פאריז (11).

(10) זע „יידן אין פאריז“, ערשט בוך, קאפיטל „די נאטרע דאם“.
 (11) זע „יידן אין פאריז“, קאפיטל „דער האַסטיע-בלבול“. זאל לסוף אויך דערמאָנט ווערן. אַז איז דער דאָזיקער קירכע געפינט זיך דאָס קבר פון שרייבער זשאַן-באַ- מיסט ראַסין, מחבר פון דער פריער באַהאַנדלטער טראַגעדיע „אסתר“.

מיר פארלאזן די קירכע „סענט־עטיען די מאַנט“ און קומען אַריין אין פּרעכטיקן בנין פון פּאַנטעאַן, וועמענס בוי איז פּאַרענדיקט געוואָרן סוף פון 18-טן י.ה. און וואָס איז פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ טעמפל פאַר די גרויסע מענער פון פּראַנצויזישן פּאַלק.

אויך דער פּאַנטעאַן פּאַרמאַגט און האָט צו דערציילן ביז גאַר וויכטיקע מאַ-מענטן וועגן יידן און יידיש־לעבן אין לאַנד, וואָס קומען דאָ צום אויסדרוק, סיי דורך געוויסע אויפּשריפטן וואָס מיר טרעפּן דאָ אָן, צוליב אַ גרויס קונסט־ווערק פון אַ יידישן מאַלער, וואָס געפינט זיך דאָ און צוליב ווערק און האַנדלונגען פון אייניקע באַרימטע פּראַנצויזישע פּערזענלעכקייטן, וועמענס קברים געפינען זיך אין דעם גרויסן נאַציאָנאַלן בנין.

קלישע נומער 5

קרויגונג פון שאַרלעמאַן (פון העברי לעאַפּאַלד לעווי).

דער פאנטעאן איז רייך אין מאלערייען וואס דעקארירן זיינע ווענט און באַ- האַנדלען אינטערעסאנטע סיוזשעטן געווידמעט דער געשיכטע פון לאַנד. צווישן די בילדער, געפינט זיך דאָ אויך אַ ווערק, וואָס באַשטייט פון פיר פראַגמענטן, אויף וועלכע דער קינסטלער האָט אַרויסגעפירט, אויף אַ ביז גאַר פאַרקאַפּנדיקן אופן די גראַנדיעזע היסטאָרישע סצענע, וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין יאָר אַכטהונדערט אין רוים. ס'איז אַ לייזונג אויף וועלכן מיר זעען דעם פּויפּסט לעאַן דעם דריטן, קרוינען אַלס אַ קיסר פון גאַנצן מערב, דעם פראַנקישן מלך קאַרל דעם ערשטן, דעם גרויסן, באַקאַנט אַלס שאַרלעמאַן. ס'איז אַ הויך-קינסטלעריש ווערק וואָס איז געמאַלן דורך אַ יידישן קינסטלער, הענרי-לעאַפּאַלד לעווי, גע- בורן אין נאַנסי, אין יאָר 1840 און געשטאַרבן אין פאָריז אין יאָר 1904.

הענרי-לעאַפּאַלד לעווי האָט געשאַפּן אַ ריי לייזונגן אויף ביבלישע און יידיש-געשיכטלעכע סיוזשעטן, ווי: „די יידן וויינען אויפן חורבן פון ירושלים“, „חנה מיטן עפל“, אַ ווערק פאַר וועלכן דער קינסטלער איז, אויף דער פאַריזער וועלט-אויסשטעלונג אין יאָר 1900, באַלוינט געוואָרן מיט אַ גאָלדענער מעדאַל. הענרי-לעאַפּאַלד לעווי האָט אויך דעקאַרירט איינעם פון די הויפּט-זאַלן פון פאַ- ריזער שטאַט-ראַט מיט זיינס אַ פּרעכטיק ווערק וואָס שטעלט פאַר „די שעהן פון טאַג און נאַכט“.

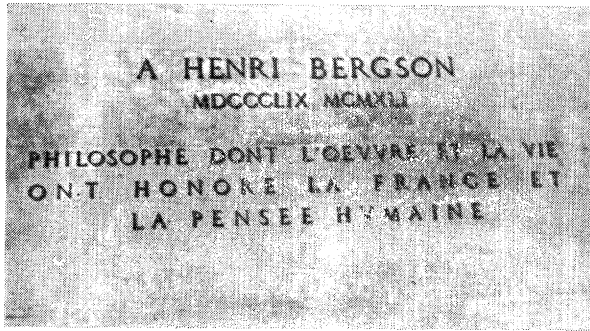
צווישן די באַרימטע פראַנצויזייע פּערזענלעכקייטן וואָס רוען אין פאָנטעאָן, דאַרף קודם כל דערמאָנט ווערן דער גרויסער שרייבער וואַלטער, וועלכער האָט פאַרדינסטן אויפן געביט פון קאַמף קעגן פּעאַדאָליזם, פאַר גלייכע מענטשלעכע רעכט, וואָס איז רעאַליזירט געוואָרן אין פראַנקרייך אין רעזולטאַט פון דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציע און פון וועלכער ס'האַבן אויך גענאַסן מיר יידן. דער שרייבער איז אָבער אויך באַקאַנט מיט זיין גרויסער אַנטי-יידישקייט, וואָס קומט ממש אויף אַ ווילדן אופן צום אויסדרוק, אין זיין שרייבערישער אַק- טיוויטעט.

אין פאָנטעאָן רוט אויך דאָס אַש פון גרויסן שרייבער וויקטאָר הוגאָ, וואָס איז, ווי פיל קריסטלעכע מענטשן, דערצויגן געוואָרן מיט אַזוי פיל פאַראורטיילן אויפן יידישן חשבון, פון וואָס דער שרייבער האָט זיך גיך באַפרייט, געוואָרן אַ גרויסער פריינט פון אונדזער פאַלק, געווען נאַענט און אינטים באַפריינדעט מיטן יידישן טוער אַדאַלף קרעמיע, מיטן באַרימטן קריטיקער זשיל זשאַנאַן, מיטן הייסן יידישן מענטשן, דעם שרייבער אַלעקסאַנדער זייל א.א. אין יאָר 1869 האָט וויקטאָר הוגאָ אַנגעשריבן זיין טעאַטער-ווערק „טאַרקוועמאַדאַ“ אין וועלכן ער איז שווער אַרויסגעטרעטן קעגן רעליגיעזן פאַנאַטיזם און אין וועלכן ער האָט אַרויסגעפירט די געשטאַלט פון רב בן-האַבב, וועמוזן ער האָט געשילדערט מיט אַ סך סימפּאַטיע.

אין יאר 1882, ווען אין רוסלאנד האט געבוטעוועט א ווילדער אַנטיסעמי- טיזם און עס זענען פאָרגעקומען פאָגראַמען אויף יידן, האָט וויקטאָר הוגאָ זיך געשטעלט אין דער שפיץ פון אַ קאָמיטעט צו העלפן זיי יידישע קרבנות און דאָן איז ער אויך אַרויסגעקומען מיט אַ מאַניפעסט, וואָס איז געווען אַ פּאַטש אין פּרצוף פון צאַר און זיינע דינער.

דאָ געפינען מיר אויך דאָס קבר פון גרויסן שרייבער עמיל זאַלאַ, דעם מחבר פון באַרימטן ביז גאָר אויפטרײסלענדיקן דאָקומענט „איך באַשולדיק“, אַן אַרויסקום, וואָס האָט אויסגעפירט די אַזוי גרויסע און דעצידירנדיקע ראַלע פון אויפדעקן דעם גאַנצן שוידערלעכן ליגנט וואָס האָט זיך זינט 1894 אָפגעשפילט אין פּראַנקרייך אַרום דעם אַרעסט און דער פּאַראורטיילונג פון אומשולדיקן יידישן אַפיציר, דעם קאַפיטאַן אַלפרעד דרייפּוס. ס'איז געווען אַ געוואָלדיק אַנטי־יידיש געשעעניש, וואָס האָט אין פּאַרלויף פון מערערע יאָרן, געטרייסלט מיטן לאַנד און וואָס האָט באַקומען די אַזוי טריאומפּאַלע יושרדיקע אויפלייזונג, אַ דאַנק דער אַזוי ערלעכער פּערזענלעכקייט פון שרייבער עמיל זאַלאַ.

קלישע נומער 6

בערגסאָן־טאָול.

פּאַראַן אויך אין פּאַנטעאָן שטיינטאָוולען מיט מערערע נעמען פון פּראַנ- צוויזישע שרייבערס, געפּאַלענע אויף די שלאַכט־פעלדער, בעת דער ערשטער און צווייטער וועלט־מלחמה און אויך דאָ לייענען מיר מערערע יידישע נעמען. פּאַראַן אויך אַ שטיינטאָול מיט נעמען פון די, דורך די נאַציס דעפּאַרטירטע און אומגע- קומענע יידישע פּערזענלעכקייטן און צווישן זיי לייענען מיר די נעמען פון די אומגעבראַכטע פּאַליטישע טוער זשאַרזש מאַנדעל, זשאַן זעי, לעווי־וואַלענזי, און אויך די נעמען פון די אומגעקומענע געטויפטע שרייבערס מאַקס זשאַקאָב און אירענע נעמיראָוסקי.

וועלן מיר לסוף זיך אָפּשטעלן ביים שטיינטאָול וואָס איז געווידמעט דעם גרויסן יידישן דענקער אַנרי בערגסאָן, וואָס איז דאָ אויפגעהאַנגען געוואָרן דעם 11טן מאַי 1967.

געבוירן דעם 18טן אָקטאָבער 1859 אין וואַרשע, אַ קינד פון פרומע יידישע עלטערן¹², האָט ער זיך סוף פון פאַרגאַנגענעם י.ה. אַרויסגערוקט ווי איינער פון די סאַמע באַדייטנדיקסטע פּערזענלעכקייטן וואָס איז דורך פיל אינטעלעקט-טואַלן, באַטראַכט געוואָרן ווי דער מאַדערנער ספּיאָנאַזאַ. דער דאָזיקער דענקער, וואָס איז געווען ווייט פון יידישקייט און יידישן לעבן, איז באַווירקט געוואָרן דורך דעם קריסטלעכן גלויבן, דורכן קאַטאָליציזם אין וועלכן ער האָט געזען „די פּולקומע רעאַליזירונג פון יידנטום“ און אין דער קריסטלעכער וועלט האָט מען געגלייבט און אפילו געוואַרט מיט אומגעדולד אויף זיין טויפן זיך. דער פּילאַ-סאָף איז אָבער ווייט נישט געווען דעצידירט אויף באַגיין דעם שריט. ס'איז נאָכ-געקומען דער אויסברוך פון היטלעריזם אין דייטשלאַנד. די נאָכגעקומענע אַנטי-יידישע געשעענישן האָבן באַווויגן דעם געלערנטן זיך צו סאַלידאַריזירן מיט זיינע פאַרפאַלגטע ברידער און ווען די נאַציס האָבן אין יאָר 1941 פאַראַרדנט דאָס רעגיסטרירן זיך פון יידן, האָט אַנרי בערגסאָן, טראָץ דאָס באַקומען אַ פאַר-זיכערונג פון די ווישי-אויטאָריטעטן, אַז ער איז פריי פון רעגיסטרירן זיך אַלס ייד, אָפּגעוואַרפן די טובה און טראָץ דאָס זיין אַ זייער שווער קראַנקער, האָט ער געוואַרט ביי דער פּאַליציי אין דער ריי, אַ לאַנגע צייט און זיך רעגיסטרירט ווי אַ ייד.

אויף צו מאַרגנס נאָכן טויט פון פּילאַסאָף, האָט דער דעמאָליטיקער ווישי-מיניסטער פאַר דערציאונג, זשאַק שעוואַליע, געהאַלטן פאַר אַ כבוד צו האַלטן אין פּראַנצויזישן ראַדיאָ, אַ לויב-רעדע געווידמעט דעם געשטאַרבענעם, אַ רעדע וואָס האָט אַרויסגערופן אַן אויפברויז ביים דייטשן אַקופאַנט, וואָס האָט געפאַ-דערט פון דער ווישי-רעגירונג, דאָס באַזייטיקן דעם מיניסטער פון זיין אַמט.

***

האַבן מיר זיך דאָ אָפּגעשטעלט אויף אַ ריי ערטער פון לאַטיינישן קוואַרטאַל

12) דער פּילאַסאָף זאַל האָבן געווען אַן אור-אייניקל פון באַרימטן ר' שמואל זביטקע-ווער, וועגן וועלכן ס'ווערט דערציילט, אַז ער האָט אַרויסגעשטעלט אין זיין הויף, אין יאָר 1794, ווען די רוסן האָבן איינגענומען וואַרשע און געמאַכט אַ שחיטה אויף יידן, צוויי פּעסלעך געלט; פאַר אַ לעבעדיקן יידן האָט ער געגעבן אַ גאַלד-שטיקל און פאַר אַ טויטן יידן, אַ זילבערנעם רובל און די קאָואַקן האָבן געברענגט לעבעדיקע יידן.

וואָס האָבן פאַר אונדז אַ יידיש־היסטאָרישן אינטערעס. דאָס וויטערדיקע, וואָס איז פאַרבונדן מיט יידיש לעבן און יידישע פּערזענלעכקייטן וואָס האָבן געלעבט און געווען אַקטיוו אין לאַטיינישן קוואַרטאַל, ברענגען מיר אין אונדזער קאַפיטל „הייזער דערציילן“.

ביבליאָגראַפיע :

ז ע נ ו מ ע ר :

5, 12, 15, 23, 25, 27, 29, 48, 51, 62, 64, 65, 66, 68, 81, 85, 90, 95,
104, 105, 106, 108, 110, 120, 122, 134, 140, 150, 153, 157, 162.

יידישע מאַמענטן אין לוקסענבורגער גאַרטן

אין האַרץ פון לאַטיינישן קוואַרטאַל געפינט זיך דער שיינער און אַזוי באַ-
רימטער לוקסענבורגער גאַרטן, וואָס איז אַ באַליבטער צענטער פאַר דער סטור-
דענטישער יוגנט. ער איז אויך זייער באַרימט צוליב דער גרויסער צאָל קונסט-
ווערק, סקולפטורן און מאָנומענטן, וואָס געפינען זיך דאָ, צוליב זיינע אַטראַק-
ציעס פאַר גרויס און קליין, צוליב זיינע בלומען און שטילקייט, פון וועלכע מען
געניסט דאָ.

אויב אָבער דער גאַרטן מיט זיינע קונסטווערק און מאָנומענטן האָט פיל
צו דערציילן וועגן דער געשיכטע פון פאַריז, פאַרמאָגט ער אָבער אויך אַ ריי
קונסטווערק און מאָנומענטן וואָס זענען ביז גאַר אינטערעסאַנט פאַרן יידישן
מענטשן. מיר טרעפן דאָ ווערויך געשאַפענע אויך דורך יידישע קינסטלערס און
אויך מאָנומענטן וואָס דערציילן וועגן ווייט נישט קיין לייכטע מאַמענטן פון יידי-
שער פאַרגאַנגענהייט און יידישן גורל.

זאָל זשע דאָ, ביים סאַמע אָנהויב, דערציילט ווערן וועגן דער סקולפטור,
געשאַפן פון יידישן קינסטלער זכריה אַסטריק, וואָס געפינט זיך דאָ און איז באַ-
קאַנט-א. נ. „דער מאַסקן-פאַרקויפער“.

זכריה אַסטריק איז געבוירן אין דער שטאָט אַנזשע אין יאָר 1835 און גע-
שטאַרבן אין פאַריז אין יאָר 1907. ער איז אַ חוץ אַ סקולפּטאָר, אויך געווען אַ
באַגאַבטער מאַלער, דיכטער און וואַמאַניסט. די סקולפטור וועלכע מיר זעען דאָ,
שטעלט מיט זיך פאַר אַ שטיפּערישן, האַלב-נאַקעטן בחור, וואָס האַלט אַ מאַסקע
אין זיין אויפּגעהויבענער האַנט און ביי די פיס זיינע זעען מיר מערערע מאַס-
קעס, אַלע פון מענער. געוויסע מאַטקעס שיינען אונדז צו זיין באַקאַנט, צוליב אַ
באַשטימטער ענלעכקייט צו אַ ריי פּערזענלעכקייטן פון דער פּאַליטישער און
שרייבעריש-קינסטלערישער וועלט פון פּראַנקרייך, פון דער צווייטער העלפט פון
פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט.

זאָל דער קינסטלער זכריה אַסטריק, מיטן באַשאַף פון דאָזיקן ווערק האָבן
אויסן געווען אַ באַשטימטע אַנצוהערעניש אויף אַ ריי פּערזענלעכקייטן פון זיין

צייט? וועגן אזא כוונה זינער, איז אונדז גארנישט נישט באווסט. יעדנפאלס, געהערט דער „מאסקן-פארקויפער“ פון יידישן קינסטלער צו די זייער שיינע סקולפטורווערק פון גארטן 1).

קלישע נומער 7

דער מאסקן-פארקויפער (פון זכריה אסטריק).

נאענט פון דעם „מאסקן-פארקויפער“, ביי דער אייזערנער אפצוים וואס געפינט זיך דא דערנעבן און טיילט אפ דעם בנין פון א טעכנישער שול (עקאל דע מין) פארהאלטן מיר זיך ביים ביוסט פון מחבר פון „סאלאמבא“, „מאדאם באווארי“ א.א. ווערק, גיסטאוו פלאבער, וועלכער קוקט אויף אונדז מיט א זייער

(1) זע „יידן אין פאריז“, ערשט בוך, זייט 101.

ערנסטן פנים. דער ביוסט איז געפורעמט פון סקולפטאָר זשאַן-באַטיסט קלעזאַנ-זשע, וועלכער האָט דאָ אין זעלבן גאַרטן נאָך אַ ווערק: די סטאַטוע פון דער פראַנצויזישער קעניגין לואיזע פון סאַוואַ. דער מוטער פון מלך פראַנסואַ דער ערשטער.

אַ חוץ דעם רייכן שאַפונגסוועג פון סקולפטאָר קלעזאַנזשע, האָבן מיר אָבער אין גאַנצן נישט קיין ידיעות וואָס זאָלן אונדז אינפאָרמירן גענויער וועגן זיין אַפּשטאַמונג. דאָך האָבן מיר אַן ערנסטע סיבה צו טראַכטן, אַז זשאַן-באַטיסט קלעזאַנזשע, געבוירן אין יאָר 1814 אין דער שטאָט בעזאַנסאַן און געשטאַרבן אין יאָר 1883 אין פאַריז, זאָל האָבן געווען פון יידישער אַפּשטאַמונג. מיר טראַכטן אַזוי, ווייל דער אויסלייג פון נאַמען קלעזאַנזשע, לייענט זיך אויך אַלס שלעזינגער, וואָס איז דער נאַמען פון פּיל, פּיל יידישע מענטשן (2).

יאָ, ס'זענען געווען פּיל אַסימילירטע קינסטלער-יידן און אויך אַזעלכע וואָס האָבן אויסגעמיטן זיך צו אַפּשירן מיט זייער יידישער אַפּשטאַמונג, צו וועלכער עס האָט גאַנץ וואַרשיינלעך אויך געהערט דער סקולפטאָר קלעזאַנזשע-שלעזינגער, דער מחבר פון פּלאַבער-ביוסט, אָבער צום דאָזיקן הויך-טאַלאַנטירטן קינסטלער וועלן מיר זיך נאָך אומקערן אין אַ ווייטערדיק קאַפּיטל.

אַזוי איז גאַנץ וואַרשיינלעך אויך מיטן סקולפטאָר אויגיסט קען, וועמענס פּרעכטיקע בראַנדז-סקולפטור „דער לייב און דער שטרויס“ באַצירט דעם זעלבן גאַרטן, אויך ער זאָל האָבן געווען אַ ייד.

איז ער עס טאַקע געווען ?

דער פאַמיליע-נאַמען קען איז אַן יעדן ספק, אַן אויסשליסלעך יידישער נאָ-מען און אויב מען טרעפט דעם דאָזיקן נאַמען ביי נישט-יידן, שטאַמען זיי אָבער זיכער פון יידן. זאָל דאָ ביי דער געלעגנהייט דערמאָנט ווערן די זעלטענע פּער-זענלעכקייט פון אַקאַדעמיקער און געוועזענעם לאַנגיאַריקן הויפט-דירעקטאָר פון דער פאַריזער נאַציאָנאַלער ביבליאָטעק, זשוליען קען, געשטאַרבן אין יאָר 1974, וועלכער איז געווען אַ טייערער איבערגעגעבענער ייד.

אָבער דער ענין איז שוין ווייט נישט קיין פשוטער.

דער פאַמיליע-נאַמען קען איז נישט נאָר אַן אויסשליסלעך יידישער, נאָר מיר צווייפלען אויך נישט אויף קיין רגע, אַז דער נאַמען קען איז אַנטשטאַנען פון דעם גוט-באַקאַנטן תּנ"כישן נאַמען קין.

די שטאַט פאַריז האָט זינט דעם יאָר 1899 אַ גאַס אויפן נאַמען פון סקולפּ-טאָר אויגיסט קען, אַ זאָך וואָס איז אויף אַ מערקווירדיקן אופן אויסגעניצט געוואָרן

(2) אין פראַנצויזיש: קלעזאַנזשער פאַקטיש: שלעזינגער.

דורך אַ פאַריזער פּאַרלאַג, וואָס האָט אַרויסגעגעבן אַ טאַשן-ביכל פון די פאַריזער גאַסן און דאָרט, אויסניצנדיק אַ געוויסן פּראַנציוזיש-אַרטאָגראַפֿישן כלל, אַנגע-געבן דעם נאָמען פון סקולפּטאָר נישט אַלס אויגוסט קען, נאָר אַלס אויגוסט קין... דער נאָמען קען, ווי ער ווערט געשריבן אין פּראַנציוזיש, האָט נישט קיין שום שייכות מיט די באַקאַנטע ייִדישע נעמען קאַן, קאַהן, קאַהאַן, קאַהען, קאַהאַנע, קאַגאַן א.א. דער נאָמען קען נעמט זיך, ווי שוין אַנגעוויזן, פון טרויעריק באַקאַנטן תּנ"כישן קין.

אַז עס איז אַזוי, נעמען מיר פון פּאַקט, וואָס דער נאָמען קין אַלס פּאַמיליע-נאָמען פאַר יידן, האָט זיך באַוויזן אין פּראַנקרייך אין סוף פון 14-טן יאָרהונדערט. ס'איז אַ „פּאַמיליע“-נאָמען וואָס איז אַנטשטאַנען אין די טעג פון שווערע יידן-פּאַרפּאָלגונגען דאָ אין לאַנד. דער נאָמען קין איז דאָן געגעבן געוואָרן צו יידן, כדי חוּזקן פון זיי און צו יידן וואָס האָבן זיך געשמדט, כדי אויסצומיידן דעם גי-רוש. דער צונאָמען „קין“ איז אַ חוּץ חוּזקן פון זיי, געניצט געוואָרן אין רעזול-טאַט פון אומצוטרוי צו זייער קריסטלעכקייט און פּאַרדאָכט אין מאַראַניזם (3).

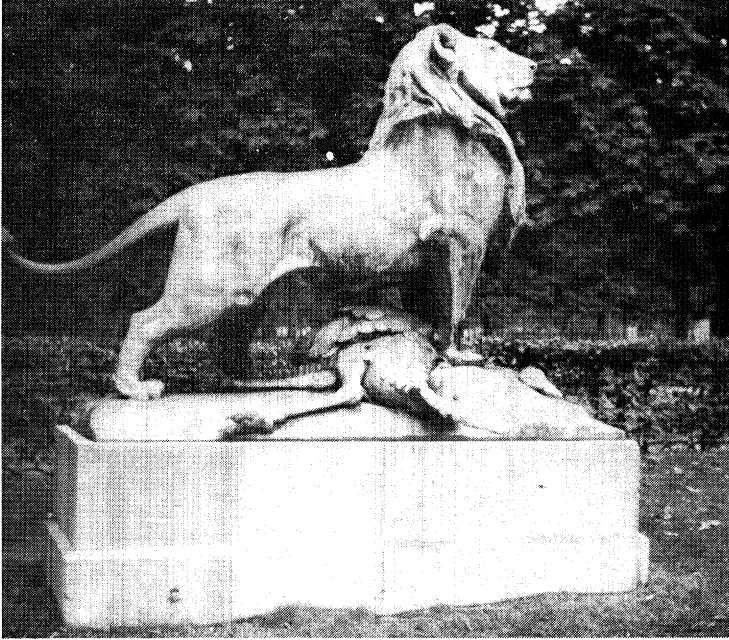
עס דאַרף דאָ אַנגעוויזן ווערן, אַז נישט ווייט פון פאַריז, אינעם שטעטל סענליס, האָט אין די דאָן פאַר יידן טראַגישע יאָרן 1385 — 1397 געלעבט אַ שטאַט-אַנגעשטעלטער וואָס האָט געהייסן... זשאַן זשודאַ (יודאַש) און נאָך אַ פּערזאָן, דאָס מאַל אַ יאָהאַן קין, וואָס האָט געלעבט אין זעלבן שטעטל אין די יאָרן 1479 — 1480, געווען נאָך אַ יאָהאַן קין אין די יאָרן 1506 — 1507 און אויך אַ געוויסער זשאַק קען (קין) וואָס האָט געלעבט אין די יאָרן 1523 — 1545. אַזוי טרעפן מיר אויך דעם נאָמען פון אַ געוויסן נאַעל קען, וואָס האָט געלעבט אין יאָר 1587 אין דער שטאַט מאַ (געבורט-אַרט פון רבי יחיאל פון פאַריז). דאָס זענען זיכער געווען געטויפטע יידן, וואָס אַ טייל פון זיי, האָבן אפשר געפירט אַ לעבן פון מאַראַנען, ביז זייערע קינדער און אייניקלעך האָבן זיך דערשלאָגן צו די צייטן און מעגלעכקייטן פון קענען אויף דאָס גיי, לעבן ווי יידן און פון וועלכע עס האָט אַפּגעשטאַמט דער שוין פריער דערמאָנטער אַקאַדעמיקער זשיליען קען. און ס'איז אַ גרויסע סאַטיספּאַקציע צו טראַכטן, אַז דער פּרעכטיקער קינסט-לעראַנימאליסט, דער מחבר פון דער זעלטן שיינער סקולפּטור „דער לייב און דער שטרויס“, וואָס מיר באַוונדערן אין לוקסענבורגער גאַרטן און פון פיל אַנ-דערע ווערק זיינע, מיט וועלכע ער באַשיינט פאַריז, איז אַ ייד און עס טוט וויי,

---

(3) דער נאָמען פון קינסטלער אין פּראַנציוזיש שרייבט זיך Auguste Cain אָבער אין דערמאָנטן ביכל פון די פאַריזער גאַסן איז דער נאָמען פון קינסטלער אַנגעגעבן ווי... דער באַקאַנטער תּנ"כישער נאָמען קין, Cain

וואָס מיר ווייסן כמעט גאַרנישט וועגן דעם יידישן געפיל און באַוווּסטיין פון קינסטלער אויגיסט קען 4).

קלישע נומער 8

דער לייב און דער שטרויס (פון אויגוסט קען).

אונזער טראַכטן וועגן יידישן גורל באַגרענעצט זיך אָבער נישט מיט די שוין דערמאָנטע קינסטלערס קלעזאַנזשע־שלעזינגער און אויגיסט קען. דער לוק־סענבורגער פאַרק פאַרמאָגט נאָך ווערק, סקולפטורן וואָס דערציילן וועגן ווייט נישט פריילעכע טעג פון יידישער פאַרגאַנגענהייט דאָ אין לאַנד.

אַזוי זעען מיר דאָ אַ מאָנומענט וואָס דערציילט וועגן אַ שווער קאַפיטל געשיכטע פון יידן אין פראַנקרייך; דאָס נאָל שוין נאָך דער פראַנצויזישער רעוואַלוציע. אין דער ערשטער העלפט פון 19־טן יאָרהונדערט. דאָס איז דער מאָנ־מענט פון שרייבער לואי פאַרטינע גיטלאָו ראַטיסבאָן, געפורעמט דורכן סקולפ־טאָר סאַלדי.

אויפן סאַקל פון מאָנומענט זעען מיר אַ ביוסט פון אַ שיינעם עלטערן מאַן מיט אַ פיין פאַרקעמטער באַרד און אונטערן ביוסט איז פאַראַן אַ שניצעריי, וווּ

4) די ווערק פון אויגיסט קען באַצירן אויך דעם בנין פון פאַריזער האַטעל־דע־וויל (שטאָט־ראַט), דעם טיליערי־גאַרטן א. א. פאַריזער ערטער.

מיר זעען קינדער, וואס קוקן זיך צו, צו א מאריאנעטן-ספעקטאקל, וואָרעם לואי פארטינע גיסטאוו ראטיסבאָן, געבוירן אין שטראַסבורג אין יאָר 1827 און גע- שטאַרבן אין פאַריז אין יאָר 1900, איז געווען אַ מחבר פון אַ ריי ווערק און אויך פון קינדער-ליטעראַטור. ער איז אַ צייט געווען דער ביבליאָטעקאַר פון פּאַנטענ- בלאַ און פון דער סענאַט-ביבליאָטעק. ער איז אויך געווען אַן איבערזעצער פון די ווערק פון היינע, דאַנטע און פון אַנדערע באַרימטע שרייבערס.

לואי ראטיסבאָן, וועמענס מאַנומענט מיר זעען דאָ, איז געווען אַ געטויפֿט- טער ייד; ער איז געווען אַ ברודערן-זון פון באַרימטן יידישן עסקן סערף בער פון שטראַסבורג.

מיר ווייסן וועגן דער גרויסער ראַלע און קאַמף וואָס עס האָט אין די טעג פון ערב און בעת דער פּראַנצויזישער רעוואָלוציע, געפירט דער עסקן סערף בער, דאָן דער ראש פון דער שטראַסבורגער יידישער קהילה, לטובת דער גלייכבאַ- רעכטיקונג פון די יידן אין פּראַנקרייך. ס'איז געווען אַ קאַמף פאַר עמאַנספּאַציע, וואָס דערגרייכנדיק זי, האָט זי אַזוי ווייט פאַרשיכורט דעם ביז דאָן אַזוי שווער פאַרפּאָלגטן יידישן מענטשן, אַז עס האָט זיך אַנגעהויבן נישט נאָר מאַסנהאַפּטע אַסימילאַציע, נאָר אויך אַ מאַסנהאַפּטער שמד, ממש אַ שמד-עפידעמיע, וואָס האָט, ווי עס ברענגען עס די היסטאָריקער דובנאָוו, סעסיל ראַטה א.א. דערגרייכט די ציפּער פון צוויי הונדערט טויזנט יידישע נפשות.

אַט וואָס מיר לייענען ביי ש. דובנאָוו:

„דער עלטערער דור איז געווען גענוג שטאַרק אויסצושטיין דעם רעזשים פון רעכטלאָזיקייט און בלייבן יידן. דער יינגערער דור אָבער, האָט שוין נישט געקענט ביישטיין דעם נסיון פון פרייהייט און זיך מאַסנהאַפּט אויסגעשמדט און אַז: „פון אויבן האָט דאָס פּראַנצויזישע ייִדנטום געגלאַנצט מיט בירגערלעכער גלייכקייט, אינעווייניק האָט עס געפּוילט, געוואָרן נאַציאָנאַל בלוטלאָז.“

ס'האַבן זיך געשמדט קינדער פון די סאַמע באַרימטסטע יידישע טוער, ווי דער זון פון הויפּט-ראַבינער פון פּראַנקרייך, דענץ, און זיין איידעם, דראַק, וואָס איז אַליין אויך געווען אַ רב. ס'האַבן זיך געשמדט: דער זון פון שרייבער און היסטאָריקער לעאַן האַלעווי (דער שרייבער לודאַוויק האַלעווי), דער קאַמפּאַזיטאָר זשאַק אַפּענבאָד, אפילו אויך די קינדער פון באַרימטן עסקן אַדאַלף קרעמיע (וועגן שמד פון לודאַוויק בערנע און היינריך היינע „נוצט שוין נישט“ צו דער- מאַנען). עס האָבן זיך אויך געשמדט צוויי זין פון עסקן סערף בער גופא. זיי זענען געוואָרן גלחים און געטרייע קאַטוילישע פרעדיקער און גרינדערס פון דער קאַ- טוילישער קאָנגרעגאַציע, נאָט דאָס דע סיאָן, וואָס האָט געהאַט (און האָט כּסדר) די מיטיע פון פאַרשפּרייטן דעם קאַטאָליציזם צווישן יידן.

שמדנדיק זיך. האָבן די זין פון סערף בער'ן זיך אויך אָנגעהויבן רופן מיטן נאָמען ראַטיסבאָן, וואָס איז געווען דער פּאַמיליע-נאָמען פון סערף בער'ס צוויי-טער פרוי, מיט וועלכער ער האָט חתונה געהאַט אין יאָר 1784. מיטן זעלבן נאָמען האָט זיך אויך אָנגערופן סערף בער'ס געשמדטער ברודער-זון, וועמענס מאָנר-מענט מיר זעען טאַקע אין לוקסענבורגער גאַרטן.

אין סאַמע צענטער פון גאַרטן, ביים וואַסער-באַסיין, אַנטקעגן איבער דעם בנין פון לוקסענבורגער פּאַלאַץ, געפינט זיך נאָך אַ מאָנומענט, וואָס לעבט אויף פאַר אונדז אַ געשעעניש וואָס האָט, אָנהויבנדיק פון סוף פון פאַרגאַנגענעם יאָר-הונדערט, געטרייסלט מיטן לאַנד און וואָס איז אַריין אין דער געשיכטע א.נ. „די דרייפּוס-אַפּערע“.

דאָס איז אַ מאָנומענט געווידמעט דעם געוועזענעם וויצע-פּאַרזיצער פון פּראַנצויזישן סענאַט, שערער-קעסטנער, וועלכער איז געווען דער ערשטער, וואָ-גיכער נישט-יידישער פּראַנצויזישער פּאַליטישער טוער, וואָס האָט זיך איבער-צייגט אין דער אומשולד פון דרייפּוס'ן און געשפּילט אַן ערשט-ראַנגיקע ראַלע אין קאַמף פאַר זיין באַפּרייאַונג און רעהאַביליטאַציע.

אויף דעם מאָנומענט זעען מיר, אַ חוץ דעם מעדאַליאָן פון פּאַליטיקער, צוויי פרויען-געשטאַלטן, איינע אַ נאַקעטע, וואָס סימבאָליזירט דעם ריינעם אמת, און די צווייטע מיט אַ שווערד אין האַנט, וואָס פּאַרטיידיקט די גערעכטיקייט. ער איז געפורעמט פון באַרימטן פּראַנצויזישן סקולפּטאָר דאַלו.

און נאָך אַ מאָנומענט זעען מיר אין דעם גאַרטן, וואָס האָט אַ . . שייכות צו אונדז יידן: ס'איז אַ בראַנדז-סקולפּטור וואָס איז געוווימעט די סטודענטן-ווידערשטאַנדלער, געפּאַלענע אין קאַמף קעגן די נאַציס און וואָס איז דאָ אַוועק-געשטעלט געוואָרן אין יאָר 1956, און אויב מיר ציען די אויפּמערקזאַמקייט אויף דעם מאָנומענט, טוען מיר עס דערפאַר, וואָס דער סקולפּטאָר פון מאָנומענט, וואַטקיין, איז אַ געטויפטער ייד (5).

האָבן מיר דאָ זיך אָפּגעשטעלט ביי אַ צאָל מאָנומענטן וואָס דערציילן וועגן יידישע קינסטלערס און וועגן ווייט נישט פּריילעכע יידישע געשעענישן אין פּראַג-קרייך.

ביבליאָגראַפיע :

זע נומער :

5, 16, 29, 58, 61, 66, 79, 90, 92, 107, 110, 131, 134, 139.

(5) דער סקולפּטאָר וואַטקיין איז אויך דער מחבר פון מאָנומענט וועלכן מיר זעען אין דער שטאָט אמסטערדאַם און וואָס איז געווידמעט דעם האַלענדישן פּאַלקס-מענטש, וואָס האָט פּראַטעסטירט קעגן די נאַצישע יידן-פאַרפּאַלגונגען און קעגן איינפירן פאַר זיי אין האַלאַנד די געלע לאַטע.

יידיש פארמעגן

אין האַרץ פון פאַרייז, אין אַ סקווער וואָס געפינט זיך האַרט ביים אַזוי באַ-
לעבטן פּלאַץ שאַטלע, זעען מיר אַ פּרעכטיק גאַטישן טורעם, וואָס איז באַקאַנט
ווי דער טורעם סענ־זשאַק.

די דאָזיקע זעלטן שיינע קאַנסטרוקציע, וואָס איז דאָ אויפגעבויט געוואָרן
צווישן די יאָרן 1508 און 1522 איז אַ לעצטע איבערבלייבעניש פון אַמאָליקער
קירכע סענ־זשאַק לאַ בושערי, וואָס האָט זיך דאָ געפונען זינט דעם עלפטן י.ה.
ביז צום יאָר 1797.

די געשיכטע פון דעם טורעם פון דער שוין פאַרשוונדענער קירכע, דער-
מאָנט וועגן אַ באַרימטן פאַריזער פּילאַנטראָפּ, אַ געוויסן ניקאָלאַ פּלאַמעל, וואָס
האָט דאָ געלעבט אין 14-טן י.ה. און געשטאַרבן אין יאָר 1417, וועמענס נאָמען
איז פאַרבונדן מיט געשעענישן וואָס האָבן זיך אָפגעשפּילט מיט די יידן אין פּראַנ-
קרייך, וועלכע זענען אייניקע מאָל פאַרטריבן געוואָרן און אין יאָר 1394 ווידער
אַמאָל, דאָס שוין אויף זייער לאַנג, אַרויסגעטריבן געוואָרן פון לאַנד.

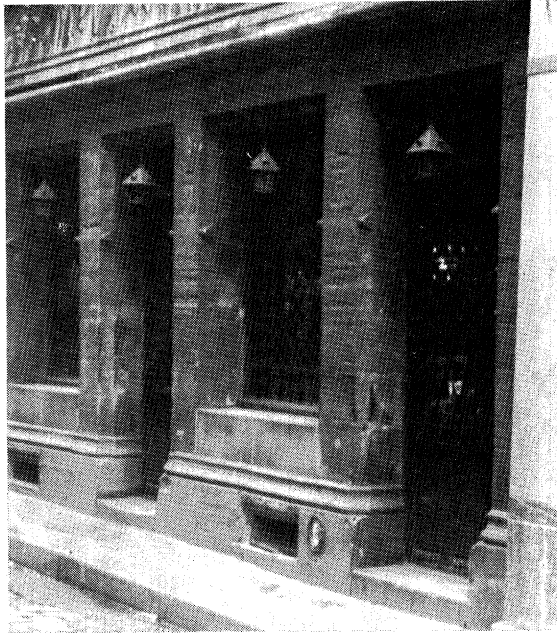
ביי דעם בנין פון דער אַמאָליקער קירכע, וואָס אירע מויערן האָבן זיך גע-
פונען אין דער היינטיקער רי דע ריוואָלי, האָבן אין 14-טן י.ה. זיך געפונען הייז-
לעך און סטאַנדן אין וועלכע עס זענען געווען באַשעפטיקט פאַריזער בריוו־שריי-
בערס. צווישן זיי האָט זיך ביז גאָר אַרויסגערוקט דער פריער דערמאָנטער גע-
שווירענער בריוו־שרייבער ניקאָלאַ פּלאַמעל, וועלכער האָט געהאַט זיין וווינונג
און אַרבעטס־אַרט ביים ראַג פון דעם דערנעבנדיקן געסל, וואָס טראָגט טאַקע
היינט צו טאָג, דעם נאָמען פון בריוו־שרייבער און וואָס געפינט זיך אַנטקעגן
דעם טורעם סענ־זשאַק.

ניקאָלאַ פּלאַמעל זאָל זיין אַ געבוירענער אין יאָר 1340 אין דעם נישט ווייטן
פון פאַריז שטעטל פּאַנטואַז. ער איז אַ חוץ אַ בריוו־שרייבער, אויך געווען אַ קאָ-
ליגראַף, אַ צייכענער, אַ מחבר פון אילומינען, פון עפיטאַפן אויף מצבות און
אויך אַ בוכהענדלער. צווישן זיינע קליענטן האָבן זיך געפונען וויכטיקע לייט פון
זיין צייט.

ניקאָלאַ פּלאַמעל און זיין פרוי פּערנעל (אויך אויף איר נאָמען איז פאַראַן
אַ דערנעבנדיק געסל), האָבן צו ביסלעך אָנגעהויבן ציען אויף זיך די אויפמערק-
זאַמקייט מיט זייערע פּילאַנטראַפישע מעשים, דורך שפּענדן פּיל געלט לטובת

דער שטאַט. אין דער פּאָרײַזער רי מאַנטמאַרענסי נ'ר 51, שטייט נאָך ביז היינט צו טאָג, אַ הויז — איינס פון די ווייניק אָפּגעשווינטע בנינים פון אָנהויב 15-טן יאָרהונדערט — וואָס ניקאַלאַ פּלאַמעל האָט געלאָזט אויפבויען אין יאָר 1407 און וואָס האָט דאָן געדינט ווי אַן אומזיסטער נאַכט־אַזיל פאַר אַרעמע לייט. ער האָט געשפּענדעט געלט אויף בויען שפּיטעלער, קירכעס און אויך געשענקט פיל געלט אויף די בוי־אַרבעטן פאַר דער אַמאַליקער, היינט שוין פאַרשווינדענער קירכע סען־זשאַק לאַ בושערי, ביי וועמענס מויערן עס האָבן זיך געפונען די הייז־לעך פון די בריוו־שרייבערס און אויך זיין אייגן הויז.

קלישע נומער 9

נאַכט־אַזיל אין דער רי מאַנטמאַרענסי נ'ר 51.

דאָס דערוואַרבענע רייכטום פון דעם באַשיידענעם בריוו־שרייבער ניקאַלאַ פּלאַמעל האָט פון טאָג צו טאָג, אַלץ מער אינטריגירט די פּאָרײַזער איינוווינער און עס האָבן אָנגעהויבן קורסירן פאַרשידענע געשיכטעס: אַז ער פאַרנעמט זיך מיט אַלכעמישע זוכערייען, אַז ער זאָל האָבן געקויפט אַ יידיש קבלה־ספר וואָס האָט אַנטהאַלטן אין זיך דעם סוד פון... פאַבריצירן גאַלד, אַז ער זאָל לאַנג האָבן שטודירט דאָס דאָזיקע יידישע בוך און אפילו האָבן געמאַכט אַ רייזע קיין שפּאַניע, כדי ביי די דאַרטיקע יידן, לערנען און זיך פערפעקציאָנירן אין דעם

העברעאישן לשון און אין קבלה. פון דעם דאָזיקן ספר האָט ער טאַקע געלערנט דעם סוד פון פאַבריצירן גאַלד און דערפון זאָל זיך נעמען זיין רייכקייט, די געל-טער וועלכע ער שענקט פאַר קירכעס, שפיטעלער א.א. צוועקן.

ווי ווייט דער עולם האָט געגלייבט אין די געשיכטעס פון ניקאַלאַ פלאַ-מעל'ס גאַלד-פאַבריקאַציע, באַשטעטיקן אויך אַ ריי פרווון וואָס זענען געמאַכט געוואָרן שוין נאָכן טויט פון פילאַנטראָפּ, אַריינצוקריגן זיך אין זיין וויונג דורך מענטשן, וואָס האָבן געהאַפט דאָרט נאָך צו געפינען פאַרבאָהאַלטענע אוצרות, אַ האַנדלונג וואָס האָט אויך איבערגעזחורט אַ פראַנצויזישער אונטערנעמער, וועל-כער האָט דריי הונדערט יאָר שפעטער, אין יאָר 1756 אָפגעקויפט דאָס אַלטע הויז און עס אַדורכגעטרייטלט פון אונטן ביז אַרויף, צעבראַכן די ווענט, דעם באַדן, די סופיטן, זוכנדיק פאַרבאָהאַלטן גאַלד, אַדער אפשר טאַקע דאָס יידישע ספר, וואָס זאָל אויך אים אַנטפלעקן דעם סוד פון ניקאַלאַ פלאַמעל'ס גאַלד-פאַבריקאַציע.

דאָס דאָזיקע הויז אין וועלכן עס האָט געלעבט ניקאַלאַ פלאַמעל און וואָס האָט געצויגן צו זיך אַמאַטאָרן אין דער האַפּענונג אויף געפינען דאָרט פאַרבאָ-האַלטן גאַלד, האָט זיך דערהאַלטן ביז צום פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט און איז ענדגילטיק צעוואָרפן געוואָרן אין יאָר 1852.

ס'ווערט אויך דערציילט, אַז דאָס קבלה-ספר וואָס האָט רייך געמאַכט דעם בריוו-שרייבער ניקאַלאַ פלאַמעל, זאָל אין 17-טן י.ה. זיך האָבן געפונען אין די הענט פון... אַלמעכטיקן קאַרדינאַל רישעליע און זינט דאָן, איז יעדע שפור פון דעם ספר פאַרלוירן געגאַנגען.

צי איז דאָס נאָר וואָס דערציילטע, וועגן דעם גלויבן וואָס האָט אָנגעהאַלטן צווישן די פאַרזעצער, מכות ניקאַלאַ פלאַמעל'ס גאַלד-פאַבריקאַציע, לויט דעם סוד פון אַ יידיש ספר, אַ פשוטע, באַנאַלע מעשה? אַ פאַלקס-פאַנטאַזיע, וואָס האָט געזוכט צו פאַרשטיין, צו פאַרענטפערן זיך גופא. די סיבה פון רייך-געוואָרענעם בריוו-שרייבער, אַדער איז אין דער געשיכטע, אַ חוץ פאַנטאַזיע, פאַראַן אויך אַ געוויסער אמת?

לויט אונדזער טיפער איבערציגונג, איז די מעשה פון ניקאַלאַ פלאַמעל'ס רייך ווערן אין רעזולטאַט פון אַ געפונענעם סוד, וועלכן עס האָט אַנטהאַלטן אין זיך אַ יידיש 199, אַ ביז גאָר ערנסטע. אָבער דאָס האָט אינגאַנצן נישט צו טאָן מיט קיין שום גאַלד-פאַבריקאַציע און נישט מיט וועלכע ס'איז אלכעמישע זוכערייען מיט וועלכע דער בריוו-שרייבער זאָל זיך האָבן פאַרנומען. אַז ניקאַלאַ פלאַמעל האָט זיך נישט פאַרנומען מיט קיין אַלכעמישע זוכערייען, איז אויך קלאַר דערפון, וואָס אין אַלע מעשיות וואָס זענען צו אונדז דערגאַנגען וועגן ניקאַלאַ פלאַמעל — און זייער צאָל איז זייער גרויס — איז נישט פאַראַן קיין איינציג וואָרט אפילו,

אז מען זאל האבן געזען, אדער אפילו אַנגעטראָפּן עפעס אַ סימן, אַז אין זיין היים, ווהיין ס'זענען געקומען פיל מענטשן, זאל זיך געפינען אַ וועלכע ס'איז לאַבאַראַ-טאַריע פאַר אַזעלכע זוכערייען, ווי קעסלען, טעפּ, ברען-אויונס, פאַרשידענע כלים און מכשירים פאַר די נייטיקע עקספערימענטן.

עס ווערט אפילו אויך געברענגט, אַז אַ טאָג איז צו ניקאַלאַ פּלאַמעל געקו-מען אַ מאַן, אַ הויכער מלוכה-באַאַמטער, אַ געוויסער סיר קראַמואַזי, געשיקט פון קעניג שאַרל דעם זעקסטן גופא, צו וועמען עס זענען דערגאַנגען די מעשיות וועגן זיין גאַלד-פאַבריקאַציע, כדי אויפקלערן, אויספאַרשן די סיבות פון זיין רייך ווערן. אויך פון דער דאָזיקער אויספאַרשונג איז נישט אַרויסגעקומען קיין וועלכע ס'איז ידיעה, קיין איינציק וואָרט אפילו, אַז זיין רייכקייט זאל זיין אַ רעזולטאַט פון וועלכער ס'איז גאַלד-פאַבריקאַציע. נישט נאָר האָט דער שליח פון קעניג נישט איבערגעגעבן וועגן האָבן געזען, אַנגעטראָפּן ביי ניקאַלאַ פּלאַמעל וועלכע ס'איז סימנים פון אַן אַלכעמישער לאַבאַראַטאָריע, פון האָבן דאָרט געזען וועלכע ס'איז כלים וואָס האָבן געקענט דינען פאַר אַזאַ צוועק, נאָר ער האָט גאָר איבער-געגעבן, אַז ער האָט ביי ניקאַלאַ פּלאַמעל אין דער ווינונג געטראָפּן ממש אַרעמ-קייט און אַז דאָס פאַרפאַלק, דער בריוו-שרייבער און זיין פרוי פערנעל (זיי האָבן נישט געהאַט קיין קינדער), האָבן אפילו געגעסן אין פשוטע ליימענע כלים. אוודאי ווערט אויך דערציילט, אַז ניקאַלאַ פּלאַמעל זאל האָבן... איבער-געקויפט דעם קעניגלעכן שליח.

די אַלכעמישע זוכערייען און גלייבונגען צו קענען געפינען דעם גרויסן סוד פון פאַבריצירן גאַלד, האָט כסדר, לאַנגע, לאַנגע יאָרהונדערטער באַשעפטיקט פיל מענטשן. אַט וואָס מיר ליינען וועגן דעם ענין אין דער יידישער „אַלגעמיי-נער ענציקלאָפּעדיע“:

„אַלכעמיע איז אַ געהיימע וויסנשאַפט, וואָס ציט זיך פון מיטלאַטער ביי אין 17-טן י.ה. און וואָס האָט זיך געשטעלט אַלס ציל: (1) צו מאַכן גאַלד; (2) צו געפינען דעם „פּילאָזאָפּישן שטיין“, וואָס דאָרף אַנטפלעקן פאַר דעם וואָס האָט אים, אַלע סודות פון דער נאַטור; (3) צוגרייטן דעם „לעבנס-עלעקסיר“, וואָס האָט דעם כוח צו פאַרלענגערן דעם מענטשנס לעבן אומבאַגרענעצט (1).

(1) אַ געוויסער רייזענדר, פאול לוקא, וואָס האָט געלעבט אין 17-טן י.ה. האָט בעת זיינס אַ רייזע אין אַזיע, זיך אויסגעשמועסט מיט אַ דערוויש, וועמען ער האָט דער-ציילט וועגן דעם באַזיצער פון סוד צו פאַבריצירן גאַלד, דעם פּראַנצויז ניקאַלאַ פּלאַ-מעל, וואָס האָט געלעבט און געשטאַרבן אין פאַריז אין 15-טן יאָרהונדערט. דער-הערנדיק ניקאַלאַ פּלאַמעל'ס נאָמען, האָט זיך דער דערוויש פּונאַדערגעלאַכט און פאַרזיכערט דעם רייזענדר, אַז ניקאַלאַ פּלאַמעל און זיין ווייב פּערנעל לעבן כסדר און אַז זיי געפינען זיך אין אינדיע... און אַז די מעשה וועגן זייער טויט און דאָס

„מיט אלכעמיע — ליינען מיר אין דער ענציקלאָפּעדיע — האָבן זיך פאַר-
 נומען נאָך די אַלטע געפֿיטער, שפּעטער האָט מען ידיעות וועגן אַלכעמישע פּרוּוון
 פון די גריכן, זוכנדיק צו דערגרייכן די אויבן-דערמאָנטע צילן, דער עיקר דורך
 פאַרשידענע מאַגישע, אַסטראָלאָגישע א.א. מאַניפּולאַציעס, האָבן די אַלכעמיקער
 דאָך געמאַכט וויכטיקע כעמישע אַנטדעקונגען, וואָס זענען שפּעטער אַריין אין
 דער וויסנשאַפֿט. זינט דעם אָנהייב פון דער קריסטלעכער צייט, האָבן זיך פאַר-
 נומען מיט אַלכעמיע די גריכן אין דער ביזאַנטישער אימפעריע און האָבן פאַר-
 פּאַסט אַ סך ביכער אויף דעם געביט. דער געדאַנק אַז מען קען פון אַנדערע מע-
 טאָלן מאַכן גאַלד, האָבן זיי אין אַ געוויסער מאָס געשטיצט אויף דער גריכישער
 פּילאָזאָפּיע.“

און ווייטער :

„די גריכיש-קריסטלעכע אַלכעמיקער האָבן געזוכט אַ באַשייד פון אַלע סו-
 דות אין דער ביבל, אין די יידישע מיסטישע אגדות, פונקט ווי די שפּעטערדיקע
 אַלכעמיקער פון אייראָפּע, האָבן די אַלכעמיע פאַרבונדן מיט קבלה. מען האָט גע-
 זוכט און געפונען רמזים אין תּוּרַן, מען האָט געמאַכט פאַר אַלכעמיקער משהן,
 דודן, שלמהן, אליהו הנביא א.א. נביאים. מען האָט אין זייער נאָמען אַרויסגעגעבן
 אַלכעמישע שריפטן. דאָס ועלביקע האָבן אויך שפּעטער געטאָן די אַלכעמיקער
 פון אייראָפּע. די אַלכעמישע שריפטן פון די גריכן האָבן איבערגענומען די אַראַ-
 בער און דערביי האָבן געשפּילט אַ ראַלע אויך יידישע איבערזעצערס.“

און לסוף געפינען מיר די ביו גאַר אינטערעסאַנטע שורות. אַז : „פון יידישע
 אַלכעמיקער איז באַווסט אַ געוויסע „מאַריאַ“ פון 1-טן י.ה. נ'קר. אויך אין מיטל-
 אַלטער ווערן אייניקע אַלכעמיקער באַצייכנט ווי יידן, פיל באַרימטע יידישע גע-
 לערנטע האָבן געהאַלטן פון אַלכעמיע און צווישן זיי, בחיי אבן פּקודא, דער מחבר
 פון „חובות הלבבות“, אברהם אבן עזרא, שפּעטער דער דאָקטאָר און לעקסיקאָגראַף
 בנימין מוספּיא, י. ש. דעלמעדיגא (ישׁר מקנדיא) און אַנד. אַלכעמישע שריפטן
 געדרוקטע און מאַנוסקריפטן זענען פאַראַן אויך אין העברעאיש.“

פון די געברענגטע שורות, זעען מיר ווי ווייט דער דאָזיקער מערקווירדיקער
 געביט, די אַלכעמיע, האָט געשפּאַנט און באַשעפּטיקט אויך יידישע מענטשן, וואָס
 האָבן געגלייבט און געזוכט אויסצוגעפינען דעם סוד פון גאַלד-פאַבריקאַציע, דער
 פאַרדאַכט אין זיין אַן אַלכימיסט איז אויך געפּאַלן אויף דעם פאַריזער בריוו-
 שרייבער, צוליב זיין אומגעריכטן רייך ווערן.

קומען צו קבורה אין דער (היינט שוין נישט עקסיסטירנדיקער קירכע סענזשאַק לאַ
 בושערי), איז געווען אַן אַדורכגעפירטע קאַמבינאַציע, אויף צו פאַרבאַהאַלטן דעם
 סוד וועגן אייביקן לעבן. אזוי ווייט זענען אַוועק די מעשיות וועגן דעם פאַריזער
 גאַלד-פּראָדוצירער ניקאָלאַ פּלאַמעל.

און אויב מיר האלטן פאר זייער ערנסט די געשיכטע וועגן אַ יידיש ספר וואָס זאָל האָבן אַריינגעפאַלן צו ניקאַלאַ פּלאַמעל, און האָבן אַ שייכות צו זיין רייך ווערן, זענען מיר אָבער זייער ווייט פון גלייבן אין דער געשיכטע פון זיין רייזע קיין שפּאַניע, ווי עס דערציילן עס אַזוי פיל מחברים, כדי דאָרט אויסצוגעפינען דעם יידישן מענטשן וואָס זאָל אים העלפן אַדורכדרינגען דעם סוד פונעם ספר. אין יענע טעג פון 14-טן י.ה. איז דאָס אונטערנעמען אַזאַ רייזע, שוין ווייט נישט געווען אַזאַ פשוטער ענין. די רייזע (ס'רוב צו פּוס) און דאָס געפינען, אַנקור-מענדיק שוין אַהין, דעם פּאַסיקן יידישן מענטש, האָט געפּאָדערט לאַנגע, זייער לאַנגע וואַכן און אפשר חדשים, און דאָך זענען אין אַלע פּאַראַנענע מאַטעריאַלן וואָס דערציילן וועגן ניקאַלאַ פּלאַמעלס פּאַפּולאַריטעט און אַקטיוויטעט, איז נישט צו געפינען קיין איינציג וואָרט, אַז דער בריוו-שרייבער זאָל האָבן געפּעלט ביי זיין באַשעפּטיקונג, אַפּילו איין טאָג!

און נאָך אַ וויכטיקער מאַמענט :

כדי זיך לאָזן אין אַזאַ ווייטער און אין יענע טעג אפילו אַ ריזיקאַלישע רייזע, האָט דאָך דער ביו דאָן, נאָך נישט רייכער ניקאַלאַ פּלאַמעל געדאַרפן מיט זיך מיטפירן אַ סך געלט און טאַקע אין גאַלד. . . און אַזאַ אונטערנעמונג וואַלט גע- האָט אַ זין, אויב ער וואַלט געהאַט די פּולע זיכערקייט, אַז די רייזע איז אַ. . . זי- כער לוינבאַרע אונטערנעמונג, אַז דאָס יידישע ספר אַנטהאַלט טאַקע דעם אַזוי געזוכטן סוד פון דער גאַלד-פּאַבריקאַציע...

און ווי שוין פריער אַנגעוויזן, האַלטן מיר פאַר ווייט נישט אויסגעשלאָסן די געשיכטע, אַז דאָס האָט טאַקע אַ יידיש ספר רייך געמאַכט דעם בריוו-שרייבער ניקאַלאַ פּלאַמעל.

וועלן מיר דאָ אַ בליק טאָן אויף דעם וואָס עס איז פאַרגעקומען אין יידישן לעבן אין פּראַנקרייך אין 14-טן און ספּעציעל אויך אין לעצטן פּערטל פון דאָזיקן יאַרהונדערט ; ד.ה. אין די טעג פון ניקאַלאַ פּלאַמעל'ס שרייבער-פּראַפּעסיע :

דאָס איז געווען איינס פון די סאַמע שווערסטע און טראַגישסטע יאַרהונדערט פאַר די יידן פון פּראַנקרייך, וואָס האָט זיך אַנגעהויבן אין יאָר 1306, ווען פּיליפּ דער פּערטער, דער שיינער, האָט אַרויסגעטריבן די יידן פון לאַנד, רואינירנדיק און באַרויבנדיק זיי זייער שווער.

צען יאָר שפּעטער, אין יאָר 1315, דערלויבט מען זיי, אונטער שווערע באַ- דינגונגען, צוריק אַריינצוקומען קיין פּראַנקרייך אויף אַ. . . טערמין פון נאָר 12 יאָר.

אַ סך פאַרטריבענע, שווער בּדלות-געוואָרענע יידישע משפּחות, וואָס האָבן בעתן אַרויסטרייבן זיי, געהאַט פּאַרלורן זייערע פאַרמעגנס, זענען צוריקגעקומען אין לאַנד אַריין, וווּ זיי האָבן פּראַבירט אויף דאָס ניי אויפּשוטעלן זייערע היימען.

וואָס איז אַבער, דאָס מאָל, ווייט נישט געווען פון די „פשוטע“ זאכן, ווייל דער מצב פון פראַנקרייך האָט זיך קאָטאָסטראָפּאַל פאַרערגערט. צוליב דער דויערנדיִ־קער פראַנצויזיש־ענגלישער מלחמה. די צוריקגעקומענע יידן האָבן געהאַט אויס־צושטיין שווערע געוואַלד־מעשים, עלילת־דם־בלבולים, שווערע איבערפּאַלן פון דער פּאַנאַטישער „פּאַסטאָראַלער“ באַוועגונג וואָס האָט געבושעוועט אין לאַנד, איבערפּאַלן וואָס זענען פאַראורזאַכט געוואָרן אין רעזולטאַט פון דער „שוואַרצער פעסט־עפידעמיע“, וואָס האָט דאָן אומגעברענגט טויזנטער מענטשן. מען האָט „געגלייבט“, אַז די יידן פאַרסמען די ברונעמער און דעריבער זענען איבערן לאַנד און אין פאַריז דאָן פאַרגעקומען שווערע פאַגראַמען אויף יידן. דאָ דערמאָנען מיר בלויז די טראַגעדיע וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין יאָר 1321 אין דער שטאָט שינאָן, וווּ מען האָט לעבעדיקערהייט פאַרברענט 160 יידן.

צווישן די יאָרן 1322 — 1352 זענען אין פּיל צענטראַלע ערטער פון פראַנק־רייך, כמעט נישט געבליבן מער קיין יידישע קהילות.

ס'איז נאָכגעקומען אַ פרישע פאַרלענגערונג פון די רעכט פאַר יידן צו בלייבן נאָך צוואַנציק יאָר אין לאַנד, וואָס האָט זיך געדאַרפן ענדיקן אין יאָר 1380 און וואָס האָט זיך געצויגן ביז 1394, ווען זיי זענען ענדגילטיק, דאָס מאָל שוין אויף הונדערטער יאָרן, אַרויסגעטריבן געוואָרן פון פראַנקרייך.

אַבער אין דערמאָנטן יאָר 1380, ווען ס'האָט זיך געדארפּט ענדיקן די רעכט פאַר יידן צו בלייבן אין לאַנד, איז אין פאַריז פאַרגעקומען אַ שווערער פאַגראַם: מען איז באַפּאַלן זייערע היימען, גערויבט און געמאַרדעט יידן, כאַפּנדיק דערביי יידישע קינדער, וועלכע מען האָט אַוועקגעפירט אין קלויסטערס אויף אַפּצושמדן און צוויי יאָר שפעטער, אין יאָר 1382 האָט זיך אין פאַריז ווידעראַמאַל איבערגע־חזרט אַזאַ פאַגראַם און אין יאָר גופּא, פונעם ענדגילטיקן אַרויסטרייבן די יידן, האָט זיך אין פאַריז אָפּגעשפּילט אַ לעצטע שווערע דראַמע, צוליבן באַשולדיקן די יידן אין האַבן אומגעבראַכט אַ געשמדטן ייד, אַ געוויסן דעניס דע מאַשאַ (2).

גלייך נאָכן אַרויסטרייבן די יידן פון פאַריז און פון לאַנד, האָט זיך דער המון געלאָזט איבער די יידישע וווינונגען רויבן וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט און זוכן דאָרט באַהאַלטענע אוצרות.

טראַגיש ריכטיק זענען די שורות פון מאַרטירער שמעון דובנאָוו, וואָס האָט געשריבן: „אַזוי אַרום זענען די יידן, וואָס זענען אין יאָר 1306 פאַרטריבן גע־וואָרן פון פראַנקרייך, געוואָרן צוריקגערופּן נאָר צוליב דעם, כדי דאָס פּאַלק זאָל האַבן וועמען צו הרגענען און די רעגירונג וועמען צו באַרויבן.“ פון דעם אויבן דערציילטן, זעען מיר וויפּל מאָל די יידן אין פראַנקרייך

(2) זע „יידן אין פאַריז“, קאַפּיטל „דער שאַנד־סלופּ ביי די האַלעס“, ערשט בוך.

האָבן געפאָקט זייערע פעקלעך ביים פאַרלאָזן דאָס לאַנד צוליב די שחיטות און אַרויסטרייבונגען און דערנאָך זיי פונאַנדערגעפאָקט, ביים צוריקקומען אין לאַנד אַריין. ס'איז אָבער באַוווּסט און אויך טראַגיש קלאַר, אַז ביי דעם אַזוי אָפטן אַנט-לויפן פון לאַנד, האָבן יידן אויך איבערגעלאָזט ביי שכנים און בכלל ביי באַקאַנטע קריסטן, פיל פון זייער האָב און גוטס און וואַרשיינלעך אויך באַגראָבן, באַהאַלטן אויף דער גיך, געלט און ווערטפולע חפצים, אין דער האַפּענונג עס צוריק צו באַקומען, אָדער צוריק געפינען אַ טאָג, ביים אומקערן זיך, אויף וואָס פאַראַ ס'זאָל נישט זיין אופן, אין לאַנד אַריין ; אַ מעגלעכקייט וואָס איז נישט אָפט און נישט אַלעמען באַשטרט געווען, צוליב די טראַגישע באַדינגונגען פון יענער צייט און פיל פון די איבערגעלאָזטע אָדער פאַרבאָהאַלטענע זאַכן און פאַרמעגנס זענען קיינמאַל מער נישט אומגעקערט געוואָרן צו די געפלאָגטע און דערמאַרדעטע יידן.

און אויב אין די דערציילטע געשיכטעס וואָס האָבן קורסירט אין פאַריז וועגן דעם בריוו־שרייבער ניקאָלאַ פלאַמעל, אַז דאָס רייכטום איז צו אים געקומען אין רעזולטאַט פון קויפן אין יענע טעג אַ יידיש ספר, וואָס האָט פאַר אים אַנט-פלעקט דעם סוד פון פאַבריצירן גאַלד, האָבן מיר די פולע רעכט צו טראַכטן און גלייבן, אַז דאָס יידישע בוך וואָס איז אַריינגעקומען אין זיין האַנט האָט אין זיך אַנטהאַלטן, נישט דעם אַלכעמישן סוד פון פאַבריצירן גאַלד, אַ סוד וועלכן עס האָט נישט געוווּסט און נישט געקענט קיינער ביז אים און אויך קיינער נאָך אים. נאָר אַז דאָס איז געווען אַ ספר אין וועלכן אַ יידישער מענטש האָט אַריינגעשריבן דעם סוד פון אַרט, ווו ער האָט בעת אַ טראַגישן מאַמענט, פאַרבאָהאַלטן זיינס אַ פאַרמעגן און לאַמיר אין דעם מאַמענט געדענקען, אַז דאָס פאַרשרייבן אין ספרים, באַשטימטע משפּחה-געשעענישן, איז פון לאַנגע, לאַנגע יאָרן צוריק, שוין געווען אַ יידישע פירונג, וואָס האָט אַנגעהאַלטן און גייט נאָך אפשר אַן אין געוויסע יידי-שע משפּחות, ביז היינט צו טאָג.

און אַריינבאַקומענדיק אין זיינע הענט אַזאַ יידיש ספר, האָט ניקאָלאַ פלאַ-מעל אַבסאָלוט נישט געדארפן זיך לאָזן אין ווייטן שפּאַניע זוכן יידישע מענטשן, כדי לערנען ביי זיי די שפּראַך פון ספר, וואָרעם ביז דעם יאָר 1394 און אויך דערנאָך, נאָכן פאַרטרייבן די יידן פון לאַנד, האָבן זיך אין פראַנקרייך געפונען אַ סך יידן־משומדים. זיי האָבן זיך געשמדט, ווייל זיי האָבן שוין נישט געהאַט מער קיין כוח צום כסדרדיקן נע ונד.

פון אַזאַ יידישן ספר, וואָס איז אַריינגעפאַלן צום בריוו־שרייבער ניקאָלאַ פלאַמעל, האָט זיך פאַקטיש גענומען זיין רייכקייט, אַן אויספיר צו וועלכן ס'זענען אויך געקומען אין פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, אין 1832 און אין 1854 אייניקע פאַרשער פון יידישן לעבן פון פראַנקרייך פון יענע ווייטע טעג.

און אויב אין פאָריו איז ביז היינט צו טאָג, קאַנסערווירט געוואָרן אין דער
 רי מאַנטמאַרענסי נ'ר 51, אַ הויז, אגב דאָס סאַמע עלטסטע פון די פאָריוער פריי-
 וואַטע הייזער וואָס די שטאַט פאַרמאַגט, איז עס דער בנין וואָס ניקאָלאַ פלאַמעל
 האָט געבויט פאַר יידיש געלט.

ביבליאָגראַפיע:

זע נומער:

16, 31, 38, 41, 48, 55, 61, 66, 78, 79, 89, 90, 98, 111, 112, 133, 136,
 140, 157.

„דער טאָנץ“

פאַרזי איז רייך אין סקולפטורן, וואָס באַפּוזן די גערטנער, פּלעצער און בנינים, אָבער צו די וויכטיקסטע און שענסטע קונסטווערק געהערט אַן ספּק די סקולפטור-גרופּע, וואָס איז באַרימט מיטן נאָמען „דער טאָנץ“, פּון פּראַנצויזישן קינסטלער זשאַן-באַטיסט קאַרפּאָ, וואָס איז איינגעמויערט אין דער רעכטער זייט פּאַסאַד פּון דער פּאַריזער אָפּערע.

די סקולפטור שטעלט פּאַר דעם יונגן פּרעכטיק-שיינעם גריכישן גאָט אַפּאָ-לאָן, ווי ער פּירט אַן אַ טאָנץ-קאַראַכאַד מיט די טעכטער פּון באַכוסן, דעם גאָט פּון שיכרות.

די גרופּע „דער טאָנץ“ איז נישט נאָר פּון די סאַמע שענסטע ווערק וואָס דעקאָרירן די פּאַריזער אָפּערע-געביידע, נאָר זי איז אויך פּון די סאַמע שענסטע וואָס פּאַרזי פּאַרמאַגט. אַוועקגעשטעלט אויפן אָרט אין יאָר 1869, ציט זי אומ-אויפהערלעך צו זיך מבינים און טוריסטן, ליבהאַבער פּון קונסט, וואָס זאַמלען זיך כּסדר ביי דער סקולפטור-גרופּע און באַווונדערן איר שיינהייט.

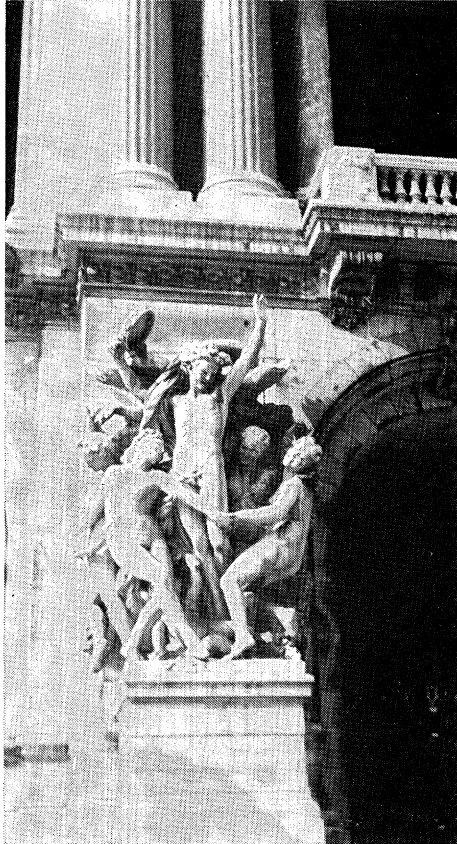
די סקולפטור-גרופּע „דער טאָנץ“ האָט אַ חוץ איר גרויסן קינסטלערישן אינטערעס, אויך אַ רייכע געשיכטע, וואָס האָט אַ שייכות צום מאָדעל, וואָס האָט געדינט דעם קינסטלער פּאַרן קאַפּ פּון אַפּאָלאָנען. אין דעם פּרעכטיק-שיינענדיקן פנים פּון גריכישן גאָט, האָט דער סקולפּטאָר קאַרפּאָ פּאַראַייניקט איינע פּון די פּאַטאַלסטע ראַמאַנטישע פּרויען-געשטאַלטן, וואָס איז אַריין אין דער געשיכטע פּון 19-טן י.ה. און איז באַקאַנט אונטערן נאָמען העלענע דאַנינג.

און אויב מיר שטעלן זיך דאָ אַפּ אויף דער דאָזיקער סקולפטור-גרופּע, טוען מיר עס דערפּאַר, ווייל העלענע דאַנינג, דער מאָדעל פּון אַפּאָלאָן-קאַפּ, איז געווען אַ קינד פּון אַ יידישער מוטער.

זי איז געווען אַ טאַכטער פּון אַ וויכטיקן בייערישן דיפּלאָמאַט און זיין יידי-שער פּרוי, וואָס איז אויך געווען אַ קרובה פּון היינריך היינע. געבוירן אין יאָר 1845, האָט העלענע דאַנינג פּון איר סאַמע פּריסטע קינדער-יאָרן געצויגן אַלע-מענס אויפּמערקזאַמקייט מיט איר אויסערגעוויינטלעכער שייניקייט. צוליב דער וויכטיקער דיפּלאָמאַטישער ראָלע פּון איר פּאַטער און איר קינדערישער שיינ-קייט, זענען פּיל פּון אירע קינדער-יאָרן פּאַרביי אין מינכענער קעניגלעכן הויף, וווּ זי האָט זיך געשפּילט מיטן צוקונפטיקן לודוויק דעם צווייטן, אַפּטמאַל פּלעגט

זי זיך שלאָגן מיטן פרינק, און איינמאַל, בעת אַזאָ געשלעג צוליב עפעס אַ שיינעם אַלבאַם, האָט ער איר אויסגעריסן אַ בונט געל-גאַלדענע האָר.

קלישע נומער 10

„טאָנן-גרופע“ (פון קאַרפּאַ).

די עלטערן פון העלענע דאָנינג זענען געווען מענטשן מיט אַ סך קולטור און זייער היים איז געווען אַ באַרימטער סאַלאָן, וואָס פלעגט באַזוכט ווערן דורך פיל פון די סאַמע באַדייטנדיקסטע פּערזענלעכקייטן פון דער פּאַליטישער און קינסטלערישער וועלט. די קליינע העלענע איז געווען אַלעמענס ליבלינג. דער באַרימטער שרייבער אַנדערסען, בעת זיינע באַזוכן אין מינכען, פלעגט איר דער-צו-צו די סאַמע שענסטע מעשיות און אויסשניידן איר פון פּאַפּיר בלומען און זי מערפייגעלעך. דער באַרימטער קאַמפּאָזיטאָר אַנטאָן רובינשטיין פלעגט פאַר איר שפּילן זיינע קאַנצערט-נומערן אויף דער פּיאַנע.

צוליב איר איבערראשנדיקער שיינקייט, האָט מען דאָס קינד גערופן „די קליינע סירענע“.

איר יידישע מוטער, אַ זייער לייכטזיניקע פרוי, האָט זי צו צוועלף יאָר געמאַכט פאַר אַ כלה פון איר אייגענעם געליבטן, און איטאַליענישן אָפיציר אין דער האָפענונג אים צו דערהאַלטן נעבן זיך. העלענען איז פון אָנהויב געפעלן געוואָרן די שפּיל אין חתן-כלה, אָבער גיך איז איר דאָס נמאס געוואָרן און פון שידוך איז, פאַרשטייט זיך, גאַרנישט געוואָרן. אַלס פּערצן-פּופּצניעריק מיידל קומט זי מיט איר מוטער אין דער פּראַנצווזישער ריווערע, אין ניצע און דאָרט, פאַרליבט זי זיך, צום ערשטן מאָל אין איר לעבן, אין אַ רוסישן פּלאַט-אָפיציר. זיין פּריינט, דער באַראָן קאַצעבו, דער שפּעטערדיקער רוסישער אַמבאַסאַדאָר אין בערלין, האָט וועגן דער דאָזיקער ליבע פון דעם יונגן מיידל דערציילט: „דריי געוואַלדיק גרויסע זאַכן האָב איך געזען אין מיין לעבן: דעם טייפּן אויפן כינע-זישן ים, אַן אויסבראָך פון אַ ווולקאַן און דעם אויפרייס פון העלענע דאַנינגס ערשטער ליבע.“ דער רוסישער אָפיציר פאַרט גיך אָפּ פון ניצע און העלענע באַ-רואיקט זיך לאַנגזאַם.

אין ניצע זייענדיק, באַקענט זי זיך מיט אַ יונגן רומענישן פּירשט, יאַנקאַ ראַקאָוויצאַ, וואָס פאַרליבט זיך אין איר און וויל זי זאָל ווערן זיין פרוי; העלענע איז אָבער נאָך ווייט פון חתונה-האַבן. איר חלום איז דאָס טעאַטער, זי וויל ווערן אַ שוישפּילערין און זאָגט אים:

— אפשר שפּעטער!

דער יונגער פּירשט האַלט זיך פאַר געבונדן מיט זיין וואָרט און דערקלערט, אַז „ער וועט וואַרטן אויף איר“.

אין יאָר 1863, ווען העלענע דאַנינג ווערט אַלט אכצן יאָר, באַגעגנט זי אין בערלין אויף אַ באַל, דעם דאָן זייער באַרימטן יידיש-סאָציאַליסטישן אַגיטאַטאָר פּערדינאַנד לאַסאַל. ער איז דאָן אַכט און דרייסיק יאָר אַלט און איז נישט נאָר אַ הערשער איבער די אַרבעטער-מאַסן, נאָר אויך — אַ גרויסער גאַלאַנט, אַ זעלטן שיינער מאַן, אַ באַצווינגער פון פּיל פּרויען-הערצער. לאַסאַל ווערט איבערראַשט פון דער דאָזיקער שיינהייט; ער פאַרברענגט מיט איר כמעט די גאַנצע צייט פון באַל און ביים געזעגענען זיך, זאָגט איר לאַסאַל, וואָס קען דעם כּוח פון זיין איי-גענער שיינקייט:

— מאָרגן וועל איך זיין ביי אייערע עלטערן בעטן אייער האַנט!

אירע עלטערן זאָגן זיך אָפּ אים צו געבן זייער טאַכטער פאַר אַ ווייב. עס געפעלט זיי נישט צו האָבן אַלס איידעם אַ רעוואָלוציאַנער, אַ מענטש וואָס וויל צעשטערן די הערשנדיקע אָרדענונג. העלענע איז טאַקע באַגייסטערט פון דער באַקאַנטשאַפּט מיט לאַסאַל אָבער זי איז נישט פאַרליבט אין דעם אַדלער, כדי

האַנדלען קעגן די עלטערן. ער איז פאַר איר גיכער אַ קאַפּריז און זי וואָרנט אים : „פאַרגעסט נישט, אַז איך בין אַ פּרוי, די סאַמע ווייבלעכסטע אויף דער וועלט, און דאָס מיינט, אַ נישט־דעצידירטע, אַ קאַפּריז־פּולע“; דאָך געפּעלט איר דער שידוך און זי שרייבט אים, אַז זי איז גרייט מיט אים חתונה־האַבן, אויב ער וועט עס פּועלן ביי אירע עלטערן. גלייכצייטיק שרייבט זי אויך צום פירשט ראַקאָ־וויצא, אַז זי ליבט אן אַנדערן.

לאַסאַל מיט העלענען האָבן זיך געזען אין געהיים און פאַרבליבן צוויי טעג הינטער זשענעווע; דאָס זענען געווען צוויי טעג פּול מיט גליק פאַר דעם רעוואָ־לוציאַנער פּערדינאַנד לאַסאַל, אָבער דערוויסנדיק זיך וועגן דער פאַרגעקומענער זעאונג. האָבן די עלטערן זי בוכשטעבלעך פאַרשלאָסן אין זייער וווינונג, כדי שטערן די פאַרבינדונג.

דער קעמפּער און רעוואָלוציאַנער פּערדינאַנד לאַסאַל איז געווען פאַר־צווייפּלט און אומפּעאיק זיך צו פאַרנעמען מיט די אַרבעטער־פּראַבלעמען וואָס האָבן אים באַשעפּטיקט. ער לאַזט פּאַלן זיין גאַנצע אַקטיוויטעט; „איך שלאָג מײך פאַר אַ פּרוי, אין וועלכער איך בין משוגע פאַרליבט און נאָך מער משוגע, ווייל זי ליבט מײך אויך. איך מוז זי באַקומען, וואָס פאַראַ קרבנות דאָס זאָל מײך נישט קאָסטן“ — שרייבט ער צו זיינעם אַ פּריינט, נישט אַנענדיק, אַז ער וועט טאַקע באַצאָלן פאַר דער דאָזיקער ליבע, דעם סאַמע טייערסטן פּרייז, זיין לעבן!

לאַסאַל רינגלט אַרום דאָס הויז וווּ העלענע וווינט, מיט זיינע מענטשן, וואָס זוכן איר איבערצוגעבן זיינע בריוו, נאָר העלענע שווייגט, ענטפּערט נישט. „איך פאַר קיין קאַרלסרוהע און וועל ברענגען אין באַוועגונג דעם הימל און די ערד, כדי דער ביייערישער קעניג זאָל אינטערווענירן ביי העלענעס עלטערן“ — שרייבט לאַסאַל צום זעלבן פּריינט, פאַרגעסנדיק זיך שוין אינגאַנצן.

דערוויילע האָבן די עלטערן אַוועקגעפירט זייער טאַכטער אין אַן אומבאַ־קאַנט אָרט. לאַסאַל איז אויסער זיך. ער לעבט ווי אין אַ פיבער; זוכנדיק דאָס מיידל, האָט ער אין איין טאַג פּונאַנדערגעשיקט זעכציק בריוו צו זיינע פּריינט, מכוח העלפּן אים געפּינען די געליבטע פּרוי. ער האָט זוידער אַ מאַל בדעה זיך צו ווענדן צום ביייערישן קעניג און ריכאַרד וואַנגער, מיט וועמען לאַסאַל איז זייער נאַענט, זאָגט אים צו זיין פאַרמיטלונג. ענדלעך באַקומט ער דעם 21־טן אויגוסט 1863 אַ בריוו פּון העלענען אין וועלכן זי שרייבט אים :

„פּיל געשעצטער הער לאַסאַל! איך האָב מײך איבערגעבעטן מיט מיין חתן יאַנקאָ ראַקאָוויצא. . . און טייל אייך מיט גאַנץ פּריי, אַז עס קען נישט זיין קיין רייד מכוח אַ שידוך צווישן אונדז; איך האַלט מײך פאַר פּולשטענדיק פּריי אין באַצוג צו אייך און האָב פּעסט באַשלאָסן אַפּצוגעבן מיין חתן מיין ליבע און טריי־הייט“.

לאַסאַל לעבט אין אַ טראַנס. דער בריוו האָט אים גאַרנישט אויסגעניכטערט. „איצט דאַרף איך אויף דאָס ניי אָנהייבן געווינען העלענען“ — שרייבט ער. ער האַפט נאָך אַלץ, אַז דער ענין מיטן יונגן רומענישן פירשט איז אַ שפּאַס, אַ קאַפּריז, און ער שיקט צו העלענעס פּאַטער זיין אַדוואָקאַט, פּאַדערנדיק אַ זע-אונג מיט דער טאַכטער וואָס האָט „געבראַכן איר וואָרט“. דאָ שווימט אַרויס אויף דער אויבערפּלאַך אַ נאַטאַר: העלענע שיקט אים אַ נאַטאַריעלן אַפּזאַג פון זעען זיך מיט אים און לאַסאַל פּאַרלירט פּולשטענדיק דעם קאַנטראַל איבער זיך; אַ קעגנער פון דועלן, רופט ער אַרויס העלענע דאַנינגס פּאַטער אויף אַ דועל. אָבער דער יונגער פירשט יאַנקאַ ראַקאַוויצאַ שלאַגט זיך פּאַר צו פּאַרטערטן דעם פּאַ-טער. לאַסאַל באַשטייט און דער דועל קומט פּאַר דעם 28-טן אויגוסט אין אַ קליינעם דאַרף אין דער שווייץ. יאַנקאַ שיסט דער ערשטער און פּאַרווונדעט לאַ-סאַלן אין בויד. לאַסאַל באַווייזט נאָך אויסצושיסן, אָבער זיין קויל טרעפט נישט. פיר טעג שפּעטער, שטאַרבט פּערדינאַנד לאַסאַל פון דער באַקומענער ווונד.

דער יידיש-דייטשער קעמפּער, וואָס איז גרייט געווען אַפּצוגעבן זיין לעבן פאַרן סאַציאַליזם, פּאַרלירט זיין לעבן אין רעזולטאַט פון זיין אויפגעשטורעמטער ליבע צום אַכצן יאַריקן מיידל העלענע דאַנינג, אַ קינד פון אַ יידישער מוטער.

דער טויט פון לאַסאַלן מאַכט אן אומגעהייערן איינדרוק און רופט אַרויס אַ געוואַלדיקן אויפברויז קעגן דער פּאַמיליע דאַנינג. קעגן דעם יונגן פירשט ראַ-קאַוויצאַ, און קעגן דער יונגער אָבער פּאַטאַלער שיינקייט. זיי זענען געצווונגען צו וואַנדערן פון אַרט צו אַרט און אויסצובאַהאַלטן זייערע נעמען. דער פירשט פּאַרט אַפּ קיין רומעניע און דאַרט, אין יאָר 1864, האָט ער חתונה מיט העלענען, אָבער קורץ נאָך דער חתונה אַנטפּלעקט זיך ביי אים אַ לונגען-קראַנקהייט און ער שטאַרבט סוף 1865. אַזוי אַז צו צוואַנציק יאָר איז שוין העלענע דאַנינג אן אלמנה. זי קומט דאָן אין דעם זיך וויילנדיקן פּאַריז פון דער צווייטער אימפעריע, וואָס האָט זיך שוין אָנגעהויבן דערנענטערן צום אונטערגאַנג, און זי פּאַרברענגט דאָ אין דער געזעלשאַפט פון קינסטלערס, שרייבערס און אַקטיאָרן, אַ מיליע אין וועלכער זי איז דערצויגן געוואָרן און צו וועלכער עס האָט זי כסדר געצויגן. דאָ באַקענט זי זיך מיטן קינסטלער קאַרפּאַ, ביי וועמען מען האָט שוין געהאַט באַ-שטעלט די סקולפּטור-גרופּע „דער טאַנץ“ און ער פּועלט ביי איר, צו זיין דער מאַדעל פּאַר זיין אַפּאַלאַן.

אָבער נאָך איידער די סקולפּטור איז געווען געענדיקט, האָט זיך אָנגעהויבן אַ קאַמפּאַניע קעגן דעם ווערק אַלס „נישט אַנשטענדיקע“ גרופּע און אַז „דער טאַנץ“ האָט זיך ענדלעך באַוויזן אויף דעם היינטיקן אַרט, האָט זיך די קאַמפּאַניע ביז גאָר פּאַרשטאַרקט. איין מאָל ביי נאַכט, האָט מען די פּרעכטיקע סקולפּטור באַגאַסן מיט טינט. גרופּן פון סאַציאַליסטיש-געשטימטע אַרבעטער האָבן זיך אויך

כסדר געזאמלט פאָרן קונסט־ווערק און געפאָדערט מען זאל דאָס ווערק אוועקגע-
 מען פון דעם אָרט און אָפילו אויך די „צניעותפולע“ פאָריווער באַלערינעס האָבן
 פראָטעסטירט קעגן דער סקולפטור־גרופע און ווער ווייסט ווי אזוי די קאָמפאָניע
 וואָלט זיך געענדיקט, ווען עס ברעכט נישט אויס די פראַנצויזיש־פרייסישע מלחמה
 פון יאָר 1870. די אַלע נאָכקומענדיקע אומגליקן, ווען איטלעכער איז געווען אַרייַן-
 געצויגן אין די אויפטרייסלענדיקע געשעענישן פון דער פאָרשפילטער מלחמה
 און די קאָמונע־טעג אין פאָריווער האָבן געמאכט פאָרגעסן די „נישט אָנשטענדיקע“
 גרופע.

א חוץ דורכן סקולפטאָר קאָרפּאָ, איז העלענע דאָנינג אויך פאָראייביקט גע-
 וואָרן אין די ווערק פון אַ ריי מאַלערס און גאָר ספעציעל דורכן קינסטלער מאַ-
 קאָרט, ווי אַ באַכוס־טאָכטער און אַ ווענעציאַנערין. אויך אין דער ליטעראַטור האָט
 איר לעבן געדינט אַלס פראָטאָטיפּ פון אַ ריי וואָגיקע ראַמאַנען, אָבער גאַנץ ספּע-
 ציעל איז זי פאָראייביקט געוואָרן דורך דעם גרויסן שרייבער־קריטיקער געאַרג
 בראַנדעס, אין זיין אַרבעט געווידמעט פּערדינאַנד לאַסאַל.

איר לעבן איז געווען זייער רייך אין געשעענישן; קורץ נאָך דער פראַנצויז-
 זיש־פרייסישער מלחמה, הייבט זי אָן איר אַרטיסטישע קאַריערע, צו וועלכער זי
 האָט שוין לאַנג געשטרעבט און דאָן האָט זי אויך חתונה מיטן רעזשיסאָר פון דער
 טרופע, אַ געוויסער זיגואַרד פרידמאַן (לויטן נאָמען, וואַרשיינלעך אַ ייד), מיט
 וועמען זי צעשיידט זיך אויף אַ פריינטלעכן אופן, נאָך פינף יאָר צוזאַמענלעבן און
 וואַנדערן איבער שטעט און שטעטלעך. זי פאָרט אויס גאַנץ דייטשלאַנד און אַמע-
 ריקע, אָבער ליידט איין דורכפאַל נאָכן אַנדערן. זי איז כסדר בלענדנדיק שייך,
 אָבער זי פאָרמאָגט נישט דעם נייטיקן סצענישן טאַלאַנט. אין ברעסלאַו, אין דער
 געבורט־שטאָט פון לאַסאַלן, פייפט מען זי אויס און ביים פאַרלאָזן דאָס טעאַטער,
 געלינגט עס איר קוים זיך צו ראַטעווען פון נישט געשלאָגן ווערן. אין אַמעריקע
 זייענדיק, שפּילט זי אפילו פּיעסן וועגן לאַסאַלס לעבן און טויט, אָבער דאָס אַלץ
 קען נישט ראַטעווען איר סצענישע אומפּעאיקייט און אָפט ליידט זי נויט, אָפּוואַנג-
 דיק זיך אָבער פון אוצרות, וואָס פיל רייכע מענער האָבן איר פאַרגעשלאָגן, כדי
 זי צו האָבן ווי אַ געליבטע.

אַלט ווערנדיק דרייסיק יאָר, באַקענט זי זיך מיט אַ רוסישן פּאָליטישן עמי-
 גראַנט, סערגעי שוויטש, אַ געוועזענער סענאַט־באַאָמטער, וואָס האָט געמוזט
 אויסוואַנדערן צוליב זיינע לינקע איבערצייגונגען; זי פאַרליבט זיך אין אים ביז
 גאָר שטאַרק. דאָס מאַל איז עס ביי איר געווען ערנסט, ערנסט ביז צום טויט.
 העכער דרייסיק יאָר לעבן זיי צוזאַמען אַ גליקלעך לעבן, מאַכן דורך אַמאָל שווע-
 רערע און אַמאָל לייכטערע טעג, לעבן אין ניצע, אין פלאַרענץ און אין מינכען,
 און תמיד אין לינקע קרייזן און אין דער וועלט פון קינסטלערס. ווען איר מאַן

שטארבט אין יאר 1911, קען העלענע דאָנינג דאָס נישט איבערלעבן; זי האָט פאָרלירן דעם איינציקן באמת געליבטן מענטשן, און זעקס טעג שפעטער, באַ- גייט זי זעלבסטמאָרד דורך אַפּסמען זיך.

מען האָט זי מקבר געווען אין אַ ווינקל פאַר זעלבסטמערדער פון מינכענער בית עולם, וווּ איר קבר געפינט זיך ביז היינט צו טאָג, אָבער פאַרגעסן פון דער גאַנצער וועלט.

די דאָזיקע פאַטאַלע פרויען־שיינהייט, וואָס איז געווען אַ קינד פון אַ יידי־ שער מוטער און אַ קרובה פון היינריך היינע, און צוליב וועלכער ס'איז אומגעקו- מען דער באַרימטער דייטש־יידישער אַרבעטער־טוער פערדינאַנד לאַסאַל, וועט אָבער לאַנג לעבן אין די בילדער פון מאַלער מאַקאַרט, אין די ווערק פון געאָרג בראַנדעס, און אין דער ווונדערלעכער סקולפּטור פון גרויסן קאַרפּאָ ווי אַפּאַלאַן¹.

ביבליאָגראַפיע:

ז ע נ ו מ ע ר :

24, 33, 48, 60, 79, 84, 86, 101, 118.

---

(1) די סקולפּטור־גרופע „דער טאַנץ“ וואָס דעקאָרירט היינט צו טאָג דעם פּאַסאַד פון אַפּערע־בנין, איז נאָר אַ גוטע און גענויע קאָפּיע פון אַריגינאַל, וואָס געפינט זיך זינט אייניקע יאָר אין לווּר־מוזיי, אין פּאַוויליאָן פּלאַר און ס'איז אַזוי געשען, כדי אַפּצו־ראַטעווען דאָס פּרעכטיקע קונסט־ווערק פון די היינטיקע צעשטערונגס־באַדינגונגען.

יידישע קינסטלערס און מעצענאמן

פאָריז איז רייך אין קונסט-מאָנומענטן וואָס באַצירן אירע גאָסן, פלעצער און פאַרקן. די שטאָט איז אויך ביז גאָר רייך אין מוויצען וואָס האָבן אָנגעזאַמלט קאָלאָסאַלע אוצרות.

איז כדאי צו דערציילן, אַז מיר יידן האָבן אַ באַשטימטן חלק אין אָנזאַמלען די אוצרות. אויף איין געביט איז אונדזער אַנטייל קלענער, אויף אַ צווייטן געביט גרעסער, אָדער אפילו גאָר גרויס.

עס וועט דאָ, אפשר צום ערשטן מאל, דערציילט ווערן וועגן יידישן אַנטייל אין אויפשטעלן דעם גרויסן קונסט- און קולטור-צענטער, וואָס שמיט איבער דער וועלט אַלס די „שטאָט פון ליכט“.

**

אין קליינעם גערטנדל וואָס טראַגט דעם נאָמען „סקוואַר דע לאַרשעוועשע“ וואָס רינגלט אַרום די קאָטעדראַלע „נאָטר דאָם“, זעען מיר אַ שיינעם גאָטישן פּאַנאָראַן, וואָס געפינט זיך דאָ זינט דעם יאָר 1843. אָבער מיט 111 יאָר שפּעטער, אין יאָר 1954, איז דער פּאַנאָראַן באַצירט געוואָרן מיט דריי שטיין-פיגורן פון מלאכים, אַ ווערק פון יידישן סקולפּטאָר קרעטז.

אויף דעם זעלבן סיטע-אינדזל, אין דער רי האַרלע, ביי די מאָנומענטאַלע שטיגן פון מערב-פּאַסאַד פון יוסטיץ-פּאַלאַץ, זעען מיר סקולפּטורן פון צוויי ליגנ-דיקע גרויסע לייבן, אַ שאַפּונג פון יידישן סקולפּטאָר איזידאָר באַנהער.

דער דאָזיקער סקולפּטאָר שטאַמט פון אַ משפּחה וואָס האָט אַרויסגעגעבן פינף קינסטלערס, מאָלערס און סקולפּטאָרן: דער ראש פון דער פּאַמיליע, דער סקולפּטאָר ריימאָנד באַנהער, פון באַרדאָ (געשטאָרבן אין 1849) און זיינע צוויי זין און צוויי טעכטער. דער סאַמע באַרימטסטער קינסטלער-נאָמען פון דער משפּחה איז געווען די טאַכטער, די מאָלערין ראָזאַ באַנהער (1822 — 1899), אַ שוועסטער פון סקולפּטאָר פון די דערמאָנטע צוויי לייבן (1).

(1) איר קבר געפינט זיך אויפן בית-עולם פער-לאַשעוו.

אין קאפיטל „דער לוקסענבורגער גארטן“ האבן מיר זיך אפגעשטעלט אויף ווערק פון די קינסטלערס זכריה אסטריק, זשאן באפטיסט קלעזאנזשע (שלעזינגער), דעם סקולפטאר משומד וואטקין און גאר ספעציעל אויפן סקולפטאר אויגיסט קען.

אויגיסט קען איז געבוירן און געשטארבן אין פאריז (1822 — 1894). א געוועזענער שילער פון בארימטן סקולפטאר ריד, גייט ער אַוועק אויפן וועג פון אַרויספירן אין זיינע סקולפטור-ווערק, דער עיקר חיות און ער האט באצירט פאריז מיט אַ ריי פּרעכטיקע סקולפטורן פון דעם זשאַנר. אַזוי זעען מיר אין טור-ליערי-גאַרטן, ביים טויער וואָס געפינט זיך אַנטקעגן דער רי קאַסטיליאַן, צוויי גרויסע סקולפטור-ווערק זיינע, וואָס שטעלן פאַר אַ קאַמף צווישן לייבן, טיגערן, קראַקאַדילן א. א. חיות און נעבן דעם פאַויליאַן פלאַר, אין זעלבן טוליערי-גאַרטן, זעען מיר גאַנצע פיר טיגער-סקולפטורן פון קינסטלער, וואָס וואַלטן ווי געהיט דעם אַריינגאַנג אין מוזיי. אַזוי אויך זעען מיר, נאַענט פון טראַקאַדער-אַ-בנין, ביי דער פאַנטאַזיע וואָס געפינט זיך אין גאַרטנדיקן טייל, זיינס אַ גרויסן מערקווירדיק דע-קאַראַטיוון קאַפּ פון אַן אַקס-סקולפטור. אין דער קליינער רי לאַבאַ 2), ביים צפון-אַריינגאַנגס-טויער צום „האַטעל דע וויל“, זעען מיר צוויי סקולפטור-ווערק פון לייבן. דער קינסטלער האָט אויך דעקאַרירט דעם פאַסאַד פון האַטעל דע וויל גופא, מיט צוויי ביז גאַר אינטערעסאַנטע כימערע-פיגורן וואָס געפינען זיך גאַנץ אויבן, ביי ביידע זייטן פון טורעמל.

אויגיסט קען האָט אויך געשאַפן אַ ריי ווערק וואָס געפינען זיך מחוץ פאַריז און אין אויסלאַנד. ער האָט געהערט צו די גאַר גרויסע סקולפטאָרן פון 19-טן י.ה. און נאָך זיין טויט, האָט די שטאַט פאַריז אַנגערופן איר'ס אַ גאַס אויפן נאַמען פון קינסטלער 3).

אין דער רי די ד"ר רו ג' 25, געפינט זיך דער בנין פון פאַסטער-אינסטי-טוט און דאָ, ביים פאַסאַד, זעען מיר דעם פּרעכטיקן מאַנומענט פונעם געלערנטן, וואָס איז געשאַפן דורכן קינסטלער נחום אַראַנזאַן. דער ביוסט פון פאַסטערן, גע-פינט זיך אויף אַ סאַקל, און מאַכט אַ גרויסן רושם.

(2) די אמאליקע סנהדרין-גאַס, אין די יאָרן 1807 — 1809.

(3) אויגיסט קען האָט געהאַט צוויי זין: זשאַרזש קען, אַ באַגאַבטער מאַלער, שרייבער און היסטאָריקער פון פאַריז, געוועזענער קאַנסערוואַטאָר פון מוזיי קאַרנאַוואַלע. זיין צווייטער זון, הענרי, איז פונקט ווי זיין ברודער, אויך געווען אַ מאַלער, אַן אַנגע-זענער דראַמאַטורג און ליברעטיסט.

אָזוי זעען מיר אויפן בית-עולם מאָנפּאַרנאַס, אויפן קבר פון רייזענדן און עקספּלאָראַטאָר לואי בינגער, זיינס אַ מעדאַליאַן, אויך געשאַפן פון קינסטלער נחום אַראָנאָן.

קלישע נומער 11

פּאַסטער-ביוסט (פון נחום אַראָנאָן).

אויפן בית-עולם באַניע (הינטער פאַריז), אין דער יידישער אַפטיילונג, אין דער 23-טער דייוויזיע, זעען מיר אויפן קבר פון יידיש-רוסישן שרייבער סעמיאַן יושקעוויטש, אַ זעלטן שיינעם באַרעליעף מיטן פאַרטעט פונעם שרייבער, גע-שאַפן פון זעלבן קינסטלער, וואָס האָט אויך דעקאָרירט מיט אַ מעדאַליאַן דאָס קבר פון שרייבער אַנרי באַרביס אויפן בית-עולם פער-לאַשעז (97-טע דייוויזיע). אין דער 89-טער דייוויזיע זעען מיר אַ מערקווירדיק ווערק, אַ סקולפּטור געשאַפן דורכן גרויסן יידיש-ענגלישן קינסטלער יעקב עפשטיין, וואָס באַצירט דאָס קבר פון שרייבער און דיכטער אַסקאַר אואיילד.

אויפן שוין דערמאָנטן בית-עולם באַניע, אין דער אַלטער יידישער אַפטיי-לונג (1-טע דייוויזיע), געפינט זיך אַ גרויסע סקולפּטור-מאָנומענט פון קינסטלער

נתן ראפאפארט, וואס דעקארירט דא א ברידער-קבר פון 65 יידישע קעמפער, זעלבער, געפאלענע פאר פראנקרייך אין דער מלחמה 1939 — 1945, וואס זענען דא געקומען צו קבר ישראל (4).

אין בנין פון פאנטעאן זעען מיר א גרויסע לייונט פון יידישן מאלער האנרי לעווי, געווידמעט דער „קרוינגג פון שארלעמאן אין רויס“. א ווערק וואס אטעמט מיט א גאר גרויסן קינסטלערישן כוח.

האנרי לעווי שטאמט פון דער שטאט נאנסי (1839 — 1904). ער איז א מחבר פון א ריי ביבל־סיוזשעטן, ווי „חיה מיטן עפל“, „שמשון“ און אויך פון לייונט „די געפאנגענע העברעער וויינען אויפן חורבן פון ירושלים“. אין יאר 1900 האט האנרי לעווי באקומען א גאלדענע מעדאל אויף דער אויסשטעלונג געווידמעט דער „פראנצויזישער קונסט“. ה. לעווי האט אויך דעקארירט דעם גרויסן פייע־רונגס־זאל (דער א.ג. סאל דע פעט), פון פאריזער האטעל דע וויל (דער שטאט־ראט־בנין), מיט א פרעטיק־סימבאליש ווערק א.ג. „די שעה'ען פון טאג און נאכט“. זינט אייניקע יאר, געפינט זיך אין זעלביקן האטעל דע וויל א לייונט פון קינסטלער בען, געווידמעט דער שטאט פאריז („האמאזש א פארי“).

אזוי זעען מיר אויך אין דער גרויסער פאריזער אפערע (דער א.ג. פאלע גארניע) דעם פלאפאן (סופיט) וואס איז דעקארירט דורכן מאלער מארק שאגאל. ס'איז א ווערק וואס ווערט געזען דורך די מאסן באזוכער פון דער אפערע.

פאראן אויך אין פאריז בנינים וואס זענען געבויט געווארן לויט די פלע־נער פון יידישע ארכיטעקטן; דאס איז דער בנין פון דער ראטשילד־סינאגאגע אין דער רי דע לא וויקטואר, פון ארכיטעקט אלפרעד אלדארף (1834 — 1895). דער זעלבער ארכיטעקט האט אויך איבערגעבויט דעם האטעל דע טיער (דאס הויז פון פרעמיער אין די מלחמה־יארן 1870 — 1871), וואס די פאריזער קאמור־נארן האבן אין יאר 1871 טיילווייז צעשטערט. אלדארף האט אויך אויסגעבויט א ריי פאלאצן אין דער פראנצויזישער פראווינק.

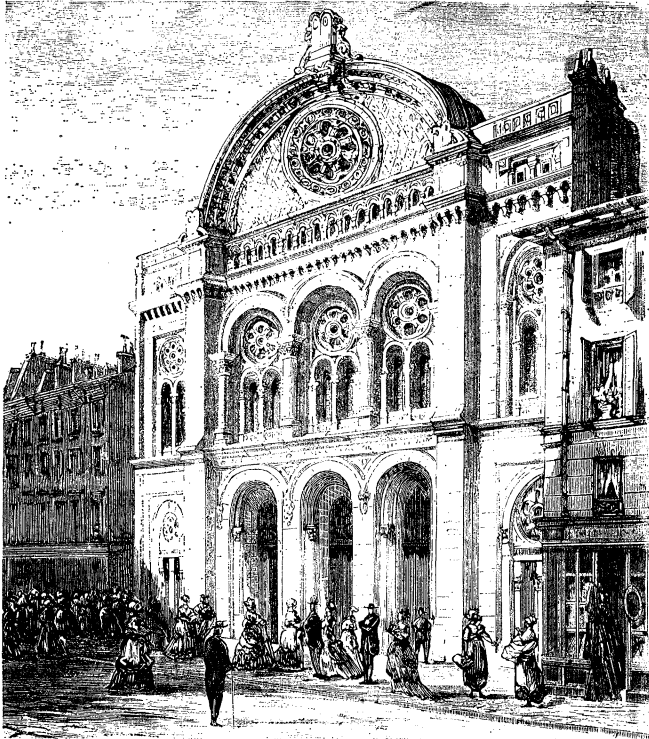
אזוי איז אויך דער אינסטיטוט פאר מענטשלעכער פאלעאנטאלאגיע, אין דער רי רענע פאנהארד, געבויט געווארן לויט די פלענער פון יידישן ארכיטעקט עמנואל פאנטרעמאלי.

אין פאריז געפינען זיך א ריי קונסט־מוזייען, געגרינדעטע דורך יידישע

(4) נתן ראפאפארט איז דער קינסטלער פון מאנומענט אין ווארשע, געווידמעט דעם חורבן פון ווארשעווער און פוילישן יידנטום בכלל.

קאַלעקציאָנערן. זיי האָבן די דאָזיקע אוצרות אַוועקגעשענקט, ווער ביים לעבן און ווער בירושה, פאַר דער שטאַט.

קלישע נומער 12

די סינאָגאָגע אין דער רי דע לאַ וויקטואַר.

אין דער אַוועני פּאַש נ'ר 59 געפינט זיך דער מוזיי פון כינעזיש-יאַפּאַנישער קונסט, געשאַפן דורך דער רייכער קאַלעקציע פון יידיש-פּראַנצויזישן שרייבער אַדאַלף דעננערי (ד'עננערי, 1811 — 1891), וועלכער איז ביז גאַר רייך געוואָרן אַ דאַנק דעם געוואַלדיקן דערפאַלג, וואָס עס האָבן אין פאַרגאַנגענעם יאַרהונדערט געהאַט זיינע פּילצאַליקע טעאַטער-ווערק; צום מערסטן באַרימט איז געווען זיין מעלאָדראַמע „די צוויי יתומים“.

אַן אַנדערער מוזיי געפינט זיך אין דער רי מאַנסאָ נ'ר 63 און איז באַ-קאַנט א.ב. „ניסים דע קאַמאַנדאָ“. דער מוזיי, וואָס איז געעפנט געוואָרן אין יאָר 1936, איז געגרינדעט געוואָרן דורכן באַנקיר גראַף מאַיס (משה) דע קאַמאַנדאָ.

אויפן נאָמען פון זײַן זון, אַן אַוויאַטאָר, וואָס איז אומגעקומען אין אַ לופט־שלאַכט אין יאָר 1917. דער מוזײ שטעלט מיט זיך פֿאַר אַ ביז גאַר רײכע זאַמלונג פון סטיל־מעבל, וואַזעס, בראַנד־חפּצים, טעפּיכער, מאַלעריי און סקולפּטור־ווערק פון באַרימטע מײסטערס און דעקאָראַטיווע קונסט־ווערק פון 18־טן יאָרהונדערט. אין דער רי דע סאַל נ'ר 42 געפּינט זיך אויך אַ קליינער „מוזײ פון יידישער קונסט“ וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין יאָר 1948, געגרינדעט אויף דער איניציאַל־טיוו פון אַ פֿאַרזענער „אַרט־טוער, אינושעניר פּרענקעל. ס'איז אַ מוזײ פון יידישן אייגנאַרט און שטייגער־לעבן: באַראַקטעריסטישע יידישע קליידונג, צירונג, זעלטן דעקאָראַטיווע אַלטע כתובות, פּרוכטן, מיניאַטור־מאָדעלן פון אומגעברענגטע ייִדי־שע שולן, הויך־אינטערעסאַנטע שול־מאַלערייען און שניצערייען פון ארון־קודשן, קאַפּיעס פון אַלטע יידישע מצבות א. אַנד. יידישע קעגנשטאַנדן און ווערק. דער מוזײ פֿאַרמאַגט אויך מאַלערייען פון מאַקס ליבערמאַן, קאַמיל פּיסאַראַ, הערמאַן שטרוק, פֿאַסקין, בען, שאַגאַל און אויך סקולפּטורן פון נחוב אַראַנאָזאָן, און אַנד. ווערק.

אין מוזײ פון דער „מאָדערנער קונסט“ זעען מיר די ווערק פון חנה אַרלאָוו, בען, זאַדקין, ליפשיץ, סימאָן לעווי, מאַדיליאַני, פֿאַסקין, מאַנע קאַץ, מאַרק שאַ־גאַל און אַנד. יידישע קינסטלערס.

נאָך אַ מוזײ פֿאַרמאַגט פֿאַרײַ, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן דורך אַ ייד, דעם באַנקיר אַלבערט קאהאַן. דאָס מאַל האַנדלט זיך עס אין אַ מערקווירדיקן מוזײ, וואָס פֿאַרזענער יידן קענען אים כמעט אין גאַנצן נישט: ס'איז אַ גאַרטן וואָס טראַגט דעם נאָמען „זשאַרדען קאהאַן“. ער איז געשאַפן געוואָרן אין יאָר 1900 און גע־פּינט זיך נ'ר 6 רי די קאָטר־סעפטעמבער, אין דער פֿאַרזענער פֿאַרשטאַט בולאַן. ס'איז אַ זעלטענע זאַמלונג פון ביימער און געוויקסן, פֿאַרפלאַנצט לויט פֿאַרשידע־נע גאַרטן־סטילן. פֿאַראַן דאָרט אַ פֿראַנצויזישער און ענגלישער סטיל־גאַרטן, אַ זעלטענער מוסטער פון וואַגעזן־וואַלד און אויך אַ יאַפּאַנישער גאַרטן, וואָס כּײַ־שופט אין די זומער־חדשים. דער גאַרטן פֿאַרמאַגט אויך אַ „פֿאַטאַטעקע“ מיט 72.000 קלישעס פון פלאַנצן פון גאַר דער וועלט.

און נאָך אַ ווינקל איז פֿאַראַן אין פֿאַרײַ, געשאַפן דורך אַ יידישן מענטשן: אַ שטעטל, וואָס איז באַקאַנט א.ב. סײַטע אוניווערסיטער, געגרינדעט דורכן יידישן אינדוסטריעלער און פּילאַנטראַפּ עמיל דויטש דע לאַ מערטער (1827 — 1924), וועלכער האָט אין יאָר 1922 געשאַנקען צען מיליאָן פֿראַנק אויף צו שאַפן די סײַטע אוניווערסיטער פֿאַר 350 נישט־פֿאַרמעגלעכע סטודענטן.

פֿאַראַן אויך פּיל צו דערציילן וועגן די אומגעהויער רײכע מתנות, וואָס

יידישע מעצענאטן האָבן געשאַנקען די פּאַריזער מוזייען און בכלל אויף צו באַ-
שיינען די שטאַט.

דער לווור האָט אַ ריי זאַלן אויסגעפילטע נאָר מיט מתנות פון דער משפּחה
ראַטשילד, פון מאָיס (משה) קאַמאַנדאָ, פון דער פּאַמיליע אַזיריס, פון דאָויד
ווייל און אַנד. מעצענאטן. די דאָזיקע זאַלן טראָגן טאַקע די נעמען פון די שפּענ-
דערס.

אַ חוץ די שוין אויסגערעכנטע נעמען, איז כדאי צו פּאַרצייכענען נאָך אַ ריי
נעמען פון יידישע מעצענאטן וואָס האָבן ביז גאָר באַרייכערט די פּאַריזער מוזייען,
שפּענדנדיק זיי זעלטענע קונסט־ווערק, דאָס זענען:

באַראָן מאַקס פּאַן אָפּענהיימער, בערנהיים דע וויליע, קאַרל דרייפּוס, גאַלד-
שמיד-ראַטשילד, עריק האַלעווי, ניקאָלאַ לאַנדאו, פיער לעווי, פרוי מילשטיין,
נאַטאַנעל דע ראַטשילד, די קינדער פון באַראָן ראַבערט דע ראַטשילד, דאָויד
ווייל און פרוי, אַרטור ווילי-פיקאַר, מאַקס קאַגאַנאוויטש, דער ברודער פון יידישן
שרייבער דער נסתח, זשאַרזש ווילדענשטיין, און פיל, פיל אַנדערע. זשאַרזש
ווילדענשטיין איז עס געווען דער יעניקער וועלכער האָט אויך געשאַנקען דעם
לווור דאָס ביז גאָר באַרימטע בילד „דאָס מיטאַג אויפן גראָז“ פון עדואַרד מאַנע
(געשאַפן אין יאָר 1863) און וואָס מיר באַוווּנדערן היינט צו טאָג אין מוזיי פון די
אימפּרעסיאָניסטן אין טוליערי-גאַרטן.

אויסרעכענען די נעמען פון אַלע יידישע מעצענאטן וואָס האָבן באַרייכערט
די פּאַריזער מוזייען, איז אַבסאָלוט נישט מעגלעך, אָבער אַדורכלאָזן דאַרף מען
אוודאי נישט דעם נאָמען פון באַראָן עדמאַנד דע ראַטשילד, וועלכער האָט אַוועק-
געשאַנקען די פּאַריזער מוזייען און דער נאַציאָנאַלער ביבליאָטעק קאַלאַסאַלע זאַמ-
לונגען, גראָוירן פון וועלט־מייסטערס, זעלטענע מאָנוסקריפּטן און ביכער, וואָס
זייער ווערט איז גאַרנישט אָפּצושאַצן.

אַ חוץ די אויסגערעכנטע (און נישט אויסגערעכנטע) גרויסע צאָל נעמען
פון פּראַנצויזיש־יידישע מעצענאטן, זענען אָבער זייערע פילפאַכע געשאַנקען פון
אַזאַ געשיכטלעך-קולטורעלן ווערט און קינסטלערישער באַטייט, אַז אָן זיי, וואָלט
דער לווור, טראָץ זיין רייכקייט און רענאָמע, ווייט, ווייט נישט געווען דאָס, וואָס
ער איז געוואָרן און שטעלט מיט זיך פאַר היינט צו טאָג.

שפּענדונגען פון יידישע מעצענאטן האָבן זיך אויסגעצייכנט אויף נאָך אַ
וויכטיקן געביט: דער שוין דערמאָנטער דאַניעל אַזיריס האָט פינאַנסירט דאָס
אויפשטעלן אין פּאַריז מערערע מאָנומענטן פון באַרימטע און פּאַרדינסטפולע
פּערזענלעכקייטן. פיל פּאַריזער געדענקען נאָך די סטאַטוע פון דיכטער אַלפּרעד
דע מיסע, וואָס האָט זיך געפונען האַרט ביי דער מויער פון דער „קאַמעדי פּראַנ-“

סעז" (ביים ראג רי דע רישעליע) און וואָס איז באַזייטיקט געוואָרן נאָך דער לעצטער מלחמה, צוליב דער שטאַרק-אויסגעוואַקסענער באַוועגונג אין יענעם ווינקל.

דאָנעל אַזיריס האָט אויך פינאַנסירט אין סקווער בוסיקאָ אַ מאַנומענט גע-ווידמעט צוויי פרויען-געשטאַלטן, וואָס האָבן געהאַט גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער שטאַט: די פרוי בוסיקאָ און די באַראַנעסע קלאַראַ הירש, די פרוי פון באַ-רימטן יידישן פילאַנטראָפּ באַראַן הירש.

אויך דער דאָזיקער מאַנומענט איז פאַרלויפיק באַזייטיקט געוואָרן פון זיין אָרט, צוליב גרויסע אַרכיטעקטור-ענדערונגען.

אין די ניינציקער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט האָט דאָנעל אַזיריס אויך סובסידירט דאָס רעסטאָורירן אַ ריי קברים פון באַרימטע פּערזענלעכקייטן אויפן בית-עולם פּער-לאַשעו.

ביים דערמאָנען די באַראַנעסע קלאַראַ הירש (1833 — 1899) דאַרף דער-ציילט ווערן, אַז צו די פאַרשידענע פילאַנטראָפישע מעשים אירע, געהערט אויך דאָס אויפבויען דעם בנין פון „אינסטיטוט פאַר ביאָלאָגישער כעמיע" אין דער רי די ד"ר רוי, וואָס געהערט צום פאַסטער-אינסטיטוט.

דאָס אויסרעכענען די נעמען פון יידישע מעצענאַטן, וועלן מיר פאַרענדיקן מיטן דערמאָנען דעם נאָמען פון דער אַמעריקאַנער יידישער פרוי פלאָרענס בלו-מענטאַל, וועלכע האָט ביז גאָר ליב געהאַט פאַריז. אין יאָר 1927 האָט זי פינאַנ-סירט דאָס רעסטאָורירן די א. ג. „גאַלערי מאַנסאַרד", דעם פּרעכטיקן זאַל פון דער נאַציאָנאַלער ביבליאָטעק, אַ זאַל וואָס איז געבויט געוואָרן אין יאָר 1654 דורכן אַרכיטעקט מאַנסאַרד, וועמענס נאָמען די גאַלעריע טראַגט טאַקע ביז היינט צו טאָג.

זאַל לסוף אויך דערמאָנט ווערן דער סאַמע עלטסטער סימפּאָנישער אָר-קעסטער וואָס פאַריז פאַרמאָגט, דער באַרימטער „קאָנצערט קאַלאָן", וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין 1871 דורך דעם יידישן מוזיקער עדואַר יהודה קאַלאָן (1838 — 1910) און וואָס טראַגט אויך ביז היינט צו טאָג, דעם נאָמען פון זיין גרינדער.

**

האַבן מיר דאָ דערציילט וועגן יידישע מאַלערס, סקולפּטאָרן, אַרכיטעקטן, מוזיקער, מעצענאַטן און פילאַנטראָפּן וועלכע האָבן ביז גאָר באַרייכערט די שטאַט

פאַריז. און הגם מיר האָבן נישט די פולע זיכערקייט, צי אַלץ איז אויסגעזוכט און ס'איז וועגן אַלעם דאָ דערציילט געוואָרן, זעען מיר אָבער, אַז דער יידישער טייל אין באַרייכערן די שטאַט פאַריז אויפן געביט פון קונסט און קולטור, איז זייער און זייער אַ באַדייטנדיקער.

ביבליאָגראַפיע:

זע נומער:

.93, 90, 79, 66, 61, 16

דער פער לאשעז

דאָס בית-עולם פער-לאשעז, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן דורך אַ נאַפּאַלעאַ-נישן דעקרעט אין יאָר 1804, איז דאָס סאַמע רייכסטע אין קברים פון פּערזענן-לעכקייטן, וואָס האָבן זיך ביז גאַר באַרימט געמאַכט אין דער פּראַנצויזישער גע-שיכטע. עס געפינען זיך דאָ אויך מערערע יידישע קברים פון מענטשן, וועמענס לעבן און אַקטיוויטעט איז אויף פאַרשידענע אופנים פאַרשריבן און איינגעקריצט אין דער געשיכטע פון יידישן לעבן אין פּראַנקרייך.

**
**

אַשיל פולד :

אין דער פּערטער דיוויזיע, אין דער הויפט-אַלעע פון בית-עולם, געפינט זיך דאָס קבר פון געוועזענעם פינאַנטיסט און פּאַליטיקער אַשיל פולד (1800 — 1867), וואָס האָט אין פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, אונטער דער הערשאַפט פון נאַפּאַלעאַן דעם דריטן, געשפּילט אַ גאַר וויכטיקע ראָלע.

אַשיל פולד איז געווען אַ הויך-טאַלענטירטער פינאַנסיסט, אַ באַנקיר און פּאַליטיש האָט ער אָנגעהערט צו די קאַנסערוואַטיוו-מאַנאַרכיסטישע עלעמענטן אין לאַנד, וואָס האָט זיך זייער יונג אַריינגעטאַן אין דער פּאַליטיק, ער איז געווען דער ערשטער ייד, וואָס איז אין יאָר 1834, אונטער דער הערשאַפט פון לואי-פּי-ליפּ, אויסגעוויילט געוואָרן אַלס דעפּוטאַט אין פּאַרלאַמענט, ווהיין ער איז אַבער נישט אַריינגעקומען, כדי צו פּאַרטיידיקן דאָס יידישע לעבן; קורץ נאָך זיין גע-וויילט ווערן, האָט ער זיך געשמדט און נישט געהאַט מער קיין שייכות מיט אונד-זער פּאַלק און אוודאי אויך נישט מיט די אָנגיייענדיקע קאַמפּן פאַר פולער יידישער גלייכבאַרעכטיקונג אין לאַנד.

אונטער נאַפּאַלעאַן דעם דריטנס הערשאַפט, האָט אַשיל פולד פאַרנומען איי-ניקע מאָל מיניסטער-פּאַסטנס, אַבער ספּעציעל האָט ער זיך אויסגעצייכנט אויפן פינאַנציעלן געביט, אַדורכפירנדיק אין לאַנד אַ ריי, ביז גאַר וויכטיקע און גע-לונגענע רעפּאַרמען.

הרב לאַזאַר איזידאָר :

אין דער 7-טער דיוויזיע, וואָס שטעלט מיט זיך פאַקטיש פאַר די אַלטע און סאַמע ערשטע יידישע אַפטיילונג אויף אַ פאַריזער בית-עולם, פאַרהאַלטן מיר זיך ביים קבר פון הרב לאַזאַר איזידאָר (1813 — 1888), געוועזענער רב פון סאַווערן (עלזאַס), וועלכער איז אין יאָר 1848 געוואָרן רב הראשי פון פאַריז און זינט 1867 ביז 1888, רב הראשי פון פראַנקרייך.

קלישע נומער 13

הרב לאַזאַר איזידאָר.

דער רב הראשי לאַזאַר איזידאָר איז געווען אַ זעלטענע יידישע פערזענ- לעכקייט, אַ פיינער רעדנער און אַ מענטש פול מיט ענערגיע. ער האָט נישט גע- שפּאַרט זיינע כוחות אויף מוטיקן יידן פאַר יידישקייט און מיט אַלע זיינע כוחות האָט ער פאַרטיידיקט יידישקייט און יידיש לעבן.

ס'איז געווען די צייט ווען אין פראַנקרייך האָט נאָך אַנגעהאַלטן אַ געזעץ פון אַ ספעציעלער געריכטס-שבועה פאַר יידן, די א.ג. more judaico וואָס יידן האָבן געמוזט אָפגעבן, בעת זייער אויפטרעטן אין די געריכטן. אַ שבועה קעגן וועלכער יידן האָבן געפירט אַ קאַמף אויף זי אָפצושאַפן און צווישן די ענערגישע קעמפער פאַר אָפשאַפן די דאָזיקע שבועה האָט זיך אויך געפונען דער רב לאַזאַר

איזידאָר קעגן וועמען ס'איז פאַרפירט געוואָרן אַ משפּט, פאַרן אַפּזאָגן זיך מיט-צומאַכן די פּראָצעדור פון אַפּגעבן די דאָזיקע שבועה "מאַרע יודאיקאַ".

אַרום דעם משפּט קעגן רב לאַזאַר איזידאָר, אין יאָר 1839, האָט זיך דאָן פיל געטומלט. ווי אַ פאַרטיידיקער פון רב איז אַרויסגעטרעטן דער דאָן שוין זייער באַרימטער אַדוואָקאַט אַדאַלף קרעמיע. אין זיין הויך-אינטערעסאַנטער פאַרטיידי-קונגס-רעדע, האָט ער שטאַרק באַווירקט די ריכטערס, באַוווינדיק דעם באַליי-דיקנדיקן כאַראַקטער פון דער פון יידן געפאַדערטער שבועה, אַז זיי האָבן אַנו-לירט די באַשולדיקונג קעגן רב לאַזאַר איזידאָר. אַ שבועה וואָס איז טאַקע נאָכן פאַרגעקומענעם משפּט, ענדגילטיק אַפּגעשאַפט געוואָרן (1).

ראַשעל :

מיר פאַרלאָזן דאָס קבר פון רב הראשי לאַזאַר איזידאָר, און גלייך געפינען מיר זיך ביים קבר פון דער גרויסער אַקטריסע ראַשעל פעליקס, וואָס איז באַ-רימט בלויז מיט איר פאַרנאָמען ראַשעל, וואָס האָט געלעבט אין פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט און איז געשטאַרבן אין עלטער פון נאָר 37 יאָר.

געבוירן אין יאָר 1820 אָדער 1821 אין אַן אַרעמער יידישער היים, ביי על-טערן וואַנדערנדיקע מאַרק-הענדלער, אַ קינד אָן וועלכער ס'איז בילדונג, חוץ די לעקציעס (און קלעפּ) פון אייגענעם טאַטן, באַווויזט זי צו דעביטירן אויף דער סצענע אין עלטער פון 16 יאָר און שוין ביי אירע 18 יאָר, האָט זי זיך אַרויס-גערוקט און באַרימט געוואָרן ווי אַ פענאָמענאַלע בינע-קינסטלערין, וואָס האָט מיט איר שפּילן (און אפילו אויך מיט איר אינטעליגענץ), איבערראַשט די צושויער און איז אַריין אין דער געשיכטע ווי איינע פון די סאַמע גרעסטע טעאַטער-קינסט-לערנס.

ראַשעל האָט נישט חתונה געהאַט, און טראָץ איר קורץ לעבן, האָט זי געהאַט מערערע ראַמאַנטישע פאַרבינדונגען און געווען אַ מוטער פון צוויי קינדער, זין, וואָס דער עלטערער האָט געהאַט ווי אַ פאַטער, נאַפּאַלעאַנס... זון, דעם גראַף וואַלעווסקי, וועלכער האָט צוגענומען פון ראַשעלן דעם זון, ווען ער איז אינגאַנצן אַלט געווען אַנדערהאַלבן יאָר, אים אַדאַפּטירט און אים פאַרוואַנדלט אין אַ גראַף וואַלעווסקי.

די פאַרבינדונג פון דער יידישער טאַכטער ראַשעל מיטן גראַף וואַלעווסקי איז פון פיל שטאַנדפונקטן, אַ שטוינענדיקער ענין, וואָרעם ראַשעלס זון איז אַזוי

(1) זע, "יידן אין פאָרן", זייט 219 (ערשט בוך).

אָרום געווען דאָס איינציקע אייניקל, וואָס דער קיסר נאַפּאָלעאָן דער ערשטער
האַט בכלל געהאַט ...

קלישע נומער 14

ראַשעל אין יאָר 1844.

אַבער טראַץ ראַשעלס מערערע ראַמאַנטישע פאַרבינדונגען מיט נישט-יידי-
שע מענער, איז זי געווען און פאַרבליבן אַן איבערגעגעבענע יידישע טאַכטער,
וואָס האָט אָפּגעשטויסן אַלע פרווון און באַמיאונגען וואָס זענען געמאַכט געוואָרן
דורך אירע פּראַנצויזישע פּריינט און פאַרערער אויף שמדן זיך און ווען זי האָט
זיך דערפילט קראַנק, אַ לונגען-ליידנדיקע, האָט זי בפירוש אָנגעזאָגט, אַז נאָך

איר טויט, זאל זי האָבן אַ יידישע לוויה, אַז מען זאל איר קובר זיין אויף אַ יידיש בית-עולם.

ראשעל איז געשטאַרבן דעם 3-טן יאַנואַר 1858, ביים סאַמע קלאַרסטן באַ-ווסטזיין, דאַנקנדיק מיט אירע בליקן, איר שוועסטער שרה, פאָרן ברענגען אַ מנין יידן, וואָס האָבן אין שכנותדיקן צימער, געזאָגט תהלים ביי אַנגעצונדענע ליכט. ווען אייניקע יידן האָבן זיך דערנענטערט צו איר בעט, האָט מען זי געהערט נאַכזאָגן זייערע תפילות. דאָס זענען געווען אירע לעצטע ווערטער.

מיר האָבן זיך שוין אָפגעשטעלט דערויף, וואָס אין דער ערשטער העלפט פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט איז אין פראַנקרייך (און אויך אין דייטשלאַנד) אַנגעגאַנגען אַ גאַר גרויסע שמד-באַוועגונג צווישן די דורך דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע עמאַנספירטע יידן און ס'האַבן דאָן קורסירט קלאַנגען, אַז אויך ראשעל זאל זיך האָבן געשמדט. ווען די קינסטלערין איז געשטאַרבן, האָבן צווישן דער גרויסער צאָל ביז גאַר באַרימטע פערזענלעכקייטן, וואָס זענען געקור-מען צו דער לוויה פון דער קינסטלערין, זיך אויך געפונען אַ סך סתם ניגעריקע, וואָס האָבן געוואָלט וויסן אויף זיכער, צי די געשטאַרבענע איז טאַקע געווען געשמדט און צו זייער שטוינונג, האָבן זיי געזען, אַז דאָס קובר זיין די אַקטריסע, קומט פאַר אויף אַ יידישן אופן אין דער יידישער אַפטיילונג פון בית-עולם.

אין דער לוויה פון ראשעל, האָט זיך אויך באַטייליקט דער דעמאָליטיקער רב הראשי פון פאָרן, לאַזאַר איזידאָר, וואָס איז געווען פול מיט פאַרדראַס צוליב דעם ווידער-אויפגעהויבענעם טומל, שמועסן און צווייפל אין ראשעלס יידישקייט, און ער האָט פאָרן אַפריכטן די געהעריקע תפילות, געזאָגט ביים אָפגענעם קבר :

„מיט מיין אַנוועזנהייט און מיט מייע רייד, בין איך אויסן אַפצולייקענען די קלאַנגען וואָס זענען געוואָרן פאַרשפרייט אויפן חשבון פון דער געשטאַרבע-נער. איך האָב געהאַט אַפטע רעליגיעזע אונטערהאַלטונגען מיט ראשעל; איר פיינע אינטעליגענץ האָט פאַרשטאַנען צו געפיינען אין איר רעליגיע, די ערשטע און די מוטער פון אַלע רעליגיעס, גענוג באַפרידיקונג פאַר איר האַרץ און פאַר-שטאַנד, און זי האָט קיינמאַל נישט געטראַכט אַפצוזאָגן זיך פון איר גלויבן. זי האָט פאַרמאַגט גענוג כבוד כדי נישט צו דעזערטירן פון גלויבן פון אירע זיידעס. ראשעל איז געבוירן אַ יידיש קינד און איז געשטאַרבן אַ יידיש קינד.“

די רייד פון רב הראשי לאַזאַר איזידאָר האָבן דאָן געמאַכט אַ גרויסן איינדרוק אויף די צוהערער און אַ סוף געמאַכט צו די קורסירנדיקע קלאַנגען וועגן דעם, אַז די קינסטלערין איז געווען געטויפט.

ראשעלס גרויסער קינסטלערישער טאַלאַנט און איר עקשנותדיקע יידיש-קייט, האָבן ביז גאַר גערייצט די אַנטי-יידישע וועלט און זי האָט געהאַט אויף זיך

אויסצוטראגן דעם סאָמע שווערסטן אַנטיסעמיטיזם, וואָס האָט נישט געקענט שלום-מאַכן מיט די אַזוי גרויסע דערגרייכונגען פון דער פשוטער יידישער טאַכטער. אַ מערקווירדיק-אינטערעסאַנטער מאַמענט איז פאַרבונדן מיטן קבר אין וועלכן עס רוט די קינסטלערין ראַשעל :

ראַשעלס עלטערן האָבן געהאַט זעקס קינדער ; איין זון און פינף טעכטער. האָבן די טעכטער געהייסן : שרה, רבקה, רחל (ראַשעל) און לאה, און אַז עס איז געבוירן געוואָרן אַ פינפטע טאַכטער, האָט מען איר אַ נאָמען געגעבן. . . דינה. דער איינציקער זון איז געקומען צו קבר ישראל אין לאַנדאָן, ווו ער איז געשטאַרבן און די סאָמע יינגסטע טאַכטער דינה, וואָס איז געשטאַרבן אין יאָר 1909, איז געקומען צו קבר ישראל אויפן פאַריזער בית-עולם פּאַסי.

דאָס מערקווירדיקע איז דאָס, וואָס אין קבר אויפן פּער-לאַשען, געפינען זיך, אַ חוץ ראַשעלס עלטערן, אויך אַלע אַנדערע טעכטער ; מיט איין וואָרט, דער גורל האָט געוואָלט, אַז שרה, רבקה, רחל (ראַשעל) און לאה, זאָלן זיך געפינען אין איין און דעם זעלבן קבר (1).

מאַיס (משה) שוואַב :

אין דער זיבעטער דייוויזיע געפינט זיך אויך דאָס קבר פון יידישן געלערנטן און פאַרשער פון יידישער געשיכטע און יידישן לעבן אין פּראַנקרייך, מאַיס (משה) שוואַב, געבוירן אין יאָר 1839 און געשטאַרבן אין יאָר 1918 אין פאַריז. מאַיס שוואַב האָט זיך ביז גאָר ספּעציאַליזירט אין פאַרשן אַלטע שטיינער-אויפּשריפטן, וואָס האָבן אַ שייכות מיט יידיש לעבן און יידישער פאַרגאַנגענהייט אין פּראַנקרייך.

ס'איז באַווסט, אַז אין די ערשטע פּריע יאָרהונדערטער פון דער היינטיגער קער צייט-רעכענונג, זענען יידן אין פּראַנקרייך גוט באַהאַנדלט געוואָרן דורך דער באַפעלקערונג אין לאַנד, דאַקעגן זענען זיי מיט אַ סך ליידנשאַפט, באַקעמפט געוואָרן דורך דער נאָך יונגער קריסטלעכער קירכע.

מאַיס שוואַב האָט אַדורכגעפירט אַ ביז גאָר וויכטיקע פאַרשונוג וועגן דער יידישער עפּיגראַפיק אין פּראַנקרייך. ער האָט געפונען און געפאַרשט אַלטע יידישע מצבה-אויפּשריפטן אין מערערע שטעט, ווי : נאַרבאַן, באַיאָן, אַש, אַרל, טולוז, גיס, מאַקאָן, אַרלעאַן, פאַריז א"א ערטער, ווו ס'האָבן זיך אויפּגעהאַלטן יידן. די סאָמע וויכטיקסטע פון אַלע דורך אים געפונענע און דורך אים דעשיפּירטע מצבה-אויפּשריפט, געפינט זיך אין נאַרבאַן. ס'איז אַ טעקסט אין לאַטיין ; אַ חוץ דריי ווערטער „שלום על ישראל“, וואָס איז אויסגעקריצט אויפן מצבה-שטיין אין

(1) זע בוך פון יחזקאל קאַרנהענדלער „ראַשעל“, פאַריז, 1958.

לשון קודש און איבער דעם טעקסט, איז אויסגעקריצט אַ מנורה מיט פינף רערן, ווי מען זעט עס אויף יידישע מצבות אין אַלטן רוים.

די איבערזעצונג פון לאטיינישן טעקסט אויף דער מצבה אין נאַרבאָן, דער־ ציילט: „דאָ ליגן בשלום די דריי קינדער זכרונם לברכה פונעם האָר פאַראַגאַרוס, דעם זון פון פאַרשטאַרבענעם האָר סאַפּאָדוס: דאָס זענען אַסטוס, מאַטראַנאַ און דולציאַרעלע; אַסטוס 30 יאָר אַלט, מאַטראַנאַ 20 יאָר אַלט און דולציאַרעלע 9 יאָר אַלט. שלום על ישראל. געשטאַרבן אין צווייטן יאָרהונדערט פונעם האָר עניקאָנוס קעניג“.

דער דערמאָנטער עניקאָנוס, איז געווען קעניג און איז אַרויף אויפן טראַן אין יאָר 687. די דריי קינדער פון דערמאָנטן פאראגארוס, זענען בכּן געשטאַרבן אין יאָר 688.

דאָס אויסגעפינען צווישן אַ ריי אַנדערע, דעם דאָזיקן מצבה־שטיין אין נאַר־ באָן, האָט אַרויסגערוּפּן אַ גאָר גרויסן אינטערעס און האָט געהאַלפּן אויפקלערן פיל וויכטיקע זייטן פון יידישן לעבן אין די פריע יאָרן פון יידישער אָנוועזנהייט אין פראַנקרייך.

מאָיס שוואַב האָט אויך אויסגעזוכט און פובליצירט אַ ביבליאָגראַפיע פון אַרטיקלען אין שייכות מיט דער יידישער געשיכטע און יידישער ליטעראַטור, וואָס זענען דערשינען אין פאַרשידענע פעריאָדישע זשורנאַלן, זינט 1865 ביז 1900. ער האָט אויך איבערגעזעצט אויף פראַנצויזיש, דעם גאַנצן תלמוד ירושלמי אין עלף בענד.

זשאַן באַפטיסט קלעזאַנזשע:

אין דער צענטער דיוויזיע געפינט זיך דאָס קבר פון פראַנצויזישן סקולפ־ טאָר זשאַן־באַפטיסט קלעזאַנזשע, געבוירן אין יאָר 1831 אין בעזאַנסאָן און גע־ שטאַרבן אין פאַריז, אין יאָר 1883.

אויב מיר שטעלן זיך אָפּ ביים קבר פון דעם זייער פיינעם קינסטלער, טוען מיר עס דערפאַר, ווייל מיר טראַכטן, אַז ער איז געווען פון יידישער אָפּשטאַמונג; דער פאַרנאָמען זיינער, באַפטיסט, קען אפשר זיין אַן אָנווייזונג, אַז ער איז געווען געטויפט, אַן אַקט וואָס האָט געקענט געשען לויט דעם ווילן פון זיין פאָטער, זשאַרזש־פיליפ קלעזאַנזשע, געבוירן אין בעזאַנסאָן אין יאָר 1788, וואָס איז אויך געווען אַ סקולפּטאָר און אַ שעפּער פון מערערע ווערק אויף קריסטלעכע סיוזשעטן.

אונדזער טראַכטן אַז דער סקולפּטאָר זשאַן־באַפטיסט קלעזאַנזשע זאָל זיין פון יידישער אָפּשטאַמונג, באַזירן מיר אויף דעם, וואָס טראַץ דעם אַזוי עכט פראַנ־

צווישן קלאַנג פון נאַמען, האָבן מיר אָבער אויך די רעכט אים צו לייענען אַלס...
שלעזינגער 3), אַ נאַמען וועלכן עס טראָגן פיל יידן 4).

די ווערק פון סקולפּטאָר זשאַן-באַפּטיסט קלעזאַנזשע געפינען זיך אין מע-
רערע מוזייען און אין קולטור-אינסטיטוציעס. ביי דער געלעגנהייט, האַלטן מיר
אויך פאַר וויכטיק אַנצוווייזן, אַז אין אַזיריס-פּאַויליאַן (אין מאַלמעזאַן-מוזיי),
זעען מיר אַ פּרעכטיקן ווייס-מירמלשטיינערנעם ביסט פון דער גרויסער יידישער
קינסטלערין ראַשעל, געשאַפן דורך דעם זעלבן קינסטלער.

אויפן זעלבן בית-עולם פּער-לאַשען, וווּ עס רוט דאָס אַש פון סקולפּטאָר
קלעזאַנזשע, זעען מיר אויך זיינס אַ פּרעכטיקן ווערק „די וויינענדיקע מוזע“, וואָס
דעקאָרירט דאָס קבר פון קאַמפּאַזיטאָר שאַפּען און אויך אַ דורך אים געשאַפּענעם
מעדאַליאָן פון מוזיקער (עלפטע אַפּטיילונג), מיט וועמען דער סקולפּטאָר קלעזאַנ-
זשע איז געווען זייער נאָענט באַפּריינדעט.

אַדאַלף פּיליפּ דעננערי (ד'עננערי) :

אין דער 25-טער דיוויזיע געפינט זיך דאָס קבר פון יידיש-פּראַנצויזישן
שרייבער און דראַמאַטורג אַדאַלף פּיליפּ דעננערי, געבוירן און געשטאַרבן אין
פּאַריז (1811 — 1899).

דער שרייבער דעננערי איז געווען אַ קינד פון אַן עלזאַסער יידישער משפּחה
און געווען אַ מחבר פון ראַמאַנען און גאַנצע דריי הונדערט טעאַטער-פּיעסעס :
דראַמעס, קאַמעדיעס, און וואַדעווילן, ס'רוב באַאַרבעטע פון פּיל באַאַרימטע ראַ-
מאַנען. אַ ריי פּיעסעס האָט ער סצעניזירט צוזאַמען מיט די מחברים פון די ווערק
גופּא, ווי מיט : אַלעקסאַנדער דיומאַ, אייזשען סי, זשיל ווערן א.א.

דעננערי האָט נישט פאַרמאָגט קיין זייער גרויסן שרייבערישן טאַלאַנט. אָבער
געווען אַ גאָר גרויסער מייסטער אויף סצעניזירן ווערק און געווען אויף דעם גע-
ביט דער סאַמע דערפאַלגרייכסטער דראַמאַטורג וואָס די פּראַנצויזישע ליטעראַטור
און טעאַטער האָט ווען ס'איז געהאַט. ער האָט געקענט די נשמה פון פּובליקום
און אַפּגעהאַלטן קאַלאַסאַלע דערפאַלגן.

Clesinger. (3)

4) אונדזער מיינונג וועגן דער יידישער אַפּשטאַמונג פון קינסטלער האָבן מיר שוין
אַרויסגעזאָגט אין אונדזער קאַפּיטל „דער לוקסענבורגער גאַרטן“, וווּ עס געפינען
זיך אייניקע סקולפּטור-ווערק פון קינסטלער, אַ קאַפּיטל אין וועלכן מיר האָבן זיך
אויך אַפּגעשטעלט אויף דער גרויסער שמד-באַוועגונג אין פּראַנקרייך, סוף 18-טן
און אין דער ערשטער העלפט פון 19-טן יאָרהונדערט. אַ באַוועגונג וואָס האָט מעג-
לעך אויך באַווירקט דעם פּאַטער פון קינסטלער.

צווישן די דורך אים סצעניזירטע ווערק וואָס ווערן געשפילט ביז היינט צו טאָג, זענען די פיעסע „מישעל סטראַגאַף“, „דער אייביקער ייד“, „טויזנט און איין נאַכט“, „די היזקע פון פעטער טאָם“, „די צוויי יתומים“, „די רייזע אַרום דער וועלט אין 80 טעג“, און פיל, פיל אַנדערע פיעסעס.

דער דערפאָלג פון דענערס פיעסעס איז געווען אַזוי גרויס, אַז די דורך אים געשריבענע און סצעניזירטע ווערק פלעגן געשפילט ווערן אין זעלבן אַוונט, אַפּטמאַל אין פינף טעאַטערס.

דענערי האָט געהאַט אַ גרויסע און זעלטענע קאַלעקציע פון כינעזישע און יאַפּאַנישע קונסטווערק, וואָס איז נאָך זיין טויט, אַוועקגעשאַנקען געוואָרן דער שטאַט פּאַריז, וואָס האָט געשאַפן אַ ביז גאַר אינטערעסאַנטן מוזיי אין בנין אין וועלכן דער שרייבער האָט געווינט בעת זיין לעבן, אין דער אַוועני פּאַש נ'ר 59). דער שרייבער אַדאַלף פיליפּ דענערי (ד'ענערי) האָט אויך געהאַט אַ ברוי-דער, יונה דענערי, וואָס איז אין יאָר 1849 געווען דעפּוטאַט אין פּראַנצויזישן פּאַרלאַמענט און ווי פיל אַנדערע, געווען געצוונגנען צו אַנטלויפן קיין אויסלאַנד, צוליב זיין אַפּאָזיציע קעגן נאַפּאָלעאָן דעם דריטן. ער איז געשטאַרבן אין בריסל, אין יאָר 1863.

אַזוי איז אויך אַ נאַענטער קרוב פון שרייבער, מאַרשע דענערי (1792 — 1852) געווען דער רב הראשי פון פּאַריז.

לודוויג בערנע :

אין דער 29-טער דיוויזיע געפינט זיך דאָס קבר פון יידיש-דייטשן שריי-בער לודוויג בערנע.

געבוירן אין יאָר 1786 אין פּראַנקפורט אַם מיין, איז ער געשטאַרבן אין פּאַ-ריז, אין יאָר 1837.

אַ קינד פון פרומע אַרטאָדאָקסישע עלטערן, האָט ער זיך פרי דערווייטערט פון יידישן לעבן און ווייניק וואָס געוואָסט פון יידישקייט און יידישן אינהאַלט, אַ חוץ וועגן די צרות וואָס יידן און אויך ער גופא, האָבן געהאַט אויסצושטיין און אַדורכצומאַכן אין די געטאָ-באַדינגונגען אין אַנטיסעמיטישן דייטשלאַנד.

ביז גאַר באַווירקט פון די אידעען פון דער פּראַנצויזישער רעוואָלוציע, האָט דער שרייבער, נאָך זייער יונג, זיך אַריינגעוואָרפן אין קאַמף פאַר אַ ליבעראַלער, פּרייהייטלעכער און יושרדיקער וועלט און ממילא אויך פאַר יושר און גלייכהייט פון יידן.

(5) דער נאָמען פון שרייבער איז דורך פיל אַנהענגער זיינע, אַריסטאָקראַטיזירט געוואָרן און ווערט אויך געשריבן אַלס ד'ענערי.

נישט קענענדיק כמעט דאָס יידישע לעבן, האָבנדיק פאַר זיינע אויגן בלויז דאָס קליינלעכע און אַפּשטויסנדיקע, וואָס דאָס געטאָלעבן האָט באַשאַפּן, אָן צו קענען דאָס שיינע און דערהויבענע פון דער גייסטיק־יידישער וועלט, איז ער ביז גאָר געווען אַריינגעטאָן אין דעם אַנגייענדיקן אַלגעמיינעם קאַמף, וועלכן ס'האַבן געפירט די קולטורעלע און דעמאָקראַטישע כוחות אין דייטשלאַנד. דער קאַמף וואָס דער שרייבער האָט מיטגעמאַכט איז, פאַרשטייט זיך, געווען אויך ביז גאָר וויכטיק פאַר יידן.

לודוויג בערנע האָט זיך געפילט און זיך באַטראַכט פאַר אַ גלייכן מיטן פּאָלק צווישן וועלכן ער האָט געלעבט, ד.ה. מיט די דייטשן און וואָס האָט גע־האַלטן און געגלייבט אַז „דער יידן־האַס איז אַ פּאַנאַטישע בלאַטע, וואָס פאַר־פעסטיקט די פּרייהייט פון אונדזער שיינן פּרילינג־לאַנד“ און אַז אַלץ וואָס ס'איז נייטיק, איז דאָס אויסקעמפּן די שיינע ליבעראַלע און דעמאָקראַטישע געזעצן.

אַזוי לאַנג ווי אין פּראַנקרייך האָט געהערשט נאַפּאלעאָן דער ערשטער, האָט זיך דער פּראַנצויזישער איינפלוס און מאַכט, אַפּגעפילט אין גאַנץ צענטראַל־איי־ראַפּע און אויך די יידן אין דייטשלאַנד האָבן אַפּגעאַטעמט פון דעם פּריערדיקן רעאַקציאָנערן און אַנטי־יידישן רעזשים. די דייטשע יידן האָבן זיך דאן, אין אַן אַלץ גרעסערער צאָל, אַנגעהויבן באַטייליקן אינעם אַלגעמיינעם לעבן אין לאַנד און צווישן זיי, אויך לודוויג בערנע, וואָס האָט שטודירט אין די אוניווערסיטעטן פון בערלין, האַלע און היידעלבערג און אין יאָר 1811 איז ער אפילו ווי אַ יוריסט, אַנגאַזשירט געוואָרן אין דער ... פּראַנקפורטער פּאַליציי.

אַבער נאָכן פּאַלן פון נאַפּאלעאָנען און דעם פּאַרגעקומענעם ווינער קאַנגרעס אין יאָר 1815, האָט דער פּראַנקפורטער סענאַט אויף דאָס ניי אַנגעהויבן איינצו־פירן דעם אַלטן רעזשים פאַר יידן; אויפלעבן דעם געטאָ, איינפירן חתונה־נאָר־מעס, פּראַפעסיאָנעלע און אַנד. באַגרענעצונגען. דאָן האָט לודוויג בערנע, נישט געקוקט וואָס ער איז געווען ווייניק ייד, דאָך דערפילט דעם צוריקקום פון דער אַנטי־יידישער וועלט; ער ווערט באַזייטיקט פון זיין יורדישן אַמט אין דער פּאַליציי.

די יידישע קהילה פון פּראַנקפורט איז דאָן אַרויסגעקומען מיט אַ שטאַרקן פּראַטעסט קעגן דעם אַריינפיר אויף דאָס ניי, די מיטלאַלטערלעכע אַנטי־יידישע באַגרענעצונגען און דערלאַנגט דעם בונדעסטאָג אַ גרעסערן מעמאַראַנדום (אין נאָוועמבער 1816) וועמענס מחבר ס'איז געווען לודוויג בערנע. ער איז כסדר אַב־געגאַנגען מיט זיין אוימדערמידלעכן קאַמף פאַר אַ פּרייער וועלט, אַבער ווייל ער האָט געזוכט צו ווייזן, אַז טראַץ דאָס זיין אַ קינד פון יידישע עלטערן, איז ער נישט קיין פרעמדער, נאָר אַן אייגענער מיטן דייטשן פּאַלק, האָט ער, אויף דער

שוועל פון זיינע דרייסיק יאָר, קורץ נאָכן האָבן געווען דער מחבר פון פראַטעסט־מעמאָראַנדום פון דער פראַנקפורטער קהילה, טראַץ דאָס האָבן אַדורכגעמאַכט אַ שווערע יוגנט אין געטאָ, אַ סוף געמאַכט צו דער, ווי ער האָט עס געגלייבט, לעצט־טער מניעה, וואָס האָט פאַרשטעלט דעם וועג, זיך געטויפט אין יאָר 1818, גע־וואָרן אַ לוטעראַנער, כדי ער זאָל קענען קעמפן פאַר דער פרייהייט אין זיין דייטש פאַטערלאַנד ווי אַן עכטער דייטש...

מען האָט אים אָבער כסדר און אומעטום דערמאַנט פון וואַנען ער שטאַמט. און נאָר איין יאָר נאָכן טויפן זיך, האָט אין דייטשלאַנד זיך צעשפילט אַ שווערע פאַגראַם־באַוועגונג, וואָס האָט דערפירט דערצו, אַז נאָכן האָבן איבער־געלעבט ווי פיל אַנדערע יידן, אַ פאַטריאַטישן פיבער, האָט זיך לודוויג בערנע אַנגעהויבן אויסניכטערן פון זיינע גלייבונגען און אַרויסגעקומען מיט זיין זאָג, אַז „ס'איז אַ שאַד געווען די קאַסטן פון זיין טבילה“.

די דאָזיקע שווערע אַנטוישונג פון לודוויג בערנע האָט לסוף דערפירט דעם שרייבער צו פאַרלאָזן זיין דייטש „פאַטערלאַנד“ און זיך צו באַזעצן אין יאָר 1832 דעפיניטיוו אין פאַריז, ווו ער איז אויך באַרימט געוואָרן אַ דאַנק זיינע „פאַריזער בריוו“.

לעבנדיק אין פראַנקרייך, אין פאַריז, האָט דער שרייבער געהאַט אַפטע, אָבער נישט קיין זייער געראַטענע, קאַנטאַקטן מיט זיין קאַלעגע היינריך היינע. שווער אַנטוישט אין זיין לעבנס־וועג, איז אָבער לודוויג בערנע, ביז דעם לעצטן טאָג פון זיין לעבן, פאַרבליבן דער גרויסער ליבהאַבער פון אַ פרייער און יושרדיקער וועלט; פון פרייהייט פאַר אַלע מענטשן. ער שרייבט: „כ'האָב נישט ליב דעם קריסט און נישט דעם ייד. כ'האָב זיי נאָר אויף אַזוי פיל ליב, אויף וויפל זיי זענען מענטשן געבוירן צו זיין פריי“.

אויפן קבר פון שרייבער, זעען מיר זיינס אַ פיינע קאַפ־סקולפּטור, אַ ווערק וואָס איז געשאַפן פון גרויסן פראַנצויזישן קינסטלער דאָויד ד'אַנזשע.

סאַראַ בערנהאַרדט:

אין דער 44־טער דיוויזיע געפינען מיר דאָס קבר פון דער גרויסער בינע־קינסטלערין, די אַקטריסע סאַראַ בערנהאַרדט, וואָס איז געווען אַ קינד פון אַ יידישער מוטער, און וועגן וועמענס לעבן און קינסטלערישער אַקטיוויטעט מיר האָבן שוין געווידמעט אַ גרעסער קאַפיטל⁶).

דאָס לעבן פון דער קינסטלערין סאַראַ בערנהאַרדט, וואָס איז געשטאַרבן אין יאָר 1923, איז עלטער פון 79 יאָר, אינטערעסירט ביז גאָר. כסדר דערשיינען

(6) זע: „יידן אין פאַריז“, זייט 224, ערשט בוך.

אָפּהאַנדלונגען, ביכער און אפילו אויך פילמען וועגן איר לעבן און דאָס קבר פון דער קינסטלערין אויף וועלכן מיר זעען אַ גרויסן צלם, געהערט צו די שטארק באַזוכטע.

צו דער גרעסערער אָפּהאַנדלונג וועלכע מיר האָבן געווידמעט דער אַרטיסטיק, אין וועלכער מיר האָבן געזוכט וואָס גענויער צו אינפֿאַרמירן און קלאַר צו מאַכן די זייער פֿאַרנעפֿלטע מאַמענטן פון איר לעבן און אָפּשטאַמונג, בלייבט אונדז נאָר צוצוגעבן:

די ערשטע פּערזאָן וואָס איז געוואָרן אויפּמערקזאַם אויף סאַראַ בערנ-האַרדטס אַרטיסטישער פּעאַיקייטן, איז געווען דער פּירשט דע מאַרני, אַ נישט-אַפּיציעלער ברודער פון נאַפּאָלעאָן דעם דריטן (1811 — 1865).

איר ערשטן סצענישן דערפֿאַלג, האָט די קינסטלערין אָפּגעהאַלטן אין יאָר 1869, שפּילנדיק אין דער פּיעסע „דער קעניג ליר“. די באַרימטע שרייבערין זשאַרזש זאַנד האָט איר גערופן „די קליינע מאַדאַנע“ און דער שרייבער טעאַדאָר בענוויל האָט וועגן איר זיך אויסגעדרוקט, אַז „זי רעציטירט פּערזאָן, גלייך ווי אַ סאַלאָווי וואַלט געזונגען“ און ווען זי איז אין יאָר 1872 אויפּגעטרעטן אין וויק-טאָר הוגאַס טעאַטער-ווערק „רי בלאַס“, האָט דער דיכטער, אַ ביז גאַר געריר-טער, איר נישט אויפּגעהערט אויסצודריקן זיין „מערסי, מערסי“.

וואָס שייך דעם טאַול וועלכער הענגט אויף דער מויער פון הויז נ'ר 5 אין דער רי דע ל'עקאַל דע מעדיסין, וואָס אינפֿאַרמירט די פֿאַרבייגייער, אַז דאָ, אין דעם הויז, איז אין יאָר 1844 געבוירן געוואָרן סאַראַ בערנהאַרדט, איז די אויפֿ-שריפט, געשיכטלעך, ווייט נישט קיין זיכערע, אַ זאָך אויף וואָס מיר האָבן זיך גענויער אָפּגעשטעלט אין אונדזער שוין פּובליצירטער אָפּהאַנדלונג וועגן דער קינסטלערין.

קבר וואַלעווסקי:

אין דער 66-טער דייוויזיע געפינט זיך דאָס פֿאַמיליע-קבר פון גראַף וואַ-לעסקי.

ס'איז באַווסט די פֿאַרבינדונג וואָס איז פֿאַרגעקומען אין יאָר 1806, צווישן נאַפּאָלעאָן דעם ערשטן און דער גרעפּין מאַריאַ וואַלעווסקאַ, פון וועלכער די גרע-פּין האָט אין יאָר 1810 געבוירן אַ זון, דעם גראַף אַלעקסאַנדער וואַלעווסקי. ער האָט זיך שפּעטער באַזעצט אין פּראַנקרייך און זיך דאָ אויסגעצייכנט אויפֿן די-פּלאַמאַטישן געביט; ער איז געווען פּראַנצויזישער אַמבאַסאַדאָר אין שפּאַניע און אין ענגלאַנד. אויסגעפירט מערערע דיפּלאַמאַטישע מיסיעס און אין פֿאַרלויף פון

פינף יאר צייט, אונטער דער הערשאפט פון גאפאלעאָן דעם דריטן, געווען פראַנץ-צווישער אויסערן-מיניסטער.

דער גראַף וואַלעסקי האָט דאָ, אין פאָריז, געהאַט אַ ראַמאַנטישע פאַרבינדונג מיט דער גרויסער ראַשעל, וואָס האָט געדויערט אַ דריי יאָר צייט, פון וועלכער כער ראַשעל האָט אין יאָר 1844 געבוירן איר ערשטן זון, וועמען דער גראַף האָט געזעצלעך אָנערקענט אַלס זיין קינד און שפעטער, ווען ס'איז איבערגעריסן געוואָרן זייער פאַרבינדונג, האָט דער גראַף וואַלעווסקי צוגענומען פון ראַשעלן דאָס קינד, זיין זון, וואָס איז דאָן אַלט געווען אַנדערטהאַלבן יאָר.

ראַשעל'ס זון, דער גראַף אַלעקסאַנדער-אַנטוואַן-זשאָן וואַלעווסקי, איז פונקט ווי זיין פאָטער, אויך אַוועק אויף דעם דיפלאַמאַטישן וועג; געווען פראַנצויזישער קאָנסול אין איטאַליע און אין אַנדערע לענדער. ער האָט זיך אויך באַטייליקט אין יאָר 1870, אין דער מלחמה מיט דייטשלאַנד, בעת וועלכער ער איז אויך געווען פאַרווונדעט.

אין דאָזיקן פאַמיליע-קבר פון דער משפּחה פון גראַף וואַלעווסקי, רוט אויך דער זון פון דער גרויסער יידישער קינסטלערין ראַשעל.

ראַזאַ באַנהער :

אין דער 74-טער דייוויזיע, אין קבר פון דער משפּחה מיקאָס (7), געפינט זיך אויך דאָס אַש פון דער יידישער טאַכטער, די ביז גאָר באַרימטע מאַלעריין, פיי-זאַזשיסטין און אַנימאַליסטין ראַזאַ באַנהער, געבוירן אין יאָר 1822 אין באַרדאָ און געשטאַרבן אין יאָר 1899 אין בי, ביי פאָריז.

ראַזאַ באַנהער איז געווען אַ קינד פון אַ מאַלער-משפּחה : איר פאָטער ריי-מאַנד באַנהער איז געווען אַ מאַלער און געהאַט פיר קינדער, צוויי טעכטער און צוויי זין, אַלע זענען זיי געווען קינסטלערס; דריי קינדער, אויגוסט, זשיליעט און ראַזאַ, זענען געווען מאַלערס און דאָס פערטע קינד, דער זון איזידאָר, איז געווען אַ סקולפּטאָר (8), אָבער פון זיי אַלע, האָט זיך ביז גאָר אַרויסגערוקט און דערגרייכט אַ וועלט-רום די מאַלערין ראַזאַ (מאַרי-ראַזאַלי), וועמענס לייזונגן גע-פינען זיך אין די באַרימטסטע וועלט-מוזייען.

וועגן פאַמיליע-נאָמען פון דער קינסטלער-משפּחה, איז אָנגעגאַנגען אַ באַ-שטימטע דיסקוסיע. מען האָט געהאַלטן אַז די פאַמיליע זאָל פריער האָבן געהייסן גליק, אָדער... מזל-טוב.

Micas. (7)

(8) זע קאָפּיטל „יידישע קינסטלער און מעצענאַטן“.

ראָזאַ באַנהער האָט זייער פרי אָנגעהויבן ציען די אויפמערקזאמקייט אויף איר שעפּערישן דרך ; שוין אין עלטער פון 18 יאָר איז אירס אַ לייונט אַריינגע-
 נומען געוואָרן אין פאַריזער סאַלאָן און אין יאָר 1848, אין עלטער פון נאָר 26 יאָר
 איז זי שוין אויסגעצייכנט געוואָרן מיט אַ מעדאַל, וואָס איז געווען איר ערשטע
 גרויסע אויסצייכענונג. אין יאָר 1855 איז אירס אַ בילד געווען דער גרויסער
 טריאומף פון דער דאָן פאַרגעקומענער גרויסער פאַריזער אויסשטעלונג.

ראָזאַ באַנהער האָט באַקומען מערערע אויסצייכענונגען און אין יאָר 1894
 האָט זי באַקומען די אויסצייכענונג אַלס הויכער אָפיציר פון ערן-לעיגאַן, וואָס
 איז געווען די סאַמע ערשטע אויסצייכענונג וואָס איז אין פראַנקרייך דאָן צוגע-
 טיילט געוואָרן אַ פרוי און וואָס איז אין יענער צייט, ביז גאָר אויסגעניצט גע-
 וואָרן דורך פרויען-אַרגאַניזאַציעס, אין זייער אָנגעהויבענעם קאַמף פאַר עמאַנסי-
 פאַציע.

ראָזאַ באַנהער איז געווען אַ זעלטענע אַנימאַליסטין און אירע דאָרף-לאַנד-
 שאַפטן און פיזיאָזשן בכלל, ווערן ביז היינט צו טאָג, באַטראַכט פאַר נישט איבער-
 געשט-גענע קונסטווערק.

אין פאַריז, אין 15-טן אַראַנדיסמענט, געפינט זיך, זינט 1900, אַ גאַס אויפן
 נאַמען פון דער קינסטלערין.

רענאַלדאַ האָהן :

אין דער 85-טער דיוויזיע געפינט זיך דאָס קבר פון וועלט-באַרימטן קאַמ-
 פאַזיטאָר רענאַלדאַ האָהן, וואָס איז געבוירן דעם 9-טן אויגוסט 1874 (אַדער 1875)
 אין קאַראַקאַס, ווענעצועלאַ, פון אַ מוטער אַ ווענעצועלערין און פון אַ פאַטער, אַ
 ייד פון דייטשלאַנד.

ווי אַ קינד פון איין יאָר ווערט רענאַלדאַ האָהן געטויפט און געברענגט קיין
 פאַריז אין עלטער פון דריי יאָר. דאָ בלייבט ער, ווערט נאַטוראַליזירט און זייער
 יונג הייבט ער אָן זיין מוזיקאַלישע אַקטיוויטעט.

ער רוקט זיך פרי אַרויס אַלס פיאַניסט, זינגער, קאַמפּאָזיטאָר און ווערט
 אויך שפּעטער מוזיק-קריטיקער אין דער צייטונג „לע פיגאַראַ“, אונטערן פּסעווי-
 דאַנים קלאַרעדאָן. אין יאָר 1945 ווערט ער דירעקטאָר פון דער פאַריזער אַפעויע,
 אַן אַמט אויף וועלכן ער בלייבט נישט לאַנג, וואָרעם ער שטאַרבט אין יאָר 1947.
 רענאַלדאַ האָהן איז געווען דער קאַמפּאָזיטאָר פון מערערע מוזיקאַלישע
 ווערק, ווי „סיבולעט“, „דאָס אינדזל פון חלומות“, „דער בלויער גאַט“, „ברימעל“,
 „מאַלווינאַ“ און פון די אַפּערעס „לאַ קאַרמעליט“ און פון „קויפּמאַן פון ווענעדיג“,
 וועמענס פרעמיערע איז פאַרגעקומען אין דער פאַריזער אַפּערע אין יאָר 1935.

רענאלדא האהן האט אויך געשאפן מוזיק פאר פיל פאעמען פון ווערלען, לעקאנט דע ליל און אנד. דיכטער.

דער קאמפאזיטאר איז געווען א שיינער און ביז גאר עלעגאנטער מאן. געווען זייער באליבט ביי דער פאריזער אריסטאקראטיע און געווען ביז גאר באַפריינדעט מיט דער אַקטריסע סאַראַ בערנהאַרדט און מיטן שרייבער מאַרסעל פרוסט. די גרויסע נאַענטקייט מיט די צוויי קינסטלערס איז אַן ספּק געווען אַ רעזולטאַט פון דעם, וואָס אַלע דריי זענען זיי געווען פון יידישער אַפּשאַטאַמונג, ווער פון אַ יידישן טאַטן און ווער פון אַ יידישער מאַמען.

רענאלדא האהן איז אויך געוויילט געוואָרן אין דער אַקאַדעמיע פאַר שיינער קונסט.

אַבער טראַץ דעם גרויסן נאַמען וואָס דער קאַמפּאָזיטאר האָט זיך געמאַכט, שטעלט פעסט די קריטיק, אַז זיינע טעאַטראַלע ווערק, האָבן נישט מער היינט צו טאָג, די זעלבע ווירקונג און צוציאונגס-קראַפט ווי בעת דעם לעבן פון קאַמפּאָזיטאר.

אין 20-טן אַראַנדיסמענט איז אויך פאַראַן אַ גאַס אויפן נאַמען פון קאַמפּאָזיטאר רענאלדא האהן.

אַמעדעאָ מאַדיליאַני :

אין דער 86-טער דיוויזיע, ווו עס געפינט זיך אַ יידישע אַפּטיילונג פון בית-עולם, געפינט זיך דאָס קבר פון וועלט-באַרימטן קינסטלער אַמעדעאָ מאַדיליאַני, וואָס איז געווען אַ קינד פון אַן אַלטער און אַסימילירטער יידיש-איטאַליענישער פאַמיליע.

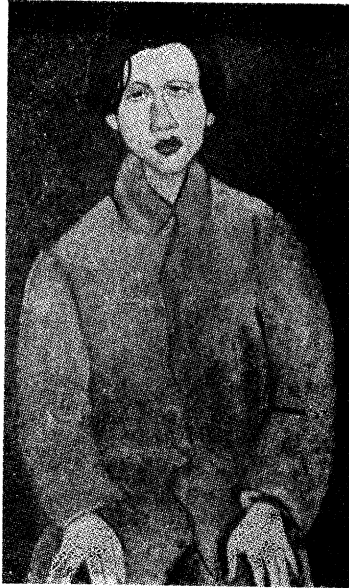
געבוירן דעם 12-טן יולי 1884 אין ליוואַרנאָ, איז ער געקומען אין יאָר 1906 קיין פאַריז און דאָ, אין עלטער פון 22 יאָר אַנגעהויבן זיין קינסטלערישע אַקטיוויטעט, אויסשטעלנדיק דאָ צום סאַמע ערשטן מאָל, אין יאָר 1908 אין „סאַלאָן דעז אַנדעפּאַנדאַן“. א. מאַדיליאַני האָט אַדורכגעמאַכט אַ שוין ווייט נישט קיין לייכט לעבן און געשטאַרבן אין פאַריז אין יאָר 1920, אין עלטער פון נאָר 35 יאָר. אַבער דער אַנהייב פון אַ יונגן מאַלער, וועלכער שפּאַנט דערצו נאָך, מיט אַן אייגענעם וועג, איז שוין ווייט נישט קיין פשוטער. דער קינסטלער האָט געליטן נוט, הונגערי, גיך רואינירט זיינע כוחות און יונג פאַרלוירן זיין לעבן.

שוין אין עלטער פון 14 יאָר, האָט דער יונגער מאַדיליאַני אַנגעהויבן ליידן אויף די לונגען און געמוזט איבעררייסן דאָס לערנען. ער האָט אַ געוויסע צייט, זיך אויפגעהאַלטן אין קאַפּרי, אין ניצע און אין אַנדערע ערטער ביים מיטלענ-

דישן ים, ביז ער האָט זיך אָנגעהויבן פילן בעסער, אָבער נישט פולשטענדיק אויסגעהיילט.

קלישע נומער 15

אַמעדעאַ מאַדיליאַני (פון חיים סוטין).

דער שפּעטערדיקער שווערער מאַטעריעלער מצב זיינער אין פאַריז וועקט אויף די קראַנקהייט פון זיינע נישט־פאַרהיילטע לונגען און דערפירט דערצו, אַז ביי זיינע 30 יאָר הייבט ער אָן זוכן אַ באַרואיקונג און אַ... פאַרלייכטערונג אינעם אַלקאהאָל; ווייל ער האָט געפילט דאָס פראַגרעסירן פון זיין טובערקולאָז — פאַר וועלכער ער האָט נישט געהאַט קיין היילונג.

אין די יאָרן 1916 — 1917 פאַראינטערעסירט זיך מיטן מערקווירדיק־קינסט־לערישן וועג פון מאַלער אַ דאָן באַקאַנטער בילדער־הענדלער, לעאַפּאַלד זבאַראָוו־סקי, וואָס הייבט צו ביסלעך אָן פאַרקויפן מאַדיליאַניס שאַפונגען, אָבער דעם סאַמע גרעסטן פרייז צו וועלכן מאַדיליאַני דערשלאָגט זיך דאָן, איז די סומע פון 50 פראַנק פאַר אַ לייזונט...

אַמעדעאַ מאַדיליאַני האָט אין זיינע ערשטע רואיקע און נישט־הונגעריקע צייטן אין פאַריז, אַרויסגערופן פיל סימפּאַטיע צוליב זיין עלעגאַנץ און זעלטן שיינער האַלטונג און אויסזען, אַ זאך וואָס איז ביז גאָר געפּעלן און וואָס האָט גאָר ספּעציעל, שטאַרק באַווירקט די פרויען. אָבער זיין מאַטעריעלע לאַגע, וואָס

איז כסדר געוואָרן שווערער, דאָס אַלץ עפּטערע הונגערן און די קעלט וואָס האָט געהערשט אין זיין אַטעליע, האָט זיך אַלץ שווערער אָפּגערוּפּן אויף זיין געזונט-צושטאַנד. דאָס אומאויפהערלעכע הוסטן האָט אים דערפירט דערצו, אַז מאַלנדיק, האָט ער כסדר געהאַט נעבן זיך שטיין אַ פּלעשל אַלקאהאָל, פון וועלכן ער פּלעגט אָפּט, זייער אָפּט אַ שלונג טאָן... און „אַז ער האָט געטרונקען, האָט ער פאַר-לוירן דעם קאַפּ“, האָט וועגן אים דערציילט, דער אים אַזוי איבערגעגעבענער לעאַפּאַלד זבאַראָווסקי.

דער דאָזיקער טראַגישער מצב פון הונגער, נויט און פּראַגרעסירנדיקן טור-בערקלאַז, האָט דערפירט דערצו, אַז דער קינסטלער איז אַ טאַג אַוועקגעפּאַלן, און צוויי טעג שפּעטער, איז ער געשטאַרבן אין אַ פאַריזער שפיטאַל.

אין יאָר 1917 האָט דער קינסטלער באַקענט די 19-יאַריקע פּראַנצויזקע זשאַן העביטערן; זיי האָבן זינט דאָן געלעבט ווי מאַן און ווייב. זי האָט אים אויך געבוירן אַ קינד, אַ מיידעלע, אָבער אין יאָר 1920, קומענדיק צו אים אין שפיטאַל און דערזענדיק דעם קינסטלער טויט, איז זי אויסגעבראַכן מיט אַ שרעקלעך געוויין, געקושט זיין טויט געזיכט און אויף צומאַרגנס, האָט די פּאַרצווייפּלטע יונגע פּרוי, וואָס האָט זיך געפונען אין אַ ווייטערדיקן שוואַנגערנדיקן צושטאַנד, זיך אַרויסגעוואָרפּן פון אַ פינפטן שטאַק.

דער רושם פון זייער ביידנס טויט, פון קינסטלער און זיין פּרוי, איז געווען אַזוי גרויס, אַז פּריינט האָבן זיך צונויפגעלייגט מיט זייערע לעצטע געלטער און געקויפט פאַרן פּאַרל אַ בשותפותדיק קבר אויפן בית-עולם פּער-לאַשעז, וווּ זיי רוען אונטער אַ מצבה-שטיין, וואָס דערציילט וועגן אַמעדעאַ מאַדיליאַני און זיין פּרוי. די אויפשריפטן זענען נאָר אין איטאַליעניש.

אַמעדעאַ מאַדיליאַני איז געווען אַן איבערגעגעבענער און שטאַלצער זון פון זיין יידיש פּאַלק, וואָס פּלעגט ביי געלעגנהייטן פון רעדן וועגן זיין איטאַליע-נישער נאַציאָנאַליטעט, זיך אויפקאַכן און ממש שרייען: „איך בין אַ ייד און די קונסט מיינע איז אַ יידישע“. מאַדיליאַני איז געווען ביז גאָר שטאַלץ פון פּאַקט, וואָס זיין מוטער איז געווען אַ ווייטע קרובה פון ספינאַזאַ. אויף אַ צייכענונג וועל-כע ער האָט אַמאַל געמאַכט פון דער קינסטלערין חנה אַרלאָו, האָט ער צוגעשריבן „חנה בת ישראל“.

טראַץ דעם וואָס דער קינסטלער איז נישט געווען קיין מאַן פון גרויסן פיזי-שן כוח, האָט ער אַ טאַג, געפינענדיק זיך אין אַ פאַריזער קאַפּע און הערנדיק אַנטי-יידישע רייד פון אַ גרופּע רעכט-געשטימטע יונגע מענטשן, זיך נישט געקענט אָפהאַלטן און איינער אַליין, זיך אַריינגעלאָזט אין אַ געשלעג מיט דער חברה, זוכנדיק צו פּאַרטיידיקן דעם יידישן כבוד.

ווען מאַדיליאַני איז געשטאַרבן, האָבן זיינע פריינט, קענענדיק זיין הייסע צוגעבונדנקייט צו זיין יידיש פּאַלק, איינגעלאָדן אַ רב, וואָס האָט אָפּגעריכט די געהעריקע תּפילות.
דער פּאַמיליע-נאָמען פון קינסטלער מאַדיליאַני איז אַ טראַנספּאַרמאַציע פון „מודה אני“.

פּאַל דיקאַ :

אין דער 87-טער דיוויזיע, וואָס נעמט אַרום די קרעמאַטאַריע און קאַלומבאַ-ריום, געפינט זיך אויך דאָס אַש פון קאַמפּאַזיטאָר פּאַל דיקאַ, אַ ייד פון עלזאַסער אַפּשטאַמונג, געבוירן אין יאָר 1865 אין פּאַריז און געשטאַרבן אין יאָר 1935.
פּאַל דיקאַ געהערט צו די סאַמע באַדייטיקסטע פּראַנצויזישע קאַמפּאַזיטאָרן פון דער קלאַסישער מוזיק. ער האָט זיך באַרימט געמאַכט מיט זיינע סימפּאָניעס און באַלעטן. ער איז געווען דער מחבר פון די ווערק: „אַריאַן ע באַרבע בלע“, „דער כישופּמאַכער אויף דער לערן“, „לאַ פּערי“ און אַנד. ווערק
פּאַל דיקאַ איז געווען פּראַפּעסאָר אין דער קאָנסערוואַטאָריע און געווען אויך אַ — מוזיק-קריטיקער.
פּאַראַן אויך אַ פּראַנצויזישע פּאַסט-מאַרקע מיטן פּאַרטעט פון קאַמפּאַזיטאָר.

טאַרעס אַנרי :

צווישן די קברים וואָס געפינען זיך אין דער 89-טער דיוויזיע אין דעם א. ג. קאַלומבאַריום (אַרום דעם בנין פון דער קרעמאַטאַריע), געפינט זיך אויך דאָס אַש פון גרויסן יידישן מענטשן, דער אַדוואָקאַט אַנרי טאַרעס, וואָס איז געווען אַ גרויסער קעמפּער קעגן יעדע אומרעכט. ער איז געווען אַ סאַציאַליסט, אַ קאַמוניסט זינט דעם אויסברוך פון דער באַלשעוויסטישער רעוואָלוציע, אַ באַ-וועגונג אין וועלכער ער האָט זיך גאָר גיך אַנטוישט און שוין אין יאָר 1921 פּאַרלאַזט זייערע רייען. אַנרי טאַרעס איז עס אין יאָר 1927 געווען דער פּאַרטיי-דיקער פון שלום שוואַרצבאַרד, וואָס האָט אין מאַי 1926 דערשאָסן אין פּאַריז דעם אוקראַינישן אַטאַמאַן סימאָן פעטלוראַ.
וועגן אַנרי טאַרעסן האָט אַנאַטאָל פּראַנס געשריבן: „מען קען זיך נישט פּאַרשטעלן אַ וועלכע ס'איז יושרדיקע זאַך, צו וועלכער ער זאָל זיך נישט האָבן אַנגעשלאָסן“. אַ מענטש מיט אַ קעמפּערישן כאַראַקטער, איז אַנרי טאַרעס, אַ חוץ אַן אַדוואָקאַט, אויך געווען אַ זשורנאַליסט, אַ שרייבער און אפילו אויך אַ מחבר פון טעאַטער-ווערק. אַנרי טאַרעס איז געשטאַרבן אין חודש יאַנואַר 1966.

עוואַרד קאַלאַן :

אין דער 89-טער דיוויזיע געפינט זיך דאָס קבר פון באַרימטן מוזיקער

און דיריגענט עדוארד (יהודה) קאלאן, אן אפשטאמיקער פון איטאליענישע יידן, געבוירן אין באַרדא אין יאָר 1838, איז ער געשטאַרבן אין פאַריז, אין יאָר 1910. אַ דערווייטערטער פון יידנטום איז ער מיט לייב און לעבן געווען אַריינגעטאָן אין דער מוזיק און געווען דער גרינדער פון באַרימטן פאַריזער סימפאָנישן אָר-קעסטער, וואָס טראַגט אויך זיין נאָמען.

עדואַרד קאַלאַן איז געווען דער פּאָפּולאַריזאַטאָר פון דער מוזיק פון די קאַמפּאָזיטאָרן בערליאָז, וואַנגער, רימסקי-קאָרסאַקאָוו, טשייקאָווסקי און אַנד. אויף זיין קבר זעען מיר אַ ביסט פון מוזיקער, געשאַפן פון סקולפּטאָר טע-רענסען ריגי און אין ערשטן אַראַנדיסמענט, געפינט זיך אַ גאַס אויף זיין נאָמען.

הענרי (אַנרי) דייווערנאָ :

אין דער זעלבער 89-טער דייוויזיע געפינט זיך אויך דאָס קבר פון זייער באַקאַנטן פּראַנצויזישן שרייבער, דראַמאַטורג און ראַמאַניסט אַנרי דייווערנאָ, וועמענס אמתער נאָמען איז געווען סימאָן שוואַבאַכער און וואָס איז געבוירן אין פאַריז אין יאָר 1875 און דאָ אויך געשטאַרבן אין יאָר 1936.

אַ חוץ מערערע טעאַטער-פּיעסעס איז ער אויך געווען דער מחבר פון אַ ביז גאַר דערפּאָלאַרייכן ראַמאַן, „עדגאַר“, וואָס איז דערשינען אין יאָר 1919 און אַ ריי שפּאַנענדיקע נאָוועלן און צווישן זיי, די זייער באַרימטע דערציילונג „דער צוריקגעקומענער“.

טראַץ דעם וואָס אַ יידיש-דייטשער לעקסיקאָן באַצייכנט דעם שרייבער מיטן טיטל „יידיש און פאַריזערש“, מוז געזאָגט ווערן, אַז אין די ווערק פונעם שריי-בער, קומט זיין יידישקייט אַבסאָלוט נישט צום אויסדרוק. פאַריז פאַרמאַגט אויך אַ גאַס (אין 20-טן אַראַנדיסמענט) אויפן נאָמען פון שרייבער.

מוניע נאָדלער :

די 97-טע דייוויזיע פון בית-עולם שטעלט מיט זיך פאַר אַן אַפּטיילונג אין וועלכער ס'געפינען זיך מערערע מאָנומענטן געווידמעט די אומגעקומענע אין די נאַצישע לאַגערן פון אַראַניענבורג, ראַווענסברוק, מאַטהאָוזען און אַנד. לאַגערן, און אויך אַ קבר אין וועלכן ס'געפינט זיך אַש פון אוישוויץ, מערערע קברים פון אומגעקומענע ווידערשטאַנדלעך און ערובניקעס, דערשאַסענע דורך די נאַציס צווישן די יאָרן 1941 — 1945. צווישן די אומגעקומענע קדושים געפינט זיך אויך דאָס קבר פון יידישן זשורנאַליסט און מאַרטירער מוניע נאָדלער, וואָס איז דער-שאַסן געוואָרן אויפן וואַלעריאַן-באַרג, ביי פאַריז, דעם 10-טן אויגוסט 1942.

געבוירן אין יאָר 1908 אין גאַליצישן שטעטל גליניאַני, האָט ער ווי דאָס רוב יידישע קינדער, געלערנט אין חדר און אין אַ ישיבה און דערנאָך, האָט ער מיטגעאַרבעט אין דער אגודה'שער פרעסע אין פּוילן און זינט דעם יאָר 1934, געווען מיטערדאָקטאָר פון דער פאַריזער יידיש-קאָמוניסטישער טאַג-צייטונג די „נייע פרעסע“.

בעת דער דייטשער אָקופאַציע פון פראַנקרייך, איז ער געווען אַקטיוו אין דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג און רעדאָקטאָר פון דער אומלגעאַלער יידישער פרעסע.

מוניע נאָדלער איז געווען אַ מחבר פון דער „בעש'ט-סימפּאָניע“ וואָס איז דערשינען אין וואַרשע אין יאָר 1933 (9).

זשאַן רישאַרד בלאַק (בלאָך) :

אין דער 97-טער דיוויזיע געפינט זיך אויך דאָס קבר פון פראַנצויזיש-יידישן שרייבער, דעם ראָמאַניסט, דיכטער און דראַמאַטורג זשאַן רישאַרד בלאַק (בלאָך). געבוירן אין פאַריז אין יאָר 1884 און געשטאַרבן אין יאָר 1947.

אַ שרייבער מיט אַ פיינער פּעדער, האָט ער אין זיינס אַ דערציילונג, „לעווי“, אַרויסגעפירט אויף אַ זייער אינטערעסאַנטן אופן, די טעג פון די דרייפּוס-גע-שעענישן אין פראַנקרייך און אין זיינס אַ ראָמאַן, „עט קאַמפּאַני“, וואָס איז דער-שינען אין יאָר 1918. האָט ער אויף אַ זייער מעכטיקן אופן, באַהאַנדלט די שווערע איבערלעבענישן פון די אויסגעוואַרצלעטע און צערודערטע עלזאַסער יידן, וואָס האָבן נאָך דער מלחמה פון יאָר 1870, נישט געוואַלט ווערן קיין „דייטשן“ און האָבן פאַרלאָזט זייערע היים-שטעט און שטעטלעך און אַריבער קיין פראַנקרייך, וואָס זיי האָבן באַטראַכט פאַר זייער פאַטערלאַנד.

שווער פאַרווונדעט בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה (1914 — 1918), איז אים בעת דער צווייטער וועלט-מלחמה געלונגען אויסצומיידן די דייטשע אָקופאַ-ציע און אין זיינס אַ ראַדיאָ-רעדע פון ענגלאַנד, אין יאָר 1943, האָט ער צווישן אַנדערן געזאָגט: „נאָר די טינט פון שרייבער, וואָס באַשטייט פון בלוט און טרערן, באַקומט דעם ווערט פון אומשטערבלעכקייט“.

אַ מענטש פון לינק-געשטימטן לאַגער, האָט דער שרייבער, אין זיינע פּובלי-צירטע קינדער-זכרונות דערציילט, אַז „אין מיין משפּחה זענען די פאַריזער קאָ-“

(9) מוניע נאָדלער איז געווען דער ערשטער יידישער שרייבער, וואָס האָט זיך אָפּגע-שטעלט אויף דער שרייבערישער אַקטיוויטעט פון מחבר פון דאָזיקן בוך, אַרויסגי-מענדיק אין יאָר 1936 אויף די שפּאַלטן פון דער פאַריזער „נייע פרעסע“ מיט אַ רע-צענזיע וועגן בוך „אַלט פאַריז“.

מונע-געשעענישן געווען אַ שרעקלעכע זאך — גלייך ווי די געשעענישן בעת די קאמונע-טעג, וואַלטן געווען א... פארווילונג און נישט געקאסט דאָס בלוט פון אַזוי פיל מענטשן.

זשאַן רישאַרד בלאַק האָט פאַרמאַגט אַ שטאַרקן שרייבערישן טאַלאַנט און אין זיין ראַמאַן „עט קאַמפּאַני“ האָט ער אויף אַ זייער סימפּאַטישן אופן דערציילט און געשילדערט די פּראַנצויזישע יידן.

**
*

אודאי געפינען זיך אויפן בית-עולם פער-לאַשעז נאָך קברים פון יידישע און פון יידן-אַפּשטאַמיקע מענטשן, וואָס האָבן פאַר אונדז אַ באַשטימטן אינטערעס, ווי ס'איז דאָס קבר פון מישעל לעווי, וועלכער האָט צוזאַמען מיט זיינס אַ ברודער, געגרינדעט דעם אַזוי באַרימטן פּראַנצויזישן פּאַרלאַג „קאַלאַמאַן לעווי“ (7-טע די-וויזיע).

אין דער זעלבער דייוויזיע, געפינט זיך אויך דאָס קבר פון דער אַזוי באַ-רימטער ראַטשילד-משפּחה אין וועלכן ס'איז געקומען צו קבר ישראל דער ער-שטער, קיין פּראַנקרייך געקומענער, דריטער זון פון ר' מאיר אַנטשל, דזשעמס דע ראַטשילד, געשטאַרבן אין יאָר 1863.

אַזוי אויך, געפינט זיך (אין דער 27-טער דייוויזיע) דאָס קבר פון אַמאַל באַרימטן פּיאַניסט הענרי הערץ (געשטאַרבן אין יאָר 1898), וועמענס נאָמען איז אויך פאַרבונדן מיט דער פרוי וואָס איז באַרימט אַלס די „לאַ פּאַיוואַ“.

און אין דער 97-טער דייוויזיע, אין דעם אַזוי גערופענעם פּראַלעטאַרישן ווינקל, וואָס געפינט זיך ביי דער קאַמונאַרן-וואַנט, זעען מיר דאָס קבר פון לאוראַ לאַפּאַרג, אַ טאַכטער פון קאַרל מאַרקס, וואָס האָט אין יאָר 1911, אין עלטער פון 71 יאָר, באַגאַנגען, צוזאַמען מיט איר מאַן פּאַול לאַפּאַרג, זעלבסטמאָרד, נישט וועלנדיק אויף זייערע עלטערע יאָרן, פאַלן קיינעם צו לאַסט.

ביבליאָגראַפיע :

זע נומער :

8, 16, 19, 20, 23, 29, 42, 3, 58, 64, 66, 67, 74, 76, 80, 83, 90, 97, 102, 107, 110, 115, 119, 120, 126, 128, 101, 152, 154, 157, 162, 164, 163

דאס בית-עולם מאנפארנאם

אדאלף קרעמיע :

אין דער 5-טער דיוויזיע געפינט זיך דאס קבר פון דער גרויסער יידישער פערזענלעכקייט יצחק אדאלף קרעמיע, וואס איז געבוירן אין יאר 1794 אין דער שטאט נים (1) און געשטארבן דעם 10-טן פעברואר 1880.

גאנץ יונג, אין עלטער פון 21 יאר, צייכנט זיך שוין א. קרעמיע אויס ווי א פעאיקער אדוואקאט און הויך טאלאנטירטער רעדנער פון עקסטרעמע ליבעראל-דעמאקראטישע טענדענצן. פריי פון רעליגיעזע אַנשוואונגען און איינפלוסן, אָבער אַ מאַן מיט אַ סך יידישן שטאַלץ, האָט ער געפירט אַ שווערן קאַמף קעגן יעדער עוולה וואָס איז געטאָן געוואָרן צו די יידן פון זיין צייט סיי אין פראַנקרייך און אויך מחוץ דעם לאַנד.

שוין אין יאר 1819 האָט ער, אַ יונגער אדוואַקאַט, פאַרטיידיקט פאַרן גע-ריכט צוויי יונגע מענטשן, וואָס האָבן זיך פאַרזינדיקט מיט האָבן געזונגען די... „מאַרסעליעזע“, די ריכטער זענען אַזוי שטאַרק באַווירקט געוואָרן דורך א. קרע-מיעס פאַרטיידיקונגס-רעדע, אַז די געמשפּטע דורכן קעניגלעכן-בורבאָנישן גע-ריכט זענען באַפרייט געוואָרן.

אדאלף קרעמיע רוקט זיך אויך אַרויס מיט זיין קאַמף קעגן דער ספּעציע-לער דאָן געפאַדערטער געריכטס-שבועה „מאַרע יודאיקאַ“, וואָס איז אין זיין צייט געווען איינגעפירט פאַר יידן. שוין אין יאר 1827, האָט ער פאַרטיידיקט אַ ייד פאַרן געריכט, צוליב זיין האָבן זיך אַפּגעזאָגט אַפּצוגעבן די דאָזיקע באַליי-דיקנדיקע שבועה. א. קרעמיעס הויפט-אַרגומענט איז געווען, דאס „די ריכטער דאַרפן זיך באַזירן אויפן געוויסן פון די גערופענע צום משפּט און נישט אויף רעליגיע“. אדאלף קרעמיע האָט דאָן בכלל אַפעלירט צו די יידן פון גאַנץ פראַנק-רייך, זיך אַפּצוזאָגן, ביי געריכטס-פראַצעסן, פון אַפּגעבן די דאָזיקע שבועה. ס'איז געווען אַ ביז גאָר קאַמפּליצירטער און שווערער קאַמף, וואָס האָט זיך פאַרענדיקט אין יאר 1836, מיטן ענדגילטיקן אַפּשאַפן פאַר יידן די דאָזיקע שבועה.

אדאלף קרעמיע איז אויך געווען אַקטיוו אין פאַליטישן לעבן פון פראַנק-

(1) אין פיל ערטער ווערט אַנגעגעבן דאָס געבוירן-יאָר 1796 און אויך 1797.

רייך. ער האָט געפירט אַ קאַמף קעגן יעדע אומרעכט בכלל און אין יאָר 1842, ווערט ער געוויילט ווי אַ דעפוטאַט. ער איז אויך געוויילט געוואָרן אין די יאָרן 1869 און אין יאָר 1875. דאָס מאָל שוין ווי אַ לעבנסלאַנגער סענאַטאָר.

אין רעזולטאַט פון דער זיך געשאַפּענער קעמפּערישער פּאָזיציע פון אַ לינקן רעפּובליקאַנער, ווערט אַדאַלף קרעמיע גלייך נאָך דער רעוואָלוציע פון יאָר 1848 יוסטיץ־מיניסטער פון דער פּראָוויזאָרישער רעגירונג. ער פּראַקלאַרמירט דאָן די עקזיסטענץ־פּרייהייטן פאַר געזעלשאַפטן און פּאַרזאַמלונגען. ער פירט איין דאָס געזעץ פון אַלגעמיינע וואָלן, שאַפט אַפּ טויט־שטראַף פאַר פּאַליטישע פּאַרברעכנס און אין זעלבן יאָר 1848, שאַפט ער אַפּ די שקלאַפּעריי אין די פּראַנצויזישע קאָלאָניעס.

ס'איז שוין ווייט נישט פשוט זיך אַפּצושטעלן אויף דער רייכער אַקטיווי־טעט פון אַדאַלף קרעמיע. ער האָט זיך אָנגעשלאָסן אין דער אַקציע פון משה מאַנטעפיאָרע אויף צו ראַטעווען די אין שווער־טראַגישע באַדינגונגען פאַרשפּאַרטע און געפייניקטע יידן אין דמשק, אין רעזולטאַט פון אַ שוידערלעכן בלוט־בלבול וואָס האָט זיך דאָרט אָפּגעשפּילט אין יאָר 1840. צוליבן פּאַרשוונדן ווערן פון אַ מאַנאָך, אַ געוויסן פּאַטער טאַמאַס. אין בלוט־בלבול האָט זיך באַטייליקט דער דעמאָלטיקער פּראַנצויזישער קאָנסול אין דמשק ראַטי־מענטאַן, אַ באַוויסטער אַנטיסעמיט.

אַדאַלף קרעמיע האָט דאָן געלאָזט פּאַלן אַלע זיינע אַקטיוויטעטן אין לאַנד און אונטערגענומען די דאָן שווערע רייזע קיין דמשק, וואָס האָט ביי אים אוועק־גענומען דריי חדשים צייט. ער האָט אויף אַ זעלטענעם אופן באַוויזן די פינצטערע ראַלע און שולד פון פּראַנצויזישן קאָנסול אינעם בלבול און ער האָט אויסגע־פּוּעלט ביים סולטאַן, אַז די איינגעזעצטע, שווער געפייניקטע, אומשולדיקע יידן זאָלן נישט באַגנעדיקט ווערן, ווי מען האָט עס שוין געוואַלט טאָן, נאָר זיי זאָלן פּולשטענדיק באַפּרייט ווערן, ווי אומשולדיק פּאַרשפּאַרטע מענטשן.

ס'איז געווען אַ טראַגיש קאַפיטל יידישע צרות, אין וועלכן אַדאַלף קרעמיע האָט באַוויזן זיין גרויסן גייסטיקן כוח. א. קרעמיע האָט אויך גענומען אַ גרויסן אַנטייל אין דעם אַזוי באַרימטן סקאַנדאַל וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין בולאַן, אין איטאַליע, אין יאָר 1858, ווען די פּויפּסטלעכע מאַכט האָט צוגענומען אַ זיבן־יאַריק יידיש יינגעלע, עדגאַר מאַרטאַראַ, פון זיינע עלטערן, אונטערן אויסרייד אַז דאָס דינסט־מיידל האָט אים, נאָך אַלס קינד פון איין יאָר, געלאָזט אַפּשמדן. טראַץ דעם טומל וואָס דער מאַרטאַראַ־סקאַנדאַל האָט דאָן אַרויסגערוּפּן און טראַץ דעם וואָס דער עסטרייכישער קייזער פּראַנץ־יאָזעף און נאַפּאָלעאָן דער דריטער האָבן אינטערווענירט ביים פּויפּסט, האָט די קירכע נישט אומגעקערט דאָס קינד צו די

עלטערן. נאָר פאַרבאַהאַלטן אים אין מאָנאָסטירן און אים דערצויגן אויף אַ געטרייען גלח. דער דאָזיקער סקאַנדאַל האָט דערפירט דערצו, אַז אַדאַלף קרעמיע האָט באַ-ווירקט דאָס שאַפן פון דער יידישער וועלט-אַרגאַניזאַציע „כל ישראל הברים“ (2). א. קרעמיע האָט אויך געפירט אַן ענערגישע אַקטיוויטעט און קאַמף קעגן די אַנטיסעמיטישע געזעצן און געשעענישן, וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אין דער שווייץ, רומעניע און אין רוסלאַנד.

אַדאַלף קרעמיע האָט אויך פאַרמאַגט אַ צונאַמען: „דער אַפּריקאַנער“. עס איז אַזוי געשען, ווייל אין פאַרלויף פון 40 יאָר צייט, איז דער אומדערמידלעכער קעמפער פאַר יידישער גלייכבאַרעכטיקונג, געפאַרן 17 מאָל קיין אַלזשיר, כדי צו פאַרטיידיקן די דאַרטיקע יידן אין געריכטן און פון פאַרשידענע צרות וואָס זיי האָבן געהאַט אויסצושטיין פון דער דאַרטיקער אַראַבישער באַפעלקערונג. ס'איז אויך ווייט נישט פשוט צו דערציילן די קאַמפּליצירטקייט און שוועריקייט פון אַזעלכע רייזעס אין די באַדינגונגען פון יענער צייט, אָבער א. קרעמיע האָט זיך פאַר גאַרנישט אָפּגעשטעלט, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט אין פאַרטיידיקן באַעוול-טע און באַדראַטע יידן.

אין יאָר 1870, נאָך דער דראַמע פון 2-טן סעפטעמבער, וואָס האָט זיך אָפּגע-שפּילט ביי סעדאַן, און אַ סוף געמאַכט צו נאַפּאַלעאָן דעם 3-טנס הערשאַפט, ווען אַדאַלף קרעמיע איז אויף דאָס ניי געוואָרן דער יוסטיץ-מיניסטער אין דער ניי-געשאַפענער רעגירונג פון דער דריטער רעפּובליק, האָט ער טאַקע באַווירקט דאָס אַרויסקומען מיט דעם באַרימטן דעקרעט, וואָס טראַגט אויך זיין נאָמען, וואָס האָט צוגעטיילט פראַנצויזישע בירגערשאַפט די יידן פון אַלזשיר (3). ס'איז געווען אַ געזעץ, וואָס האָט אין אונדזער יאָרהונדערט, דערמעגלעכט מערערע טויזנטער יידן זיך צו ראַטעווען פון דער אַראַבישער הערשאַפט, בעת דער אַנטשטייאונג פון אַ זעלבסטשטענדיק אַלזשיריען.

די אומדערמידלעכע אַקטיוויטעט פון א. קרעמיע האָט אים געשאַפן פיל פריינט אין דער הומאַניסטישער וועלט און פיל שונאים אין דער אַנטי-דעמאָקראַ-טישער און אַנטי-יידישער וועלט, וואָס האָבן אין זייער קאַמף קעגן דעם גרויסן מענטשן זיך אויך באַנוצט מיט זיין ווייט נישט עסטעטישן אויסזען; א. קרעמיע איז געווען ווייט פון באַגריף „שיין“. ער איז געווען קליין אין וואָקס, דער קאַפּ נישט פראַפּאָרציאָנעל צו זיין פיגור. די דאָזיקע, נישט זייער געראַטענע אויסער-

« L'alliance Israélite Universelle ». (2)

(3) דאָס דאָזיקע געזעץ איז אין די יאָרן 1942 — 1943 אָפּגעשאַפט געוואָרן דורך דער ווייטערעגירונג און צוריק איינגעשטעלט געוואָרן נאָך דער באַפרייאונג אין יאָר 1945.

לעכקיט זיינע, איז שטאַרק אויסגענוצט געוואָרן דורך זיינע שונאים אין דער קאַריקאַטוראַלער פּאַרם. אָבער דער דאָזיקער ווייט נישט עסטעטישער אויסזען פון דעם טוער, פלעגט מאַמענטאַל פאַרשווינדן ביי די, וואָס האָבן אים געהערט רעדן. זיין אַראַטאַרישער כוח איז געווען אַזוי מעכטיק, אַז ער פלעגט אויפּרודערן זיינע צוהערער און געווינען זייערע הערצער.

צווישן זיינע גרויסע פריינט האָט זיך אויך געפונען וויקטאָר הוגאָ, וועמענס אַדוואָקאַט א. קרעמיע איז אייניקע מאָל געווען. עס זענען קאָנסערווירט געוואָרן אַ ריי רירנדיקע בריוו, וואָס דער דיכטער און קעמפּער פאַר אַ בעסערער וועלט האָט געשריבן צום יידישן אַדוואָקאַט, בעת זיין געפינען זיך אויף אַן ענגליש אינדזל אין גלות; אַט וואָס מיר לייענען אין איינעם פון וויקטאָר הוגאָ'ס אַ בריוו: „איך, אייער קליענט און מיין זון שאַרל, אויך אייערס אַ קליענט, רעדן מיר וועגן אייך אַן אויפהער. דאָס נישט קענען אייך זען, דאָס נישט הערן אייך מער. . . דאָס נישט קענען דערוואַרעמען דאָס האַרץ פון אייער אויסשטראַלונג, דאָס מיינט טאַקע גלות“.

אייניקע יאָר שפּעטער, האָט וויקטאָר הוגאָ, אין זיינס אַן ענטפּער אויף א. קרעמיעס אַ בריוו, געשריבן: „איר שרייבט פונקט ווי איר רעדט, מיט פלאַם אין אייערע איבערצייגונגען. אייער בריוו רופט אַרויס דאָס קלאַפּן פון מיין האַרץ. עס רעאַגירט אין מיר ווי אייער שטימע גופא“.

צווישן זיינע גרויסע פריינט וואָס האָבן אים הויך געשאַצט, איז אויך געווען די גרויסע טראַגיקערן ראַשעל. זי האָט אים אויך ליב געהאַט ווי אַ פּאָטער און כּוּזעל מיר דערלויבן צו זאָגן, דאס אויב ראַשעל האָט אָפּגעוואָרפּן אַלע אונטער-גענומענע פרױזן זיך צו טויפּן, איז עס אַן ספּק געווען די ווירקונג פון איר גייס-טיקן לערער, וואָס דער גרויסער ייד איז פאַר איר געווען.

אַדאַלף קרעמיע, דער אינטערנאַציאָנאַלער באַשיצער פון יידן, האָט פאַר-נומען אַ ריי וויכטיקע בכּוּדיקע אַמטן אין יידישן לעבן אין פּראַנקרייך. ער איז געווען דער פּאַרזיצער פון דער צענטראַלער יידישער קאָנסיסטאָריע, אן אַמט פון וועלכן ער האָט דעמיסיאָנירט אין יאָר 1845, נאָך דעם ווי זיין פּרוי האָט אַן זיין וויסן, צוגעגרייט און געלאָזט אַפּשמדן זיינע צוויי טעכטער. אַ האַנדלונג וואָס איז געווען אַ שווערער קלאַפּ פאַר דעם שטאַלצן יידן.

צוריקציענדיק זיך פון זיין אַמט אין דער צענטראַלער יידישער קאָנסיסטאָ-ריע, איז ער אָבער געבליבן אַקטיוו אין יידישן לעבן און איז ביז צו זיין טויט (1880) געבליבן דער פּאַרזיצער פון דער אַלוועלטלעכער אַרגאַניזאַציע „כל ישראל חברים“.

זינט דעם יאָר 1897, פאַרמאָגט די שטאָט פאַריז אַ גאַס (אין 12-טן אַראָב-
דיסטריקט) וואָס טראָגט דעם נאָמען פון גרויסן יידישן טוער און קעמפער.

רענע סאַמועל קאַסען :

אין דער זעלבער אָפטיילונג, געפינט זיך אויך דאָס קבר פון גרויסן פראַנץ-
צויזישן ייד רענע סאַמועל קאַסען, אַ הומאַניסט און געלערנטער.
געבוירן אין יאָר 1887 אין באַיאָן, איז ער געשטאַרבן דעם 22-טן פעברואַר
1970 אין פאַריז, אין עלטער פון 88 יאָר.

רענע קאַסען האָט אָנגעהויבן זיין לעבנס-קאַריערע ווי אַ יוריסט, אָבער זיין
אַקטיוויטעט און פערזענלעכקייט האָבן אים לסוף אַרויסגערוקט אויבן אָן אין
מלוכה'ש-געזעלשאַפטלעכן לעבן פון לאַנד, ווו ער האָט אויסגעפירט אַ ראַלע
וועגן וועלכער ס'איז נישט אַזוי פשוט צו דערציילן.

לויט זיינע אייגענע רייד, זאָלן זיינע ווייטע אבות האָבן געקומען קיין פראַנק-
ײך נאָך פאַרן חורבן פון בית שני. זיין פאָטער איז געווען אַ ייד פון ניצע און
די מוטער פון באַיאָן.

בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה געפינט ער זיך אין דער אַרמיי און צייכנט
זיך אויס מיט זיין העלדישקייט. אין יאָר 1915 ווערט ער שווער פאַרווונדעט און
טראָץ דעם גייט ער אָן מיט העלפן זיינע ליידנדיקע חברים-זעלנער. ער ווערט
דאָן אויסגעצייכנט מיט דעם א.ג. קריגס-קרייץ.

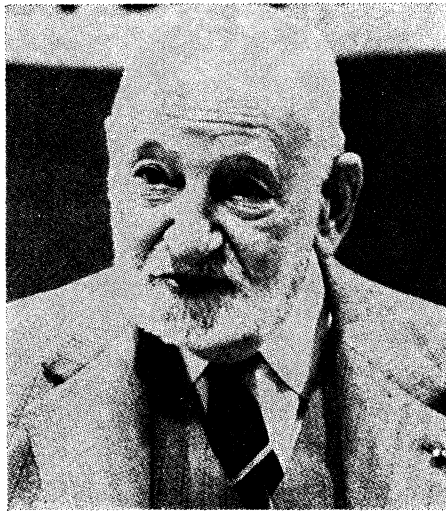
ווידמענדיק זיך דער רעכט-וויסנשאַפט, ווערט ער לסוף איינער פון די אָנגע-
זעענסטע ספעציאַליסטן אויף דעם דאָזיקן געביט און ווערט פראָפּעסאָר פון אינ-
טערנאַציאָנאַלן רעכט אין די אוניווערסיטעטן פון האַאַג, זשענעווע, ליל און אין
פאַריז. ער מאַכט זיך אויך אַ נאָמען ווי אַ פיינער אַראַטאָר. ער גייט לסוף אויך
אוועק אויפן געביט פון דיפּלאַמאַטיע און ווערט דער פראַנצויזישער דעלעגאַט אין
פעלקער-בונד, אָן אַמט וועלכן ער פאַרנעמט פון יאָר 1924 ביז 1938.

ס'ברעכט אויס די מלחמה פון 1939 — 1945 און דער צוזאַמענברוך פון
דער פראַנצויזישער אַרמיי. גלייך אויף צומאַרגנס, נאָך דעם גענעראַל דע-גאַלס
באַרימטן אַרויסקום מיט זיין רוף צום פראַנצויזישן פּאָלק צו אַ ווידערשטאַנד, גע-
האַלטן אין לאַנדאָן דעם 18-טן יוני 1940, שווימט אָפּ רענע קאַסען קיין ענגלאַנד,
וועהן ער קומט אָן דעם 20-טן יוני. ער איז דאָן געווען דער סאַמע ערשטער צי-
ווילער מענטש, וואָס האָט זיך אָנגעשלאָסן אין דער ווידערשטאַנדס-באַוועגונג,
כדי פאַרצוועצן דעם קאַמף קעגן דער דייטשער אַקופאַציע פון פראַנקרייך און
בכלל קעגן נאַציזם.

אין לאַנדאָן זייענדיק, ווערט רענע קאַסען דער פערמאַנענטער סעקרעטאַר

פון פראנצויזישן פארטידיקונגס-ראט און דער יורדישער און דיפלאמאטישער עצה-געבער פון גענעראל דע-גאל. דאן האט די ווישי-רעגירונג אפגענומען ביי רענע קאסען זיין פראנצויזישע בירגערשאפט און אים אויך פארמשפט צום טויט. נאך דער מלחמה איז רענע קאסען דער וויצע-פרעזידענט פון פראנצויזישן מלוכה-ראט. ער האט די אויפגאבע צוריקצושטעלן די צערטעטע אונטער די נאציס מענטשלעכע רעכט און ער איז אין פארלויף פון צען יאר צייט מיטגליד פון קאנסטיטוציאנעלן ראט. ער איז אויך דער פרעזידענט פון דער קאמיסיע פאר מענטשן-רעכט אין דער ניי-געשאפענער „אונא“ ווו ער איז אקטיוו אריבער צוואנ-ציק יאר. אין יאר 1948 איז ער איינער פון די שפעער פון דער אונא-דעקלאראציע וועגן אינטערנאציאנאלע מענטשן-רעכט און איז אויך מיטשאפער פון דער „אונעסקא“. א געוויסע צייט, איז ער אויך מיניסטער פון יוסטיץ און מיניסטער פאר דערציאונג.

קלישע נומער 16

רענע קאסען.

פאר זיין אקטיוויטעט און גרויסע צאלרייכע דערגרייכונגען אויף אזוי פיל געביטן, פאר פראנקרייך בפרט און פאר דער וועלט בכלל, איז רענע קאסען באשאנקען געווארן מיט א גרויסער צאל טיטולן און אויסצייכענונגען פון וועלכע מיר וועלן נאך אויסרעכענען אייניקע, ווי: „קאמפאניאן דע לא ליבעראסיאן“ און גרויסן קרייץ פון ערן-לעגיאן; געווען א באזיצער פון אן אקאדעמישער פאלמע.

מיטגליד פון אינסטיטוט (אָקאָדעמיע) און ערן־פּראָפּעסאָר פון די אוניווערסיטעטן פון פאַריז און ליל און דאָקטאָר האָנאָריס קאָנוַז פון די אוניווערסיטעטן אין אַקס־פּאַרד, מיינץ און ירושלים און אין יאָר 1968 ווערט אים צוגעטיילט דער נאָבעל־פּרייז פאַר שלום. ער איז געווען דער ערשטער ייד, וואָס האָט באַקומען די דאָזי־קע אויסצייכענונג. דאָס איז נאָר אַ קליינע צאָל פון די אויסצייכענונגען און ערן־טיטולן וואָס זענען צוגעטיילט געוואָרן דער זעלטענער יידישער פּערזענלעכקייט. אַ פּראָנציוזישער, פּולשטענדיק אַסימילירטער ייד, דערנענטערט זיך רענע קאַסען, ערשט אין די נאַצי־יאָרן, צו זיין פּאַלק און ווערט ביז גאָר אַקטיוו אויך אין יידישן לעבן.

דאָ איז וויכטיק צו דערציילן, אַז בעת רענע קאַסענס אַקטיוויטעט אין לאַג־דאָן ביי דער זייט פון גענעראַל דע־גאַל, האָט ער אַ באַשטימטע צייט אָפּגעפילט, אפילו געליטן פון זיין יידישן קאַמפּלעקס, מורא האָבנדיק, אַז זיין אָנגעהעריקייט צום יידישן פּאַלק, וואָס איז אויסגענוצט געוואָרן דורך די נאַציס אין זייער אַנטי־יידישער פּראָפּאָגאַנדע, קען שאַדענען דעם קאַמף פון פּראָנקרייך. אַ קאַמפּלעקס פון וועלכן ער האָט זיך לטוף באַפּרייט און מיט אַלע כּוחות זיך אָנגעשלאָסן אין קאַמף קעגן אונדזערע שונאים, מאַניפּעסטירנדיק זיין יידישקייט ביי יעדער געלעגנהייט. אין די מלחמה־טעג האָט רענע קאַסען פּאַרלוירן 28 פון זיינע קרובים, אומ־געקומענע אין דעפּאָרטאַציע.

רענע קאַסען איז געווען אַקטיוו און כּסדר מאַניפּעסטירט זיינע סימפּאַטיעס צו ישראל און באַרעכטיקט די "6־טאַגיקע מלחמה" און דערנאָך שאַרף אַרויסגע־טראָטן קעגן דער "אונאַ" און "אונעסקאָ", אינסטיטוציעס וועלכע ער האָט גע־האַלפּן שאַפּן, צוליב זייער אַנטי־ישראלדיקער פּאָליטיק און דאָן איז ער אויך געקומען אין אַ קאַנפּליקט מיטן גענעראַל דע־גאַל, צוליבן אָפּשטעלן די הילף פאַר ישראל.

רענע קאַסען איז אין פּאַרלוויה פון 25 יאָר צייט געווען דער פּאַרזיצער פון דער יידישער וועלט־אַרגאַניזאַציע "כל ישראל חברים".

צדוק כהן :

אין דער 5־טער דיוויזיע געפינען מיר דאָס קבר פון אַ געוועזענעם רב הראשי פון פּראָנקרייך, צדוק כהן. געבוירן אין יאָר 1839 אין מאַמענהיים (נידער־ריין) און געשטאָרבן אין יאָר 1905 אין פאַריז, איז ער צוערשט געווען רב הראשי פון פאַריז און דערנאָך געוואָרן דער רב הראשי פון פּראָנקרייך.

צדוק כהן האָט געהערט צו די גרויסע צענטראַלע פיגורן פון איראָפּעאישן יידנטום פון 19־טן יאָרהונדערט, אַ געלערנטער, אַ פיינער רעדנער און שרייבער,

איז ער געווען מחבר פון א ריי וויכטיקע אַרבעטן, דערונטער אויך פון א ווערק א.ד.ט. „שקלאַפּעריי, לויטן תנ"ך און תלמוד“.

אין יאָר 1880 האָט ער צוזאַמען מיטן היסטאָריקער איזידאָר לעב, געשאַפן אין פראַנקרייך די וויכטיקע „געזעלשאַפּט פאַר יידישע שטודיעס“ און אויך די דריי־חדשימדיקע אויסגאַבע, וואָס האָט געהאַט גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער יידישער וויסנשאַפּט און האָט דערמעגלעכט דאָס פובליצירן אַ ריי וויכטיקע ווערק (4).

ווען שלום־עליכם איז אין עלטער פון דרייסיק יאָר, געקומען צום ערשטן מאל קיין פאַריז, האָט ער זיך נישט געקענט אָפּהאַלטן פון וועלן פערזענלעך באַקענען די גרויסע פירנדיקע פערזענלעכקייט פון רב הראשי צדוק כהן און ביי אים גע־בעטן אַ זעאונג. ס'איז קאָנסערווירט געוואָרן אַ רירנדיקער בריוו־אויסטויש צווישן שלום־עליכמען און דעם רב הראשי צדוק כהן (5).

אהרן צרויה :

אין דער זעלבער דיוויזיע, געפינט זיך אויך דאָס קבר פון פראַנצויזישן שריפטשטעלער, מאָדערנעם יידישן פילאָסאָף און גרויסן ערודיט אהרן צרויה, געבוירן אין יאָר 1895 און געשטאַרבן אין חודש אויגוסט 1968.

ער איז געווען אַ ספרדישער ייד, פראַפעסאָר פון פילאָסאָפיע, אַ מחבר פון אַ ריי טיף־אינטערעסאַנטע ווערק, געווידמעט יידישע דענקערס און דער יידישער מיסטיק, און אויך אַ מחבר פון אַ רמב"ם־מאַנאַגראַפיע און פון אַ גרויסן ווערק, „די קבלה“, וואָס איז פּרעמירט געוואָרן דורך דער פראַנצויזישער אַקאַדעמיע. ער איז אויך דער מחבר פון אַ גאָר וויכטיק ווערק וועגן די איסיים.

וועגן זיין יידיש־פילאָסאָפישן דרך איז וויכטיק צו ציטירן זיינע אייגענע שורות אין וועלכע מיר לייענען: „טראַץ דעם באַרבאַריזם וואָס האָט אָנגעהאַלטן און האַלט אין אַ געוויסער מאָס נאָך אָן אין אונדזערע טעג, וועט אַ געוויסנשאַפּטער מענטש זיך נישט אָפּהאַלטן פון פאַרהערלעכן דעם אַנדענק פון אַ הילל, וואָס האָט דערקלערט, אַז די גאַנצע הייליקייט פון דער תורה רעזומירט זיך אין דער ליבע צום נאָענטן“.

זשאַן־מישעל אַטלאַן :

אין דער 5־טער דיוויזיע געפינט זיך אויך דאָס קבר פון מאַלער זשאַן־מישעל אַטלאַן, וועמענס מאַלערישער וועג איז שוין ווייט נישט קיין פשוטער.

« Revue des Etudes Juives » (4

(5) זע „יידן אין פאריז“, זייט 228, ערשט בוך.

געבוירן אין אַלזשיר אין יאָר 1913 אין אַ טיף רעליגיעזער היים, וווּ ער האָט געירשנט אַ גרויסע נייגונג צו מיסטיק. זיין לעבן איז נישט געווען פשוט. ער שטודירט אין דער סאַרבאַנע, איז אַ נאַענטער מענטש, אפילו אויך אַ שומר ביים קאָמוניסט טראַצקי, בעת זיין געפינען זיך אין פּראַנקרייך. בעת דער מלחמה באַ-טייליקט ער זיך אין דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג, ווערט אַרעסטירט, אינטער-נירט אין דראַנסי און ראַטעוועט זיך פון דעפּאַרטאַציע דורך סימולירן משוגעות. איבערגעשיקט אין שפיטאַל סענט-אַן, דערוואַרט ער זיך אויף דער באַפּרייאַונג. אַ זוכנדיקע נאַטור, שרייבט ער לידער און פּובליצירט אַ קליין ביכל פּאַע-מען. גיך ווידמעט ער זיך פּולשטענדיק דער מאַלעריי, אָבער זיין ערשטער אויס-שטעלונג וואָס איז פּאַרגעקומען אין יאָר 1946 אין פּאַריז, בלייבט אומבאַמערקט. ער זוכט פּרנסה אויף פּאַרשידענע וועגן און מאַכט אַדורך אַ צייט פון נויט. לטוף, פּאַראַינטערעסירט מען זיך מיט זיין מאַלעריי. ער ווערט באַקאַנט. מען הויבט אים אפילו אָן צו באַטראַכטן פאַר אַ גרויסן מאַלערישן כּוח, וואָס שפּאַנט אין דעם וועג פון דער א.ג. אַבסטראַקטער קונסט.

אין יאָר 1959 איז אין פּאַריז שוין פּאַרגעקומען זיינס אַ גרויסע אויסשטע-לונג, אָבער קורץ דערנאָך, זייענדיק שווער קראַנק אין רעזולטאַט פון די אַדורכ-געמאַכטע שווערע יאָרן, שטאַרבט ער אין יאָר 1960.

זיין מאַלערישער וועג רופט אַרויס שטוינונג און פּרעג-צייכנס מכוּח דעם אינהאַלט פון זיינע לייוונטן, און מכוּח דעם וואָס דער מאַלער האָט געמיינט און געזוכט אַרויסצופירן.

זשאַן-מישעל אַטלאַן איז דער איינציקער יידישער מאַלער פון אַלזשיריאַנער אַפּשטאַמונג, וואָס האָט פּאַראַינטערעסירט די קריטיק און זיך געשאַפן אַ נאַמען פון אַן אינטערעסאַנטן קינסטלער, טראַץ דער אומפּאַרשטענדלעכקייט און נישט קלאַרקייט וואָס רעדט אַרויס פון זיינע לייוונטן.

אַסיפּ זאַדקיין :

אין דער 8-טער דיוויזיע געפינט זיך דאָס קבר פון וועלט-באַרימטן סקולפ-טאָר, דעם געטויפטן אַסיפּ זאַדקיין, געבוירן אין יאָר 1890 אין רוסלאַנד, אין ווי-טעבסק, און געשטאַרבן אין אַ פּאַריזער קליניק, דעם 25-טן נאָוועמבער 1967.

אַסיפּ זאַדקיין איז געקומען קיין פּאַריז אין יאָר 1909, ווען ער איז סך-הכל אַלט געווען 19 יאָר און די שטאַט פון קונסט איז געוואָרן זיין היימשטאַט.

אין עלטער פון 24 יאָר האָט ער זיך אָנגעהויבן אַרויסרוקן מיט אַ ריי פון זיינע סקולפטור-ווערק, וואָס ציען אויף זיך די אויפּמערקזאַמקייט מיט דעם אייגנ-אַרטיקן קינסטלערישן וועג.

ווען עס ברעכט אויס די ערשטע וועלט-מלחמה, אַנגאַזשירט זיך אַסיפּ זאָד-
 קין פּרייזוויליק אין דער פּראַנציוזישער אַרמיי און אין איינער פון די שלאַכטן,
 אין יאָר 1917 ווערט ער פּאַרגאַזט. נאָך אַ לענגערן היילונגס-פּעריאָד ווערט אַסיפּ
 זאָדקין באַפּרייט פון דער אַרמיי. ער נעמט זיך צוריק צו דער איבערגעריסענער
 קונסט-אַרבעט און רוקט זיך אַלץ מערער אַרויס מיט זיין אייגנאַרטיקן און אַרי-
 גינעלן שאַפּן. ער האָט אַ געניאַלע האַנט פון אַ שניצער מיט אַ מערקווערדיק-פּאַנ-
 טאַסטישער וויזיע. די גרויסע מעלה פון אַסיפּ זאָדקין איז אויך באַשטאַנען אין
 דעם וואָס אַלע זיינע „מאָדנע“ נישט-רעאַלע סקולפּטורן האָבן אַ חוץ מיט עפּעס
 אַ מיסטיציזם, אויך געאַטעמט מיט אַ זעלטענער שיינקייט.

זיינע ווערק געפינען זיך אין די גרויסע וועלט-מוזייען. ס'איז בכלל אַ שטאַלץ
 פאַר אַ מוזיי, זיך צו קענען באַרימען מיט פאַרמאָגן ווערק פון אַסיפּ זאָדקין.
 זיינע סקולפּטורן באַפּוצן אויך אַ ריי עפּנטלעכע פּלעצער און גאַר ספּעציעל איז
 אויך באַרימט זיין גרויסע סקולפּטור אין ראַטערדאַם, וואָס איז באַקאַנט א. ג. „די
 מאַרטירערשאַפט פון דער שטאַט“ און וואָס איז געווידמעט דעם מערדערלעכן
 איבערפּאַל פון דער דייטש-נאַצישער אַוויאַציע אויף האַלאַנד, בעת וועלכער זיי
 האָבן אין אייניקע שעהן חרוב געמאַכט דעם אַלטן היסטאָרישן צענטער פון ראַ-
 טערדאַם, פאַרניכטנדיק מערערע טויזנטער הייזער און אומברענגנדיק טויזנטער
 און טויזנטער לעבנס. דער מאָנומענט וואָס איז געשטעלט געוואָרן אין יאָר 1953,
 מאַכט אַ קאַלאַסאַלן איינדרוק, טראָץ זיין אולטראַ-מאָדערניסטישער פּאַרם.

דער רוים פון אַסיפּ זאָדקין ווערט אַלץ גרעסער. אין פּראַנקרייך ווערט ער
 באַטראַכט ווי אַן אויסשליסלעך פּראַנציוזישער קינסטלער. ביי געלעגנהייטן, פּלעגט
 אויך אַנגעגעבן ווערן, אַז ער איז פון „רוסישער אַפּשטאַמונג“ און אַ געבוירענער
 אין... סמאַלענסק, בעת פּאַקטיש איז אַסיפּ זאָדקין געבוירן, ווי שוין דערמאָנט
 אויבן, אין וויטעבסק, וווּ ער האָט אפילו געלערנט אין דער זעלבער שול און אין
 דער זעלבער צייט ווי מאַרק שאַגאַל.

דאָס אַנגעגעבן אין אַ ריי ביאַגראַפיעס און אַפּהאַנדלונגען אַז ער איז געבוירן
 אין סמאַלענסק, איז געווען אינספּירירט דורכן קינסטלער גופא און האָט געהערט
 צו זיינע ערשטע שריט אויף צו באַהאַלטן זיין אַנגעהערקייט צום יידישן פּאַלק
 און דערפאַר אויך זיין אויסבאַהאַלטן דעם נאָמען פון יידישן וויטעבסק, וואָס קען
 גלייך פאַראַטן... זיין אַפּשטאַמונג (6).

(6) אַזוי ווי אין געוויסע ביאַגראַפישע נאַטיצן וועגן סקולפּטאָר, האָט פיגורירט דער נאָ-
 מען „וויטעבסק“, וואַרשיינלעך אין די ערשטע ידיעות וואָס האָבן אינפּאַרמירט איינ-
 צלהייטן וועגן דער פּערזענלעכקייט פון קינסטלער, האָבן זיך שפּעטער אַנגעהויבן
 באַווייזן שורות וואָס האָבן דערציילט, אַז אַסיפּ זאָדקין פּלעגט פון צייט צו צייט זיין
 אין וויטעבסק, וווּ... ער האָט געהאַט זיינעם אַ פעטער.

לסוף איז נאָכגעקומען זיין שמד, דורכן אַריבערגיין אין דער אַרטאָדאָקסיש־פּראָוואַסלאָוונער קירכע, אָבער ווען דאָס איז געשען, איז אונדז נישט באַווסט. דער קינסטלער האָט דאָס לאַנג אויסבאַהאַלטן. ער האָט עס אפשר געטאָן אין די ערשטע חדשים פון דער מלחמה, גלייבנדיק אַ מאַמענט, אַז אַריבערגייענדיק צום קריסטנטום, וועט ער זיך געפינען מחוץ וועלכן ס'איז געפאַר אין פּאַל פון אַ נאַ־ צישן נצחון?

אָבער ווען די דייטשע אַרמיי האָט אין חודש מאַי 1940 אָנגעהויבן איר גרוי־סע אַפּענסיווע און זיך דערנענטערט צו פּאַריז, איז אָסיפּ זאָדקין, ווי אַ סך יידן (אפילו אויך משומדים), אַוועק קיין אַמעריקע, אין די פּאַראַייניקטע שטאַטן, וווּ ער האָט באַקענט און זיך דערנענטערט צו אַ סך יידישע קינסטלערס, אויסבאַהאַל־טנדיק פאַר אַיטלעכן זיין שמד. ער האָט זיך דאָ אויפּגעהאַלטן ביז 1945, ווען ער איז, נאָך דער באַפּרייאונג פון פּראַנקרייך, צוריק געקומען קיין פּאַריז (7).

גלייך נאָך דער מלחמה, ווען די אַפּגעראַטעוועטע יידישע קינסטלערס האָבן אָנגעהויבן אויפּלעבן זייער פּאַרבאַנד, האָט מען צום ערשטן צוגנויפּקום, איינגעלאָדן אויך א. זאָדקינען, אָבער דער לעצטער האָט זיך אַפּגעזאָגט פון קומען, שרייבנ־דיק אַ בריוול צום פּאַרויצער פון קינסטלער־פּאַרבאַנד, דעם סקולפּטאָר מרדכי פּערלמאַן ז"ל, „אַז מען זאָל אויף אים נישט רעכענען, ווייל ער איז נישט קיין ייד“.

בעת אָסיפּ זאָדקין האָט אין די מלחמה־יאָרן זיך געפונען אין ניו־יאָרק, האָט ער זיך דאָרט אויך באַקענט און זייער באַפּריינדעט מיטן שרייבער יוסף אַפּאַטאַשו. דערוויסנדיק זיך, נאָך דער מלחמה, אַז דער סקולפּטאָר איז געטויפט, איז י. אַפּאַטאַשו, בעת זיין לעצטן באַזוך אין פּאַריז, אַוועק צו א. זאָדקינען און אָנגעקלינגען ביי דער טיר פון זיין וווינונג.

געעפנט האָט אים דער סקולפּטאָר גופא. יוסף אַפּאַטאַשו איז נישט אַריבער די שוועל פון דער וווינונג און אַנשטאַט אַ גוט־מאָרגן, אים גלייך געפרעגט:

— ס'איז אמת, ווי מען האָט עס מיר איבערגעגעבן, אַז איר זענט געטויפט?
— ס'איז אמת — האָט זאָדקין שטיל באַשטעטיקט.

י. אַפּאַטאַשו האָט געלאָזט דעם קינסטלער ביי דער אַפענער טיר און אַוועק, נישט אַרויסרעדנדיק צו אים מער קיין איינציק וואָרט.

ליידער האָט אָסיפּ זאָדקין נישט נאָר אַלץ איבערגעריסן מיט זיין פּאַלק, נאָר ווי אומגלויבלעך דאָס זאָל נישט קלינגען, האָט ער אויך געמאַכט אַ באַשטימטן

(7) קומענדיק צוריק קיין פּאַריז, האָט אָסיפּ זאָדקין געטראָפּן זיין וווינונג ווי פיל יידישע וווינונגען בכלל, פּאַרנומען דורך אַן אַנדערן לאַקאַטאָר און זיך געמוזט באַמיען, אויף זי צוריק באַקומען, אַ זאך וואָס איז אים נישט אַזוי לייכט אָנגעקומען.

זשעסט מיט וועלכן ער האָט זיך אַוועקגעשטעלט אין די רייען פון די שונאי־ישראל. און שונאי־ציון :

דאָס איז געווען סוף חודש יולי 1967. גלייך נאָך דער זעקסטאָגיקער מלחמה האָבן יידישע אַראַגיאַנציצעס אין פאָריז איינגעאַרדנט אַ גרויסן אויספאַרקויף פון געזאַמלטע קונסט־ווערק לטובת ישראל. אויף דער ווענדונג צו אָסיפ זאַדקינען ער זאָל שענקען עפעס פון זיינע ווערק לטובת דעם אויספאַרקויף, האָט דער קינסטלער זיך אָפגעזאָגט עס צו טאָן. אָבער אייניקע וואָכן שפעטער איז אין פאָריז פאַרגעקומען אַזאַ ענלעכער אויספאַרקויף פון געזאַמלטע קונסט־ווערק, איינגעאַרדנט דורך די אַראַבער. דאָ האָט א. זאַדקינ זיך יאָ באַטייליקט מיט זיינס אַ מתנה לטובת די פאַלעסטינעזער.

אָסיפ זאַדקינ האָט באַקומען מערערע אויסצייכענונגען און אין יאָר 1960 האָט ער אויך באַקומען די סאַמע העכסטע „פראַנצויזיש־נאַציאָנאַלע אויסצייכענונג פאַר קונסט“.

וועגן דעם פריער דערמאָנטן מאַנומענט, וואָס אָסיפ זאַדקינ האָט געשאַפן, געווידמעט דער „פאַרניכטער שטאַט“ ראַטערדאַם, האָט דער סקולפּטאָר זיך אויסגעדריקט: „ס'איז אַ שוידער־אויסגעשריי פון דער אוממענטשלעכער גרויזאַמ־קייט, וואָס די האַנדלונג פון די תּלינים האָט אַרויסגערופן און וואָס איז געשאַפן געוואָרן כדי זייערע ברידער, וואָס האָבן עס נישט געטאָן, זאָלן דערפאַר אַפקומען און עס זאָל זיין אַ לעקציע אויף דער צוקונפט“.

אַזוי האָט זיך אויסגעדריקט דער סקולפּטאָר אָסיפ זאַדקינ וועגן מאַנומענט וועלכן ער האָט געשאַפן, געווידמעט די דרייסיק טויזנט ראַטערדאַמער קרבנות פון נאַצישן איבערפאַל. אָבער די זעקס מיליאָן אומגעבראַכטע יידן, פאַראַזוטע, דערמאָרדעטע מענער, פרויען און צווישן זיי, אַריבער אַ מיליאָן יידישע קינדער, זיי האָט דער סקולפּטאָר נישט געווידמעט קיין איינציק ווערק.

דאָס פאַרלייקענען זיין יידישקייט ביז צום פראָבירן אויסבאַהאַלטן אפילו דעם נאָמען פון זיין געבורט־אַרט וויטעבסק, זיין טויפונג און לסוף זיין שטעלן זיך אויף דער זייט פון די ישראל־שונאים, איז אַ ביז גאַר טראַגיש בלעטל פון אַ ריי יידישע מענטשן, אין רעזולטאַט פון טראַגיש־יידישן גורל און פון אונזער צעוואַרפנייט, צווישן די פעלקער (8).

(8) טראַץ אָסיפ זאַדקינס טויפונג און זיין שטעלן זיך אויף דער זייט פון אונדזער־ער שר־נאים, האָט עס נישט אָפגעהאַלטן „פאַראַנטוואַרטלעכע“ יידישע טוער פון ירושלים, פון אָפגעבן דעם סקולפּטאָר כבוד, דורך דערלאָזן דאָס אַוועקשטעלן פון אייניקע סקולפּ־טורן פון דעם משומד אויף עפנטלעכע פלעצער אין ירושלים גופא...

גיסטאַוו לואי בינגער :

אין דער 9-טער דיוויזיע געפינען מיר דאָס קבר פון אַן עלזאַסער ייד, גיס-טאווי-לואי בינגער, געבוירן אין שטראַסבורג אין יאָר 1856 און געשטאַרבן אין פאַריז אין יאָר 1936.

גיסטאַוו-לואי בינגער איז געווען אַ פראַנצויזישער אינפאַנטעריע-און פלאַט-אַפיציר, וואָס האָט אויסגענוצט זיין געפינען זיך אין די פראַנצויזישע קאָלאָניעס אין אַפריקע, אויף אַדורכצופירן ערשטראַנגיקע טאַפּאָגראַפישע און שפראַכלעכע אויספאַרשונגען פון פאַרשידענע טיילן פון קאָנטינענט. ער האָט אויך אַנגעפירט מיט מערערע וויסנשאַפטלעכע מיסיעס אין סענעגאַל און אין סודאַן. אַ געוויסע צייט איז ער אויך געווען דער גווערנער פון העלפאַנט-ביין-ברעג.

בינגער איז געווען דער ערשטער איראַפייער, וואָס איז אַרויסגעקומען מיט אַ ריי ווערק וועגן קאָנגאָ, אן אויספאַרשונג וואָס איז פּרעמירט געוואָרן דורך דער פראַנצויזישער אַקאַדעמיע.

גוסטאַוו-לואי בינגער איז אַ מחבר פון אַ ריי פילאָסאָפישע ווערק. אויף זיין קבר זעען מיר אַ מעדאַליאַן פון פאַרשער, געשאַפן פון סקולפּטאָר נחום אַראָנאָן.

אייזשען זאַק :

אין דער עלפטער דיוויזיע, געפינט זיך דאָס קבר פון מאַלער אייזשען זאַק, געבוירן דעם 15-טן דעצעמבער 1884 אין מאַלגינאַ (רוסלאַנד), ביי פּויליש-יידישע עלטערן.

אין 1892, נאָכן טויט פון זיין פאָטער, אן אינזשעניר, פאַרלאָזט די אלמנה זאַק רוסלאַנד און קומט מיט איר אַכט-יאָריקן זון צוריק קיין פּוילן און באַזעצט זיך דעפיניטיוו אין וואַרשע.

אין עלטער פון זעכצן יאָר געפינט זיך שוין אייזשען זאַק אין פאַריז, וווּ ער הייבט אָן שטודירן מאַלעריי. ער רייזט און שטודירט אויך אין רוים, אין פלאַ-רענץ און דערנאָך אויך אין דייטשלאַנד, אין מינכען.

ער שטעלט אויס צום ערשטן מאל אין יאָר 1904 אין פאַריז און הייבט אָן ציען אויף זיך די אויפמערקזאַמקייט מיט זיינע ליינונגן, וואָס זענען באַווירקט פון מאַדערניזם און קלאַסיציזם.

אין יאָר 1913 האָט אייזשען זאַק חתונה מיט יאָדוויגאַ קאַן, ס'קומט אַ קינד, אן איינציקער זון, יאַנעק.

נאָך דעם ווי די ווערק פון מאַלער הייבן אָן ווערן געקויפט דורך באַרימטע קונסט-ליבהאַבער און קאלעקציאָנערן, געשעט דעם 15-טן יאַנואַר 1926 דאָס פאַ-טאַלע : ער שטאַרבט פלוצעם פון אַ האַרץ-אַטאַק אין עלטער פון 42 יאָר.

לאַנגע יאָרן האָט אין לאַטיינישן קוואַרטאַל, אין דער רי דע לאַבאַי, עקסיס-טירט אַ קונסט-גאַלעריע א. נ. „גאַלערי זאַק“, אַנגעפירט דורך דער אלמנה פון מאַלער, יאָדוויגאַ זאַק.

אין די טעג ווען די נאַציס האָבן אַנגעהויבן זייערע איבערפאַלן אויף יידן, ווערט אויך יאָדוויגאַ זאַק און איר זון יאַנעק אַרעסטירט און דעפּאָרטירט. אייזשען זאַק איז געווען געטויפט. ווען דאָס איז געשען, איז נישט קלאָר. מעגלעך אַז ער איז געטויפט געוואָרן דורך זיינע עלטערן און מיר דאַרפן נישט צווייפלען, אַז אויך די אלמנה יאָדוויגאַ און איר זון יאַנעק זענען געווען געטויפט. אָבער דאָס האָט זיי נישט אָפּגעראַטעוועט פון דעפּאָרטאַציע און אומקום. אויפן קבר פון אייזשען זאַק, זעען מיר דעם ביזסט פון מאַלער, וואָס איז געפורעמט פון באַרימטן פראַנצויזישן קינסטלער שאַרל דעספּיע.

סען סאַנס :

אין דער 13-טער דייוויזיע געפינען מיר דאָס קבר פון מוזיקער סען סאַנס, איינעם פון די סאַמע באַדייטנדיקסטע פראַנצויזישע קאַמפּאָזיטאָרן. דאָס קבר ציט צו פיל באַזוכער פון בית-עולם, אָבער ווייניק, זייער ווייניק, ווייסן, אַז דער קאַמפּאָזיטאָר וואָס טראַגט אַזאַ נישט-יידישן נאַמען, איז אַ קינד פון אַ יידישער מוטער.

סען סאַנס איז געבוירן אין פאָריז אין יאָר 1835 און געשטאָרבן אין יאָר 1921. אַ געוועזענער שילער פון קאַמפּאָזיטאָר האַלעווי, האָט סען סאַנס שוין אין די פריע קינדער-יאָרן אַנגעהויבן אַרויסצוווייזן זיינע ממש אומגעוויינטלעכע מוזיקאלישע און קאַמפּאָזיטאָרישע פעאיקייטן; צו צען יאָר, איז ער שוין אויפגע-טרעטן אין פאָריז מיט זיין ערשטן עפנטלעכן פיאַנאָ-קאָנצערט און צו 16 יאָר, האָט מען שוין אין פאָריז אויסגעפירט זיין ערשטע סימפאָניע.

דערצויגן אין אַ קריסטלעך-רעליגיעזער אַטמאָספּעראַ, ווערט ער אין יאָר 1853, אין עלטער פון 18 יאָר, דער אַרגאַניסט פון דער פאָריזער סען-מאַרי קירכע און אייניקע יאָר שפעטער, ווערט ער, אויף לאַנגע יאָרן, דער אַרגאַניסט פון דער קירכע לאַ מאַדלען.

סען סאַנס איז דער מחבר פון מערערע וועלט-באַרימטע מוזיקאלישע קאַמפּאָזיציעס, דערונטער אויך פון „מאַקאַברישן טאַנץ“ און פון אַ ריי באַלעטן, דערוי-טער אויך פון „טויט פון שוואַן“. ער איז דער קאַמפּאָזיטאָר פון אַ ריי סימפאָניעס, אַראַטאָריעס („רעקוויעם“) און אָפּערעס און צווישן זיי, איז זייער באַרימט זיין „שמשון און דלילה“, געשאַפן אין יאָר 1887.

סען סאַנס איז לאַנגע יאָרן געווען פראַפּעסאָר פון רעליגיעזער מוזיק און

אויך מוזיק־קריטיקער און מחבר פון אַ ריי פּילאָסאָפּישע אַרבעטן. ער ווערט באַ-
טראַכט ווי איינער פון די סאַמע פּיינסטע און עכטע פּראַנצויזישע קאַמפּאָזיטאָרן,
וועמענס ווערק „עטעמען מיט ריינקייט און עלעגאַנץ“, שרייבט וועגן אים אַ גרויסע
פּראַנצויזישע ענציקלאָפּעדיע.

חיים סוטין :

אין דער פּופּצנטער דיוויזיע, געפּינט זיך דאָס קבר פון באַרימטן יידישן
מאַלער חיים סוטין, געשטאַרבן אין פּאַריז אין יאָר 1943. אין יאָר 1960 האָט מען
אין דעם זעלבן קבר, קובר געווען די קריסטלעכע פּרוי מאַרי־בערט אַראַנש און
דאָן, האָט איבער דעם יידישן קבר זיך באַוויזן אַ צלם. אַ ווייטיקלעכער פּאַל, וואָס
פלעגט אין די ערשטע יאָרן פון זיין באַווייזן זיין, פּיל מאַל באַרירט ווערן אין
דער יידישער פּרעסע, מכוח אַ סוף מאַכן דערצו.

וועגן דאָזיקן פּאַרדריסלעכן ענין איז פּיל געשריבן געוואָרן. ס'פלעגן זיך
אויך באַווייזן ידיעות אין די יידישע צייטונגען, אַז מען פּאַרנעמט זיך מיט דעם
פּאַל און אַז אַט־אַט, וועט חיים סוטין אַרויסגענומען ווערן פון אונטער דעם צלם.
אייניקע מאַל איז דער שרייבער פון די שורות, וואָס איז געווען דער ערשטער
אויף צו אַלאַרמירן וועגן צלם אויף סוטינס קבר, אַרויסגעקומען מיט אַפּהאַנדלונגען,
אין וועלכע ער האָט אינפּאָרמירט וועגן די דורך אים געפּירטע אונטערהאַנדלונגען
מיט די באַלעבאַטיס פון קבר, דעם הער אַראַנש און זיין זון, מכוח אַריבערפירן
דאָס איבערבלייבעניש פון מאַלער אין אַן אַנדער קבר, אַן אונטערהאַנדלונג וואָס
האָט זיך אַבער נישט רעאַליזירט, ווייל די באַלעבאַטיס פון קבר האָבן באַשלאָסן
צו לאָזן די זאַך אַזוי ווי זי איז און חיים סוטין רוט אין אַ קבר אונטער אַ צלם.

ווי אַזוי איז געקומען דערצו, אַז דער קינסטלער חיים סוטין, זאָל נאָך זיין
טויט, זיך געפונען אין דעם קבר, אונטער אַ צלם ?

חיים סוטין האָט געליטן פון אַ זייער שווערער מאַגן־קראַנקייט, אַ רעזול-
טאַט פון מיסברויכן אין זיינע יונגע הונגע־יאָרן מיט אַלקאָהאָל און ער איז גע-
שטאַרבן נאָך אַן אַפּעראַציע אין אַ פּאַריזער קליניק, ווהיין מען האָט אים געברענגט
אויף דער גיך, אַבער מען האָט אים שוין נישט געקענט אַפּראַטעווען.

נאָך אין יאָר 1938 האָבן דאַקטוירים־ספּעציאַליסטן, וואָס האָבן אים באַ-
האַנדלט, איבערגעגעבן אַ גאָר נאַענטן מענטשן וואָס האָט זיך פּאַרנומען מיטן
קינסטלער, אַז ער וועט מאַקסימום לעבן נאָך פינף יאָר. דער פּאַטאַלער אַטאַק איז
טאַקע געקומען אין חודש אויגוסט 1943 אין די טעג ווען דער קינסטלער האָט
זיך אויסבאַהאַלטן פאַר די דייטשן, אין שטעטל שאַמפּיני־סיר־וועד, ביי אַ 200
קילאָמעטער פון פּאַריז.

דאָ דאַרף דערציילט ווערן, אַז די לעצטע דריי יאָר פון זיין לעבן, איז חיים סוטין געווען פאַרבונדן מיט אַ פראַנצויזיש־קריסטלעכער פרוי, אַ געוויסע מאַרי־בערט אַראַנש. דאָס צוזאַמענלעבן פון דעם פאַרל איז ווייט נישט געווען געראַטן; אַ שיינע אַבער ביז גאַר אַפּגעלאָזטע פרוי, מיט שווערע קאַפּריון, פּלעגן צווישן זיי אַפט אויסברעכן שטרייטן צוליב געלט, בעת וועלכע זי פּלעגט אים אַמאָל אויך צוואַרפן דאָס זידל־וואַרט „שמוציקער ייד“, אַ זאָך וואָס חיים סוטין איז אין יענע טעג פון אויסבאַהאַלטן זיך, צוליב די יידן־פאַרפּאַלגונגען און שווערער קראַנקהייט וואָס האָט זיך געהאַלטן אין איין פאַרערגערן, געווען געצוונגען אַראַפּצושלינגען. חיים סוטין איז געווען אַן איינזאַמער מענטש, אַן וועלכע ס'איז קרובים און אַז ס'איז אין יאָר 1943 געשען דער טויט־פאַל, איז עס געווען די פרוי מאַרי־בערט אַראַנש מיט וועמען ער האָט געלעבט ווי מאַן און ווייב, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט זיין לוויה, וואָס איז פאַרגעקומען אין אַ פראַוויזאָריש קבר, אין דער אַנוועזנהייט, צוליב די אַקופאַציע־באַדינגונגען, פון נאָר איינצלנע פריינט. נאָך דער מלחמה, האָט די פרוי מאַרי־בערט אַראַנש געקויפט אַ שטענדיקע קרקע אויפן זעלבן רייכן בית עולם מאַנפאַראַנס און דאָס איבערבלייבעניש פון סוטיגען איז אַריבערגעפירט געוואָרן אין דעם דאָזיקן קבר, וווּ עס געפינט זיך ביז היינט צו טאָג.

און לאַנגע יאָרן האָט זיך אויף דעם קבר פון מאַלער געפונען אַ קליינע, באַשיידענע אויפשריפט: „חיים סוטין, 1893 — 1943“.

אַבער אין יאָר 1960 איז געשטאַרבן די פרוי מאַרי־בערט אַראַנש, האָט מען זי קובר געווען אין זעלבן קבר און דאָן האָט זיך באַוויזן דער צלם, וואָס איז גע־שטעלט געוואָרן דורך דעם פּאַטער פון דער געשטאַרבענער און איר ברודער, וואָס זענען, נאָכן טויט פון דער דאָזיקער פרוי, וואָס האָט נישט געהאַט קיין קינדער, געוואָרן די באַלעבאַטיים פון דעם קבר.

ווי שוין דערציילט, איז חיים סוטין געווען אַן איינזאַמער מענטש, אַן וועלכע ס'איז קרובים (ממילא אַן יורשים) און טראַץ דעם, וואָס ער האָט ערב דער מלחמה און בעת דער מלחמה געליטן אַלץ מערער און שווערער אויף זיין מאַגן־קראַנקהייט (און אַז מען האָט אין יאָר 1938 פּעסטגעשטעלט, אַז ער האָט מאַקסימום נאָר פינף יאָר לעבן, וועגן דעם האָט מען פאַרשטייט זיך, סוטיגען נישט דערציילט), איז דעם קינסטלער — שוין צוליב זיינע יונגע יאָרן — נישט איינגעפאַלן, צו טראַכטן וועגן שרייבן אַ צוואה; וויפּל מענטשן און נאָך יונגע דערצו, טוען אַזאַ זאָך? און ווי האָט עס גאָר דעם יונגן מענטשן געקענט איינפאַלן אַזאַ מאַדנע געשיכטע, וועגן זיך געפינען נאָכן טויט, אונטער אַ צלם?

אודאי האָט דאָס באַוויזן זיך פון צלם אויפּגערודערט די יידישע געזעל־

שאַפּט; ס'האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן פאַרשידענע צייטונגס־דיעות, וואָס האָבן אינפּאַרמירט, אָז גאָר בקרוב וועט דאָס אַש פון ת. סוטינען אַריבערגעפירט ווערן אין אַן אַנדער קבר; אַז מען פאַרנעמט זיך מיט דעם דאָזיקן ענין; אַלץ ידיעות, וואָס קיינער האָט נישט געוואוסט פון וואַנען זיי האָבן זיך גענומען און וואָס האָבן נישט געהאַט קיין שום שייכות מיטן אמת.

און ווי שוין דערציילט, האָט דער שרייבער פון די שורות אונטערגעהאַנדלט מיטן מיסיע אַראַנש אין נאָמען פון אַ גרויסער יידישער אַרגאַניזאַציע, וועגן אי־בערפירן די רעשטן פון קינסטלער אין אַן אַנדער קבר און אין אַ געוויסן מאָמענט, האָט מען געגלויבט אַז די זאך וועט ווערן רעאַליזירט, אָבער ס'איז דערפון גאָר־נישט געוואָרן; מיסיע אַראַנש און זיין זון האָבן באַשלאָסן צו לאָזן די זאך אַזוי ווי זי איז, נישט אַרויסצוגעבן דאָס אַש פון סוטינען, דערקלערנדיק דעם שריי־בער פון די שורות אַז: „מיר ווילן נישט צעשיידן די קינדער“, אָבער גאַנץ וואַר־שיינלעך איז אַזוי געשען צוליב צוויי סיבות: די ערשטע סיבה פון אַפּאָג, איז געשען צוליבן וועלן האָבן אין זייער פאַמיליע־קבר אַזאַ באַרימטן נאָמען, ווי ס'איז דער קינסטלער חיים סוטינ, ווייל פיל באַזוכער קומען אויך צום קבר פון מאַלער און דאָן לייענט מען אויך דעם נאָמען פון זייער טאָכטער און מען רעדט אפשר אויך פון דער משפּחה אַראַנש, וואָס האָט... אַפּגעגעבן אין זייער פאַמיליע־קבר, אַ פּלאַץ פאַר אַ באַרימטן קינסטלער.

די צווייטע, די סאַמע עיקרדיקסטע סיבה פון אַפּאָג אַרויסצוגעבן דאָס אי־בערבלייבעניש פון מאַלער, איז ערשט לעצטנס, אויף אַ גאָר אומגעריכטן אופן, געוואָרן קלאַר, אַ סיבה וואָס איז שוין ווייט נישט קיין פשוטע, און האָט זיך גענו־מען פון אַ געוויסער מורא, אַז ביים אַדורכפירן די באַשטימטע פאַרמאַליטעטן, קען אַמאָל אַרויסשווימען אַן ענין וואָס קען זיין פאַטאַל פאַר די באַזיצער פון דער קרקע, דעם פּאָטער און זון, זיי האָבן פון געזעצלעכן שטאַנדפּונקט, קיין שום רעכט נישט אויף דעם דאָזיקן קבר, וואָס איז געקויפט געוואָרן, ווי מיר ווייסן עס איצט, פאַר געלט־מיטלען, מיט וועלכע קיינער, קיינער, האָט נאָך דעם קינסטלערס טויט, נישט געהאַט קיין רעכט זיך צו באַנוצן און ווי עס האָט עס, אויף אַ נישט־געזעצלעכן אופן, געטאָן די פרוי מאַרי־בערט אַראַנש און ס'איז דעריבער פּול־שטענדיק פאַלש די געשיכטע, אַז דער קינסטלער סוטינ רוט אין אַ קבר פון דער פאַמיליע אַראַנש. דאָס האָט די פאַמיליע אַראַנש, אין רעזולטאַט פון „ירושׁה“ זיך צוגעאַייגנט חיים סוטינס פאַרמעגן, וואַרעם דאָס קבר איז געקויפן געוואָרן, אויך דאָס איז וויכטיק צו דערציילן, נאָר פאַר אַ טייל פון סוטינס יידיש געלט און די מורא אַז עס זאָל נישט אַרויסשווימען די אומגעזעצלעכע האַנדלונג, האָט גאַנץ

ווארשיינלעך גורם געווען, דאָס אַפּזאָגן זיך פון אַרויסגעבן דאָס איבערבלייבעניש פון מאַלער.

ס'איז אַ שטוינענדיק מערקווערדיקע געשיכטע, וואָס ווערט קלאַר, ליינענדיג-דיק און באַקענענדיק זיך מיטן בוך „מיינע יאָרן מיט חיים סומינען“, דערציילט דורך דער דייטש-יידישער פרוי גערדאָ מיכאַעלס, וואָס איז דערשינען אין יאָר 1973, דרייסיק יאָר נאָך חיים סומינס טויט.

פונקט ווי די פרוי מאַרי-בערט אַראַנש, וואָס האָט געלעבט ווי מאַן און ווייב מיט ח. סומינען, די לעצטע דריי יאָר פון זיין לעבן, אַזוי האָט אויך די פרוי גערדאָ מיכאַעלס געלעבט מיט סומינען קרוב דריי יאָר פריער; אַ צוזאַמענלעבן וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין יאָר 1938 און וואָס איז איבערגעריסן געוואָרן אין חודש מאַי 1940, ווען זי איז אין די מלחמה-טעג, אינטערנירט געוואָרן אַלס דייטשע ביר-געריין אין פראַנצויזישן לאַגער גירס.

די פרוי גערדאָ מיכאַעלס האָט זיך סוף כל סוף געלאָזט באַווירקן פון פיל מענטשן, וואָס האָבן אַן אינטערעס פאַרן לעבן און שאַפונגס-וועג פון חיים סומינען און אַרויסגעקומען אַזוי פיל יאָרן נאָך דעם מאַלערס טויט, מיט איר זכרונות-בוך, אין וועלכן מיר טרעפן אַזוי אומגעריכט די שורות: „מאַרי-בערט האָט פאַרנוצט אַ טייל פון די געלטער וואָס עס האָבן איר אַריינגעברענגט דער פאַרקויף פון סו-טינס בילדער, אויף קויפן אַ שטענדיק קבר אויפן בית עולם מאַנפאַרנאַס, וווּ מען האָט קובר געווען דעם מאַלער“ (זייט 143).

די דאָזיקע אַזוי אומשולדיקע שורות פון דער יידישער פרוי גערדאָ מי-כאַעלס, קלערן אויף די שטוינענדיקע געשיכטע, ווי אַזוי די פאַמיליע אַראַנש האָט דורך דער פאַרבינדונג פון זייער טאַכטער מיט חיים סומינען, זיך צוגע-אייגנט דאָס איבערגעבליבענע אייגנטום פון קינסטלער, וואָס אַ טייל איז פאַר-ווענדעט געוואָרן אויף איינשאַפן דאָס קבר אין וועלכן חיים סומינען רוט אונטער אַ צלם, געשטעלט דורך דער פאַמיליע אַראַנש, א צלם פון וועלכן זיי האָבן זיך אַפגעזאָגט, צו באַפרייען סומינען, דורכן אַרויסגעבן זיין אַש און וואָס איז גאַנץ וואַרשיינלעך אַזוי געטאָן געוואָרן, כדי נישט אויפוועקן די געשיכטע פון זיין די אומגעזעצלעכע יורשים פון חיים סומינס פאַרמעגן.

**

חיים סומינען איז געבוירן אין ווייסרוסישן שטעטל סמילאָוויטש. ער קומט קיין פאַריז אין עלטער פון 19 יאָר און מאַכט דאָ אַדורך אַ גרויסע נויט. אַ קינסטלער פון אַן אייגנאַרטיקן וועג, איז זיין מאַלעריי לאַנג, לאַנג, נישט פאַרשטאַנען געוואָרן.

צוליב נויט, האָט זיך ח. סוטין אַ צייט לאַנג אַרומגעטראָגן מיטן געדאַנק וועגן זעלבסטמאָרד. אייניקע יאָר פאַר דער מלחמה 1939 ווערן זיינע ווערק באַמערקט דורכן אַמעריקאַנער קאַלעקציאָנער ד"ר באַרנעם, וואָס קויפט אָפּ אַלע זיינע ביל-דער, אייניקע צענדליק ווערק אין דער גאַלעריע לעאָפּאָלד זבאַראָוסקי. דער מאַ-לער ווערט ממש איבער נאַכט, באַרימט.

קאַטיל מענדעס :

אין דער 19-טער דיוויזיע געפינען מיר דאָס קבר פון פראַנצויזישן שרייבער קאַטיל מענדעס. אַ מחבר פון מערערע ווערק און טראַץ דעם וואָס ער האָט גע-שפילט אַ וויכטיקע ראָלע אין דער פראַנצויזישער ליטעראַטור פון לעצטן פערטל פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט ווי אַ דיכטער, דערציילער, דראַמאַטורג און וואָ-גיקער ליטעראַטור-קריטיקער, איז ער היינט צו טאָג, כמעט ווי פאַרגעסן און וואָס אַנבעלאַנגט דעם יידיש-לייענער, איז ער אים אינגאַנצן אומבאַקאַנט.

קאַטיל מענדעס איז געווען אַן אַריגינעלער פאַרנאַס-קינסטלער. אַ לאַנגע צייט האָט ער אַרויסגעגעבן אַ זשורנאַל א. נ. „רעווי פאַנאַסטיק“ און אין זיינע לעצטע לעבנס-יאָרן, געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף דער שרייבערישער און לייע-נער-וועלט.

געבוירן אין יאָר 1841 אין באַרדאַ, אין אַ דאָרט גוט באַקאַנטער יידישער משפּחה, ווערט קאַטיל מענדעס דורך פיל פּערזענלעכקייטן פון זיין צייט, באַ-טראַכט אַלס געטויפטער ייד.

האַט ער זיך טאַקע געשמדט ?

דאַרף זשע דאָ דערציילט ווערן, אַז אַלס קינד, אין דער עלטער פון 3-4 יאָר, ווען ער איז אַ טאַג, געפירט געוואָרן דורך דעם קריסטלעכן דינסט-מיידל איבער אַ גאַס אין באַרדאַ און זיך געפונען נעבן אַ וואַסער-פאַנטאַן, איז צו אים צוגעקו-מען אַ גלח, אים באַשפּריצט מיט וואַסער און דערקלערט :

— פון איצט אָן ביסטו אַ קריסט !

אין יענע יאָרן איז עס געווען אַ געשעעניש, וואָס פלעגט פון צייט צו צייט טרעפן מיט יידישע קינדער. די רעליגיע איז דאָן אויך געווען פאַרצייכנט אין די פּערזענלעכע דאַקומענטן און די קירכע האָט שוין געזאָרגט דערפאַר, אַז דאָס געטויפטע קינד, דער שפּעטערדיקער שרייבער קאַטיל מענדעס, זאָל אין זיינע דאַקומענטן פיגורירן אַלס קריסט.

עלטער ווערנדיק, האָט דער שרייבער, כאַטש אַ פראַנצויזיש-אַסימילירטער ייד, חוּק געמאַכט, אויסגעלאַכט די דאָזיקע גלחישע האַנדלונג און ביי געלעגן-

הייטן אויך פראטעסטירט קעגן אזא נשמה-כאפעריי. ער האט זיך קיינמאל נישט באטראכט פאר א קריסט.

געשטארבן איז קאטיל מענדעס אין יאר 1909, אין עלטער פון 68 יאר, אויף א זייער טראגישן אופן: א געוויסן אָוונט איז ער געפארן אין צוג אויף עפעס א חשובן צונויפקום, אָנגעטאָן אין א פראַק און צילינדער און ווען די באַן איז אַדורכגעפארן אַ טונעל, ביי סען־זשערמען ען־לע, איז ער אויף אַן אומפאר־שטענדלעכן אופן, אַרויסגעפאלן פון וואַגאָן און צעשניטן געוואָרן אויף שטיקלעך. די שרייבעריש־אַריגינעלע אידעען־וועלט פון קאטיל מענדעס איז געווען ביז גאַר רייך און נישט קיין אַנדערער ווי ד'ר טעאָדאָר הערצל, האָט זיך באַנוצט מיט זיינס אַ סיוושעט „טאַבאָראַן“ (אַ פּערסאָנאַזש פון 17־טן י.ה.), אויף צו שאַפן דערפון אַ טעאַטער־ווערק; צוערשט אַלס איינאַקטער און שפּעטער אין אַ פּיעסע פון דריי אַקטן, וואָס איז אויפגעפירט געוואָרן צום ערשטן מאל אין ווין, דעם 2־טן מאַי 1895.

קאטיל מענדעס האט חתונה געהאט מיט אַ נישט־יידישער פרוי, מיט אַ טאכ־טער פון באַרימטן פראַנצויזישן שרייבער טעאָפּיל גאַטיע, אָבער זיך מיט איר גיך צעשיידט, די פרוי זיינע רוט אין זעלבן קבר און דאָס איז אפשר געווען די סיבה, וואָס אויפן קבר פון שרייבער האָט זיך לאַנגע יאָרן געפונען אַ גרויסער צלם, וואָס איז אָבער צווישן די יאָרן 1960 — 1965 אַראָפּגענומען געוואָרן, פאַר־שוונדן ...

און מיר האָבן אַ רעכט צו פרעגן: ווער האָט עס געזאָרגט דערפאַר, אַז דער צלם זאָל אַראָפּגענומען ווערן פון קבר?
אויפן קבר זעען מיר אויך אַ פיינעם ביוסט פון שרייבער וואָס איז דאָ אַוועק־געשטעלט געוואָרן דורך זיינע פאַררער.
זינט 1926 איז אין פאַריז פאַראַן אַ גאַס (אין 17־טן אַראַנדיסמענט) וואָס טראַגט דעם נאָמען פון שרייבער.

זכריה אַסטריק:

אין דער 22־טער דיוויזיע געפינט זיך דאָס קבר פון פּילזייטיקן קינסטלער זכריה אַסטריק, געבוירן אין יאר 1835 אין אַנזשע און געשטאַרבן אין פאַריז, אין יאר 1907.

זכריה אַסטריק איז געווען אַ דיכטער, אַ מאַלער און אַן אַריגינעלער סקולפ־טאָר, וועמענס ווערק עס געפינען זיך אין פּיל שטעט אין פראַנקרייך און אויך אין אויסלאַנד. ער איז אויך געווען אַ מחבר פון אַ ריי נאָוועלן און פון קונסט־היסטאָ־רישע אַפּהאַנדלונגען און געהערט צו די סאַמע כמעט לעצטע קינסטלער־ראַמאַנ־

טיקער. זכריה אַסטריק האָט זיך אויך געמאַכט אַן אַנגעזעענעם נאָמען מיט זיינע אָפּהאַנדלונגען געשריבן אין שפּאַניש (9).

בערנאַרד לאַזאַר :

אין דער 25-טער דיוויזיע געפינען מיר דאָס קבר פון שרייבער בערנאַרד לאַזאַר.

געבוירן אין נים אין יאָר 1865 און געשטאַרבן אין פאַריז, אין יאָר 1903. טראָץ זיין קורץ לעבן, איז זיין נאָמען איינגעשריבן מיט גאַלדענע אותיות אין דער געשיכטע פון פּראַנצויזישן יידנטום פון סוף פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט. אַ קינד פון אַן אַלטער יידיש-פּראַנצויזישער היים (זיין פּאַקטישער נאָמען איז געווען לאַזאַר בערנאַרד), רייסט ער יונג איבער זיינע אוניווערסיטעט-שטודיעס און ווידמעט זיך אין עלטער פון 23 יאָר דער שרייבעריש-דיכטערישער שאַפונג. אין יענע טעג איז אין פּראַנקרייך געווען אַ ביז גאָר שטאַרקע אַנאַרכיסטישע באַוועגונג וואָס האָט אויך באַווירקט דעם יונגן אַסימילירטן שרייבער און ער הייבט אַן אַרויסקומען, אַ חוץ מיט זיינע ליטעראַרישע אַרבעטן, אויך מיט אַפּ-האַנדלונגען קעגן דער קאַפיטאַליסטישער וועלט.

אַבער טראָץ זיין אַסימילירטקייט, אינטערעסירט אים אויך ביז גאָר די יידישע וועלט און די יידישע פּראַבלעמען. ער גלייבט, אַז די רעליגיע האָט נישט מער קיין ממשות אין דער נייער, מאַדערנער וועלט און ווי פיל אַנדערע, גלייבט ער אויך, אַז די יידן גופא... זענען שולדיק אין אַנטיסעמיטיזם צוליבן אויפהאַלטן מיט עקשנות זייער יידישקייט און דאָס נישט וועלן זיך אַסימילירן.

אין יאָר 1895 קומט ער אַרויס מיט אַ ווערק א. נ. „דער אַנטיסעמיטיזם, זיין געשיכטע און זיינע סיבות“. אַ ווערק אין וועלכן ער ברענגט אַרויס פיל פאַרוורפן אויף דער רעליגיעזער איינגעשפּאַרטקייט און קאַפיטאַליסטישע טענה-דענצן פון יידנטום, אַן אַרבעט וואָס האָט אַרויסגערופן אַ געוויסע צופרידנקייט אין דער אַנטיסעמיטישער און אַ קעגנערשאַפט אין דער יידישער וועלט. ס'איז געווען אַן אַרויסקום וואָס האָט גלייכצייטיק אַבער אויך באַשטעטיקט, דאס טראָץ בערנאַרד לאַזאַרס אייגענער פאַרפירטקייט, לאָזן אים די יידישע פּראַבלעמען נישט צו רן.

אַבער אין זעלבן יאָר, ווען בערנאַרד לאַזאַר איז אַרויסגעקומען מיט זיין געשיכטע וועגן אַנטיסעמיטיזם, האָט זיך ביז גאָר געטומלט אין פּראַנקרייך, אַרום דעם אַרעסט פון יידישן אַפיציר אַלפרעד דרייפוס, אַרום זיין פּראַצעס און פאַראור-

(9) זע אויך „יידן אין פאַריז“, זייט 101, ערשט בוך.

טיילונג און פון אַ געוואָלדיקן אויפשטייג פון אַנטיסעמיטיזם אין לאַנד. געשעענישן, וואָס האָבן אויפגעטרייסלט דעם יונגן אַסימילירטן קעמפער.

און פונקט ווי די געשעענישן פון דרייפוס־פראַצעס האָבן צוריקגעברענגט און דערפירט דעם אַסימילירטן ד'ר טעאָדאָר הערצל צום יידנטום, אַזוי געשעט עס אויך מיטן אַנאַרכיסטיש־געשטימטן בערנאַרד לאַזאַר, וואָס טרעט אַריין מיט זיין גאַנצער ענערגיע אין קאַמף קעגן דעם הפקר־מצב פון זיין פּאַלק און ער איז איינער פון די סאַמע ערשטע יידן אין פראַנקרייך וואָס האָבן זיך געשטעלט צום קאַמף פאַר אַן אייגן יידיש לאַנד, אָבער פאַר אַ סאַציאַליסטישן ציוניזם.

און בערנאַרד לאַזאַר איז עס אויך געווען דער סאַמע ערשטער, וואָס איז דעם 6טן נאָוועמבער 1896 אַרויסגעקומען מיט אַ בראַשורע א. נ. „דער אמת וועגן דער דרייפוס־אַפערע. אַ יורידישער טעות“, אין וועלכער ער האָט עפנטלעך דער־קלערט, אַז די באַשולדיקונג קעגן יידישן אַפיציר אַלפרעד דרייפוס איז געבויט אויף אַ ליגן.

דער גלויבן אין דרייפוס'עס שולד און דער אַנטיסעמיטישער אויפברויז איז דאָן געווען אַזוי מעכטיק שטאַרק אין פראַנקרייך, אַז בערנאַרד לאַזאַר איז געווען געצוונגען צו לאָזן דרוקן זיין בראַשור וועגן דרייפוס'עס אומשולד, אין אויסלאַנד, אין בריסל.

און דערשינען איז די בראַשורע מיט פיר טעג פאַרן באַווייזן זיך אין דער צייטונג „לע מאַטען“ די פאַקסימילע פון דער באַרימטער באַרדעראַ, וואָס איז גע־ווען די באַזע פאַר דער באַשולדיקונג און פאַראורטיילונג.

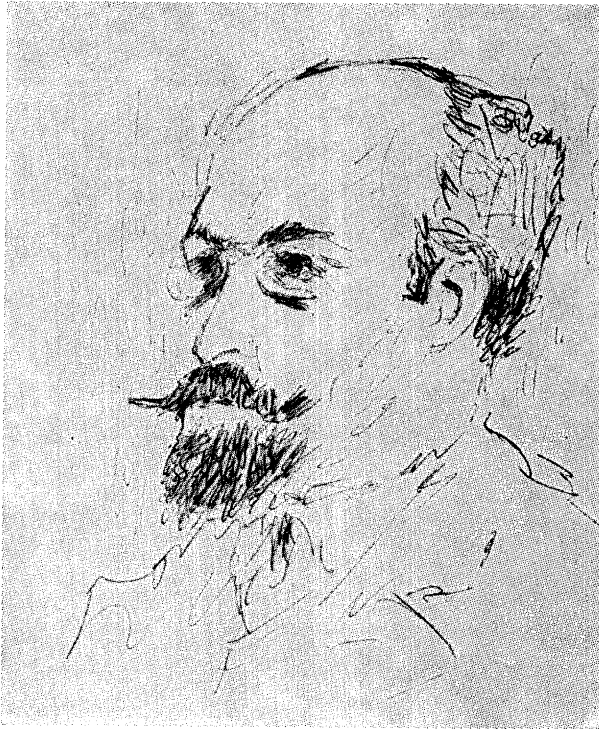
און מערקווערדיק, דעם קאַמף וואָס עס האָט דאָן געפירט בערנאַרד לאַזאַר פאַרן אמת, פירט ער טראַץ זיין אַנאַרכיזם, אין נאַמען פון יידישן כבוד, אַזוי, אַז אַפילו דער אַזוי באַרימטער אַנטיסעמיט דרימאַן, דרוקט אים אויס אַנערקענונג און באַוונדערונג.

די ווייטערדיקע צוויי בראַשורן זיינע, „ווי אַזוי מען פאַרמשפט אַן אומשול־דיקן“ (1896) און „קעגן אַנטיסעמיטיזם“ (1897), אין וועלכע ער פאַרטיידיקט דרייפוסן, האָט ער שוין געדרוקט אין פאַריז.

ס'איז ווייט נישט אַזוי פשוט צו דערציילן די גרויסע געשיכטלעכע ראַלע וועלכע עס האָט אין יענע טעג אויסגעפירט בערנאַרד לאַזאַר, וואָס האָט ווי שוין איבערגעגעבן, דער סאַמע ערשטער אויפגעהויבן דעם קאַמף קעגן דער פראַנ־צויזישער מיליטעריש־רעאַקציאָנערער און אַנטיסעמיטישער וועלט אין פראַנק־רייך. ער האָט זיך געשטעלט צום קאַמף פאַר דרייפוס'עס אומשולד אַ סך פריער ווי פיל באַרימטע פערזענלעכקייטן וואָס האָבן ערשט שפעטער זיך אַנגעשלאָסן אין קאַמף פאַר דער פאַרטיידיקונג פון אומשולדיק פאַרמשפטן.

דער אויפגעוואַכטער יידישער באַוווסטזיין ביים אַנאַרכיסטישן שרייבער, האָט לסוף דערפירט דערצו, אַז בערנאַרד לאַזאַר זאָל שפעטער זיך שוין באַטייליקן אַלס דעלעגאַט אין צווייטן ציוניסטישן קאָנגרעס, וואָס איז פאַרגעקומען אין יאָר 1898, אַן אַנטייל וואָס האָט דאָן אַרויסגערופן אַ שטוינונג, אַפילו אַ סענסאַציע, ווייל בערנאַרד לאַזאַר, טראָץ זיין אַרויפקומען אויף דעם ציוניסטישן וועג, האָט נישט איבערגעריסן מיט זיין אַנאַרכיזם, וואָס האָט ביי אים פאַקטיש עוואָלואירט צום סאַציאַליסטישן ציוניזם.

קלישע נומער 17

בערנאַרד לאַזאַר.

ד'ר טעאָדאָר הערצל האָט דאָן פּערזענלעך, זייער וואַרעם באַגריסט דעם יונגן רעוואָלוציאַנערן קעמפּער און אים איינגעלאָדן אין פרעזידיום. די וואַרעם־איינגעשטעלטע באַציאונגען צווישן ד'ר הערצל און בערנאַרד לאַזאַר האָבן אָבער נישט געקענט אָפהאַלטן דעם לעצטן, פון אַרויסטרעטן קעגן הערצלס „בירגערלעכן“ וועג. דער רעוואָלוציאַנער בערנאַרד לאַזאַר האָט נישט

געקענט אַקצעפטירן דאָס שאַפן פון דער „ידישער קאַלאָניאַלער באַנק“. ער האָט נישט געקענט אַקצעפטירן דעם „קאַפיטאַליסטישן“ דרך און ער האָט דאָן געשריבן צו הערצלען: „אייער רעגירונג וועט פון איצט אָן זיך רעפּרעזענטירן דורך אַן אייזערנער קאַסע. איך געהער נישט צו אַזאַ רעגירונג, נאָר איך סעפּאַריר מיך נישט פון פּאַלק“. און טראַץ בערנאַרד לאַזאַר'ס איבעררייסן מיט דער ציוניסטיש-בורזשואַזער באַוועגונג און נישט קומען מער צו די ציוניסטישע קאַנגרעסן, איז ער אָבער אַנגעגאַנגען מיט זיין אַקטיוויטעט לטובת ארץ-ישראל. גלייכצייטיק האָט ער אויך געקעמפט מיט לייב און לעבן קעגן יעדן אומרעכט בכלל און ווען ער איז אומגעריכט געשטאַרבן, אין עלטער פון נאָר 39 יאָר, האָט דער באַרימטער פּראַנצויזישער שרייבער שאַרל פעגי, אין אַן אַרטיקל געווידמעט ב. לאַזאַרן, וועגן אים געשריבן: „ער איז געווען אַ העלד און פאַרמאַגט אַ גרויסן חלק פון היילי-קייט“.

בערנאַרד לאַזאַר איז געווען אַ מערקווערדיקע גייסטיק-העראַאישע פּערזענ-לעכקייט וואָס באַשיינט דאָס יידישע לעבן און די יידישע געשיכטע פון פּראַנקרייך פאַר די לעצטע דריי צענדליק יאָר פון 19-טן יאָרהונדערט (10).

**

עדואַרד דע מאַקס :

אין דער 27-טער דיוויזיע, געפינט זיך דאָס קבר פון יידיש-פּראַנצויזישן אַקטיאָר, דער טראַגיקער עדואַרד דע מאַקס, אַ שילער פון סאַראַ בערנהאַרד (גע-בוירן אין 1869, געשטאַרבן אין יאָר 1925).

גריגאָרי גרשוני :

אין דער 27-טער דיוויזיע געפינען מיר דאָס קבר פון רוסיש-יידישן רעוואַ-לוציאַנער גריגאָרי גערשוני.

וואָס פאַר זכרונות דער נאָמען דערוועקט אין אונדז! וועגן וויפל איבער-מענטשלעכע אַנשטרענגונגען און אידעאישן העראַאזים עס דערציילט דאָס אַזוי מענטשלעכע געזיכט פון דעם ביוסט, געשניצט פון מירמלשטיין, וואָס מיר זעען אויפן הויכן סאַקל איבערן קבר.

אַנגעהויבן זיין געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט דורכן וועג פון קולטור-אויפ-קלערונג, האָט גערשוני, אַ פאַרמאַצעוט פון זיין פּראַפעסיע, זיך לסוף אַנטוישט

---

(10) אין דער שטאַט נים, וווּ בערנאַרד לאַזאַר איז געבוירן, געפינט זיך אויך זיינס אַ מאַנומענט.

אין דער צוועקמעסיקייט פון זיינע אַנשטרענגונגען. ער קומט צום אויספיר, אָז די באַדינגונגען פון בילדונג ווי בכלל דאָס לעבן אונטערן צאַרישן רעזשים, געבן נישט קיין האַפענונגען אויף אַ ליכטיקערן מאָרגן און ער גייט אַריבער אין רע-וואַלוציאַנערן לאַגער, וווּ ער איז גיך געוואָרן איינער פון די מעכטיקסטע פּערזענ-לעכקייטן אין דער רוסישער סאַציאַל־רעוואַלוציאַנערער פּאַרטיי און אויך דער טעאַרעטיקער פון אַנווענדן טעראָר קעגן די צאַרישע תּלנים.

מיט אַן אייזערנער ענערגיע אַרגאַניזירט ער טאַקע אַ טעראָריסטישע גרופּע, וואָס פירט אַדורד, אין די יאָרן 1901 — 1903 אַ ריי געלונגענע אַטענטאַטן אויף צאַרישע דינער און מיניסטאַרן, ביז ער ווערט לסוף אַרעסטירט.

בעת זיין פּראָצעס וואָס ציט צו די אויפּמערקזאַמקייט פון גאַנץ רוסלאַנד און אפילו אויך פון אויסלאַנד, שווימט אַרויס פאַר איטלעכן די זעלטן־עטישע פּערזענלעכקייט פון דעם מענטשן; זיינע רייד צו די ריכטער, אַז „מיר וועלן אייך קיינמאַל נישט מוחל זיין, נישט דאָס וואָס איר פאַרגיסט אונדזער בלוט, נאָר דאָס וואָס איר צווינגט אונדז, מיר זאָלן דאַרפן פאַרגיסן אייער בלוט“, מאַכן אַן אויסער-געוויינטלעכן רושם אויף די געשווירענע ריכטער און טראָץ דעם וואָס קיינער האָט אין יענע טעג נישט געצווייפּלט, אַז גריגאָרי גערשוני וועט פאַרמשפּט ווערן צום טויט, איז אָבער דער איינדרוק פון זיין פּערזענלעכקייט און פון זיין אופן פון פאַרטיידיקן זיך, אַזוי מעכטיק, אַז ער מיידט אויס אַ טויט־אורטייל און ווערט פאַרמשפּט פאַרשיקט צו ווערן אויף קאַטאַרגע. עס געלינגט אים דערנאָך, אויף אַ סענסאַציאָנעלן אופן, צו אַנטלויפן, פאַרבאַהאַלטן אין אַ פּאַס פון קרויט.

ער קומט קיין אויסלאַנד, וווּ ער גייט ווייטער אַן מיט זיין רעוואַלוציאַנערער אַקטיוויטעט. ער לייד אָבער פון ווונדן באַקומענע פון די קייטן וועלכע ער האָט געטראָגן אויף זיך אויף קאַטאַרגע און שטאַרבט דערפון אין פאַריז, אין יאָר 1908 אין עלטער פון 38 יאָר.

זייענדיק פון אַנהייב קאַסמאָפּאָליטיש געשטימט און אויך שטאַרק אַריינגע-טאָן אין דער רוסישער קולטור, דערנענטערט ער זיך שפּעטער צום יידישן לעבן און בעת זיינס אַ באַגעגעניש אין פאַריז מיטן שרייבער און קולטור־טוער ד'ר חיים זשיטלאָווסקי, זאָגט צו אים גרשוני: „לאַמיר נאָר אַראָפּוואַרפן דעם צאַריזם, גיי איך אַריבער צו דיר און מיר וועלן אַרבעטן אין איינעם“.

ליידער איז עס אים נישט באַשערט געוואָרן.

גריגאָרי גערשוני איז געווען אַ זעלטן שיינע און הויך־עטישע פּערזענלעכ-קייט פון די רוסי־העראַיאישע רעוואַלוציאַנערע קאַמפּן קעגן צאַריזם, ערב דער ערשטער וועלט־מלחמה.

אנדער סיטראָען :

אין דער 28-טער דיוויזיע, געפינען מיר דאָס קבר פון פראַנצויזיש-יידישן אינדוסטריעלער אַנדערע סיטראָען, געבוירן און געשטאַרבן אין פאָריז, 1873 — 1935. אַ זייער פעאיקער אינוועניר, האָט ער בעת זער ערשטער וועלט-מלחמה, באַוווּן אויפצוהייבן די פראַנצויזישע באַוואַפֿענונגס-אינדוסטריע צו דער מדרגה, וואָס האָט דערמעגלעכט פראַנקרייך, זיך צו קענען פאַרטיידיקן קעגן דער הויכער דייטשער קריגס-טעכניק.

נאָך דער מלחמה 1914 — 1918, האָט ער געשאַפן די גרויסע פראַנצויזישע אויטאָמאָבילן-אונטערנעמונג, וואָס טראָגט אויך זיין נאָמען און וועלכע איז וועלט-באַקאַנט.

זשאָזעף (יוסף) קעסעל :

אין דער 28-טער דיוויזיע געפינט זיך דאָס קבר פון שרייבער און אַקאַדעמיקער זשאָזעף קעסעל, וועלכער האָט זיך באַרימט געמאַכט מיט זיינע רעפּאָרטאַזשן פון גאָר דער וועלט און איז געשטאַרבן דעם 23-טן יולי 1979 אין עלטער פון 81 יאָר.

זשאָזעף קעסעל איז געווען אַ קינד פון יידיש-רוסישע עלטערן, וואָס האָבן סוף פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, אויסגעוואַנדערט קיין אַרגענטינע, וווּ דער שרייבער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר 1898.

דער פּאַטער פון שרייבער, אַ מעדיצין-דאָקטאָר, האָט זיך נישט געקענט צופאַסן צו די דאַרטיקע באַדינגונגען (די קאַלאָניאַזאַציע פון באַראָן הירש) און די עלטערן פאַרלאָזן אַרגענטינע, קומען צוריק קיין רוסלאַנד, קיין אַראַנענבורג (אוראַל) און דאָ, דערוויסט זיך דאָס זיבן יעריקע קינד יוסף, אַז ער איז אַ „זשיד“, אַ ייד . . .

דער שרייבער האָט שפּעטער דערציילט :

„ביז זיבן יאָר האָב איך נישט געוויסט וואָס דאָס מיינט און וואָס דאָס וואָרט ייד וויל זאָגן. אין דעם דאָזיקן עלטער איז מיין משפּחה צוריקגעקומען קיין רוס-לאַנד און מיטאַמאָל, האָט זיך אַלץ געענדערט, וואָרעם אין דער שול האָט מען מיך און מיין ברודער געזידלט, וויל מיר האָבן געהערט צו אַ ראַסע וואָס מיר האָבן נאָך נישט געקענט איר נאָמען און נישט איר גורל. איך וועל מיך שטענדיק דערמאַנען מיט וואָס פאַר אַ פאַרווונדערונג איך האָב געפרעגט מיין פּאַטער : — וואָס איז עס אַלזאַ אַ ייד ?“ . . .

דאָס זענען געווען די רוסישע רעוואָלוציע-יאָרן פון 1905 און שווערע צייטן פאַר יידן אין דער צאַרישער אימפעריע. דער שרייבער האָט אויך דערציילט, אַז

צו אַכט יאָר האָבן די עלטערן בעת אַ פּאַגראַם־שטימונג, אים באַהאַלטן ביי אַ רו־שיש־אַרטאָדאָקסישער פּאַמיליע און ס'איז אים פּאַרבליבן אין זכרון אַז: „מען האָט מיר געזאָגט, אַז איך ריזיקיר מיטן לעבן, אויב כ'וועל מיך באַווייזן אויף דער גאַס“.

קורץ דערנאָך, וואַנדערט אויס די משפּחה קעסעל קיין פּראַנקרייך, וווּ דער צוקונפטיקער שרייבער ווערט, אין עלטער פון זען יאָר אַ שילער אין אַ פּראַג־צווישער שול. ער ווייסט נישט מער און הערט נישט מער קיין חזק־אויסרופן צוליב זיין אַפּשטאַמונג. ער איז אַ זעלטן גוטער שילער און צו צוואַנציק יאָר הייבט ער אָן זיין זשורנאַליסטישע קאַריערע, ווערט דער קאַרעספּאַנדענט פון זייער אַנגעזעענע פּראַנצווזישע צייטונגען און רוקט זיך אויך גיך אַרויס ווי אַ פּיינער דערציילער און ראַמאַניסט.

זשאָזעף קעסעל האָט פּאַרמאַגט אין זיך אַ מערקווערדיקע כאַראַקטער־אומ־רואיקייט, וואָס האָט אים נישט געלאָזט איינזיצן אויף איין אַרט. ער טראַגט זיך איבער דער וועלט און וווּ עס געשעען אומרוען, סענסאַציעס, דאָרט געפינט ער זיך באלד. ער איז געווען אַ מחבר פון מערערע צענדליקער ווערק, רעפּאָרטאַזשן און ראַמאַנען, אין וועלכע ס'קומט צום אויסדרוק די גאַנצע וועלט און ער איז לסוף אויך באַצייכנט געוואָרן ווי „דער פּרינץ פון רעפּאָרטאַזש“.

דאָס אַפּעטעמען אין פּראַנקרייך פון דעם אין דער פּריער יוגנט אַדורכגע־מאַכטן אַנטיסעמיטיזם, פּאַרוואַנדלט דעם שרייבער אין אַ גרויסן פּראַנצווזישן פּאַטריאָט און בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה אַנגאַזשירט ער זיך פּרייוויליק אין דער פּראַנצווזישער אַרמיי, אין דער אַוויאַציע, וווּ ער צייכנט זיך אויס מיט זיין געוואַגטקייט. אַזוי אויך אין די יאָרן 1939 — 1945, ווי אַן אַוויאַטאָר־אַפיציר. ער נעמט אַנטייל אין פּראַנצווזישן ווידערשטאַנד קעגן די דייטשן.

נאָך אין יאָר 1919 (אַ נאָך נישט דעמאָביליזירטער), קומט זשאָזעף קעסעל אַרויס מיט אַ סעריע רעפּאָרטאַזשן וועגן כינע, אינדאָכינע, אינדיע און ציילאָן, וווּהיז ער איז אין די מלחמה־טעג פּאַרוואַרפן געוואָרן. אין 1922 דערשיינט אַן ערשטע סעריע דערציילונגען און באלד דערנאָך אויך אַ ריי ראַמאַנען. אין יאָר 1927, באַקומט ער פּאַר זיינע ראַמאַנען דעם „גרויסן פּרייז פון דער פּראַנצווזיש־שער אַקאַדעמיע“.

אין 1936 באַטייליקט זיך דער שרייבער אין דער מלחמה אין שפּאַניע. אַן אַוויאַטאָר אויך בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה, געפינט ער זיך זינט 1941 אין דער פּראַנצווזישער ווידערשטאַנדס־באַוועגונג און אין יאָר 1942 שוין אין לאַנדאָן, וווּ ער פירט אויס פיל מיסיעס ווי אַן אַוויאַציע־קאָפיטאַן און שאַפט דאָן, צוזאַמען מיט זיינס אַ קרוב, דעם אַקאַדעמיקער מאָריס דריאַן, אַ פּאַרטיזאַנער־ליד, וואָס

ווערט דער הימן פאר אלע ווידערשטענדלער אין פראנקרייך. אין יאר 1958 באַ-
קומט ער אַ ווייטערדיקע גרויסע ליטעראַטור־אויסצייכענונג, דעם א. ג. „אמבאַ-
סאַדאַרן־פרייז“ און אויך אַנדערע פרייזן, און אין יאר 1963 ווערט זשאָזעף קע-
סעל אויסגעוויילט אין דער פראַנצויזישער אַקאַדעמיע.

אין יאר 1925 האָט דער שרייבער זיך געפונען אין סיריע און דאָן האָט ער
זיך „געכאַפּט“, אַז ער געפינט זיך אַזוי נאַענט פון פאַלעסטינע און ער לאָזט זיך
גלייך אַוועק אין יענעם לאַנד פון זיינע אַזוי ווייטע אבות, ווו ער דערזעט די יידי-
שע חלוצים, זייערע קאַלאַסאַלע און התלהבותדיקע אַנשטרענגונגען אויפצולעבן אַ
יידיש לאַנד, אַן אייגן יידיש לעבן. ער דערפילט, אַז ער געפינט זיך אין לאַנד
פון זיין פאַלק.

„איך בין נישט געווען קיין ציוניסט — האָט זשאָזעף קעסעל דערנאָך גע-
שריבן — כ'בין געווען אַ ייד, אויף וויפל עס האָט עקסיסטירט אַן אַנטיסעמיטיזם.
כ'האָב נישט געגלייבט אין אַ יידישער מדינה, עס געהאַלטן פאַר אַן אוטאָפיע.
אַבער אַריבערקומענדיק קיין יפו, האָב איך גלייך דערפילט אַז איך קען דאָס
לאַנד. ס'איז דאָס ערשטע מאָל, אַז מיט מיר געשעט אַזאַ זאַך און גלייבט מיר
— האָט דער שרייבער צוגעגעבן — אַז איך בין נישט קיין מיטיקער!“

און זשאָזעף קעסעל, וואָס איז געווען אַזוי ווייט פון יידישקייט און פון יידישן
לעבן, ווערט אַ גאָר גרויסער אָנהענגער און שטיצער פון דער ציוניסטישער באַ-
וועגונג און פון ישראל און אין יאר 1948, נאָכן פראַקלאַמירן די מדינה און דער
אַנגעהויבענער אַראַבישער מלחמה קעגן ישראל, איז ער נישט נאָר געווען דער
ערשטער קאַרעספּאָנדענט אין לאַנד, פון וואָנען ער האָט דאָן געשיקט זעלטן־אינ-
טערעסאַנטע קאַרעספּאָנדענצן, נאָר ער איז געווען דער וואָס האָט באַקומען די
סאַמע ערשטע אַריינפאַר־וויזע אין דער ניי־געשאַפּענער מדינה, אַ וויזע וואָס האָט
געטראָגן דעם נומער „איינס“!

וואָס אַנבעלאַנגט זשאָזעף קעסעלס ווערן אין יאר 1963 אַ מיטגליד אין דער
פראַנצויזישער אַקאַדעמיע, דאַרף דאָ דערציילט ווערן, אַז דאָס אויסוויילן און
דערנאָך די פייערלעכע אויפנאַמע פון אַ פריש־אויסגעקליבענעם מיטגליד אין דער
אַקאַדעמיע און פון אַ ייד דערצו, איז שוין ווייט נישט אַזוי פשוט. אויך צווישן די
אַקאַדעמיקער פעלן נישט אַזעלכע, וואָס זענען נישט קיין צו גרויסע פריינט און ליב-
האַבער פון יידן און אין אַזעלכע פאַלן, קומען פאַר פאַרשידענע שטילע קאַנפליקטן
און אינטריגעס, וואָס בלייבן ס'רוב אויבאַקאַנט דעם גרויסן עולם. אַזוי למשל איז
דער באַרימטער יידיש־פראַנצויזישער שרייבער זשאָרזש דע פאַרטאַריש, נאָכן
אויסוויילן אים אין דער אַקאַדעמיע, קיינמאַל נישט געקומען אויף קיין זיצונג,
כדי זיך נישט צו דאַרפן טרעפן מיט די לייט וואָס זענען געווען קעגן דאָס אויס-

וויילן אים, צוליב זיין יידישקייט. ס'איז אפילו נישט געקומען צו דער אַזוי אָנגע-
נומענער פייערלעכער אויפנאַמע זיינער און דער נייער אַקאַדעמיקער, וועלנדיק
אַפהיטן דעם כבוד פון דער אַזוי הויכער אינסטיטוציע, האָט ער אויסגעמיטן
וועלכע ס'איז עפנטלעכע דערקלערונגען וועגן ענין, אָבער ער האָט בויקאַטירט די
אינסטיטוציע, וווּ ס'האַבן זיך געפונען אַקאַדעמיקער-אַנטיסעמיטן.

אַזוי האָט אויך זשאָזעף קעסעל, זינט אַ געוויסן טאַג, אויפגעהערט צו קומען
אין דער אַקאַדעמיע און ס'איז אַזוי געשען נאָר צוליב זיין טיפּ-יידיש געפיל, וואָס
האַט נישט געקענט שלום-מאַכן מיטן אויסוויילן אין דער אַזוי הויכער אינסטיטוט-
ציע, דעם שרייבער און אַנטיסעמיט פאַל מאָראַנד, דעם געוועזענעם ווישי-אַמבאַ-
סאַדאַר אין דער שווייץ און אין די פאַראייניקטע שטאַטן.

אַבער די פייערלעכע אויפנאַמע פאַר זשאָזעף קעסעל אין דער אַקאַדעמיע,
וואָס איז פאַרגעקומען דעם 6טן פעברואַר 1964, איז פאַקטיש פאַרוואַנדלט גע-
וואָרן אין אַ מאַניפעסטאַציע פון זיין אייגענער יידישקייט און זיין אָנגעהערקייט
צום יידישן פּאָלק, צוליב דער רעדע מיט וועלכער דער פּריש-אויסדערוויילטער
אַקאַדעמיקער איז דאָן אַרויסגעטרעטן פאַר זיינע קאַלעגן, זאָגנדיק:

„וועמען האָט איר אויסגעקליבן? אַ רוס און אַ ייד דערצו, אַ ייד פון מזרח-
אייראָפּע. איר ווונדערט זיך אפשר צו הערן פון מיר די דאָזיקע רייד, אָבער איר,
מיינע הערן, איר ווייסט, אַז דאָס האָט געקאַסט די לעבנס פון מיליאָנען מאַרטי-
רער. איר ווייסט אויך וואָס דאָס באַטייט נאָך היינט, אין געוויסע קרייזן און פאַר
פיל מענטשן“ — האָט דער שרייבער צוגעגעבן אַלס אָנזעהערעניש אויף די אַקאַ-
דעמיקער יידן-שונאים, וואָס זענען דעמאָנסטראַטיוו נישט געקומען צו דער פייער-
לעכער אויפנאַמע פון ייד זשאָזעף קעסעל. ער האָט אָבער דעמאָנסטראַטיוו געלאָזט
אויסגראַווירן אַ מגן-דוד אויף זיין אַקאַדעמישער שווערד. דאָס איז פון סאַמע
אַנהייב אָן געווען מיטגעטיילט צו אַלע אָנוועזנדיקע אַקאַדעמיקער אויף דער פייער-
ערלעכער אויפנאַמע זיינער, דורכן פאַרויצער, דעם אַקאַדעמיקער אַנדרע שאַמסאָן,
אין זיין באַגריסונגס-רעדע לכבוד דעם נייעם מיטגליד פון דער הויכער אינסטי-
טוציע.

זשאָזעף קעסעל איז געווען באַזיצער פון מערערע אויסצייכענונגען, אַ חוץ
פאַר זיינע שרייבערישע פאַרדינסטן, אויך פאַר זיינע פאַרדינסטן אין דער מלחמה-
צייט, קעמפנדיק העלדיש קעגן די דייטשע אַרמיען בעת דער ערשטער וועלט-
מלחמה און אין דער מלחמה 1939 — 1945, סיי אין דער אַרמיי און סיי אויך אין
דער ווידערשטאַנד-באַוועגונג.

אין יאָר 1926 — 1927, בעת דעם פּראָצעס פון שלום שוואַרצבאַרדן אין
פאַריז, פאַר זיין דערשיסן דעם אוקראַינישן אַטאַמאַן פעטלוראַ, האָט דער שרייבער

מאָביליזירט אלע זיינע פריינט און פאַרבינדונגען לטובת דער פאַרטיידיקונג. אין זיינס אַ בריוו צו שוואַרצבאַרדס פאַרטיידיקער, דעם אַדוואַקאַט אַנרי טאַרעס, האָט זשאָזעף קעסעל געשריבן: „שוואַרצבאַרדס האַנדלונג איז פאַר מיר, אין אַ געוויסן זין, מיינס אָן אייגענער ענין, פונקט ווי עס איז עס פאַר יעדן יידן, וואָס האָט אין זיך אַביסל לעבעדיק בלוט“.

זשאָזעף קעסעל איז אויך געווען איינער פון די אַקטיווע גרינדער פון דער „אינטערנאַציאָנאַלער ליגע קעגן ראַסיוו און אַנטיסעמיטיזם“.

אַלפרעד דרייפוס :

אין דער 29־טער דיוויזיע געפינען מיר דאָס קבר פון אַלפרעד דרייפוס. אַ נאָמען וואָס איז וועלט־באַרימט.

אַ ייד פון עלזאַס, געבוירן אין יאָר 1859 אין מילהאוז, קלייבט ער אויס אַ מיליטער־קאַריערע און איז אַפיציר אין פראַנצויזישן גענעראַל־שטאַב.

אין יאָר 1894 דערווייט מען זיך אין פראַנצויזישן קריגס־מיניסטעריום און אין שטאַב איז פאַראַן אַ שפּיאָן, וואָס ליפערט אויס געהיימע מיליטערישע דאָקומענטן צו דייטשלאַנד. צוליב אַ פאַראַנענער ענלעכקייט פון א. דרייפוס'עס האַנט־שריפט מיט דער האַנטשריפט פון שפּיאָן, פאַלט דער פאַרדאַכט אויפן יידישן אַפיציר, וואָס ווערט אַרעסטירט און „געפאַרשט“, ס'קומט נאָך אַ פראַצעס און טראַץ אלע קאָטעגאָרישע באַהויפטונגען פון אַרעסטירטן וועגן זיין אומשולד, ווערט ער פאַראורטיילט צו אייביקער תפיסה, ער ווערט עפנטלעך דעגראַדירט און פאַרשיקט אויף יאָרן אויפן ווייטן א. ג. „טייול־אינדזל“.

עס הייבן אָבער אָן אַרויסקומען קלאַנגען און דערנאָך באַווייזן, וועגן א. דרייפוס'עס אומשולד, קלאַנגען, וואָס ווערן אָבער דערשטיקט דורך דער מילי־טער־אַנפירונג, וואָס זוכט אויפצוהאַלטן „דעם כבוד פון דער אַרמיי“. אָבער עס דערגייט דערצו, און מען קען שוין מער נישט פאַרבאָהאַלטן דעם אומגערעכטן אורטייל איבער אָן אומשולדיקן. דער ענין האָט פון טאָג צו טאָג אַלץ מערער אויפגערודערט דאָס לאַנד, וואָס ווערט לסוף צעשפאַלטן אין צוויי קעגנערישע לאַגערן: אין א. ג. „דרייפוס־אַרן“ און אין „אַנטי־דרייפוס־אַרן“. פון איין זייט די פראַנצויזישע רעכט־רעאַציאָנערע און אַנטיסעמיטישע עלעמענטן, און פון דער צווייטער זייט, די דעמאָקראַטישע טייל פון לאַנד.

נאָך לאַנגע יאָרן פון שווערן קאַמף, זענען אַלץ מער באַקאַנט געוואָרן די פאַרגעקומענע געהיימע מאַכונגען, וואָס האָבן דערפירט צו דער פאַראורטייל־לונג פון אומשולדיקן יידישן אַפיציר אַלפרעד דרייפוס, וועלכער ווערט לסוף באַ־פרייט און רעהאַביליטירט.

די פּאַליטיש-שטורמישע און געוואָלדיק-אַנטיסעמיטישע געשעענישן וואָס האָבן אויפגעטרייילט דאָס לאַנד אין יענע טעג און יאָרן אין רעזולטאַט פון אַרעסט און פּאַראורטיילונג פון אַן אומשולדיקן יידן, ווען מען האָט אָפּט געהאַקט שוויבן אין יידישע געוועלבער און מען פלעגט אויף די פּאַריזער גאַסן איבערפאַלן יידן און אָפּט אויך הערן דעם רוף „אַ טויט די יידן!“, האָט גורם געווען דערצו אַז דער אַסימילירטער שרייבער און זשורנאַליסט ד'ר טעאָדאָר הערצל, וואָס האָט אין יענע טעג מיטגעמאַכט די דרייפּוס-געשעענישן אין פּאַריז ווי אַ קאַרעספּאַנדענט פון אַ ווינער צייטונג, זאָל אין יאָר 1896 אַרויסקומען מיט זיין ווערק „די יידישע מדינה“, אַ ווערק וואָס האָט אַרויסגערופּן די באַוועגונג פון פּאַליטישן ציוניזם און לסוף דערפירט צו דער אַנטשטיאונג פון דער יידישער מדינה.

ווי ווייט די רעאַקציאָנערע און אַנטיסעמיטישע עלעמענטן פון פּראַנקרייך האָבן נישט געקאָנט אַראַפּשלינגען זייער מפּלה און דורכפאַלן, אילוסטרירט אויף אַ זעלטענעם אופן דער פּאַל, וואָס 14 יאָר נאָכן טאַג פון דרייפּוס-אַרעסט, האָט אַ פּראַנצויזישער זשורנאַליסט, גרעגאָרי, אויסגענוצט דאָס אַריבערפירן אין פּאַנ-טעאַן דעם קערפּער פון גרויסן שרייבער עמיל זאָלאַ, דרייפּוס'עס אַ פּאַרטיידיקער, (1908) און געשאַסן אויף דרייפּוס, וואָס האָט זיך געפונען צווישן די באַגלייטער פון אַרון, דרייפּוס איז דאָן לייכט פּאַרווינדעט געוואָרן.

אַלפרעד דרייפּוס איז געשטאַרבן פון אַ האַרץ-אַטאַק דעם 12-טן יולי 1935 אין ראַנג פון לייטענאַנט-קאָלאָנעל פון דער פּראַנצויזישער אַרמיי (11).

אַרסען דאַרמעשטעטער :

אין דער 30-טער דיוויזיע געפינען מיר דאָס קבר פון שרייבער און גרויסן געלערנטן אַרסען דאַרמעשטעטער, וועמענס וויסנשאַפטלעכע פּאַרשונגען ווי אַ פּילאַלאָג און לעקסיקאָגראַף, האָבן אויפן געביט פון אַלט-פּראַנצויזיש אין די רש"י-קאַמענטאַרן, געעפנט אַ מערקווערדיק בלאַט פאַר דער שטודיע און קענטעניש פון אַלטן פּראַנצויזיש.

אַרסען דאַרמעשטעטער איז געבוירן אין יאָר 1846 אין שטעטל שאַטאַ-סאַ-לען, אין לאַטרינגען, ביי אַרעמע עלטערן; דער פּאַטער איז געווען אַן איינבינדער. צו זעקס יאָר, ציען זיך די עלטערן אַריבער קיין פּאַריז; צו צוועלף יאָר לערנט דער יונגער אַרסען אין דער תּלמוד תּורה ביי דער קאַנסיסטאָריע. דערנאָך איז ער אַריבער אין ראַבינער-סעמינאַר וועלכן ער האָט אָבער נישט פּאַרענדיקט.

(11) זע „יידן אין פּאַריז“, קאַפּיטל „די מיליטער-שול“ און „דער האַטעל קאַסטיל“, ערשט בוך.

א געוואלדיק פלייסיקער און ביז גאר פעאיקער שילער, האט ער א חוץ יידישע לימודים אויך געלערנט פראנצויזיש, לאטיין, גריכיש און אנד. קעגנשטאנדן און מיט זיינע לערן-דערגרייכונגען, ארויסגערופן א שטוינונג ביי זיינע פראפעסאָרן.

א גרויסער ליבהאבער פון דער פראנצויזישער שפראך, האט ער גאר יונג זיך פאראינטערעסירט מיט די אלטע פראנצויזישע ווערטער וועלכע די יידישע קאמענטאטאָרן פון מיטלאַלטער און ספעציעל טאקע דער גרויסער רש"י האט זיך באניצט אין זיינע פאָרטייטשונגען פון תנ"ך און תלמוד און אויף דעם געביט, האט זיך אָרסען דאַרמעשטעטער געמאַכט אַ גאר גרויסן נאָמען אין דער פראַנצויזישער וועלט. די דערגרייכונגען זיינע ביים פאָרשן די א. ג. „גלאָסן“ זענען אַ חוץ פאַר אונדז יידן אויך געווען פון גרויסער וויכטיקייט פאַר דער געשיכטע פון פראַנצויזישן לשון.

ס'איז באַוווסט די ראַלע און השפעה פון רש"י אויף דער יידישער וועלט, אַ דאַנק זיינע פירושים פון דער תורה און תלמוד. די פירושים האָבן אויך פאַראַינטערעסירט און באַווירקט די קריסטלעכע וועלט, וווּ פיל געלערנטע האָבן איבערגעריסן מיט די סכאַלאַסטישע קאָמענטאַרן און אַנגעהויבן לערנען דעם תנ"ך, באַזירנדיק זיך אויף די אויסטייטשונגען פון רש"י. אפילו דער פראַטעסטאַנטישער פירער מאַרטין לוטער איז אויך געווען באַווירקט פון די רש"י-קאָמענטאַרן.

אַבער אין די קאָמענטאַרן פון רש"י האָבן זיך געפונען אַ צאָל אומפאַרשטענדלעכע ווערטער וועלכע מען האָט געזוכט אויפצוקלערן, וואָרעם מען האָט נישט פאַרשטאַנען זייער באַטייט. די דאָזיקע אומפאַרשטענדלעכע ווערטער, זאָבן זיך פאַקטיש גענומען דערפון, וואָס זוכנדיק פאַרשטענדלעך צו מאַכן פאַר יידן יע-דעס וואָרט פון תנ"ך, האָט דער גרויסער רש"י אויפגעקלערט טעקסטן מיט אַ צאָל פראַנצויזישע ווערטער, מיט וועלכע ס'האָבן אין עלפטן און אין צוועלפטן יאָרהונדערט זיך באַניצט די יידן אין פראַנקרייך.

די דאָזיקע פראַנצויזישע ווערטער זון יענער ווייטער צייט, האָבן זיך צוליב די יידישע וואַנדערונגען, פאַרשפרייט איבער דער גאַרער וועלט און הונדערטער יאָרן האָבן יידן, בעתן לערנען, געפרעפלט די דאָזיקע אומפאַרשטענדלעכע, מאַדנע אויסדרוקן, נישט וויסנדיק, אַז די דאָזיקע ווערטער אין רש"י-טייטש, שטאַמען גאַר פון דער פראַנצויזישער שפראַך, בעת אין פראַנקרייך גופא, צוליב דער אַנגעניענדיקער עוואָלוציע פון פראַנצויזישן לשון, זענען די זעלבע אלטע פראַנצויזישע ווערטער וועלכע רש"י האָט אַריינגענומען אין זיינע קאָמענטאַרן, געוואָרן אַלץ ווייניקער באַניצט און לסוף אויך פאַרגעסן.

די פאַרשונגען און אויפקלערונגען וואָס עס האָבן אַדורכגעפירט יידישע

שפּראַכן-פּאַרשערס און פּילאַלאָגן אין אַלט פּראַנצויזיש, האָבן אויפגעדעקט זעל-טענע קולטור-אוצרות פון דער פּראַנצויזישער לעקסיקאָגראַפיע און דער ערשטער וואָס האָט זיך פּאַרנומען מיט דער דאָזיקער אינטערעסאַנטער פּאַרשונג, איז טאַקע געווען דער געניאַלער לעקסיקאָגראַף אַרסען דאַרמעשטעטער. דאָ איז וויכטיק צו דערציילן, אַז דער גרויסער אינטערעס צו פּאַרשן און אויפצוקלערן די גלאַסן, האָבן פּאַראורזאכט דאַרמעשטעטערס איבערייסן דאָס לערנען אין דער ישיבה.

קלישע נומער 18

אַרסען דאַרמעשטעטער.

די ראַלע פון דאָן נאָך יונגן געלערנטן אין דער פּאַרשונג פון אַלט-פּראַנצויזיש איז געווען אזוי גרויס, אַז ער איז געוואָרן דעלעגירט דורך דעם פּראַנצויזישן בילדונגס-מיניסטעריום קיין ענגלאַנד, וווּ ער האָט שטודירט די אַלטע יידישע מאָנוסקריפטן אין אַקספּאָרד, אין בריטישן מוזיי אין לאַנדאָן, אין דער אונווערסיטעט-ביליאַטעק אין קעמברידזש און אויך אין איטאַליע. ער האָט שטודירט די טעקסטן נישט נאָר פון רש"י, נאָר אויך די שפּעטערדיקע מפרשים, דעם רשב"ם, דעם רבנו תם און די בעל-התוספות, וואָס האָבן זיך אויך באַנוצט מיט דעם דעמאָליטיקן פּראַנצויזיש און וואָס אַלץ צוזאַמען איז געווען אַ זעלטענער קולטור-קוואַל פאַר דער פּאַרשונג פון דער פּראַנצויזישער שפּראַך.

אַרסען דאַרמעשטעטער האָט אַדורכשטודירט אַריבער דריי הונדערט אַלטע מאָנוסקריפטן וואָס האָבן אַנטהאַלטן די א. ג. גלאַסן און אויך אַדורכגעפירט אַ ריי אַנדערע וויסנשאַפטלעכע אַרבעטן. לסוף איז ער געוואָרן פּראָפּעסאָר אין דער סאַרבאַנע פון אַלט-פּראַנצויזיש. ער איז אָבער אויך געווען באַשעפטיקט אויף אַ ריי אַנדערע וויסנשאַפטלעכע געביטן און די דאָזיקע אויסשפּרייטונג פון זיין אַקטיוויטעט, האָבן אים געשטערט דאָס רעאַליזירן און פּובליצירן אַ קאַמ-

פלעט ווערק פון זיין אזוי וויכטיקער פאָרשונג פון די גלאָסן, וואָרעם ער האָט זיך שווער צוגעקילט און דעם 16-טן נאָוועמבער 1888, איז ער געשטאָרבן פון אַ לונגען-אַנצינדונג אין עלטער פון נאָר 42 יאָר. ערשט צוואַנציק יאָר נאָך זיין טויט, איז פּובליצירט געוואָרן אַ גרויסער טייל פון אַרסען דאַרמעשטעטערס פאָרשונגען א. נ. „די פּראַנצויזישע גלאָסן פון רש"י אין תנ"ך“.

אין יאָר 1929 איז דערשינען זינס אַ ווייטערדיק ווערק א. נ. „די פּראַנצויזישע גלאָסן פון רש"י אין תלמוד“.

די פאָרשונגען פון אַרסען דאַרמעשטעטער האָבן געדינט און דינען כסדר אויך פאַר אַ באַזע צו פאָרשן די אַלט-פּראַנצויזישע שפּראַך. צוזאַמען מיטן געלערנטן האַצפּעלד, האָט אַרסען דאַרמעשטעטער פאַר-עפּנטלעכט אַ „היסטאָרישן ווערטערבוך פון דער פּראַנצויזישער שפּראַך“. דער געלערנטער א. דארמעשטעטער געהערט צו די סאַמע באַרימטסטע פאָרשערס אין דער וועלט בכלל, פאַר דער שפּראַכן-גרופּע פון דער לאַטיינישער אַפּשטאַמונג, פּראַנצויזיש, איטאַליעניש, שפּאַניש, פּאַרטוגעזיש א. א. שפּראַכן און זיין נאָמען איז פאַראייביקט אין דער געשיכטע פון פּראַנצויזישן לשון. אין זיינע פאָרשונגען אין אַלט-יידישע ספּרים, האָט ער אויסגעווכט דריי טויזנט בלעזן.

אין יאָר 1874 האָט א. דארמעשטעטער דעשיפּירט אַ באַרימטע עלעגיע, אַ קינה וועגן די דרייצן יידישע קדושים, אומגעקומענע, פאַרברענטע על קידוש השם דעם 26-טן מערץ 1288 אין טרואַ, אַ קינה וואָס איז געווען געשריבן אין פּראַנצויזיש, אָבער מיט העברעאישע אותיות. ער האָט פאַרעפּנטלעכט צאָלרייכע אַרבעטן וועגן תלמוד, אַ ספּעציעלע אַרבעט וועגן דער יידישער געשיכטע און וועגן דער אַנטשטייאונג פון תלמוד. ער איז אויך געווען דער מיטגרינדער פון דער פּראַנצויזישער „געזעלשאַפט פאַר יידישע שטודיעס“ (12).

אַרסען דאַרמעשטעטער איז אין זיין פּריוואַט-לעבן געווען אַ מענטש פול מיט גוטסקייט, איידלקייט און פיינקייט. ער איז געווען פשוט און באַשיידן און שטענדיק גרייט צו העלפן יעדן מענטשן. ער איז געווען אַ מענטש „מיט אַ זעלטן האַרץ, מיט אַ גאַלדן האַרץ“ — האָט ביים קובר זיין דעם געלערנטן, געזאָגט וועגן אים דער דעמאָלטיקער רב הראשי פון פּראַנקרייך צדוק כהן, וועמענס תלמיד אַרסען דאַרמעשטעטער איז געווען, אין פאַרזער ראַבינער-סעמינאַר. א. דאַרמעשטעטער האָט באַקומען די סאַמע העכסטע אויסצייכענונגען און

44 יאָר נאָך זיין טויט, איז אין פּאַריז, אין יאָר 1932 אָנגערופן געוואָרן אַ גאַס (אין 13-טן אַראַנדיסמענט) אויף דעם נאָמען פון גרויסן יידישן געלערנטן און אויך פון זיינס אַ יינגערן ברודער, דזשעמט דאַרמעשטעטער, אויך אַ גאָר גרויסער געלערנטער, שריפטשטעלער און אַריענטאַליסט, וואָס איז געשטאַרבן אין יאָר 1894. דאָס קבר פון געלערנטן, וואָס געפינט זיך אין דער יידישער אָפטיילונג פון מאָנפּאָרנאָסער בית-עולם, איז פון אונטן ביז אַרויף אַזוי געדיכט באַדעקט און פאַרוואַקסן מיט גרינס, אַז עס איז פשוט אוממעגלעך צו קענען זען אַ וועלכע ס'איז אויפּשריפט.

גיסטאָו קאַהאַן :

אין דער 30-טער דיוויזיע (יידישע אָפטיילונג), געפינט זיך דאָס קבר פון ראַמאַניסט און דיכטער-סימבאָליסט גיסטאָו קאַהאַן, געבוירן אין יאָר 1859 אין מעץ און געשטאַרבן אין פּאַריז, אין יאָר 1936. גיסטאָו קאַהאַן האָט אָנגעהויבן שרייבן זייער יונג און נישט קיין אַנדערער ווי וויקטאָר הוגאָ האָט געהאַלטן, אַז די פּראָנצויזישע פּאָעזיע וועט אין דעם אויפֿ-גייענדיקן דיכטער, האָבן איינעם פון אירע גאָר גרויסע פּאָעטן. גיסטאָו קאַהאַן האָט נישט באַרעכטיקט די האַפענונגען, וועלכע וויקטאָר הוגאָ האָט אויף אים געלייגט, אָבער ער איז פאַרט אַריין אין דער געשיכטע פון פּאָעזיע ווי איינער פון די פּיאָנערן און טעאַרעטיקער פון פּרייען פּערז. ער איז געווען אַ מחבר פון מערערע ווערק, זערונטער אויך פון אַ ווערק „ביבלישע ביל-דער“ (13).

זשיל איזאַאַק :

אין דער 30-טער דיוויזיע געפינען מיר דאָס קבר פון דער משפּחה איזאַאַק, אין וועלכער ס'איז געקומען צו קבר ישראל, דער פּראָנצויזישער היסטאָריקער זשיל איזאַאַק. שוין דער פּאַמיליע-גאַמען פון דער משפּחה, דערציילט גלייך, אַז מען געפינט זיך פאַר אַ קבר פון יידישע מענטשן. געבוירן אין דער שטאָט רען אין יאָר 1877, איז דער געלערנטער געשטאַרבן דעם 5 טן סעפטעמבער 1963 אין עלטער פון 86 יאָר. ער איז געווען אַ קינד פון אַן אַסימילירטער יידיש-פּראָנצויזישער היים. שוין דער זיידע זיינער האָט אין יאָר 1810, אין עלטער פון 19 יאָר, זיך אַנגאַ-זשירט אין דער נאַפּאלעאָנישער אַרמיי, מיטגעמאַכט די מלחמה אין רוסלאַנד.

(13) זע „יידן אין פּאַריז“, זייט 261, ערשט בוך.

אַריינגעפאלן אין געפאנגנשאפט ביי דער בערעזינע און דערנאָך, זיך אויך באַטיי-
ליקט אין דער שלאַכט ביי וואַטערלאָאָ. אויך דער פּאָטער פון היסטאָריקער איז
געווען אַ פּראַנצויזישער מיליטער־מאַן און אָפיציר פון אַ העכערן ראַנג. זשיל
איזאַאַק גופא, האָט מיטגעמאַכט די ערשטע וועלט־מלחמה און אין יאָר 1917
שווער פּאַרווונדעט געוואָרן און געווען באַשאַנקען מיט וויכטיקע מיליטער־אויס-
צייכענונגען.

זשיל איזאַאַק איז געווען פּראָפּעסאָר אין אייניקע אוניווערסיטעטן און זיך
געמאַכט אַ גרויסן נאַמען מיט זיינע פּראַנצויזישע געשיכטע־לערנביכער פאַר דער
שול־יונגט, וועלכע ער האָט אין פּאַרלויף פון לאַנגע יאָרן פובליצירט בשותפות
מיט נאָך אַ מחבר, אַלבער מאַלע, וואָס איז אומגעקומען אין יאָר 1915, בעת דער
ערשטער וועלט־מלחמה.

פאַראַן אן ערנסטע סברא, אַז נאָר זשיל איזאַאַק זאָל האָבן געווען דער מחבר
פון די אַזוי באַרימטע געשיכטע־ביכער. אַז דער נאַמען פון זיין שותף אַלבער
מאַלע איז צוגעשריבן געוואָרן, אויף דער ביטע פון פּראַנצויזישן מיניסטעריום,
אום כדי די אַזוי וויכטיקע שול־ביכער וועגן דער געשיכטע פון פּראַנקרייך, מיט
וועלכע עס האָבן זיך באַנוצט מיליאָנען שילער, זאָלן נישט קומען נאָר פון איין
מחבר, וואָס הייסט... איזאַאַק.

אין יאָר 1936 ווערט זשיל איזאַאַק נאָמינירט ווי דער גענעראַל־אינספּעקטאָר
פאַר בילדונג איבערן גאַנצן לאַנד. ער איז אויך דער דירעקטאָר פון דער „היסטאָ-
רישע אינפּאָרמאַציעס“ און אויך דער פּרעזידענט פון אַ ריי אוניווערסיטעט־קאָ-
מיטעס פאַר געשיכטע. זיין נאַמען איז באַרימט אין לאַנד און גאָר ספּעציעל ביי
דער גאַנצער פּראַנצויזיש־שטודירנדיקער יוגנט.

ס'ברעכט אויס די צווייטע וועלט־מלחמה; די דייטשע אַרמיי אַקופירט דאָס
לאַנד; די וויש־רעגירונג גיט נאָך כמעט אַלע פּאַדערונגען פון די זיגער און
הויבט אָן איינצופירן מערערע באַגרענעצונגען פאַר יידן און דאָן, דעם 20־טן
אָקטאָבער 1940, ווערט דער פּולשטענדיק אַסימילירטער און ביו גאָר דערוויי-
טערטער פון זיין אייגן יידיש פּאַלק און פּאָטער פון אייניקע געשמדטע קינדער,
דער געלערנטער זשיל איזאַאַק, וואָס איז אַן אייניקל פון אַ נאַפּאָלעאָנישן קעמפּער
און אויך אַ זון פון אַ פּראַנצויזישן אָפיציר און אַליין אויך אַ געוועזענער מילי-
טער־מאַן מיט וויכטיקע אויסצייכענונגען, באַזייטיקט פון אַלע זיינע אַמטן.

די געשעענישן אין לאַנד אין באַצוג צו יידן שטייען נישט אויף קיין פּלאַץ.
מען הייבט זיי אויך אָן צו אינטערנירן און דעפּאָרטירן, און דער גורל האָט גע-
וואַלט, אַז אַ געוויסן טאָג פון יאָר 1942 האָט די געסטאַפּאַ אַנגעקלאַפּט אין דער
ווינונג פון זשיל איזאַאַק און אַרעסטירט זיין פּרוי, זון און טאָכטער מיט איר

מאָן. אַלע ווערן זיי אינטערנירט און דערנאָך דעפּאָרטירט. דער געלערנטער האָט זיך גאַנץ צופּעליק נישט געפונען אין שטוב און אַזוי אַרום אויסגעמיטן דעם טראַגישן גורל פון זיינע נאָענטע, אומגעקומענע אין דעפּאָרטאַציע, בלויז דער דעפּאָרטירטער זון. וואָס האָט מיטגעמאַכט בוכענוואַלד, איז אָפּגעראַטעוועט גע- וואָרן.

דער אַרעסט פון די פיר נאָענטע מענטשן האָט שווער געטראָפּן דעם גע- לערנטן. ער קען נישט שלום מאַכן מיטן געשעענעם און אַ פּאַרצווייפּלטער, לויפט ער אַליין אַוועק אין דער געסטאַפּאַ-ביוראָ, כדי מען זאָל אויך אים אַרעסטירן. ער האָט וואַרשיינלעך געהאַפּט, אַז אַרעסטירנדיק אים, וועט ער זיך ווידער געפינען מיט זיינע נאָענטע. עס געשעט אַבער, אַז די צופּעליק-אַנגעטראַפּענע געסטאַפּאַ- לייט, ס'איז גראַד געווען אַ שבתדיקער טאַג, האָבן זיך געאַיילט אויף עפעס אַ פּאַרוויילונג און האָבן זיך אָפּגעזאָגט פון... אַרעסטירן אים.

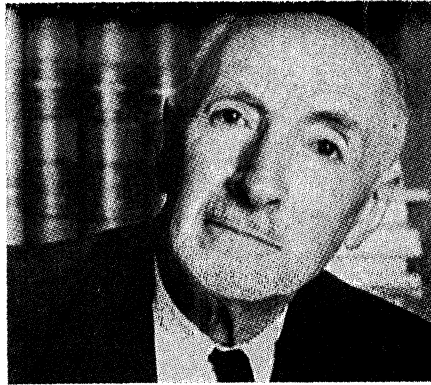
די דאָזיקע דראַמע פון פּלוצומדיקן פּאַרלירן זיינע נאָענטע, האָבן אַזוי שווער געטראָפּן דעם געלערנטן, אַז ער קען מער נישט געפינען קיין ר. עס הייבט אים אַז מאַטערן דאָס פּראָבלעם פון יידן-שנאה, פון אַנטיסעמיטיזם, ראַסיזם, נאַציזם, אַלץ ענינים וועגן וועלכע ער האָט ביז די טראַגישע נאַצי-טעג זיך נישט פּאַר- טראַכט ווי געהעריק, זיך מיט זיי נישט באַשעפּטיקט, גלייבנדיק אַז די אַלע אַנטי- סעמיטישע אויסברוכן, וואָס קומען פון צייט צו צייט פּאַר, זענען צייטווייליקע, צופּעליקע עפּידעמיעס, וואָס קומען און גייען פּאַרביי און אַז אויך דער נאַציזם אין דייטשלאַנד איז נאָר אַ פּרישע פּאַרעם פון פּאַשיזם וואָס וועט אויך פּאַרביי... זשיל איזאַאַק איז אין גאַנצן אַלט געווען 17 יאָר, ווען אין פּראַנקרייך האָבן זיך אַנגעהויבן די דרייפּוס-געשעענישן וואָס האָבן געטרייסלט מיטן לאַנד אין לויף פון אַ צאָל יאָרן. ער האָט דאָן מיטגעמאַכט און זיך באַטייליקט אין די פּראַ- טעסטן קעגן אַנטיסעמיטיזם פון די אַנטי-דרייפּוסאַרן, אַבער ער האָט נישט גע- האָט דאָס געפּיל אַז די געשעענישן דאַרפן אים אַלס ייד, שטאַרקער אַנגיין. אַזוי האָט ער אין יאָר 1903, אין זיין 20-יאָריקן עלטער, נישט אָפּגעפּילט די דראַמע וואָס עס האָט מיט זיך פּאַרגעשטעלט דער פּאַרגעקומענער פּאַגראַם אין עפעס אַזאַ ווייטער, אים אומבאַקאַנטער, שטאַט קישעניעוו, טראַץ דעם, וואָס די פּראַנצוזישע פּרעסע האָט פּיל דערציילט וועגן די שוידערלעכקייטן וואָס האָבן זיך דאָרט אָפּגע- שפּילט מיט זיינע ברידער.

אין 1926 — 1927 האָט אין פּראַנקרייך זיך געטומלט מיט אַ יידישן מענטשן, אַ געוויסן שלום שוואַרצבאַרד, וואָס האָט דערהרגעט דעם אוקראַינישן אַטאַמאַן סימאָן פעטלוראַ. ס'איז פּאַרגעקומען דער פּראַצעס, אויף וועלכן עס איז געקומען צום אויסדרוק דער שוידער פון די פּאַגראַמען אויף די יידן אין אוקראַינע, אַבער

דער היסטאריקער זשיל איזאק האט נאך אלץ נישט געפילט, ווי ווייט די דראמע גייט אויך אים אָן. ער האָט זיך באַטראַכט און זיך געפילט ווי אַ פּולשטענדיקער פּראַנצויז און אַז אין זיין היימלאַנד, קענען אַזעלכע אַנטי־יידישע ענינים נישט אַננעמען אַזאַ כאַראַקטער.

די שפּעטערדיקע געשעענישן אין פּראַנקרייך, דאָס באַזייטיקן אים פון אַלע זיינע הויכע אַמטן, צוליב זיין אַנגעהעריקייט צום יידישן פּאָלק, דאָס פּאַרלירן מיט איין מאָל, זיין פּרוי, זון און טאָכטער (טראַץ דעם שמד פון די קינדער) וואָס אַלע זענען זיי דעפּאַרטירט געוואָרן אין עפּעס „אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג“, האָט אויף אַ גאַר שווערן אופן געטראַפּן דעם היסטאָריקער פון פּראַנצויזישן פּאָלק, וואָס

קלישע נומער 19

זשיל איזאק.

האַט אָבער זייער ווייניק געקענט די געשיכטע פון זיין אייגן פּאָלק. ער האָט פּריער געקענט די עוואַנגעליע און נישט דעם תנ"ך. זשיל איזאק האָט דאָס מאָל פּאַר־לירן די רו און מער נישט געקענט נישט טראַכטן וועגן די געשעענישן וואָס הייסן אַנטיסעמיטיזם. פון וואַנען נעמט זיך דאָס דאָזיקע אַנשיקעניש ? וואָס מיינט עס פּאַרט און ווער איז שולדיק אין דעם דאָזיקן אומגליק ?

און זשיל איזאק האָט שפּעטער דערציילט אַז : „דאָס ליכט פון דער אוי־שוויצער קרעמאַטאָריע איז פאַר מיר געווען די לאַמטער, וואָס האָט באַלויכטן און אַריענטירט מיינע געדאַנקען“.

און ער איז אַרויסגעקומען מיט זיין געוואַלדיק גרויסן און ביז גאַר אויפ־טרייסלענדיק ווערק „זשעזי ע איזראַעל“ (קריסטוס און דאָס יידישע פּאָלק), אַ ווערק וואָס האָט אַרויסגערופּן אַ קאַלאַסאַלן אינטערעס, טומל און וואָס האָט ביז

גאַר אויפגערועדערט גרויסע מאַסן ערלעכע קריסטן. זיי האָבן זיך געפילט פאַר-
שעמט, צוליב דעם גרויסן אמת, וואָס האָט זיך געטראָגן פון דעם ווערק, און איז
געווען אַ געוואַלדיקע באַשולדיקונג קעגן דער קריסטלעכער וועלט, אַז „די ליניע
פון רוים פירט קיין אוישוויץ“.

ס'איז באמת געווען דאָס ערשטע מאָל, אַז עס האָט זיך באַוווּזן אַזאַ טיפער,
געניאַלער אַנאַליז, מכוח די וועגן פון דער קריסטלעכער לערע און קריסטלעכער
וועלט. ס'איז אַ ווערק וואָס האָט אויף אַ זעלטענעם אופן באַוווּזן די אומספקדיקע
שולד פון קריסטנטום פאַרן יידישן אומגליק, אַז דאָס האָט דאָס קריסטנטום שווער
פאַרקריפלט דעם אמת פון זייער אייגענער לערע און טראַגט די פולע פאַראַנט-
וואַרטלעכקייט פאַרן געשאַפענעם אַנטיסעמיטיזם, אַז דאָס האָט די קריסטלעכע
לערע, וואָס איז געפרעדיקט געוואָרן פון יאַרהונדערט צו יאַרהונדערט דורך
טויזנטער שטימען, ס'רוב דורך ביז גאַר באַרימטע פרעדיקער, איז וואָס זיך צו
וונדערן — שרייבט זשיל איזאַק אין זיין ווערק — אַז עס האָט זיך פאַרענדיקט
מיטן איינקריצן זיך אין דער קריסטלעכער מענטשאַליטעט, ביז גאַר טיף אין זייער
אונטערבאַווסטזיין און צו ביסלעך האָט זיך פאַרמירט אַ קאַריקאַטור-בילד פון
ייד, אַ דערנידערנדיק-בילד, וואָס האָט אַרויסגערופן אַן אַפּשטויסונג און שנאה —
האָט געשריבן זשיל איזאַק.

ס'איז נאָכגעקומען די שאַפונג פון דער אינטערנאַציאָנאַלער געזעלשאַפט
„יידיש-קריסטלעכע פריינטשאַפט“, דער היסטאָריקער איז אויפגענומען געוואָרן
דורך די פויפסטן פיוס דער 12-טער אין 1949 און דעם פויפסט זשאַן דער 23-
טער אין 1960. דער לעצטער האָט עס, באַווירקט פון דעם שווערן אַרויסטריט פון
יידישן היסטאָריקער, צונויפגערופן דעם לעצט-פאַראַגעקומענעם קריסטלעכן קאַנ-
סיל, וואָס האָט אַפגעשאַפט די אַנטי-יידישע תפילה וועגן „שוידערלעכן יידן“.

יא, דער אַרויסקום פון צעבראַכענעם און פון לעטאַרגיע אויפגעוואַכטן יידישן
היסטאָריקער מיט זיין בוך „קריסטוס און דאָס יידישע פאָלק“ און דערנאָך מיט
זיינס אַ ווייטערדיק ווערק א.ד.ט. „די לערע פון פאַראַכטונג“, האָט שווער גע-
טראַפן די קאַטויליש-קריסטלעכע וועלט און אפילו אויך די פראַטעסטאַנטן, וואָס
טראַץ זייערע אייגענע אַדורכגעמאַכטע צרות, וואָס זיי גופא האָבן געהאַט אויסצו-
שטיין אין 16-טן און אין 17-טן יאַרהונדערט מצד די קאַטאָליקן, האָבן זיי אויך
נישט קיין קליינעם חלק אין יידישן אומגליק, אויך פאַר לוטערן, זענען די יידן
געווען שוידערלעכע „גאַטמערדער“.

די ווערק פון זשיל איזאַקן האָבן טאַקע אַרויסגערופן ענדערונגען אין דער
קירכע-פירונג און אויך אַ באַשטימטע פאַזיטיווע דערנענטערונג פון אַ גרויסער
טייל פון קריסטנטום צו אונז יידן. די ווערק וועלן אַן יעדן ספק, אויך ווירקן אין

דער קריסטלעכער וועלט פון מאָרגן קעגן דעם שוידער וואָס איז געקומען פון רוים קעגן אונדזער פאָלק, אָבער צי וועלן זיי זיין בכוח אָפּצושאַפן, אָדער אָפּילו אָפּצושוואַכן דעם אַזוי שווער איינגעפלאַנצטן אַנטיסעמיטיזם? אין דעם צווייפלען מיר זייער שטאַרק.

זשיל איזאַק איז געשטאַרבן נאָך אַכצן חדשים קראַנק זיין, באַצאַלנדיק אַ טייערן פּרייז פאַרן דערפילן זיין יידישקייט, און זיין יידישע לוויה, וועלכע ער האָט געבעטן, און דאָס קובר זיין אים אין קבר פון זיינע עלטערן, וואָס געפינט זיך אין דער 30-טער דיוויזיע, איז געווען אַ מאַניפעסטאַציע, וואָס האָט דערציילט וועגן אַ גרויסן יידישן זון, וועלכער האָט צוריקגעפונען דעם וועג צו זיין פאָלק.

ביבליאָגראַפיע :

זע נומער :

13, 16, 28, 29, 32, 34, 36, 37, 39, 40, 44, 45, 46, 47, 50, 60, 61, 63,
64, 66, 70, 71, 72, 74, 75, 77, 88, 89, 90, 91, 94, 96, 100, 102, 110, 114,
120, 121, 123, 129, 135, 138, 139, 151, 154, 156, 158, 160, 163, 165.

דאָס בית-עולם מאָנמאָרט

דאָניעל אָזיריס :

אויף דעם בית-עולם מאָנמאָרט געפינען מיר אַ ריי קברים פון יידישע פערזענלעכקייטן, וואָס זענען אויף פאַרשידענע אופנים, איינגעקריצט אין אונדזער געשיכטע.

טראָץ דער צעוואָרפנקייט פון יידישע קברים איבערן בית-עולם, געפינט זיך דאָ אויך אַ יידישע אָפטיילונג. דאָס איז די דריטע דיוויזיע, וואָס טראָגט אפילו דעם נאָמען „איזראַעליטישער וועג“ און גלייך ביים אַריינקומען אין דער אָפטיילונג, געפינען מיר זיך ביים פאַמיליע-קבר פון אַ גרויסן יידישן מעצענאַט, דאָניעל אָזיריס, געבוירן אין יאָר 1824 אין באַרדאָ און געשטאַרבן אין פאַריז, אין יאָר 1907 און אויף וועמענס קבר מיר זעען אַ גרויסע קאַפיע פון דער אַזוי-באַ-רימטער משה-סטאַטוע פון מיקעל אַנדזשעלאָ, וואָס געפינט זיך אין רוים. מיר האָבן פאַר זיך אַ זעלטן פיינע קאַפיע, וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין יאָר 1903, דורכן פראַנצויזישן סקולפּטאָר א. מערסיע.

טראָץ דער זייער גרויסער ראַלע וואָס דער מעצענאַט דאָניעל אָזיריס האָט אויסגעפירט פאַרן פראַנצויזישן לעבן און אויך פאַרן יידישן ישוב אין לאַנד, איז ער היינט צו טאָג, כמעט אומבאַקאַנט דעם ברייטן עולם.

שוין דער פאַמיליע-נאָמען פון מעצענאַט רופט אַרויס אַ שטוינונג, וואָרעם ס'איז אַ נאָמען, וועלכן מען טרעפט אינגאַנצן נישט אין טאַג-טעגלעכן לעבן און וואָס שטאַמט פון אַלטן מצרים. ס'איז אַ נאָמען פון איינעם פון זייערע אַמאָליקע הויפט-געטער.

דאָניעל אָזיריס איז געווען אַ קינד פון אַ יידיש-פאַרטוגעזישער משפּחה פון באַרדאָ און האָט פאַקטיש געהייסן יפלא. דער זידע פון מעצענאַט דאָניעל יפלא, איז זינט 1791 געווען אַ פרייוויליקער אין דער פראַנצויזיש-רעוואָלוציאַנע-רער אַרמיי, זיך באַטייליקט אין מערערע שלאַכטן. אין 1793, ביים פאַרטיידיקן דאָס באַלאַגערטע טולאָן, איז ער דורך דעם גענעראַל באַנאַפאַרט נאָמינירט געוואָרן אַלס אָפיציר. אין די יאָרן 1794 — 1795 מאַכט ער מיט די מלחמה אין די פירע-

נעיען און אין אייבער פון די שלאכטן איז ער שווער פארווונדעט געוואָרן. ער איז לוסף אויך באַשאַנקען געוואָרן מיט דער סענט־העלענע מעדאַל (1).

געבוירן אין 1824 אין באַרדאָ, באַזעצט זיך דאַניעל יפּלאַ זייער יונג אין קלישע נומער 20

די „משה־סטאַטוע“ אויפן קבר פון דאַניעל אַזיריס.

(1) די סענט־העלענע מעדאַל איז געשאַפן געוואָרן אין יאָר 1857, שוין אונטער דער הערשאַפֿט פון נאַפּאָלעאָן דעם דריטן און איז צוגעטיילט געוואָרן צו די געוועזענע פראַנצויזישע מיליטער־לייט, וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין די שלאַכטן פון 1792 ביז 1815.

פאַריוו, ווו ער הייבט אָן זיין פינאַנסיעל־באַנקירישע און געזעלשאַפטלעכע אַקטי־וויטעט, אונטער דעם מערקווירדיקן פּסעוודאָנים אַזיריס, אַ נאַמען וואָס דערציילט, אַז מיר האָבן אין דער פּערזאָן זיינער, געהאַט אַ מענטשן פון סענטימענט און פאַנטאַזיע. ער איז טאַקע געווען אַ גרויסער ליבהאַבער פון דער שיינער קונסט, ליטעראַטור און וויסנשאַפט און האָט ביי זיין לעבן, זיך באַרימט געמאַכט ווי אַ גרויסער מעצענאַט און פּילאַנטראָפּ.

אַזוי למשל, האָט ער פינאַנסירט דאָס אויפשטעלן עפנטלעכע פאַנטאַגען אין זיין געבורט־שטאַט באַרדאָ און אין נישט ווייטן פון דאָרט, אַרקאַשאָן, ווו ער האָט געהאַט זיינע אַ זומער־וווינונג. ער האָט פינאַנסירט דאָס אויפשטעלן אין לאַזאַן, אַ מאַנומענט דעם שווייצאַרישן נאַציאָנאַלן העלד ווילהעלם טעל. אויפן מאַנומענט געפינט זיך די אויפשריפט וואָס דערציילט, אַז ס'איז אַ דאַנקבאַרקייט־מתנה פאַר דער אַרויסגעוויזענער פּריינטלעכקייט, מיט וועלכער די שטאַט האָט אויפגענומען דאָס פּראַנציוזישע מיליטער, וואָס איז בעת די מלחמה־געשעענישן אין יאָר 1870, אַריבער אין דער שווייץ, כדי אויסצומיידן דאָס אַריינפאַלן אין דייטשער געפאַנג־גענשאַפט. אין יאָר 1871, נאָך דער פּרייסיש־פּראַנציוזישער מלחמה, האָט דאַניעל אַזיריס אויך פינאַנסירט דאָס אויפשטעלן אין דער באַפּרייטער שטאַט נאַנסי, אַ מאַנומענט פאַר דער נאַציאָנאַלער העלדין זשאַן ד'אַרק און אַנד. מאַנומענטן.

פאַראַן פּיל פאַריזער איינוווינער וואָס געדענקען נאָך די סטאַטוע פון דיכ־טער אַלפרעד דע מיסע, וואָס האָט לאַנגע יאָרן זיך געפונען אויפן טראַטואַר, האָרט ביי דער מויער פון דער פּראַנציוזישער קאַמעדיע און וועלכע מען איז, צוליב דער אויסגעוואַקסענער באַוועגונג, געווען געצווונגען אַוועקצונעמען און זי געפינט זיך ערגעץ אין אַ רעזערוו־לאַגער און וואָרט אויף צו געפינען פאַר זיך, אַ פּרישן פאַ־סיקן פּלאַץ; אויך די דאָזיקע סטאַטוע איז פינאַנסירט געוואָרן דורך דעם זעלבן דאַניעל אַזיריס.

דאַניעל אַזיריס האָט אויך געשאַפן גרויסע געלט־פּרייזן און סובסידיעס פאַר פאַרשערס און געלערנטע און וואָס זענען צווישן אַנדערע, אויך צוגעטיילט געוואָרן צו מאַרי קירי, דער אַנטדעקערין פון ראַדיום, דעם געלערנטן ערנעסט בראַנלי, דעם אַנטדעקער פון דראַטלאַזן טעלעגראַף, צום ד'ר רוי, פאַר זיינע דער־גרייכונגען אויפן געביט פון באַקעמפן די דיפּטעריט־קראַנקהייט, צום היסטאָרי־קער אַלבערט סאַרעל און אַנד. דער פּאַסטער־אינסטיטוט, וואָס האָט פאַרוואַלטעט מיט די דאַניעל אַזיריס־פינאַנסיעלע סובסידיעס אויף צוטיילן די פּרייזן, איז אויך געווען דער געזעלעכער יורש פון גרויסן פאַרמעגן פון מעצענאַט.

כד צו מאַכן קאַמפלעטער די מעשים פון דאָזיקן יידישן מעצענאַט, דאַרף אויך דערציילט וועגן, אַז אין יאָר 1904 האָט ער אַפּגעקויפט אין בעלגיע די טייל

ערד, אויף וועלכער ס'האט אין יאר 1815 זיך אָפגעשפילט די באַרימטע וואַטער-
 גאַ-שלאַכט, זי ערד אויף וועלכער עס זענען געפאלן די לעצטע נאַפאלעאָנישע
 גרענאַדירן און זי אַוועקגעשענקט פראַנקרײך און אין אַ יאָר שפעטער, אין 1905,
 האָט דאָניעל אַזיריס אויך אָפגעקויפט דעם נישט ווייטן פון פאַריז, מאַלמעזאַן-
 פּאַלאַץ, וואָס דערציילט און פאַרמאַגט אַזאַ רייכע געשיכטע וועגן לעבן און אַקטי-
 וויטעט פון נאַפאלעאָנען און אין וועלכן ס'איז אין יאָר 1814 געשטאַרבן זשאָזע-
 פינע באַנאַפאַרט און אויך אים אַוועקגעשענקט דער פראַנצויזישער רעגירונג,
 וואָס האָט דעם פּאַלאַץ, מיט דער פינאַנסיעלער הילף פון מעצענאַט, רעסטאָרירט
 און פאַרוואַנדלט אין אַ הויך-אינטערעסאַנטן מוזיי, געווידמעט די נאַפאלעאָנישע
 געשעענישן.

אַ חוץ דער צוגעבונדנקייט און ליבשאַפט פון מעצענאַט דאָניעל אַזיריס צו
 זיין פראַנצויזיש פאַטערלאַנד, איז ער אויך געווען ביז גאָר צוגעבונדן צו זיין פּאַלק
 און צו דער פאַרטוגעזיש-ספרדישער עדה, פאַר וועלכער ער האָט געטאַן פיל
 וויכטיקע מעשים. צווישן אַנדערע, האָט ער סובווענאַצירט דאָס אויפבויען (אין
 דער פאַריזער רי ביפּאָ) די גרויסע ספרדישע שול, וואָס האָט אין יאָר 1977 פייער-
 לעך אָפגעצייכנט הונדערט יאָר פון איר עקסיסטענץ און וואָס האָט דאָן אָפגע-
 קאַסט דעם מעצענאַט די קאָלאָסאַלע סומע פון פינף הונדערט טויזנט פראַנק. דאָ-
 ניעל אַזיריס האָט אויך פינאַנסירט דאָס אויפבויען נאָך שולן אין לאַנד.
 אַ באַזיצער פון אַ גאָר גרויסער קאָלעקציע פון קונסטווערק און אויך אַ
 רייכע קאָלעקציע פון יידישע ווערטזאַכן, איז דער אוצר, נאָכן טויט פון מעצענאַט,
 וואָס איז געשטאַרבן אין יאָר 1907 אין עלטער פון 82 יאָר, איבערגעגעבן געוואָרן,
 לויט דער צוואה זיינער, דעם לוור.

און טראַץ די נאָר טיילווייז אויסגערעכנטע האַנדלונגען פון יידישן מעצע-
 נאַט, האָבן זיך געפונען פראַנצויזישע מענטשן, וועמען די מעשים פון דאָניעל
 אַזיריס, זענען ווייט נישט געווען צום האַרצן, און אויסגונדיק זיין סובווענאַצירן
 אַן אָפגעלאָזט און פאַרנאַכלעסיקט ווינקל אויפן בית-עולם פער-לאַשעז, אַרום דעם
 קבר פון דיכטער זשאַק דעליל, זענען זיי שווער אַרויסגעטרעטן קעגן דעם מעצע-
 נאַט, שרייבנדיק: „אַ ייד, הער אַזיריס, איינער פון די אינטערנאַציאָנאַלע גע-
 שעפטס-לייט, וואָס לאָזן זיך אַזוי אַפט אַראָפּ אויף אונדזער לאַנד, האָט געהאַט דעם
 קלוגן און פראַקטישן איינפאַל, זיך צו באַנוצן מיטן טייערן געפיל וואָס פאַרבינדט
 אַזוי פיל פראַנצויזן מיט זייערע בית-עלמינס, כדי זיך צו מאַכן אויף זייער חשבון,
 אַ געראַטענע רעקלאַמע“...

דאָס איז געווען דער אָפצאַל, פאַר דאָניעל אַזיריס מעשים.
 אך, דער יידישער גורל!

אין קבר פון דאָניעל אַזיריס, איז באַערדיקט געוואָרן דער זיידע פון מעצע-נאַט, וואָס האָט געקעמפט אין דער פראַנצויזישער רעוואָלוציאָנערער אַרמיי. אין זעלבן קבר געפינען זיך אויך די עלטערן, די פרוי פון מעצענאַט און מערערע משפּחה-מיטגלידער (2).

די מצבה-קאָפייע פון דער משה-סטאַטוע, וועלכע מיר זעען אויפן קבר פון דאָניעל אַזיריס, וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין יאָר 1903, נאָך ביים לעבן פון מעצענאַט, איז דאָ אַוועקגעשטעלט געוואָרן אין יאָר 1911. אונטער דער משה-סטאַטוע זעען מיר די אויפשריפט: „דעם סאַמע גרעסטן געזעץ-געבער“.

ליידער ווייסן נישט די פילצאָליקע באַזוכערס פון מאַלמעזאַן-פּאַלאַץ, אַז דער גרויסער פּאַרק פאַרמאַגט אויך אַ פּאַויליאָן אויפן נאַמען פון מעצענאַט אַזיריס, אַ פּאַויליאָן וואָס געפינט זיך רעכטס, גלייך ביים אַדורכגיין דאָס גרויסע אייזערנע טויער און איז פאַרשטעלט מיט פיל ביימער און גרינס. דער פּאַויליאָן שטעלט מיט זיך פאַר אַ קליינעם מוזיי, וווּ עס געפינען זיך בילדער, צירונג, אַ רייכע קאַלעקציע פון טאַבאַק-קעסטעלעך און אַנד. קעגנשטאַנדן, פאַרבונדענע מיט די באַפּאַלעאַנישע געשעענישן; אַ קליין ווינקל, וואָס איז אויסגעפילט מיט מתנות, געשענקטע פון מעצענאַט אַזיריס גופא און וואָס באַשטייט פון בילדער, אַקוואַ-רעלן און צייכענונגען פון אַ ריי באַרימטע קינסטלערס; אַ רייכע זאַמלונג פון 28 דריי טויזנט יאָר אַלטע עגיפטישע מיניאַטור-פיגורלעך, געווידמעט זייער גאָט אַזיריס.

און ס'איז ווייט נישט אויסגעשלאָסן, אַז דאָס אַפּקויפן די אַזוי אַלטע קאַלעק-ציע פון עגיפטישע מיניאַטורן, געווידמעט דעם גאָט אַזיריס, האָט באַווירקט דעם מעצענאַט, ער זאָל זיך אָנהייבן רופן מיטן נאַמען אַזיריס.

אין דאָזיקן ווינקל זעען מיר אויך אַ גרויס אייל-בילד פון מעצענאַט, גע-מאַלן פון קינסטלער עדואַרד ביסאָן אין יאָר 1887, אַ פּרעכטיק-ווייסן מירמל-שטיין-ביוסט פון דער גרויסער בינע-קינסטלערין ראַשעל, געשאַפן דורכן סקולפ-טאָר זשאַן באַטיסט קלעזאַנזשע אין יאָר 1855, ערב איר רייזע קיין אַמעריקע און אויך אַ גרעסערע אַקוואַרעל פון... כותל מערבי, פון צייכענער אַלעקסאַנדער בידאָ (1823 — 1895), אַ תלמיד פון דעלאַקרואַ.

און מיר קענען זיך נישט באַפרייען פון געפיל, אַז דער ראַשעל-ביוסט און דער כותל-מערבי-אַקוואַרעל וואָס מיר זעען דאָ, צווישן די אַלע ווערק, וואָס האָבן נישט קיין שום שייכות מיט אונדזער פּאַלק, געפינען זיך דאָ אויפן ווילן פון מעצענאַט, כדי צו דערמאַנען די באַזוכער וועגן זיין יידישקייט.

(2) זע „יידן אין פּאַריז“, זייט 261, ערשט בוך.

און וואָס עס איז ביז גאָר שטוינענדיק איז דער פּאַל, וואָס אַרײַנקומענדיק אין פּאַרק פון פּאַלאַץ, זעען מיר נישט קיין שום אויפּשריפט, וואָס זאָל אינפּאַר-מירן די באַזוכערס פון מאַלמעזאָן-פּאַלאַץ, וועגן דער עקסיסטענץ פון אַזאַ אַזיריס-פּאַויליאָן, אפילו נישט אין מוזיי-קאַטאַלאָג.

מאַריס באַקאַנאַווסקי :

לינקס פון אַזיריס-קבר, זעען מיר דאָס קבר פון יידיש-פּראַנצויזישן פּאַלי-טיקער מאַריס באַקאַנאַווסקי, געוועזענעם מערערע מאַל פּראַנצויזישער מיניסטער, וואָס איז אין יאָר 1928 אומגעקומען אין אן אַוויאַציע-קאַטאַסטראַפּע. די עלטערן פון פּאַליטיקער, וואָס האָבן געשטאַמט פון פּוילישן שטעטל סו-וואַלק, האָבן געלעבט אין טולאַן, וווּ זיי האָבן אַנטוויקלט אַ גרויסע האַנדלס-אַקטי-וויטעט.

דער גורל האָט געוואַלט, אַז אין יאָר 1928, בעת דער אַוויאַציע-קאַטאַסטראַפּע פּע אין וועלכער מאַריס באַקאַנאַווסקי איז אומגעקומען, האָט ער גראַד אויך פּאַר-נומען דעם אַמט פון אַוויאַציע-מיניסטער.

מאַריס באַקאַנאַווסקי איז געווען דעפּוטאַט פון דער פּאַריזער פּאַרשטאַט אַניער, וווּ עס געפינט זיך אויך היינט צו טאָג, אַ גאַס אויף זיין נאָמען.

סאַלאַמאַן ריינאַך :

אין דער צווייטער העלפט פון פּאַריקן יאַרהונדערט, האָבן אין פּראַנקרייך זיך ביז גאָר אַרויסגערוקט און באַרימט געוואָרן די ברידער זשאַזעף, סאַלאַמאַן און טעאַדאָר ריינאַך, וועלכע האָבן געשפּילט אַ גרויסע ראַלע אינעם פּראַנצויזישן פּאַליטיש-געזעלשאַפטלעכן און וויסנשאַפטלעכן לעבן פון לאַנד.

דאָ, אין דער יידישער אַפּטיילונג פון בית-עולם, געפינט זיך דאָס פּאַמיליע-קבר פון איינעם פון די ברידער, סאַלאַמאַן ריינאַך, וואָס איז געבוירן אין יאָר 1858 אין נישט ווייטן פון פּאַריז שטעטל סען-זשערמען ען-לעי, און געשטאַרבן אין פּאַריז אין יאָר 1932.

סאַלאַמאַן ריינאַך האָט זיך געמאַכט אַ גרויסן וועלט-נאָמען אַלס איינער פון די באַדייטנדיקסטע וויסנשאַפטלעכע אַרכעאָלאָגן, פּילאַסאָפּן און קונסט-קענער. ער איז דער מחבר פון די ווערק „מינערוואַ“, „אַפּאַלאַן“, „אַרפּעאוס“ און אַנד. אַר-בעטן געווידמעט דער אַנטיקער וועלט.

דער געלערנטער איז אויך לאַנגע יאָרן געווען דער דירעקטאָר פון באַרימטן

מוזיי פון אַלטערטימלעכקייטן אין סענזשערמען ען-לעי און פראַפעסאָר אין „עקאל דע לזוור“ און לסוף איז ער אויך געוויילט געוואָרן אין דער פראַנצויזישער אַקאָדעמיע.

אַבער אַ חוץ זיין גרויסער וויסנשאַפטלעכער אַקטיוויטעט, איז ער אויך געווען שטאַרק אַריינגעטאָן אין פּאָליטישן לעבן פון לאַנד (געווען דעפּוטאַט אין יאָר 1906) און אויך שטאַרק אַקטיוו אין ייִדישן לעבן אין וועלט-מאַסשטאַב; גע-ווען לאַנגע יאָרן פּרעזידענט פון „אַליאַנס איזראַעליט“ און אויך געהערט צום קאָמיטעט פון „יק׳א“.

אין שטעטל סאָנזשערמען ען-לעי, וווּ סאַלאַמאָן ריינאָך איז לאַנגע יאָרן געווען דער דירעקטאָר פון אַרכעאָלאָגישן מוזיי, איז אויך פאַראַן אַ גאַס, וואָס טראַגט זיין נאָמען.

אין ליאַן עקסיסטירט אַ ביבליאָטעק אויפן נאָמען פון געלערנטן, וואָס איז דאָרט געשאַפן געוואָרן פון די ערשטע זעכצן טויזנט בענד, די פּרעזענטלעכע ביי-בליאָטעק פון סאַלאַמאָן ריינאָך, וועלכע ער האָט אין זיין צוואַה, אַוועקגעשענקט יענער שטאָט.

די לווייה פון סאַלאַמאָן ריינאָך אין יאָר 1932, איז געווען אַ קאָלאַסאַלע מאַ-ניפעסטאַציע פון דער אינטעלעקטועלער וועלט און אויך אַ גרויסע מאַניפעס-טאַציע פון פראַנצויזישן יידנטום.

דער פּילאַנטראָפּ עמיל דויטש-דע-לאַ-מערט :

דאָ, אין דער ייִדישער אַפטיילונג, געפינט זיך אויך דאָס פּאַמיליע-קבר פון די ברידער הענרי און עמיל דויטש-דע-לאַ-מערט, גרויסע אינדוסטריעלער, וואָס זענען געווען ספּעציאַליזירט אויפן געביט פון פּעטראָל-אויסאַרבעטונגען.

דער יינגסטער ברודער, עמיל דויטש-דע-לאַ-מערט (1847 — 1924) איז גע-ווען אַ גרויסער פּילאַנטראָפּ און אין יאָר 1922 האָט ער געשפּענדעט די דאָן אַזוי ריזיקע סומע פון צען מיליאָן פראַנק, אויפצובויען אַ היים פאַר נישט-פאַרמעגלעכע סטודענטן, וואָס עס שטעלט מיט זיך פאַר, היינט צו טאָג, דער אַזוי באַרימטער צענטער „סיטע אַוניווערסיטער“. ס׳איז אַן אינסטיטוציע וואָס האָט געזאָלט זיין אַ היים פאַר 350 סטודענטן און שטעלט מיט זיך פאַר היינט צו טאָג, אַ צענטער וווּ עס לעבן פינף טויזנט שטודירנדיקע יוגנטלעכע און צווישן זיי, איין דריטל סטודענטן פון אויסלאַנד.

עמיל דויטש-דע-לאַ-מערט איז פאַר זיינע פּילאַנטראַפּישע פאַרדינסטן, באַ-שאַנקען געוואָרן מיט דער סאַמע העכסטער אויסצייכענונג: „קאַמאַנדאָר פון ערן-לעגיאָן“ און ווען ער איז אין יאָר 1924 געשטאַרבן אין עלטער פון 76 יאָר, האָט

די שטאָט אָנגערופן אַ פּאַריזער גאַס, נעבן דער „סיטע אוניווערסיטער“ (14-טער אַראַנדיסמענט) אויפן נאַמען פון פּילאַנטראָפּ.

עמיל דויטש-דע-לאַמערט איז אויך געווען דער וויצע-פּרעזידענט פון דער צענטראַלער און אויך פון דער פּאַריזער יידישער קאָנסיסטאָריע און אַ מיטגליד פון „אַיאַנס איזראַעליט דע פּראַנס“.

יעקב ראָדריגעז פּערעיר און זיינע אייניקלעך :

דער נאַמען פון די ברידער פּערעיר איז גוט באַקאַנט אין פּאַריז און עס איז אַזוי, צוליב דעם פּלאַץ און בולוואַר וואָס טראַגט זייער נאַמען און געפינט זיך אין 17-טן אַראַנדיסמענט. אָבער ווייניק, זייער ווייניק מענטשן ווייסן און קע-נען די אַקטיוויטעט און די אַפּשטאַמונג פון די ברידער פּערעיר, וואָס זענען די אייניקלעך פון אַ באַרימטן יידן, ר' יעקב ראָדריגעז פּערעיר.

יעקב ראָדריגעז פּערעיר איז געבוירן אין יאָר 1715 אין בערלאַנגאָ, איז שפּאַניע, אָבער זייער יונג קומט ער אַריבער קיין פּראַנקרייך, קיין באַרדאָ, און קורץ דערנאָך, קיין פּאַריז, וווּ ער אַנטוויקלט אַ ביז גאָר אינטערעסאַנטע און וויכ-טיקע אַקטיוויטעט, דורך שאַפן אין פּאַריז, אין יאָר 1747, דעם סאַמע ערשטן לערן-מעטאָד און ערשטע שול פאַר טויב-שטומע, לערנענדיק זיי רעדן און שרייבן מיט אַן אייגענעם, ביז גאָר נייעם דערפאַלגרייכן מעטאָד. די שול און איר גרינדער ווערט ביז גאָר באַרימט און באַקומט אפילו אַ יערלעכע סובסידיע פון קעניג.

יעקב ראָדריגעז פּערעיר איז געווען אַ וואַרעמער ייד, וואָס פּלעגט אויס-ניצן די זיך געשאַפענע אַפיציעלע פאַרבינדונגען מיט די מאַכט-אַרגאַנען, כדי צו אינטערווענירן און העלפן זיינע ברידער-יידן, וואָס זענען דאָן געווען רעכטלאָז אין פּראַנקרייך, בפרט נאָך אין פּאַריז, וווּ זיי האָבן נישט געהאַט קיין ווינרעכט. פון צייט צו צייט, פּלעגן פאַרקומען פיינלעכע קאָנפּליקטן מיט דער פּאַליציי, ביז יעקב ראָדריגעז פּערעיר, וואָס איז זייער אָפט געווען זייער פאַרטידיקער, איז סוף 1762 נאַמינירט געוואָרן ווי דער אַפיציעלער פאַרשטייער און פאַראַנטוואָרט-לעכער פאַר די פאַרטוגעזישע (געמיינט ספרדישע) יידן פון באַרדאָ און פון באַיאַן; ס'איז געווען אַ מיסיע וועלכע ער האָט אויסגעפירט ביז דעם לעצטן טאַג פון זיין לעבן.

אינטערעסאַנט זענען די זכרונות פון ירושלימער רב ר' חיים יוסף דוד אַזולאי, וועלכער דערציילט וועגן זיין טרעפן זיך אין פּאַריז, אין יאָר 1755 מיטן „סעניאָר יעקב“, וואָס האָט אים דערציילט און אינפאַרמירט מכוח דעם ווי אַזוי ער לערנט די טויב-שטומע רעדן, ענטפּערן און שרייבן פּראַנצויזיש און אפילו אויך ... לשון-קודש.

אין יענע טעג פון 18-טן יאָרהונדערט, ווען יידן האָבן אַ חוץ אין עלזאָס, נישט געהאַט קיין רעכט צו וווינען אין וועלכער ס'איז אַנדערער טייל פון לאַנד, פלעגן פון צייט צו צייט פאַרקומען טויט־פאַלן פון יידן אין פאַריז, וואָס פלעגן זיך דאָ אויפהאַלטן אויף קורץ־טערמיניקע דערלויבענישן. דאָן פלעגט מען זיי קובר זיין נאָר ביי נאַכט און אויף גאַנץ צופעליקע ערטער. דער ענין האָט ביז גאָר געקוועלט די קליינע צאָל יידן וואָס האָבן זיך געפונען אין פאַריז און יעקב ראָ-דריגעז פּערעיר, דער אָפיציעלער פאַרשטייער פון די „פאַרטוגעזישע“ יידן, האָט אויסגעפועלט די ערשטע אָפיציעלע קאַנצעסיע אויף אַן אייגן יידיש בית־עולם אין פאַריז, וואָס איז רעאָליזירט געוואָרן דורכן אָפּקויפּן, דעם 3-טן מערץ 1780, אין דער געגנט פון לאָווילעט, אין דער היינטיקער רי דע פלאַנדר נ'ר 44, אַ שטיקל ערד, וווּ ס'איז אויף דאָס ניי, געשאַפּן געוואָרן אַ יידיש בית־עולם און יידן האָבן אַזוי אַרום, ווידעראַמאַל באַקומען די רעכט . . . ניין, נישט אויף צו לעבן אין לאַנד, נאָר די רעכט צו קומען, נאָך זייער טויט, צו קבר ישראל.

זעקס חדשים שפּעטער, נאָכן האָבן אויסגעפועלט די רעכט אויף ווידערשאַפּן אַ יידיש בית־עולם, איז דער מנהיג ר' יעקב ראָדריגעז פּערעיר געשטאַרבן אין עלטער פון נאָר 65 יאָר און געקומען דאָרט צו קבר ישראל, דעם 15-טן סעפטעמ-בער 1780.

מיר האָבן אויך אַ רעכט צו טראַכטן, אַז דאָס אויספועלן ביי דער מאַכט די רעכט אויף האָבן אַ יידיש בית־עולם, איז געגעבן געוואָרן צו ר' יעקב ראָדריגעז פּערעיר צוליב אים גופא, אין רעזולטאַט פון די פריינטלעכע באַציאונגען צום שאַפּער פון דער דאָן אַזוי רענאַמירטער שול פאַר טויב־שטומע, ער איז מסתמא שוין געווען דאָן גוט קראַנק און די מאַכט־פאַרטערטער, מיט וועמען דער מנהיג האָט זיך געפונען אין כסדרדיקע קאַנטאַקטן, האָבן גאַנץ וואַרשיינלעך געזען, אַן דער מענטש לעבט זיינע לעצטע חדשים אַדער אפשר וואָכן און דערפאַר געגעבן די דערלויבעניש אויף שאַפּן אַ יידיש בית־עולם.

אַ דאָס באַקומען די רעכט אויף אַן אייגן יידיש בית־עולם איז געווען אַ רעזולטאַט פון די געווענע סימפּאָטיעס פון יעקב ראָדריגעז, באַשטעטיקט אויך דער פאַקט, וואָס די לוויה פון מנהיג איז פאַרגעקומען אום פיר אַזיגער נאַכמיטאַג, בעת דאָס געבן די יידן די רעכט אויף אַן אייגן בית־עולם, איז געגעבן געוואָרן אונטערן באַדינג, אַז די יידישע לוויות קענען פאַרקומען נאָר ביי נאַכט און נישט אין מיטן טאַג, ווי ס'איז געווען מיט דער לוויה פון מנהיג.

קרוב הונדערט יאָר שפּעטער, אין יאָר 1879 איז דער ארון פון יעקב ראָ-דריגעז פּערעיר אַריבערגעפירט געוואָרן פון דעם אַלטן, שוין דאָן געשלאָסענעם בית־עולם אין דער רי דע פלאַנדר, אין דער יידישער אָפּטיילונג פון בית־עולם

מאנמארטר, אין קבר פון דער משפחה פערעיר, אין וועלכן דער מנהיג רוט ביז היינט צו טאג און אין וועלכן עס רוען אויך זיינע צוויי בארימט-געוואָרענע איי-נעקלעך, יעקב-עמיל (1800 — 1875) און איזאָאָק פערעיר (1806 — 1880), וואָס ביידע האָבן זיך באַרימט געמאַכט מיט זייער גרויסער פינאַנסיעלער און עקאָ-נאָמישער אַקטיוויטעט. זיי, די אייניקלעך, זענען אין פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט געווען די סאַמע ערשטע בויער פון פראַנצויזישן באַן-וועזן, אַ זאַך וואָס האָט גע-שיינט צו זיין נישט-רעאַליזירבאַר און בעת דעם פאַרשטעלן זייער פלאַן פון בויען אַן אייזנבאַן, וואָס זאָל פאַרבינדן פאַריז מיט סען-זשערמען ען-לעי, האָט דער דעמאָלטיקער מיניסטער, דער באַרימטער אַדאָלף טיער, אויפגעוויבן די הענט צום הימל און אויסגערופן:

— אַזאַ אייזנבאַן וואָס איר שלאָגט פאַר בויען, וועט פאַר די פאַריזער זיין בלויז אַ פאַרוויילונגס-זאַך, אָבער קיינמאַל וועט מען אויף איר נישט פירן נישט קיין פאַסאַזשירן און נישט קיין באַגאַזש"...

די ברידער פערעיר האָבן אויך געהאַט אַ ריי אַנדערע גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער שטאַט פאַריז, וואָס האָט אַלס אַנערקענונג, אָנגע-רופן אַ גרויסן פלאַץ און אַ פאַריזער בולוואַר אויף זייער נאָמען.

דער קאָמפּאָזיטאָר פראַמענטאַל האַלעווי :

אויפן זעלבן בית-עולם מאַנמארטר, אין דער יידישער אַפטיילונג, איז פאַראַן אַן אַלע וואָס טראַגט דעם נאָמען האַלעווי און זי הייסט אַזוי דערפאַר, ווייל אין איר געפינט זיך דאָס קבר פון קאָמפּאָזיטאָר זשאַק פראַנסואַ פראַמענטאַל האַלעווי. דער קאָמפּאָזיטאָר האַלעווי איז געווען אַ זון פון ר' אליהו הלוי חלפן, וועל-כער האָט געשטאַמט פון דער שטאַט פירט (דייטשלאַנד) און האָט זיך באַזעצט אין פאַריז, ווו ער האָט געצויגן זיין פרנסה פון חזנות און געווען אַ העברעאישער לע-רער. ער האָט אויך געשריבן העברעאישע פאַעמעס.

און ווייל דעם קאָמפּאָזיטאָרס פאַטער איז געווען אַ לוי, האָט זיך אין יענע טעג פון די נאַפאַלעאַנישע מלחמות און אַנגייענדיקע מאַביליזאַציעס, ווען מען האָט געצווינגען צו האָבן פעסטגעשטעלטע נעמען, איז געשאַפן געוואָרן דער נייער פאַמיליע-נאָמען האַלעווי.

זשאַק פראַמענטאַל האַלעווי איז געבוירן געוואָרן אין פאַריז, דעם 17-טן מערץ 1799.

זייער פרי ווערט מען אויפּמערקזאַם אויף דעם יונגן זשאַק'ס אינטערעס און ליבשאַפט צו מוזיק און שוין ביי זיינע דרייצן יאָר, ווערט ער אַ שילער אין דער

פאַריזער קאָנסערוואַטאַריע, האַבנדיק פאַר אַ פּראָפּעסאָר דעם באַרימטן קאָמפּאָזיטאָר קערביני.

אין עלטער פון צוואַנציק יאָר, באַקומט דער יונגער האַלעווי דעם דאָן זייער באַרימטן „רוים-פּרייז“ (פּרי דע ראָם) און ער פּאַרט אָפּ שטודירן מוזיק אין איטאַליע. ער שאַפט זיך גיך דעם רוים פון אַ פּיינעם קאָמפּאָזיטאָר און אין יאָר 1829 ווערט ער אויך פּראָפּעסאָר אין דער פאַריזער קאָנסערוואַטאַריע, און פון יאָר 1830 ביז 1845 איז ער געזאַנג-דירעקטאָר אין דער פאַריזער אָפּערע.

אַנגייענדיק מיט זיין קאָמפּאָזיטאָר-אַקטיוויטעט, שאַפט ער אויך אייניקע אָפּערעס, „דער בליץ“, „די קעניגין פון ציפּערן“, „דער אייביקער ייד“ און אַנד. אָבער זיין גרויסער מוזיקאַלישער טריאומף, איז געווען דער אַרויסקום מיט זיין אָפּערע „די יידין“, וועמענס פּרעמיערע איז פאַרגעקומען אין פאַריז, דעם 28-טן פעברואַר 1835. די דאָזיקע אָפּערע האָט געהאַט אַ געוואַלדיקן דערפּאָלג און אַדורכ-געוואַנדערט די גאַנצע וועלט און ווערט אויך געשפּילט ביז היינט צו טאָג (3).

די אָפּערע „די יידין“ וועמענס אינהאַלט שפּילט זיך אָפּ אין 15-טן יאָר-הונדערט, פירט אַרויס די טראַגישע קריסטלעך-יידישע באַציאונגען אין דער צייט פון דער אינקוויזיציע. דאָס ווערק פאַרמאָגט אויך עכט יידיש-מוזיקאַלישע מאַטיוון.

קלישע נומער 21

פּראָמענטאַל האַלעווי.

אין רעזולטאַט פון האַלעוויס גרויסן מוזיקאַלישן טריאומף, ווערט דער קאָמפּאָזיטאָר געוויילט אין יאָר 1836 אין דער פּראַנצויזישער אַקאַדעמיע פאַר שיינער קונסט. דאָס איז געווען דער סאַמע ערשטער פּאַל פון אויסוויילן אַ ייד

(3) די ליברעטא פון „די יידין“ איז געשריבן פון פּראַנצויזישן שרייבער איזשען סקריב.

אין דער פראנצויזישער אַקאַדעמיע, און אין יאָר 1854 ווערט ער אויך דער לעבנס-לאַנגער סעקרעטאַר פון דער אַקאַדעמיע.

האַלעווי האָט געהאַט פאַר אַ שילער, אַ ריי, שפּעטער באַרימט געוואָרענע קאַמפּאָזיטאָרן, ווי גונאַד (קאַמפּאָזיטאָר פון דער אָפּערע „פּאַוסט“), ביזעטין (דעם קאַמפּאָזיטאָר פון דער אָפּערע „קאַרמען“) וואָס איז אויך געוואָרן זיין איידעם, און אַנדערע באַרימטע מוזיקער, וואָס זענען געווען שטאַלץ צו האָבן געווען זיינע שילער.

און ווען האַלעווי איז געשטאַרבן, דאָס איז געשען דעם 17טן מערץ 1862, געפינענדיק זיך דאָן אין דער שטאָט ניצע, האָט נאַפּאָלעאָן דער דריטער פאַר-אַרדנט דאָס איינאַרדענען אים אַ נאַציאָנאַלע לוויה.

אויף זיין קבר, זעען מיר אַ ביוסט פון קאַמפּאָזיטאָר, וווּ ער דערשיינט פאַר אונדז אין זיין אַקאַדעמישער קליידונג (4).

פאַריז פאַרמאַגט נאָך אַ ביוסט פון קאַמפּאָזיטאָר, וואָס געפינט זיך מיט נאָך אייניקע ביוסטן פון מוזיקער, אויפן פּאַסאַד פון דער פאַריזער אָפּערע און אויך אַ גאַס, וואָס טראַגט דעם נאָמען רי האַלעווי, ביים בנין פון דער אָפּעראַ גופּא.

**

דערמיט האָבן מיר אָבער נישט פאַרענדיקט די געשיכטע פון האַלעווי-קבר, וואָרעם אַ חוץ דעם קאַמפּאָזיטאָר פּראָמענטאַל האַלעווי, געפינט זיך אויך אין דעם דאָזיקן קבר, טראַץ דעם וואָס אויף דער מצבה איז עס נישט אָנגעגעבן און נישט דערמאָנט מיט קיין איינציק וואָרט אפילו, דאָס איבערבלייבעניש פון נאָך אַ באַ-רימטער פּערזענלעכקייט, פון פּראָנצויזישן שרייבער לודאַוויק האַלעווי, וואָס איז געווען אַ זון פון קאַמפּאָזיטאָרס אַ ברודער, דער שרייבער לעאַן האַלעווי (5).

לודאַוויק האַלעווי איז געבוירן אין פאַריז אין יאָר 1834. געווען אַ ראַמאַ-ניסט, אַ דראַמאַטורג און דערגרייכט אַ גאָר גרויסע פּאָפּולאַריטעט אין לאַנד (6). אין 19טן יאָרהונדערט איז אין פּראַנקרייך אָנגעגאַנגען אַ גרויסע שמד-באַוועגונג, וואָס האָט אויך באַווירקט דעם שרייבער לודאַוויק האַלעווי ער זאָל ווערן אַ פּראָטעסטאַנט.

(4) געשאפן פון סקולפּטאָר דירעט.

(5) לעאַן האַלעווי (1802 — 1883) איז געווען פּראָפּעסאָר פון פּראָנצויזישער ליטעראַ-טור. מתברר פון בוך „די געשיכטע פון די יידן פון אַמאַל“ און פון בוך „די מאַדערנע געשיכטע פון די יידן“.

(6) צוזאַמען מיטן שרייבער אַנרי מעילהאַק, געשריבן פאַרן קאַמפּאָזיטאָר אָפּענבאַך, די ליברעטאָס פון דער „שיינער העלענע“, „דאָס פאַריזער לעבן“, „אַרפּעי אין גיהנום“, און אַנד.

אין יאָר 1884

אין יאָר 1884 איז לודאָויק האַלעווי געוויילט געוואָרן אין דער פראַנצויזישער אַקאַדעמיע.

אויב דער קאָמפּאָזיטאָר פראַמענטאַל האַלעווי איז געווען דער ערשטער ייד, וואָס איז אויסגעוויילט געוואָרן אין דער פראַנצויזישער אַקאַדעמיע, איז לודאָויק האַלעווי געווען דער ערשטער שרייבער (פון יידישער אַפּשטאַמונג) אין דער אַקאַדעמיע.

אויף דעם פאַריזער פּלאַץ דאָפּין נומער 26, הענגט אַ טאַול, וואָס אינפאָר-מירט, אַז דאָ האָט געוויינט דער שרייבער לודאָויק האַלעווי, וואָס איז דאָ אויך געשטאַרבן אין יאָר 1908.

און אויב אויף דעם קבר פון קאָמפּאָזיטאָר פראַמענטאַל האַלעווי, דער זון פון ר' אליהו הלוי חלפּן, חזן און העברעאישער דיכטער, זעען מיר גישט קיין שום אויפּשריפט, קיין שום דערמאָנונג, אַז דאָ, אין זעלבן קבר געפינט זיך אויך דאָס איבערבלייבעניש פון שרייבער און אַקאַדעמיקער לודאָויק האַלעווי, איז עס אפשר אַזוי געשען, אין רעזולטאַט פון זיין שמד.

גוסטאַוו לעווי :

דאָ, אין דער יידישער אַפּטיילונג, געפינט זיך אויך אַ קבר פון אַ יידישן קינסטלער, אַ מעטאַל-גראַוירער, גוסטאַוו לעווי, געבוירן אין יאָר 1819 אין טול און געשטאַרבן אין יאָר 1894 אין פאַריז.

דער קינסטלער האָט זיך באַרימט געמאַכט מיט זיינע זעלטענע מעטאַל-גראַווירן פון די ווערק פון ראַפּאַעל, ווינטערהאַלטער און אַנדערע מייסטערס. גוסטאַוו לעווי איז קורץ פאַר זיין טויט, אויסגעצייכנט געוואָרן מיט אַן ערן-מעדאַל פון סאַלאַן אין יאָר 1894 און אויך ווי אַ קאָוואַליר פון ערן-לעגיאָן.

דער קאָמפּאָזיטאָר זשאַק אַפּענבאַך :

אין דער 9-טער דיזויזיע, געפינען מיר צווישן די קברים פון באַרימטע פּערזענלעכקייטן, אויך דאָס קבר פון וועלט-באַרימטן קאָמפּאָזיטאָר זשאַק אַפּענבאַך, אויף וועמענס מצבה ס'איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן אַ ביז גאָר פיינער בראַנזענער ביוסט פון מוזיקער, און אויך אַ... צלם.

זשאַק אַפּענבאַך איז דער מחבר פון פריילעכער, אַמוזירנדיקער מוזיק, ער האָט געשאַפּן וואַלסן, מאַזורקעס, פאַלקעס און זיך ביז גאָר באַרימט געמאַכט אַלס "קעניג פון דער אַפּערעטע".

זיינע ביז היינט צו טאָג באַרימטע ווערק, וועלכע ווערן כּסדר אויסגעפירט אויף די טעאַטער-סצענעס פון גאָר דער וועלט, זענען די אַפּערעטעס "אַרפּעי אין גיהנום"

(געשאפן אין יאר 1858), „די שייגע העלענע“ (1864), „דאס פאריזער לעבן“ (1867) און אנדערע אפערעטעס און אויך זיין איינציקע אפערע „האפמאנס דערציילונגען“. ס'איז אבער ווייט נישט זיכער, צי די ליבהאבער פון אפענבאכס מוזיק און זייער צאל איז זייער גרויס, ווייסן אז דער קאמפאזיטאר פון דער אזוי פריילע-כער און אזוי מעלאדישער מוזיק איז געווען א געטויפטער ייד.

זשאק (יעקב) אפענבאך שטאמט פון א יידישער קלעזמער-משפחה, וואס האט מיטגעמאכט דאס לעבן אין די יידן-געטאס אין דייטשלאנד; זיין זידע יהודה עבערסט, האט געלעבט אין דער שטאט אפענבאך (דערפון דער פאמיליע-נאמען), געווען א פיינער זינגער, א חזן, א קלעזמער און אויך א מוזיק-לערער.

אויך דער פאטער פון קאמפאזיטאר, יצחק עבערסט, א געבוירענער אין אפענבאך, איז ווי דער זידע, אויך געווען חזן, קלעזמער און מוזיק-לערער. זיי זענען געווען אכט קינדער, וואס אלע, די ברידער און שוועסטער, זענען געווען אריינגעטאן אין דער מוזיק. יעדער פון זיי האט באהערשט א באשטימטן אינס-טרומענט און ווייל מיט פרנסה איז נישט געווען לייכט, טראץ דעם וואס א חזן, קלעזמער און מוזיק-לערער, איז דער פאטער יצחק עבערסט אויך געווען אן... איינבינדער, האט ער געשאפן אן אייגענעם קליינעם ארקעסטער פון זיינע קינדער און ארומגעפארן שפילן איבער מערק, כדי ארויסציען פרנסה.

יצחק עבערסט פארלאזט לסוף אפענבאך, האלט זיך אויף א געוויסע צייט אין שטעטל דענץ און אין יאר 1816 באזעצט ער זיך דעפיניטיוו אין קעלן, ווו עס ווערט ביי אים געבוירן, אין חודש יוני 1819 דאס זיבנטע קינד, דער זון יעקב, דער שפעטערדיקער קאמפאזיטאר זשאק אפענבאך.

שוין צו זעקס יאר, באקומט דער יונגער יעקב-זשאק די ערשטע לעקציע פון פידל-שפיל און צו אכט יאר קאמפאנירט ער שוין אייגענע מעלאדיעס.

זעענדיק די באגאבטקייט פון זיין יונגן זון יעקב, ברענגט אים זיין פאטער, צוזאמען מיט זיינס אן עלטערן ברודער קיין פאריז, ווו ער דערשלאגט זיך צום דירעקטאר פון דער קאנסערוואטאריע, דעם בארימטן מוזיקער קעריביני, וואס פארהערנדיק דעם דאן דרייצן יאר אלטן יעקב, שרייט ער אויס א באגייסטערטער: — דו בלייבסט א שילער אין דער קאנסערוואטאריע!

און דער יונגער יעקב עבערסט-אפענבאך הייבט אן זיין שטודיר-קורס פון א וויאלאנטשעליסט.

ס'איז דאן געווען דאס יאר 1832, ווען זשאק אפענבאך האט אנגעהויבן זיין מוזיקאלישע קאריערע אין גרויסן פאריז. עס דויערט נישט לאנג און ער ווערט אנגאזשירט אין ארקעסטער פון דער „אפערא קאמיק“. ער טרעט אויף אויף א ריי קאנצערטן און אין יאר 1847 ווערט ער דער שעף פון ארקעסטער פון דער פראנץ-

צווישער קאָמעדיע. ער הייבט אויך אָן באַקאַנט צו ווערן ווי אַ קאָמפּאָזיטאָר פון אַמזירנדיקער מוזיק, פון אַ ריי אַפּערעטעס וואָס נעמען שטאַרק אויס און ווע-מענס צאָל, זאָל ביים סוף פון זיין לעבן האָבן דערגרייכט צו הונדערט און זעכציק טעאַטער-ווערק און צווישן זיי די שוין פריער דערמאָנטע אַפּערעטעס. נאָך ביי זיין לעבן, האָט מען דעם קאָמפּאָזיטאָר באַצייכנט ווי דער „קעניג פון אַפּערעטעס“. ווערנדיק פּאָפּולער, האָט אַפּענבאַך געגרינדעט אַ קליין טעאַטערל א. נ. „בוף פּאַריזען“, וואָס האָט זיך געפונען אין דער גאַרטנדיקער טייל פון פּאַריז, אין שאַנס-עליזעי און דערנאָך אַריבערגעפירט דאָס טעאַטער אויף דעם היינטיקן בולוואַר מאַנמאָרט נ'ר 7, אין אַ טעאַטער-בנין וואָס עקסיסטירט ביז היינט צו טאָג.

דער דערפאַלג פון זיין ניי געשאַפן טעאַטער אויף די גרויסע פּאַריזער בול-וואַרן, האָט אָנגענומען אזאָ כאַראַקטער, אַז אין פּאַרלויף פון זיבן יאָר צייט, איז אויף דער טיר פון טעאַטער כסדר געהאַנגען אַן אויפשריפט „פּול“. זשאַק אַפּענבאַך איז געווען אַריינגעטאָן אין זיין מוזיקאַלישער שפּעריש-קייט און זיך כמעט נישט פּאַרנומען און זיך נישט אינטערעסירט מיט די גע-שעענישן אין לאַנד און אויך נישט מיטן לעבן פון זיינע ברידער-יידן אין יענע טעג.

אין עלטער פון 25 יאָר, באַקענט ער און פּאַרליבט זיך אין אַ שפּאַניש מיידל, אַ קינד פון פרומע קאַטוילישע עלטערן, וואָס שטעלן זיך אַנטקעגן דער חתונה פון זייער טאָכטער מיט אַ יידן, אָבער זעענדיק דעם גרויסן דערפאַלג פון יונגן קאָמפּאָזיטאָר, בפרט נאָך, נאָכן האָבן געזען זיין אויסנעמען ביים רוסישן צאָר, וועלכער האָט פון פעטערבורג נאָך באַשטעלט טעאַטער-בילעטן, און אזוי אויך זיין דערפאַלג ביי דער ענגלישער קעניגין, זענען זיי מסכים געווען אויף דער חתונה מיט זייער טאָכטער, אָבער מיטן באַדינג, ער זאָל זיך שמדן.

און דאָס אייניקל און זון פון די אַפּענבאַכער און קעלנער חזנים, גיט נאָך די פּאַדערונג: דער פון יידישקייט שוין דערווייטערטער קאָמפּאָזיטאָר און מחבר פון ווייט ווייט, נישט קיין קריסטלעכע ווערק, גייט אַריבער צום קאַטאָליציזם און דעם 14-טן אויגוסט 1844 קומט פאַר זייער חתונה.

ס'איז געווען אַ טויפונג וואָס איז, ווי מיר זעען עס, נישט פאַרגעקומען צו-ליב וועלכע ס'איז סימפּאַטיעס צום קריסטנטום. זשאַק אַפּענבאַך איז אין זיינע חתונה-טעג שוין געווען אַסימילירט און אויך ווייט פון אינטערעסירן זיך מיטן פּאַליטישן און אַפילו אויך מיטן געזעלשאַפטלעכן לעבן אין לאַנד. ער האָט אויך נישט געהאַט מער קיין מגע ומשא מיטן גאַנג און געשעענישן אין יידישן לעבן אין פּראַנקרייך. זיינע שאַפונגען און זיינע מוזיקאַלישע טריאומפן זענען געווען

ענג פארבונדן מיט דער זיך איינגעשטעלטער זאָרגלאָזער הערשאַפט פון נאַפֿאַ-
לעאַנען דעם דריטן, אַ זאָרגלאָזיקייט, וואָס איז געקומען נאָך די נישט זייער ווייטע
קאַשמאַרן פון די גילאַטינע-טעג אונטער ראַבעספיערן און די אויך אַדורכגעמאַכטע
רעוואָלוציע-טעג פון 1831 און 1848.

אַפענבאַכס שעפערשיקייט, ווירקונג און איינפלוס אויף זיין צייט איז געווען
אַזוי גרויס, אַז נישט קיין אַנדערער ווי מאַקס נאַרדוי האָט נאָכן טויט פון קאַמ-
פּאַזיטאָר, געשריבן וועגן אים: „איך האָב דאָס געפיל, אַז מען וועט נישט קענען
שרייבן די געשיכטע פון 19-טן יאָרהונדערט אָן צו דערמאָנען אַפענבאַכן, וואָס
איז געווען די כאַראַקטעריסטיק פון זיין צייט“.

עס איז אויך אינטערעסאַנט דער אַרויסקום פון שוין דערמאָנטן געטויפטן
אַקאַדעמיקער דאַניעל האַלעווי מיט די שורות: „פון וואָנען דער שטראָם מוזיקאַ-
לישקייט זיינער?“ — און ער ענטפערט זיך גופא: „אפשר שטראָמט זי פון זיין
לאַנגער פאַרגאַנגענהייט, פון זיינע פיר טויזנט יאָר, וואָס דער ייד זשאַק אַפענבאַך
האַט פאַרמאַגט אין זיין בלוט“.

און אויב דער אַקאַדעמיקער דאַניעל האַלעווי, האָט זיך אַפּגעשטעלט אויף
דער מוזיק-וועלט פון קאַמפּאָזיטאָר און געטראַכט אַז דאָס איז אַ רעוולוטאַט פון
זיינס אַ פיר טויזנט-יעריקער ירושה, אַ יידישער סענטימענט, וואָס מען האָט אויך
אַרויסגעפילט פון אַ ריי אַפענבאַכישע מעלאָדיעס, האָט דאָס זעלבע אויך אַפּגע-
פילט אַ פראַנצויזישער שרייבער טעאַדאָר בענוויל, וועלכער האָט דערקלערט
אַפענבאַכס מוזיק: „אַ ווערק פון יידישער שנאה קעגן גריכנלאַנד, וואָס איז געבויט
אויף מירמלשטיין און רויזן“ און דער אַנטיסעמיט ריכאַרד וואַגנער האָט אַפענבאַכס
שאַפונגען באַצייכנט. . . „אַ היץ וואָס טראַגט זיך פון אַ מיסטקאַסטן“.

די דאָזיקע אַרויסטרעטונגען פון די לייט וואָס האָבן טראָץ אַפענבאַכס שמד,
נישט געקענט שלום מאַכן מיט זיינע גרויסע מוזיקאַלישע דערגרייכונגען, האָבן
נישט געשטערט דעם גרויסן מוזיקער ראַסיני, צו זאָגן, אַז „אַפענבאַך איז דער
מאַצאַרט פון שאַנס-עליזיי“ (אַפענבאַכס טעאַטערל „בוף פאַריזען“ האָט זיך דאָן
געפונען אויף די עליזיי-פעלדער).

אַפענבאַך האָט אַפּגעהאַלטן קאָלאַסאַלע טריאומפן מיט זיינע אַמוזאַנטע אַפּע-
רעטעס, האָט אַבער נישט געהאַט קיין מזל מיט זיינע פרווון צו שאַפן אַפּערעס און
„האַפּמאַנס דערציילונגען“ איז די איינציקע אַפּערע זיינע, וואָס האָט אויסגענו-
מען און וואָס ווערט ביז היינט צו טאָג, אומאויפהערלעך געשפילט אויף אַלע
וועלט-בינעס. ס'איז אַן אַפּערע איבער וועלכער דער קאַמפּאָזיטאָר האָט לאַנג גע-
אַרבעט און האָט נישט באַוווּן צו פאַרענדיקן און דאָס ווערק איז צום ערשטן מאַל

אויפגעפירט געוואָרן אין יאָר 1881, אַ יאָר נאָך אָפּענבאַכס טויט, באַאַרבעט דורכן מוזיקער ערנעסט גיראַד.

די פייערלעכע פאַרוויילונגס-עפאַכע אונטער נאַפּאַלעאַן דעם דריטנס הער-שאַפּט, האָט זיך פאַרענדיקט מיט די טראַגישע מלחמה-רעזולטאַטן פון 1870 — 1871 און די בלוטיקע קאַמונע-געשעענישן, וואָס האָבן אויף אַ לענגערער צייט אַ סוף געמאַכט צו די אויפפירונגען פון אָפּענבאַכס אַמוזאַנטע אָפּערעטעס און טאַנץ-מוזיק. דאָס זענען אויך געווען שווערע יאָרן פאַרן קאַמפּאָזיטאָר גופא, וואָס האָט אויף אַ מערקווערדיקן אופן אָפּגעפילט אויף זיך די אַנגעזאַמלטע שנאה צו נאַפּאַלעאַן דעם דריטנס רעזשים און סוף. געווען פיל, וואָס האָבן באַוואָרפן דעם קאַמפּאָזיטאָר מיט בלאַטע און אפילו אים באַשולדיקט ... אַז דאָס האָט ער, מיט זיינע פריילעכע ספּעקטאַלען, „דערפירט פראַנקרייך צו דער מפלה ביי סעדאַן“ און אַז דאָס האָט זיין מוזיק דערפירט צו דער „נאַציאָנאַלער דעגראַדאַציע“! ... און דאָך, ווען זשאַק אָפּענבאַך איז אין יאָר 1881 געשטאַרבן, איז זיין טויט שווער אָפּגעפילט געוואָרן אין לאַנד און זיין לוויה האָט באַגלייט אַ קאַלאַסאַלער עולם.

באַווירקט פון דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואָלוציע פון סוף 18-טן יאָר-הונדערט, וואָס האָט אויך אַ סוף געמאַכט צו די יידישע געמאַס אין דייטשלאַנד, באַווירקט פון די לאַזונגען וועגן „פרייהייט, גלייכהייט און ברידערלעכקייט“, האָבן טויזנטער יידישע מענטשן, מיד פון די יידישע צרות, אַדורכגעמאַכט דאָן אַ טוי-פונגס-פראַצעס, אַריינגיסנדיק זיך אין דער נישט-יידישער וועלט און צווישן זיי, אויך דער גרויסער מוזיקער זשאַק אָפּענבאַך, וואָס איז ליידער, נישט דער ערשטער אַוועק פון זיין פאַלק, און אַריבער אין אַן „אַנדערער רעליגיע“, אָבער נישט צוליב רעליגיעז-קריסטלעכע טעמים.

און אויב די קריסטלעכע וועלט האָט כסדר אַקצעפּטירט אַזעלכע טויפונגען, וואָס זענען ס'רוב פאַרגעקומען צוליב צוואַנג און אַנדערע נישט קיין גלויבנס-טע-מים, האָט זי באַשטעטיקט, ווי ווייט זי גופא, איז זינדיק און נישט קריסטלעך.

היינריך היינע :

אין דער 27-טער דיוויזיע, פאַרהאַלטן מיר זיך ביים קבר פון גרויסן יידיש-דייטשן דיכטער היינריך היינע, וווּ אויף אַ העכערן סאַקל, זעען מיר אַ ווייס-מירמל-שטיינערנעם ביסט פון דיכטער, וואָס קוקט אַזוי טרויעריק אַראַפּ אויף זיין אייגן קבר.

וועגן וואָס פאַראַ טראַגיש קאַפיטל יידישער געשיכטע דאָס קבר דערציילט אונדו ...

געבוירן אין דייטשלאַנד, אין דיסעלדאָרף, איז אָבער די געבוירן-דאַטע פון דיכטער ווייט נישט קיין קלאַרע. ס'איז אָנגענומען די דאַטע פון 13-טן דעצעמבער 1799, אָבער אויך דאָס יאָר 1797.

היינריך היינע איז געבוירן און דערצויגן געוואָרן אין אַ יידיש-בירגערלע-כער נישט-פרומער היים, אָבער וווּ מען האָט אָפּגעהיטן דאָס טראַדיציאָנעלע יידישע לעבן און דער דיכטער האָט גוט, אפילו זייער גוט, געקענט דאָס יידישע לעבן און די יידישע פּראָבלעמען פון זיין צייט.

אין זיינע פריע קינדער-יאָרן, האָט מען אין יידן-פיינטלעכן דייטשלאַנד, פון טאָג צו טאָג, אַלץ מער אָנגעהויבן פילן די פרייהייטס-ווינטן פון דער פּראַנצויזישער רעוואָלוציע, וואָס האָט זיך אויסגעוויקלט אויף אַ צייטווייליקער אָפּשוואַכונג פון דער דייטש-פריישישער אַנטי-יידישקייט. ס'פלעגט אָפט אַדורכמאַרשירן דאָס פּראַנצויזישע מיליטער און אַרויסרופן פיל פרייד ביי די יידן פון דייטשלאַנד. זיי האָבן אָנגעהויבן אַביסל אָפּטעמען פון פריישישן אַנטיסעמיטיזם. דאָס זענען גע-ווען איבערלעבונגען, וואָס האָבן זיך אויך איבערגעגעבן דעם נאָך גאָר יונגן היינ-ריך היינע. ער האָט פרי דערפילט אַ דאַנקבאַרקייט און אַ ליבשאַפט צו פּראַנקרייך, פאַרן פאַרבעסערן פון דעמאָלטיקן יידיש-מענטשלעכן מצב אין דייטשלאַנד.

אָבער נאָכן פאלן פון נאַפּאָלעאָנס הערשאַפט, שטעלט זיך אויף דאָס ניי איין אין דייטשלאַנד, דער פריישיש אַנטי-יידישער רעזשים, מיט אַלע כמעט פריערדיקע באַגרענעצונגען פאַרן יידישן לעבן.

אונטערוואַקסנדיק, לערנט ה. היינע אין אוניווערסיטעט. ער האָט אַ ריי יידישע פריינט. ער ווערט אפילו אַריינגעצויגן אין אַ יידישער קולטור-אַרגאַניזאַ-ציע, אין וועלכער מען חלומט און מען דיסקוטירט מכוח געפינען אַן אויסוועג צו די יידישע צרות, צו דער יידישער רעכטלאָזיקייט און מען זאָל קענען ווערן „מיט אַלע גלייך“.

ה. היינע ענדיקט זיין אוניווערסיטעט-לערנען. ער האָט געגלויבט צו קענען ווערן אַן אַדוואָקאַט, אָדער צו באַקומען אַ וועלכן ס'איז ערנסטן מלוכה-פּאַסטן. נאָר די דאָזיקע האַפּענונג, צו ווערן זעלבסטשטענדיק, נישט צו דאַרפן זיין אָנגעוויזן אויף זיין רייכן פעטער, דעם באַנקיר סאַלאַמאַן, האָט זיך נישט רעאַליזירט. אין יע-נער צייט, איז עס ווייט נישט געווען אַזוי פשוט זיך אַרויסצורייסן פון די רעכט-לאָזע און ענג-פאַרצוימטע ראַמען וואָס האָבן אַרומגענומען דאָס יידנטום אין דייטש-לאַנד.

און היינריך היינע, אַ מענטש מיט פיל כאַראַקטער-שוואַכקייטן, איז דעם 2-טן פעברואַר 1825, באַאַנגען דעם שריט פון טויפן זיך אַלס פּראַטעסטאַנט, דערקלערנדיק, אַז דער שמד-דאָקומענט „איז אַן איינפֿאַרטיק-קאַרטע אין דער איי-“

ראַפּעאישער געזעלשאַפּט". אזוי האָט ה. היינע און פיל אַנדערע יידישע מענטשן אין יענער צייט, געטראַכט.

מיר האָבן זיך שוין אָפּגעשטעלט אויף דער גרויסער שמד-באַוועגונג וואָס עס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין יידישן לעבן אין דער ערשטער העלפט פון 19-טן יאָרהונדערט. מאַסן יידן האָבן געגלייבט, אַז איינשאַפּנדיק זיך אַזאַ „איינטריטס-קאַרטע אין דער איראַפּעאישער געזעלשאַפּט", וועלן זיי ווערן גלייך מיט גלייכע, פטור ווערן פון די יידישע צרות. ס'איז געווען אַ שמד-באַוועגונג וואָס האָט אין יענער צייט, שווער געטרייסלט מיטן פראַנצויזישן און אויך דייטשן יידנטום. „זיין אַ ייד, הייסט נישט דאָס אָנגעהערן צו איינע פון די דריי רעליגיעס — האָט ה. היינע דערקלערט — ס'איז אַ גורל-זאַך, ס'איז אַן אומגליק"; האָט אויך דער דיכטער זיך איינגעשאַפּט אַזאַ „איינטריטס-קאַרטע אין דער איראַפּעאישער געזעלשאַפּט", טויפּנדיק זיך, באַגייענדיק אַ שריט וואָס דער פּאָעט, בכלל נישט קיין גלויביקער, האָט דערנאָך, זיין גאַנץ לעבן שווער באַדויערט, וואָרעם טראַכטנדיק שוין מכוח שמדן זיך, האָט ה. היינע געשריבן אין יאָר 1823, צו אַ גאַנצן מענטשן: „זוי דו פאַרשטייט, איז דער שמד פאַר מיר אַ גלייכגילטיקער אַקט, אויף וועלכן איך לייג, אפילו פון סימבאלישן שטאַנדפּונקט, זייער ווייניק אַכט און אויב איך וועל אים באַגיין, וועט ער פאַר מיר נישט האָבן קיין שום באַדייטונג".

און גלייך טאַקע, נאָך זיין שמד, האָט דער דיכטער געשריבן צו זיין פריינט מאַזער: „גלויב מיר, ווען מען זאָל מעגן גנבהנען זילבערנע לעפל, וואָלט איך מיך נישט געטויפּט".

אַבער עס קומט נאָך ה. היינעס גרויסע אַנטוישונג, וואָרעם די אילוזיע, וועלכע ער האָט זיך געמאַכט און אויף וואָס ער האָט געהאַפּט, צו באַקומען, נאָך זיין שמד, אַ וויכטיקן מלוכה-אַמט, האָט זיך נישט רעאַליזירט; ביי די האַרן פון דייטש-פרייסישן לעבן האָט דער שמד פון ה. היינען ווי פון אַנדערע יידן, נישט אַלעמאַל אויסגענומען. היינעס מאַטעריעלער מצב, דאָן שוין אַלס דיכטער, איז ווייט נישט קיין לייכטער. ער מוז כסדר אַנקומען צו דער חודשלעכער שטיצע פון זיין רייכן פעטער און אין אים וואַקסט און פאַרגרעסערט זיך דער אויפברויז קעגן זיין דייטש פאַטערלאַנד, פאַר אַלע יידישע און אויך פאַר זיינע אייגענע שווע-ריקייטן און צרות.

אין די דאָזיקע טעג קומט פאַר אין פראַנקרייך די רעוואָלוציע פון יוני 1830 און דער דיכטער הייבט אַן טראַכטן מכוח פאַרלאָזן דאָס פאַרהאַסטע פרייסן „וואָס פאַרמאַגט אַ פּילאָסאָפּישן און זעלנערישן כאַראַקטער, אַ געמיש פון דעם העלן ביר און ליגן" און אַריבערפאַרן קיין פראַנקרייך, קיין פאַריז, אין לאַנד וועמענס פאַן דער דיכטער האָט באַצייכנט ווי „די דרייפאַכיקע עוואַנגעליע", וועמענס מי-

ליטער ער האָט געזען אין זיינע גאָר יונגע יאָרן אַדורכמאַרשירן דייטשלאַנד און וואָס האָט דאָן, מיט זייער אַריינקומען, אויך מיטגעברענגט די פרייהייט און גלייכהייט פאַר יעדן מענטשן און אין דער ערשטער ריי, פאַר די אַזוי שווער באַ-האַנדלטע יידן, וואָס דער דיכטער האָט רעאַליזירט.

היינריך היינע באַזעצט זיך אין פאַריז אין יאָר 1831, וווּ ער דערפילט זיך פון ערשטן טאָג אָן, ווונדערבאַר גוט. „זאָגט די גוטע מענטשן — שרייבט ער — אַז ווען איין פיש אין ים פּרעגט ביים אַנדערן וועגן געזונט, ענטפערט ער : כּיפּיל מיך ווי ה. היינע אין פאַריז“. ער איז געווען יונג, שייך און אַרומשפּאַצירט אַ פאַר-ליבטער איבער דער שטאָט, געשלאָסן באַקאַנטשאַפטן, געליבט . . .

„קיינמאַל האָבן מיר די שטערן נישט אויסגעזען שענער, ווי ווען זיי שפּיגל-לען זיך אָפּ אין אַ פאַריזער וואַסער“ — האָט ער געשריבן צו אַ פריינט — און „ווען דער רבּונו של עולם לאַנגווייליגט זיך אין הימל, עפנט ער אַ פענצטער און קוקט אַראָפּ אויף די פאַריזער בולוואַרן“.

זיין פאַרליבטקייט אין פאַריז און זיין פילן זיך אַזוי גוט אין לאַנד, נאָכן האָבן פטור געוואָרן דאָס נישט פריינטלעכע דייטשלאַנד, דערפירן אים אַרויס-צוקומען מיט די שורות : „די פּראַנצויזן זענען דאָס אויסדערוויילטע פּאָלק פון דער נייער רעליגיע. . פאַריז איז דאָס נייע ירושלים. דער ריין איז דער ירדן וואָס טיילט אָפּ די פּלשתים פון דער הייליקער ערד פון פרייהייט“.

ה. היינע ווערט דאָ ביז גאָר אַקטיוו, שרייבט, שאַפט פּרעכטיקע לידער, גיט אַרויס ביכער און ווערט אויך מיטאַרבעטער אין דער „אויגסבורגער צייטונג“, וווּ ער פאַרעפנטלעכט זיינע קאַרעספּאַנדענצן און אַפהאַנדלונגען. זיין מאַטעריעלע לאַגע איז גאַרנישט קיין שלעכטע. זיינע אַפטע פּראַ-פּראַנצויזישע אַפהאַנדלונגען און זיין פאַראורטיילן, ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן דייטשלאַנד, האָט אים גע-שאַפן אַ פּריווילעגירטע פּאָזיציע אין פּראַנקרייך, וווּ ער באַקומט, זינט 1837, אַ געהיימע חודשלעכע פענסיע, וואָס באַפרייט אים פּולשטענדיק פון דאַרפן אַנקו-מען נאָך שטיצע צו זיין רייכן פעטער, אַ חודשלעכע פענסיע, וואָס איז, ביז צו דער רעוואָלוציע פון 1848, געווען אַ סוד.

און כאַטש ה. היינע איז געווען אַריינגעטאָן אין פּראַנצויזישן קולטור-לעבן, צווינגט אים זיין יידיש געפיל, וואָס איז טראַץ אַלעם, געווען סײַ אַיינגעוואַרצלט אין האַרצן פון דיכטער, אַרויסצוטרעטן קעגן דער פּראַנצויזישער רעגירונג פון טיערן — טראַץ זיין געוויינער פענסיע — פאַר איר טאַלערירן און נישט אַננעמען קיין געהעריקע שריט קעגן דער אַנטיסעמיטיש-פאַרברעכערישער ראַלע פון פּראַנ-צויזישן אַמבאַסאַדאָר אינעם בלוט-בלבול, וואָס איז פאַרגעקומען אין יאָר 1840 אין דמשק, אַ בלוט-בלבול וואָס האָט געקאָסט אַ סך יידיש און יידישע

ליידן. דער דיכטער איז דאָן אויך אַרויסגעטרעטן מיט שווערע פאַרוורפן אויף די יידן פון פראַנקרייך, פאַר זייער נישט גענוג ענערגיש רעאַגירן אין דער דאָזיגער ווייטיקלעכער דראַמע, וואָס דער בלוט-בלבול אין דמשק האָט מיט זיך דאָן פאַרגעשטעלט פאַר די יידן פון סיריע.

ה. היינעס אָפּטע שרייבערישע אַרויסטרעטונגען קעגן דייטשלאַנד, האָבן דערפירט דערצו, אַז אין יאָר 1835 איז דאָרט פאַרבאָטן געוואָרן דאָס פובליצירן פון זיינע ווערק און אויף די שוין פובליצירטע ווערק, איז איינגעפירט געוואָרן אַ גע-וויסע צענזור. ס'איז דאָרט אפילו געווען אַ באַפעל אים צו אַרעסטירן. די פאַר-באָטן זענען דערנאָך אָפּגערופן געוואָרן און דער דיכטער האָט נאָך צוויי מאל באַזוכט דייטשלאַנד.

אין יאָר 1848 האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן די ערשטע סימפּטאָמען פון זיין קראַנקהייט, וואָס האָט אָנגענומען אַ שווער-טראַגישן כאַראַקטער פון פאַראַליזש און אומבאַהאַלפּניקייט, וואָס האָט אָנגעהאַלטן די לעצטע אַכט יאָר פון זיין לעבן, בעת וועלכע ער איז געלעגן, אַ האַלב-בלינדער, צוגעשמידט צום בעט. דער דיכ-טער גופא האָט עס באַצייכנט ווי זיין „מאַטראַצן-קבר“ און אין די דאָזיקע יאָרן פון טראַגישער אומבאַהאַלפּניקייט, האָט ה. היינע נאָך געשאַפן אַ ריי פּרעכטיק-דיכטערישע ווערק. אָבער גלייכצייטיק איז אין אים פאַרגעקומען אַ טיפּער איבערברוין, אַ נעוואַלדיקער אינערלעכער רעוויזיע-פּראָצעס, מכוח זיין יידיש-קייט-געפיל און וועגן יידנטום בכלל.

אין זיינען שלאַפּלאַזע נעכט און פיזישער אומבאַהאַלפּניקייט, האָט ער זיך דערפילט אַלץ „אַרעמער קראַנקער יודע“; ס'איז געווען אויס מיט זיין געפיל פון אַ לעבנס-לוסטיקן „העלענער“, וואָס לעבט אין אַ וועלט פון שיינקייט, פון עסטעטיזם א.נ. דאָס ווערק וואָס האָט אים אַממערסטנס אָנגעהויבן באַשעפּטיקן, איז געוואָרן זער תנ"ך, וואָס ער האָט אָנגעהויבן זוכן אַלץ בעסער צו קענען און צו פאַרשטיין. „איך מאַך נישט קיין סוד — האָט ה. היינע געשריבן — וועגן מיין יידנטום, צו וועלכן כ'האָב מיך קיינמאל נישט אומגעקערט, ווייל כ'האָב עס קיינמאל נישט פאַרלאָזט“.

לינגדיק גוגעשמידט צו זיין „מאַטראַצן-קבר“, וואָס ער אין יאָר 1853 גע-שריבן: „מיין פאַרליבטקייט אין דער „איליאַדע“ האָט זיך ביסלעכווייז אָפּגע-קילט. איצט זע איך, אַז די גריכן זענען געווען שייך נאָר יוגנטווייז. יידן אָבער זענען געווען שטאַרקע מענער, נישט צו בויגן זיי און זיי זענען אזוי פאַרבליבן ביז היינט צו טאָג, להכעיס די אַכצן הונדערט יאָר רדיפות און פיין“.

און ווייטער: „איצט האָב איך זיך אויסגעלערנט זיי בעסער צו שאַצן און ווען ביים היינטיקן רעוואַלוציאָנערן קאַמף און דעמאָקראַטישע פּרינציפּן וואַלט

נישט געווען נאָריש זיך איבערצונעמען מיטן אָפּשטאַם, וואָלט איך שטאַלצירט, וואָס מיינע פּאַר־דורות געהערן צום אַדעל־הויז ישראל, וואָס איך קום אַרויס פון קדושים, וועלכע האָבן געגעבן דער וועלט אַ גאָט און אַ מאָראַל."

און מיר לייענען ביים דיכטער :

"ס'איז געווען אַ צייט, ווען משה איז מיר נישט געווען צום האַרצן, וואָרעם ס'האָט געברויזט אין מיר דער העלענישער גייסט ; איך האָב נישט געקענט שענע־קען דעם ייִדישן תורה־געבער, זיין פיינטשאַפט צו בילדערלעכקייט, צו פּלאַסטיק ; איך האָב נישט באַמערקט, אַז משה גופא איז געווען אַ גרויסער קינסטלער און האָט פאַרמאָגט אמתע גאונות פון אַ שאַפּער. ער האָט גענומען אין זיינע הענט אַריין אַן אַרעמען שבת פון פּאַסטעכער און געמאַכט פון זיי אַ פּאַלק, אַ גרויס פּאַלק, גאָטס פּאַלק, אייביק און הייליק, אַ מוסטער פאַר אַלע פעלקער."

"דאָס קריסטנטום — האָט דאָן געשריבן דער געטויפטער דיכטער — איז די צום מיינסטנס פּאַלשע איראַציאָנעלע און אַבסורדאַלע רעליגיע אין דער וועלט, אַ רעליגיע פון ליבע וואָס איז אַליין לויטער שנאה, אַ רעליגיע פון פרייהייט, וואָס איז לויטער דעספּאָטיזם, אַ רעליגיע פון הומאַניזם, פון וועלכער מען האָט געזען בלויז אכזריותדיקע באַרבאַרייט."

סאַראַ שטוינענדיקע שורות, וואָס דערציילן וועגן דער טראַגעדיע, וואָס עס האָבן אַדורכגעמאַכט פיל ייִדישע מענטשן און צווישן זיי, אויך דער דיכטער היינ־ריך היינע, וועלכער האָט זיך קיינמאַל נישט געקענט באַפרייען פון זיין ייִדיש־קייט־געפיל און האָט אין די טראַגישע באַדינגונגען זיינע, זיך אָפּגעגעבן אַזאַ חשבון וועגן זיין ייִדישקייט און וועגן ייִדישן פּאַלק.

אין יאָר 1832 באַקענט זיך דער דיכטער מיט דער דאָן זיבעצן־יאָריקער שיי־נער ברונעטקע, מאַטילדע, וואָס האָט פאַרמאָגט אַ פּרעכטיקן קערפּער־בוי ; אַ פּריילעכע, נישט איבעריק קלוגע און האָט מיט איר חתונה־געהאַט. מאַטילדע האָט זייער ווייניק געוואוסט וועגן דער באַרימטקייט פון איר מאַן און קיין אַנונג נישט געהאַט וועגן זיין דיכטערישן כוח און ראַלע. קיין דייטש האָט זי איבער־הויפט נישט געקענט, אַחוץ די ווערטער : „גוט מאַרגען" און „נעמען זי פּלאַץ". היינע אַליין האָט וועגן איר געזאָגט : „מאַטילדעס הויפט־מעלה איז, וואָס זי האָט קיינמאַל נישט געלייענט קיין איינציק וואָרט, נישט פון מיר און נישט פון מיינע שונאים און פריינט."

און כדי די דאָזיקע קריסטלעכע און פרימיטיווע פרוי זאָל באַשטיין זיך צו געפינען נאָך איר טויט, אין זעלבן קבר וווּ איר מאַן, האָט דער דיכטער פאַר־שריבן אין זיין צוואה, מען זאָל אים לייגן אויף. . . דער קריסטלעכער זייט פון בית עולם.

די דאָזיקע פרוי, צו וועלכער ער איז געווען ליידנשאַפטלעך צוגעבונדן, האָט אים באַשאַפן אַ טיפיש פראַנצויזיש-בירגערלעכע שטוב, אין וועלכער ס'האָט גע-שמעקט מיט מיין און אַ פאַרמאַכטער קאַץ. ס'איז געווען אומגלויבליעך, אַז אין דער דאָזיקער שטוב, וווינט דער גרויסער דיכטער. דאָרט, אין יענער וווינונג, אויף פאַבורג פּראַסאַניער נ'ר 41 האָט דער דיכטער אָנגעהויבן דערפילן דעם אַנ-קום פון זיין שרעקלעכער קראַנקהייט.

אין דאָזיקן מצב, דערוואָרט אים אַ שווערער קלאַפּ.

די רעוואָלוציע פון 1848 עפנט אויף די אַרכיוון פון דער אַראַפּגעוואָרפּענער רעגירונג און מען דערוואָסט זיך, אַז דער דיכטער האָט באַקומען אַ כסדרדיקע פענסיע פון די געהיימע מלוכה-פּאַנדן.

וואָס פאַראַ סקאַנדאַל עס ברעכט אויס!

הייסט עס אַז דעם גאַנצן קאַמף וואָס דער דיכטער האָט געפירט קעגן „פּרייסן-טום“ איז געווען צוליב געלט? פאַר באַצאַלט? הייסט עס אַז דער פּרייהייטס-קעמפּער איז געווען אַ געווינגען געצייג אין די הענט פון דער פראַנצויזישער רע-גירונג? פיל פון זיינע פויינט קערן זיך פון אים אָפּ. די „אויגסבורגער צייטונג“, ווו ער האָט יאָרן לאַנג מיטגעאַרבעט, שליסט זיך פאַר אים. די נאַענטסטע מענטשן פראַבירן דאָס אויסבאַהאַלטן פאַר דעם קראַנקן היינע, נאָר ס'איז נישט מעגלעך. ה. היינע ענטפערט מיט אַ לאַנגן בריוו, אַז ער האָט קיינמאַל נישט פאַרקויפט זיין פעדער, אַז ער וואָט דאָס געלט באַטראַכט ווי אַ שטיצע פון פראַנצויזישן פּאָלק, וואָס האָט מאַטעריעל, אויך געשטיצט אַנדערע פּאָליטישע עמיגראַנטן.

וויפּל אמת עס זאָל זיך נישט געפינען אין דעם ענטפער, נאָר פאַר דעם עמ-פינדלעכן דיכטער, איז די געשעעניש אַ ביז גאָר שווערער קלאַפּ, וואָס פאַרגרע-סערט נאָך מער זיינע ליוון. נאָר ס'דויערן נאָך אייניקע יאָר פון שרעקלעכן פיין, פון ליגן אַ הילפּסלאָזער כמעט בלינדער און איינגעקאַרטשעטער פון פאַראַליזש, בעת דער מוח האָט געאַרבעט מיט אַ געוואָלדיקער קלאַרקייט.

ה. היינע איז אפּט געווען דער סאַמע גרעסטער דייטשער ליריקער. דאָס האָבן אפילו באַשטעטיגט די נאַציס גופאַ, נישט קענענדיק ליקוידירן זיין „לאַ-רעליי“. ער האָט געהאַט פיל פּריינט אָבער אויך זייער פיל שונאים. געשטאַרבן דעם 17-טן פעברואַר 1856, האָבן אויף זיין לוויה זיך געפונען אין סך-הכל זעקס אַדער זיבן פּערוואַן.

טראָץ די אַלע נאַראַקטער-שוואַכקייטן און ווידערשפּרוכן אויף וועלכע מיר שטויסן זיך אָן ביים וועלן בעסער באַקענען די פּערזענלעכקייט פון דיכטער, קוקט אָבער פאַרט אַרויס די טיפע צוגעבונדנקייט צו זיין יידיש פּאָלק, וועמען ער האָט געווידמעט אינווערעסאַנטע שורות. היינע האָט זיך קיינמאַל נישט געקענט

באפרייען פון א דערנידערונגס-געפיל, צוליבן האַבן פראַבירט דורך טויפן זיך, עפעס דערגרייכן. דאָס דאָזיקע געפיל האָט אים שטענדיק געפלאַגט און איז אויך געווען איינע פון די סיבות פון זיין צאָרן קעגן דער קריסטלעכער וועלט און אַרויסגערופן דאָס אַנשרייבן מערערע סאַטירעס פון וועלכע מיר וועלן דאָ בלויז דערמאָנען זיינע פּרעכטיקע פּערזן אין וועלכע ער האָט אויסגעחזוקט די אַנטי-יידישקייט פון זיין „דאַנאַ קלאַראַ“, דערקלערנדיק איר :

„איך סעניאָראַ, אייער געליבטער, בין דער זון פון פיל-געלויבטן, גרויסן שריפט-געלערנטן רבי, ר' ישראל פון סאַראַגאָסאַ.“

היינע האָט אַמאָל באַזוכט די שטאָט פון מעזריטשער מגיד; ער האָט דאָרט געזען די יידישע אַרעמקייט, די קאַפּאַטעס און שטריימלעך, ער האָט אָבער אויך אַפּגעפילט די טיפע יידישקייט און האָט דערנאָך געשריבן, אַז „די פּוילישע יידן זענען מיר ליבער ווי די דייטשע יידן“.

פאַראַן ביי היינע פּרעכטיקע אַרבעטן און לידער פול מיט פאַרהערלעכונג פון יידישקייט און יידיש לעבן. אין זיין „פּרינצעסין סאַבאַט“ (איבערגעזעצט אין יידיש דורך ח. נ. ביאָליק) און אין זיינע „העברעאישע מעלאָדיעס“, שילדערט דער דיכטער די שיינקייט פון יידישן שבת. סאַראַ פּרעכטיקע פּאַעמע ער האָט געוויד-מעט דעם קאַלעגע זיינעם, דעם דיכטער יהודה הלוי. ס'איז אַ ווערק אין וועלכן ה. היינע האָט אויסגעדריקט זיין בענקשאַפט צו יידישער העלדישקייט און ליב-שאַפט צו אַרץ-ישראל, ווי געוואָלדיק אינטערעסאַנט ס'איז זיין „רבי פון באַכראַך“. וועט נישט זיין איבעריק צו ברענגען דאָ דעם געדאַנק פון פּראָפּ. סעסיל ראַטה, וואָס האָט געשריבן, אַז היינריך היינע „איז געווען אַ מענטש מיט אַ יידיש האַרץ, טראַץ זיין שמד“.

ס'איז באַוווסט היינעס טראַגישער זאַג, אַז נאָך זיין טויט, וועט מען נישט זאָגן קיין קדיש און נישט פּראַווען קיין מעסע, „אָבער אין דעם, וואָס דעם דיכ-טערס פּאַלק האָט באַדארפן שטיין אין אַ זייט, ווען מען האָט אַראַפּגעלאָזט אין קבר זיינס אַ פאַרבלאַנדזשעטן זון און קיין קדיש נישט זאָגן, אין דעם שטעקט אַ סך מער אַ נאַציאָנאַלע יידישע טראַגעדיע, איידער היינעס פּערזענלעכע טראַגעדיע“, האָט יאָרן שפּעטער, געשריבן דער קדוש שמעון דובנאָוו.

**

זינט 1886 פאַרמאַגט די שטאָט פאַריז אַ גאַס (אין 16-טן אַראַנדיסמענט) וואָס טראַגט דעם נאָמען פון היינריך היינע.

אין יאָר 1942, בעת דער דייטשער אַקופאַציע פון דער שטאָט, האָט די גאַס

באַקומען דעם נאָמען פון גרויסן דייטשן קאָמפּאָזיטאָר סעבאַסטיען באַך, אַ נאָמען וואָס האָט אָנגעהאַלטן ביז צום פּאַרטרייבן די דייטשע אַרמייען פון לאַנד און זינט דעם יאָר 1945, האָט די גאַס צוריקבאַקומען דעם נאָמען פון דיכטער.

בערנאַרד לעקאַש :

אין דער 20-טער דיוויזיע געפינט זיך דאָס קבר פון שרייבער, זשורנאַליסט און פיינעם רעדנער בערנאַרד לעקאַש, וואָס איז געבוירן אין אַנטיב, אין יאָר 1895 און געשטאַרבן אין פאַריז, אין יאָר 1968.

בערנאַרד לעקאַש איז געווען איינער פון די פּיאַניערן, אַרגאַניזאַטאָרן און לאַנגיאַריקער פּאַרזיצער פון דער „אינטערנאַציאָנאַלער ליגע קעגן ראַסיוזם און אַנטיסעמיטיזם“, וואָס איז אויך באַקאַנט אַלס „ליקאַ“ (היינט : „ליקאַ“).

אַ ליידנשאַפטלעכער קעמפּער קעגן דער שלעכטער און נישט יושרדיקער וועלט, געהערט ער צו דער פּראַנצויזישער קאָמוניסטישער פּאַרטיי, זינט איר אַנטשטייאונג, און פון וועלכער ער ווערט אָבער אין יאָר 1923, צוזאַמען מיטן באַרימטן אַדוואָקאַט אַנרי טאַרעס און אַנד. אויסגעשלאָסן, פאַר זיין נישט קענען שלום מאַכן מיט די דרכים פון רוסישן באַלשעוויזם.

בערנאַרד לעקאַש איז געווען אַ מיטאַרבעטער אין אַ ריי פּראַנצויזישע ציי-טונגען און זשורנאַלן און אויך אַרויסגעגעבן אייגענע אויסגאַבעס און זינט דעם יאָר 1933 האָט ער אַרויסגעגעבן דעם זשורנאַל „די רעכט צו לעבן“ („לע דרואַ דע וויוור) אין וועלכן ער האָט אומאויפהערלעך געקעמפט קעגן יעדע אומרעכט און אין דער ערשטער ריי, קעגן נאַציאָנאַל-שאַוויניזם, ראַסיוזם און אַנטיסעמי-טיזם. ער איז אויך געווען אַ מחבר פון אַ ריי ביכער ווי : „פּוילן אָן אַ מאַסקע“, „ווען יידן שטאַרבן“, „די וואָס טראָגן דעם קרייץ“ און אַנדערע ווערק.

בערנאַרד לעקאַש איז געווען אויסגעצייכנט מיט דער „ווידערשטאַנד-מע-דאַל“ און פון „קאָזאָליר פון ערן-לעגיאָן“.

זינט דעם יאָר 1978 איז אין פאַריז, אין 12-טן אַראַנדיסמענט, פאַראַן אַ גאַס אויפן נאָמען פון בערנאַרד לעקאַש.

ביבליאָגראַפיע :

זע נומער :

2, 6, 10, 16, 21, 22, 23, 26, 28, 30, 34, 43, 52, 54, 56, 60, 61, 64, 69, 73, 76, 82, 87, 90, 93, 109, 110, 113, 116, 127, 130, 137, 139, 157.

דאָס בית-עולם פּאַסי

טריסטאָן בערנאַרד :

דאָס בית-עולם פּאַסי געפינט זיך אין 16-טן אַראַנדיסמענט, וואָס שמת אַלס איינער פון די סאַמע רייכסטע קוואַרטאַלן.
מיר געפינען דאָ אויך אַ ריי יידישע קברים וואָס האָבן אַ באַשטימטן אינ-טערעס פאַר דער געשיכטע פון פאַריזער יידישן ישוב און צווישן זיי געפינט זיך דאָס קבר פון שרייבער און באַרימטן פּראַנצויזישן הומאַריסט טריסטאָן בערנאַרד, געבוירן דעם 7-טן סעפטעמבער 1866 אין דער שטאָט בעזאַנסאָן און געשטאַרבן אין פאַריז, דעם 7-טן דעצעמבער 1947.

טריסטאָן בערנאַרד האָט דעביוטירט ווי אַ שרייבער אין עלטער פון 25 יאָר, שאַפנדיק זיך אַ ביז גאָר אַנגעזעענעם נאָמען אין דער פּראַנצויזיש-ליטעראַרישער וועלט ווי אַ מחבר פון דערצילונגען, ראַמאַנען און גאָר ספּעציעל פון טעאַטער-ווערק: קאַמעדיעס און הומאַריסטישע סקעטשן, וואָס האָבן אין פאַרלויף פון מערערע צענדליק יאָרן, אַזוי ווייט דאַמינירט דאָס פּראַנצויזישע טעאַטער, אַז ער איז אפילו באַצייכנט געוואָרן ווי „דער קעניג פון הומאַריסטן“. ער איז געווען זייער באַליבט ביים פּראַנצויזישן טעאַטער-באַזוכער און איז עס אפילו אויך פאַר-בליבן ביז היינט צו טאָג.

זיינע ווערק זענען פול מיט וואַרעמקייט און האַרציקן הומאָר, פון וועלכן עס אַטעמט אַ מענטשלעכע איראַניע, אַ שטילער ציניזם און גוט-האַרציקער שמיכל פון אַ פּילאַסאָף; אַ דיסקרעטע און נישט-ווייטיקלעכע קריטיק און סאַטירע, וואָס איז פול מיט מחילה פאַר מענטשלעכע שוואַכקייטן. די-אַ איינגשאַפטן האָבן אים געשאַפן אַ גאָר גרויסע צאָל ליבהאַבער און אָנהענגער פון זיין פּערזאָן און פון זיין שרייבערישן וועג.

וועגן טריסטאָן בערנאַרדס שרייבערישן דרך, האָט נאָך ביי זיין לעבן גע-שריבן דער באַדייטנדיקער פּראַנצויזישער ליטעראַטור-קריטיקער עדמאַנד סעע: „ער אַמוזירט זיך און אַמוזירט אַלעמען און דאָך פילט מען, אַז ער איז ערנסט, ווי ער וואָלט געהאַט אויסצופירן אַ באַשטימטע מיסיע און פאַקטיש איז עס אויך

אַזוי. ער האָט זיך געשטעלט אַלס ציל נישט אַזוי דאָס אַרויסרופן געלעכטער, נאָר דער עיקר, צו אַבסערווירן, צו נאָטירן גענוי און מיט פּשטות אַלע מענטשלעכע טיפּן וואָס זענען אונדז נאָענט און ער פירט עס אַדורך מייסטערהאַפּט.

טריסטאָן בערנאַרד איז געווען אַ טיפּ אַסימילירטער ייד און אין זיין לעבן און אין זיינע ווערק געווען ווייט פון פאַרנעמען זיך און פון באַהאַנדלען וועלכע ס'איז פּאָליטישע און יידישע פּראָבלעמען. לייענענדיק זיינע ווערק, וואָלט קיינעם אפילו נישט געקומען אויפן געדאַנק, אַז דער שרייבער איז אַ ייד, אַ קינד פון אַ טראַדיציאָנעלער יידישער היים.

און אַט ברעכט אויס די מלחמה 1939 — 1945. די דייטשע אַרמייען באַזעצן פאַריז. די לאַגע פאַר יידן הייבט אָן, פון טאָג צו טאָג, צו ווערן אַלץ אומזיכערער און שווערער. מען האָט מורא פאַרן נאָענטן מאַרגן פון יעדן ייד און אונטערן דרוק פון זיינע מערערע פריינט און גאָר ספּעציעל, פון שרייבער ראָמען דאָר־זשעלעס, פאַרלאָזט טריסטאָן בערנאַרד פאַריז. ער האָלט זיך אויף אַ געוויסע צייט אין אַ שטעטל אין די פירענען־בערג און דערנאָך אין דרום־פראַנקרייך, אין דער שטאָט קאָן, וואָס האָט אַ געוויסע צייט זיך געפונען אונטער דער איטאַליענישער אַקופאַציע. אָבער ווען איטאַליע קאָפיטולירט און די דייטשע אַרמייען האָבן באַ־זעצט דאָס גאַנצע איבעריקע פראַנקרייך, הייבן זיך אָן אויך אין קאָן מאַסן־כאַ־פונגען פון יידן און אין אַ געוויסן טאָג, קלאַפּן אָן די געסטאַפּאָלייט אין דער וווינונג פון טריסטאָן בערנאַרד. ער ווערט צוזאַמען מיט זיין פרוי אַרעסטירט און קורץ דערנאָך, געפינט זיך דער אַזוי־שטאַרק אַסימילירטער שרייבער אינ־טערנירט אין דראַנס־לאַגער ביי פאַריז, וווּ עס דערוואַרט אים און זיין פרוי, דעפּאָרטירט צו ווערן אין דער א. ג. „אומבאַקאַנטער ריכטונג“.

אָבער טריסטאָן בערנאַרד ווערט, ממש אין דער לעצטער מינוט, אַפּגעראַ־טעוועט פון דעפּאָרטירט ווערן דורך זיין פריינט, דעם פראַנצויזישן שרייבער און אַקטיאָר סאַשאַ גיטרי, וואָס האָט געהאַט באַשטימטע פאַרבינדונגען מיטן דייטשן אַקופאַנט און האָט אויסגעפּוועלט ביי זיי, די אַזוי זעלטענע באַפרייאונג פון זיין יידישן קאָלעגע פון דראַנס־לאַגער.

דער אַסימילירטער טריסטאָן בערנאַרד איז געווען אַ פּאָטער פון דריי זין און איינער פון זיי, דער שרייבער זשאַן־זשאַק בערנאַרד איז נאָך פאַר דער מלחמה געווען געשמדט און דאָך... האָט ער זיך ווי פיל אַנדערע משומדים, געפונען אינטערנירט אין אַ לאַגער ביי דער שטאָט קאַמפיען, פון וועלכן די דייטשן האָבן אים לוסף אַרויסגעלאָזט „אויף דער פריי“ צוליב זיין אויסגעשעפּטקייט פון הונ־גער, וואָרעם ער האָט געהאַלטן ביים שטאַרבן.

זשאַן־זשאַק בערנאַרד איז נישט געשטאַרבן. ער האָט באַקומען הילף פון

נאָענטע מענטשן, לאַנגזאַם געקומען צו די כוחות און סוף 1944, גלייך נאָכן פאַר-טרייבן די דייטשן פון פראַנקרייך, האָט ער פאַרעפנטלעכט אַ בוך אינטערנירונגס-זכרונות א. נ. „דער לאַגער פון לאַנגזאַמען טויט“ און אין דאָזיקן בוך, דערציילט דער געשמדטער מחבר, אַז נאָך פאַר דער מלחמה, האָט ער פראַבירט ווירקן אויף זיין פאַטער, אַז אויך ער זאָל זיך שמדן, אָבער טריסטאַן בערנאַרד האָט נישט געפאַלגט זיין זונס עצות און איז פאַרבליבן דאָס וואָס ער איז געווען — אַ ייד.

דאָ איז וויכטיק צו דערציילן וועגן אַ שטויגענדיק ווערק וואָס טריסטאַן בערנאַרד האָט אָנגעשריבן און פובליצירט אין יאָר 1936 און וואָס איז דערשינען נישט אין אַ וועלכער ס'איז באַזונדערער אויסגאַבע, נאָר אין אַ גרעסערער זאַמ-לונג, צוזאַמען מיט אַ ריי שאַפונגען פון נאָך מחברים, ס'איז אַ ווערק אויף וועלכן מיר האָבן גאַנץ אומגעריכט זיך אָנגעשטויסן ערשט אין יאָר 1978 און וועגן וועלכן מיר האָבן אין אַלע אָפּהאַנדלונגען געווידמעט דעם שרייבער, נישט אָנגעטראַפן קיין איינציק וואָרט. קיין איינציקע דערמאָנונג אפילו און וואָס איז אויף אַן אומ-גלויבלעך שטויגענדיקן אופן פאַרבליבן אומבאַקאַנט דעם ברייטן עולם; ס'האַנדלט זיך אין אַ דראַמאַטיש ווערק, וואָס טראַגט דעם נאָמען „דער ייד פון ווענעדיג“ און וואָס איז נישט מער און נישט ווייניקער, ווי אַ זעלטענע, ביז גאָר אינטערעסאַנטע פאַראַדיע אויף שעקספיר'ס „דער קויפּמאַן פון ווענעדיג“. טריסטאַן בערנאַרד, דער אַזוי שווער אַסימילירטער ייד, וואָס האָט זיך קיינמאַל נישט פאַרנומען און קיינמאַל נישט באַרירט אין זיינע ווערק קיין יידישע פראַבלעמען, איז פּלוצעם אַרויסגעקומען מיט אַ ווערק אין וועלכן ער האָט אויסגעלאַכט דעם... קריסט-לעכן יושר. ס'איז אַ ווערק וואָס איז געווען און איז אַ זעלטענער ענטפער אויף דעם שוידערלעך-ליגענערישן אַרויסקום אויפן חשבון פון שיילאַקן, דעם דורך דער קריסטלעכער וועלט, אַזוי אומרחמנותדיק באַזולטן ייד.

וואָס איז געשען? וואָס האָט עס באַווויגן דעם אַזוי אַסימילירטן טריסטאַן בערנאַרד, ער זאָל פּלוצעם אין יאָר 1936, נאָך 45 יאָר פראַנצויזיש-וועלטלעכער שרייבערישער אַקטיוויטעט, אַרויסקומען מיט אַזאַ ווערק, ווי ס'איז זיין פאַראַדיע „דער ייד פון ווענעדיג“?

עס איז כמעט ווי זיכער, אַז דאָס אַרויסקומען מיט דער פאַראַדיע, זאָל האָבן געווען אַ רעזולטאַט פון די טאַג-טעגלעכע ידיעות, וואָס די פרעסע האָט זינט 1933, געברענגט וועגן די ווילדע אוממענטשלעכע אַנטי-יידישע מעשים וואָס שפילן זיך אָפּ אין נאַציי-דייטשלאַנד און דער נעבעכדיקער אופן „רעאַגירן“ פון דער קריסטלעך-ציוויליזירטער וועלט, אויף די נאַצישע יידן-פאַרפאַלגונגען; אַ שוידערלעכע אַנטי-יידישקייט, וואָס מען האָט זי אַלץ שווערער אָנגעהויבן פילן אויך אין פראַנקרייך.

„דער ייד פון ווענעדיג“ איז אַ זעלטענע פּאַראַדיע וואָס ענדיקט זיך מיט אַ שמועס פון דעם שווער דערשלאָגענעם שײלאַק און זײנס אַ פּרײנט, וואָס אין דער פּאַראַדיע הייסט ער דוד און וווּ מיר לײענען :

„דוד : אַזוי, מײן אַרעמער שײלאַק, זײ האָבן דיך גוט דערנידערײקט... זײ זענען געווען זײער שווער צו דיר.

שײלאַק : ס'איז אַ רעוואָלטירנדיקע אומגערעכטיקייט. צי וואָלטן זײ אָבער אַזוי געמשפּט, אויב ס'וואָלט זיך געהאַנדלט אין אַ קריסט ?

דוד : מעגלעך אַז נישט. אָבער אַט וואָס מען דאַרף זיך זאַגן : ס'איז דער כבוד פון אויסדערוויילטן פּאַלק צו דינען ווי אַ בײשפּיל, מכוח מענטשלעכער גערעכטיקייט“.

סאַראַ זעלטענע שורות, אַרויסגעברענגטע צום סאַמע ערשטן מאָל, דורך דעם אַטימילירטן, אָבער שווער געטראָפענעם שרײבער, אין וועמען עס האָט גע- לעבט דער באַוווסטזײן פון זײן יידישן שטאַם, פון זײן יידישער היים.

די פּאָפּולאַריטעט און דער אינטערעס צו דער פּערזענלעכקייט פון טריסטאַן בערנאַרד אין פּראַנקרײך איז אַזוי גרויס, אַז זײנט 1953 פּאַרמאַגט די שטאַט פּאַ- רײז אַ פּלאַץ וואָס טראַגט דעם נאַמען פון שרײבער און אין יאָר 1971, גאַנצע 25 יאָר נאָך זײן טויט, איז אויף דעם זעלבן פּלאַץ, אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויך זײנס אַ מאָנומענט, אַ ביסט און טראַץ דעם וואָס פּאַריז פּאַרמאַגט בײ פּערציק גאַסן וואָס טראַגן נעמען פון ייִדן, איז אָבער דער טריסטאַן בערנאַרד-מאַנומענט דער איינציקער אין פּאַריז, פּאַר אַ יידישן מענטשן.

אַז דאָס קומען פון היטלערן צו דער מאַכט און די כסדר נאַכקומענע ידיעות וועגן טראַגישן יידישן מצב אין דײטשלאַנד, האָט שווער אויפגערודערט דעם שרײבער טריסטאַן בערנאַרד, האָט זיך נישט פּאַרענדיקט בלויז מיטן אַנשרײבן זײן „ייד פון ווענעדיג“ נאָר באַווויגן צו אַ באַשטימטער האַנדלונג. וועגן דעם דער- וויסן מיר זיך אויך פון אַן אַנדערער קוועלע :

אין די מלחמה-טעג, געפּינענדיק זיך, ווי שוין דערמאַנט, אַ געוויסע צײט אין אַ שטעטל אין די פּירענעען, האָט דער שרײבער זיך באַקענט מיט אַ רב ; דאָס איז געווען דער היינט גוט באַקאַנטער, נישט-לאַנג פּאַרשטאַרבּענער מיליטערישער הויפּט-ראַבינער פון בעלגיע, דער יידישער פּען-מענטש פּנחס קאַלענבערג. זײ האָבן זיך אייניקע מאָל באַגעגנט און בעת זײערע שמועסן, האָט דער רב פּיל דערציילט דעם שרײבער אויך וועגן יידישן הומאַר און „גלײך בײ די ערשטע ווערטער — דערציילט דער רב — ווען כ'האַב מיך פּאַרגעשטעלט מיט מײן טי- טול, האָט ער זיך אָנגעכאַפט אין מיר און געווען גליקלעך צו רעדן מיט אַ... ייד. זײן פנים האָט אויפגעלויכטן“. אין די פּאַרגעקומענע שמועסן האָט דער רב

פנחס קאלענבערג דערציילט און אינפארמירט דעם שרייבער וועגן יידישן וויץ און הומאָר, וואָס זענען אַלעמאַל געווען אַ רפואה פאַר דעם יידישן גוף און נשמה, „און וואָס האָבן געהאַלפן טרייסטן יידן במשך פון דור דורות אין פינצטערן גלות“.

קלישע נומער 22

מאַנומענט פון טריסטאָן בערנאַרד.

טריסטאָן בערנאַרד האָט דאָן, צום גרויסן שטוינען פון זיין מיטשמועסער, אים דערציילט, אַז ער געדענקט נאָך אַ ריי תפילות, אפילו אויך די פון זיין בר-מצווה און לסוף אויסגערופן: „חטאתי! יום כיפור וועל איך זיך שטאַרק קלאַפן אין האַרצן פאַר דעם גרויסן חטא וואָס כ'בין באַגאַנגען לגבי דעם יידישן הומאָר“.

טריסטאָן בערנאַרד איז אפילו געקומען אין שול הערן דעם הרב פנחס קאַלענבערג מקבל שבת זיין און אים פאַרזיכערט אַז „ער וועט זיין גליקלעך צו קענען

אַנשרייבן נאָך דער מלחמה, אַ ספּעציעל ווערק, אַן אָפּערע מיט אַ יידישן תּוכּן". צי האָט טריסטאַן בערנאַרד נאָך דער מלחמה אָנגעשריבן די צוגעזאַגטע אָפּערע "מיט אַ יידישן תּוכּן"? האָט ער זיך, נאָך די טראַגישע יאַרן און איבער-לעבענישן, זיך צוריק דערנענטערט צו זיין פּאָלק, געשריבן וועגן די יידישע ליידן אין די מלחמה-טעג? וועגן זיינע אייגענע ליידן, בעת ער איז געווען אינע-טערנירט אין לאַגער דראַנסי? וועגן די אויפטרייסלונגען צוליב זיין זון, דעם קוים אָפּגעראַטעוועטן זשאַן-זשאַק בערנאַרד, נאָך זיין אַרויסקום פון קאַמפּיער-לאַגער? וועגן זיינס אַן אייניקל וואָס איז אומגעקומען אין מאַטהאָוזען, אַן אומקום וואָס האָט דעם אַלטן שרייבער שווער געטראָפּן?

ליידער נישט! קיין שום פּובליקאַציעס וואָס זאָלן עפּעס דערציילן וועגן די יידישע געפילן פון שרייבער אין זיינע לעצטע לעבנס-חדשים, זענען נישט דער-שינען.

טריסטאַן בערנאַרד איז געווען צו שטאַרק דערווייטערט פון זיין פּאָלק, צו שטאַרק אַסימילירט און אויסגעטאַן פון יידישן לעבן, אין סך-הכל זענען פון יע-נער טראַגישער צייט, פאַרבליבן אייניקע געציילטע טראַגיש-סאַטירישע ווערט-לעך זיינע, וועלכע דערציילן וועגן געוויסע ביטערע מאַמענטן זיינע אין די נאַצי-טעג 1).

טריסטאַן בערנאַרד איז געשטאַרבן דעם 7-טן דעצעמבער 1947 אין עלטער פון 81 יאַר.

דער שרייבער געהערט כּסדר צו די זייער פיל געלייענטע און פאַרווילנ-דיקע הומאַריסטן, וועמענס ביוסט געפינט זיך אין דער "פּראַנצויזישער קאַמעדיע" און אויך אין פאַריזער מוזיי פון וואַקסענע פיגורן, "גרעוואַן" 2).

אופן מאַנומענט וואָס די שטאַט פאַרזי האָט געשטעלט דעם שרייבער אַ ווערק פון סקולפּטאָר י. ה. קאָעפּאַן J.H. Coeffin לייצענען מיר דריי פון זיינע געדאַנקען: "כדי צו לעבן גליקלעך מיט מענטשן, דאַרף מען ביי זיי נישט בעטן מער ווי נאָר דאָס, וואָס זיי קענען געבן". "שטיי זיך נאָר אויף דיר אַליין, אַבער אויך נישט צו פיל"; און "איך האָס דאָס האָסן".

1) זע יחזקאל קאַרנהענדלער: „פאַריזער היסטאָרישע קוריאַזן“, פאַריז 1965.

2) אין יאַר 1943, האָט אַ פּראַנצויזישער זשורנאַליסט פון דער נאַצישער צייטונג „זשע סווי פאַרטו“ געמאַכט אַ געוויסן טאַג אַ סקאַנדאַל אין פאַריזער מוזיי „גרעוואַן“ למאי אויפן ביוסט פון שרייבער טריסטאַן בערנאַרד, וועלכן מען זעט דאַרט, איז נישט געווען אָנגעהאַנגען די... אַבליגאַטאָרישע געלע לאַטע.

זשאַרזש מאַנדעל :

דאָ אויפן זעלבן בית עולם פּאַסי, געפינט זיך אויך דאָס קבר פון פּראַנץ צוויזש-ידישן פּאַליטיקער, געוועזענעם מערערע מאָל פּאַרלאַמענט-דעפּוטאַט און מיניסטער זשאַרזש מאַנדעל, דערהרגעט דורך דער פּראַנצויזישער נאַצי-מיליץ דעם 7-טן יולי 1944.

דער נאָמען זשאַרזש מאַנדעל איז פּאַקטיש געווען זיינס אַ פּאַליטישער פּסעווי-דאָנים, מיט וועלכן ער האָט זיך אָנגעהויבן באַנוצן, זינט ער איז, אין עלטער פון 21 יאָר אַוועק אויפן וועג פון פּאַליטישער אַקטיוויטעט. זיין אמתער נאָמען איז געווען לואי-זשאַרזש ראַטשילד.

זשאַרזש מאַנדעל איז געבוירן אין יאָר 1885 אין דער שטאָט שאַטו (דעפּאַר-טאַמענט סען-אָואַז). וועגן דער פּערזאָן פון זיין פּאַטער זענען נישט פּאַראַן קיין שום ספּעציעלע ידיעות. זיין מוטער האָט אָבער געהערט צו דער ראַטשילד-משפּחה און דער דאָזיקער פּאַמיליע-נאָמען איז געווען ווייט נישט-באַקוועם פּאַר אַ מענטשן, וואָס האָט אומבאַדינגט געוואָלט אַוועקגיין אויפן וועג פון פּאַליטיק. דערפון זיין נאָמען מאַנדעל, מיט וועלכן ער האָט זיך טאַקע באַרימט געמאַכט אין פּראַנצויזיש-פּאַליטישן לעבן.

אין יאָר 1906 ווערט זשאַרזש מאַנדעל פּאַרבונדן מיטן באַרימטן פּאַליטישן טוער זשאַרזש קלעמאַנסאָ. ער איז באַשעפּטיקט אין די פּאַליטישע צייטונגס-אויסגאַבעס פון דעם פּראַנצויזישן פּאַליטיקער, צוערשט אין דער פּראַווינץ און דערנאָך אין קלעמאַנסאָ'ס צייטונג, אַרויסגעגעבן שוין אין פּאַריז גופאַ. זשאַרזש מאַנדעל דרינגט אַלץ מער אַריין אין פּאַליטישן לעבן פון לאַנד, אַ געביט וואָס פּאַרכאַפט אים. אין רעזולטאַט פון זיין גרויסער ערנסטקייט, זיינע אַרגאַניזאַטאָ-רישע פעאַיקיטן און פּאַליטישער אַריענטאַציע, באַווירקט ער אַלץ מער דעם פּאַליטיקער קלעמאַנסאָ און ווערט ממש זיין רעכטער האַנט. און ווען קלעמאַנסאָ „דער טיגער“, ווערט אין יאָר 1917 פּראַנצויזישער פרעמיער-מיניסטער, ווערט דער יונגער 28 יאָריקער זשאַרזש מאַנדעל דער שעף פון זיין מיניסטערן-קאַבינעט. ער צייכנט זיך אַזוי שטאַרק אויס, אַז דער אַזוי פּאַרנומענער קלעמאַנסאָ לאָזט אים איבער די פירונג פון אַלע, אַלע מיניסטאַרישע פּראָבלעמען, רעזערווירנדיק פּאַר זיך בלויז דאָס געביט פון אָנגייענדיקן קאַמף קעגן די דייטשע אַרמיע, דער-קלערנדיק ביי יעדער שטערונג : „איך פיר מלחמה!“.

דער צוטרוי, די ראַלע און איינפלוס פון וועלכן זשאַרזש מאַנדעל האָט גע-נאָסן ביי קלעמאַנסאָ, זענען געווען אַזוי גרויס, אַז אין לאַנד האָט אָנגעהויבן קור-סירן אַ קלאַנג, אַז עס איז אַזוי דערפּאַר, ווייל מאַנדעל איז נישט נאָר דער פעאַיקער

שעף פון קלעמאַנסאַס מיניסטערן-קאַבינעט, נאָר אַז פּאַקטיש, זאָל ער אויך זיין „דעם טיגערס“ א. . . זון.

זשאַרזש מאַנדעל איז אין זיין פּאַליטישער קאַריערע אייניקע מאָל געוויילט געוואָרן אין פּאַרלאַמענט און געווען צוערשט פּאַסט-מיניסטער, אַריינברענגנדיק וויכטיקע רעאַרגאַניזאַציעס אין פּראַנצויזישן פּאַסט-וועזן, וואָס האָט אַרויסגערופן אַ שטוינונג. ער איז אַ געוויסע צייט אויך געווען קאַלאָניע-מיניסטער און אין פּאַרלויף פון אייניקע חדשים צייט, ביז צו דער קאַטאַסטראַפּע און קאַפיטולאַציע אין יוני 1940, געווען דער איבערן-מיניסטער.

נאָך דעם געשלאָסענעם וואָפּן-שטילשטאַנד מיטן מאַרשאַל פעטענס קומען צו דער מאַכט און מיטן איינשטעלן זיך אין לאַנד פון דעם א. ג. ווישי-רעזשים, פּאַרט אָפּ זשאַרזש מאַנדעל, צוזאַמען מיט אַ גרעסערער גרופּע דעפּוטאַטן קיין מאַראַקאָ, אָבער דעם 29-טן יוני ווערט ער דאָרט אַרעסטירט און צוריקגעברענגט קיין פּראַנקרייך. זשאַרזש מאַנדעל, דער ייד און געוועזענער מיטאַרבעטער פון זשאַרזש קלעמאַנסאַ, וועמען ער האָט אַזוי פּי. געהאַלפן אין קאַמף פאַר דער מפּלה פון דער דייטשער אַרמיי בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה, דערפילט גלייך אויף זיך די שווערע און פיינלעכע אַטמאָספּערע פון נייעם רעזשים, וואָס פירט אויס דעם ווילן פון נאַצי-דייטשלאַנד. ער ווערט פאַרשפּאַרט אויף לאַנגע חדשים אין פּראַנצויזישע טורמעס און לסוף, דעם 22-טן נאָוועמבער 1941, אין קורצע טעג נאָך דעם ווי די דייטשן האָבן באַזעצט די דרום-טייל פון פּראַנקרייך, ווערט ער פאַרשיקט אין דער געגנט פון בוכענוואַלד, וווּ ער מאַכט אַדורך אַ סך פייניקונ-גען. אַ געוויסע צייט געפינט ער זיך אויך אינטערנירט צוזאַמען מיט לעאָן בלו-מען.

אין די לעצטע יוני-טעג פון 1944, דערהרגעט די פּראַנצויזישע ווידער-שטאַנד-באַוועגונג דעם פּראַנצויזישן ווישי-מיניסטער פאַר פּראַפּאַגאַנדע פּיליפּ הענריאַ. די דייטשן באַשליסן אַדורכצופירן אַ נקמה און זיי אונטערהאַנדלען מיט דער ווישי-רעגירונג מכוח „ליקווידירן“ דעם געוועזענעם פרעמיער-מיניסטער פּאַל רעינאַ, לעאָן בלומען, זשאַרזש מאַנדעל און אַנדערע. די ווישי-רעגירונג אַקצעפּטירט דאָס „אויסליווערן“ נאָר פון זשאַרזש מאַנדעל, וועלכער ווערט צו-ריקגעברענגט קיין פּראַנקרייך און איבערגעגעבן אין די הענט פון דער פּראַנצויזישער מיליץ, וואָס באַרשפּאַרט אים אויף קורצע שעהן אין דער פּאַריזער טורמע „סאַנטע“ און דעם 7-טן יולי 1944 ווערט זשאַרזש מאַנדעל געברענגט אין אן אויטאָמאָביל אין וואַלד פון פּאַנטענבלאַ. אין אַ געוויסן מאַמענט שטעלט זיך די מאַשין אָפּ. מען הייסט אים פּאַרלאָזן דעם אויטאָ און דאָן, ווערט דער דאָזיקער פּאַליטישער טוער, וועלכער האָט אין פּאַרלויף פון 35 יאָר צייט געדינט מיט אַזוי

פיל טריישאפט זיין פראנצויזיש פאטערלאַנד, קאלטבלוטיק דערהרגעט דורך פראנצויזישע מענטשן, אריינשיסנדיק אין אים 9 רעוואָלוער-קוילן, זשאַרזש מאַנדעל איז דאָן אַלט געווען 59 יאָר.

זינט 1945 געפינט זיך אין פאריז, אין 16-טן אראנדיסמענט, אן אַוועני וואס טראַגט דעם נאָמען פון מאַרטירער. צו דער 20 יאָריקער דאַטע פון אומברענגען אים, איז אויך דערשינען אַ פראַנצויזישע פאַסט-מאַרקע מיט זיין פאַרטרעט און אין פאַנטענבלאָ-וואַלד, נעבן דעם אַרט וווּ זשאַרזש מאַנדעל איז אומגעברענגט געוואָרן, איז אויך פאַראַן אַ טאַול, וואָס דערמאָנט די שפאַצירער און פאַרביי-פאַרער וועגן דער דראַמע וואָס האָט זיך דאַרט אָפגעשפּילט.

זשאַרזש מאַנדעל איז געווען אַ שטאַרק אַסימילירטער ייד, וואָס האָט זיך נישט באַשעפּטיקט און איז קיינמאַל נישט געווען אַקטיוו אין יידישן לעבן פון ישוב. ער האָט אָבער אויך קיינמאַל נישט פאַרלייקנט זיין יידישקייט.

דער דראַמאַטורג אַנרי בערנשטיין :

דאָ געפינען מיר אויך דאָס קבר פון דראַמאַטורג אַנרי בערנשטיין, גע-בירן אין יאָר 1876 אין אַ באַנקירן-משפּחה און געשטאַרבן אין פאריז אין יאָר 1935.

אין עלטער פון 23 יאָר, שרייבט ער אַן זיין ערשט טעאַטער-ווערק, אַ מאַ-דערנע קאָמעדיע אין דריי אַקטן, „דער יאָריד“ און פול מיט גלויבן און זיכער-קייט אין זיין טאַלאַנט, שיקט ער דעם מאַנסקריפט צום דאָן זייער באַרימטן אַקטיאָר און טעאַטער-דירעקטאָר אַנטואַן, וואָס איז אַנטציקט פון ווערק פון דעם אומבאַקאַנטן יונגן מחבר. די קאָמעדיע ווערט גלייך אויפגעפירט און רופט אַרויס אַ גרויסן אינטערעס צום מחבר.

ס'קומען נאָך אַ ריי ווייטערדיקע טעאַטער-ווערק, וואָס פאַפּולאַריזירן דעם נאָמען פון אַנרי בערנשטיין, וועלכער ווערט לסוף באַטראַכט ווי איינער פון די סאַמע באַדייטנדיקסטע פראַנצויזישע דראַמאַטורגן פון זיין צייט. זיין דיאַלאָג איז פריי, אימפּולסיוו, טעמפּעראַמענטפול און אַפּטמאַל אויך שטורמיש, אַ זאַך וואָס עס באַשטעטיקט אויך זיינס אַ פּערזענלעכע האַנדלונג, צו וועלכער מיר זענען נישט געוויינט אַנצוטערעפן ביי יידישע מענטשן, ווי זיין אַרויסרופּן, צוליב אַן אויס-געבראַכענעם קאַנפּליקט אין יאָר 1938, דעם הויפּט-אַדמיניסטראַטאָר פון דער „פראַנצויזישער קאָמעדיע“, עדואַרד בורדע אויף אַ. . . דועל, וואָס האָט זיך גע-ענדיקט מיטן פאַרוונדן די רעכטע האַנט פון זיין קעגנער. ס'איז געווען אַ גע-שעעניש, מיט וועלכן עס האָט זיך דאָן פיל געטומלט.

אַנרי בערנשטיין איז כמעט נישט געווען אַריינגעטאַן אין יידישן לעבן און

אין יידישע פּראָבלעמען, אָבער צווישן זיינע מערערע טעאָטער-ווערק געפינען מיר צוויי פּיעסעס אויף יידישע טעמעס; דאָס איז זיין פּיעסע „ישראל“, וועמענס פּרעמיערע איז פּאָרגעקומען דעם 13-טן אָקטאָבער 1908 און זיינס אַ צווייט ווערק „יהודית“ אין 1922.

דאָ האַלטן מיר פּאַר וויכטיק צו ציען די אויפּמערקזאַמקייט דערויף, וואָס בעת אין פּראָנקרייך איז אין יאָר 1894 אויסגעבראַכן די אַזוי באַרימטע דרייפּוס-אַפּערע, איז אַנרי בערנשטיין אַלט געווען נאָר 18 יאָר. אָבער ערשט אין יאָר 1908, צוויי יאָר נאָך דער ענדגילטיקער רעהאַביליטאַציע פון יידישן אַפיציר, איז דער דראַמאַטורג אַרויסגעקומען מיט זיין טעאָטער-ווערק „ישראל“ אין וועלכן ער האָט ביטער אויסגעחזוקט די אַנטיסעמיטישע וועלט; געטאָן האָט ער עס אָבער, לויט אונדזער טיפּער איבערצייגונג נישט אַזוי ווייט צוליבן אַננעמען זיך פּאַר דער שווערער עוולה וואָס יידן אין פּראָנקרייך האָבן אַדורכגעמאַכט אין די יאָרן פון דער דרייפּוס-אַפּערע, ווי צוליב די צרות וואָס דער שרייבער גופּא. האָט ווי אַ ייד, געהאַט אויסצושטיין אין רעזולטאַט פון די געשעענישן וואָס האָבן געטרייסלט מיטן לאַנד.

ס'איז ווייט נישט אויסגעשלאָסן, אַז אַנרי בערנשטיינס אַרויסקום אין יאָר 1908 מיט זיין טעאָטער-ווערק „ישראל“ זאָל האָבן געווען באַווירקט דורך אַן אַטענאַט, וואָס אַן אַנטיסעמיט האָט אין זעלבן יאָר אויסגעפירט אויפן יידישן אַפיציר דרייפּוס, שיסנדיק און פּאַרווונדנדיק אים לייכט, בעת דער צערעמאָניע פון איבערפירן אין פּאַנטעאָן, דעם קערפּער פון גרויסן הומאַניסטישן שרייבער און קעמפּער עמיל זאָלאַ.

די צווייטע פּיעסע פון אַנרי בערנשטיין, אויפן ביבלישן סיוזשעט „יהודית“, וואָס איז דורך אים אַנגעשריבן געוואָרן אין יאָר 1922, איז אַ מערקווירדיק, הויך-דיכטעריש און יידיש-פּאַטריאַטיש ווערק.

אַנרי בערנשטיין, וואָס ווערט ביז היינט צו טאָג, באַטראַכט ווי אַ מייסטער אויפן טעאָטראַלן געביט, האָט איבערגעלאָזט אַ גרעסערע צאָל גלענצנדיקע ווערק, וואָס ווערן אַפט אויפגעפירט אויף פּאַרשידענע טעאָטער-סצענעס (1).

***

דינאַ פעליקס :

דאָ געפינט זיך אויך דאָס קבר פון דער פּראָנציווישער אַקטריסע דינאַ פּע-

(1) זע „יידן אין פּאַריז“, זייט 259, ערשט בוך.

ליקס, וואָס איז געשטאַרבן אין יאָר 1910. זי איז געווען די סאַמע יינגסטע שוועס-טער פון דער גרויסער יידישער אַקטריסע ראַשעל (2).

**

מאַטיע דרייפּוס :

מיר געפינען אויך אויף דעם בית-עולם, דאָס קבר פון מאַטיע (מתתיהו) דרייפּוס ; דער ברודער פון קאַפּיטאַן אַלפּרעד דרייפּוס, וואָס איז געווען די פּאַק-טישע נשמה פון דער קאַמפּאַניע אויף צו מאַביליזירן די ערלעכע פּראַנצויזישע געזעלשאַפטלעכקייט, אויף צו באַווייזן די אומשולד פונעם יידישן אַפיציר און דערגרייכן זיין באַפּרייאַונג.

מאַטיע דרייפּוס איז געווען איינער פון די הויפּט-פיגורן אין קאַמף, צוליב וואָס ער האָט פאַרלאָזט זיינע פּערזענלעכע פּרנסה-ענינים, ווידמענדיק זיך נאָר איין ציל : דאָס ראַטעווען זיין ברודער. אים איז עס געלונגען צו פאַראינטערעסירן און צו געווינען וויכטיקע פּערזענלעכקייטן פון פּראַנקרייך פאַרן קאַמף און באַ-פּרייאַונג פון זיין אומשולדיק-פאַרמשפּטן ברודער, אַלפּרעד דרייפּוס (3).

**

מיר פאַרענדיקן מיטן דערמאַנען אויך דאָס קבר פון באַרימטן פּראַנצויזישן דראַמאַטורג פּראַנסיס דע קראַסע (פּראַנץ ווינער), וואָס רוט אויף דעם בית-עולם אין אַ קריסטלעכן קבר (4).

ביבליאָגראַפיע :

זע נומער :

1, 14, 16, 17, 18, 35, 49, 57, 64, 66, 103, 121, 132.

(2) זע „יידן אין פאריז“, זייט 261, ערשט בוך.

(3) זע „יידן אין פאריז“, זייט 259, ערשט בוך.

(4) זע „יידן אין פאריז“, זייט 122, ערשט בוך.

היזער דערציילן :

אין אונדזער ערשט בוך „יידן אין פאריז“ האבן מיר דערציילט וועגן מע-רערע היזער, ווי ס'האבן געלעבט אַ ריי יידישע און פון יידן אַפּשטאַמיקע פּער-זאַנען, פאַר וועלכע אונדזער געשיכטע האָט אַן אינטערעס און ווי עס האָבן זיך אויך אַפּגעשפּילט וויכטיקע יידישע געשעענישן. ברענגען מיר איצט אַ ווייטערדיק קאַפּיטל מיט אַנווייזונגען אויף ערטער אין פאריז, וואָס זענען פאַרבונדן מיט יידן און יידיש לעבן.

ערשטער אַראַנדיסמענט :

26, place Dauphine

דאָ האָט אַ צייט לאַנג געווינט און געשטאַרבן אין יאָר 1908, אין עלטער פון 74 יאָר, דער דראַמאַטורג און ראַמאַניסט, דער אַקאַדעמיקער לודאַוויק האַ-לעווי. ער איז געווען אַ זון פון יידיש-פּראַנצויזישן היסטאָריקער לעאַן האַלעווי און אַ ברודער-זון פון קאַמפּאָזיטאָר פּראַמענטאַל האַלעווי. לודאַוויק האַלעווי איז געווען געטויפט.

15, rue Thérèse

דאָ האָט לאַנגע יאָרן געווינט און געהאַט זיין ביוראָ, דער אַדוואָקאַט לעאַן גלעזער, וואָס איז געקומען קיין פאריז אין יאָר 1907 און געווען זייער אַקטיוו אין קולטור-געזעלשאַפטלעכן יידישן לעבן פון ישוב. גלייך נאָך דעם ווי די נאַציס האָבן באַזעצט פאריז, איז די וויינינג פון לעאַן גלעזער געוואָרן אַן אַרט פון צונויפקומען זיך פון די אין פאריז געבליבענע (קליינע צאָל) יידיש-געזעלשאַפטלעכע טוערס, וואָס האָבן דאָ טאַג-טעגלעך אַפּגע-האַלטן באַראַטונגען.

דעם 14-טן יוני 1940 זענען זיי געווען פינף געזעלשאַפטלעכע טוער, אויף צו מאַרגנס, צען יידישע מענטשן, לסוף האָט זייער צאָל דערגרייכט אַכצן פּערזאָן און דאָ, אין דער דאָזיקער וויינינג, איז געשאַפן געוואָרן די ערשטע יידישע ווידער-שטאַנד-אַרגאַניזאַציע, וואָס האָט אָנגעהויבן איר אַקטיוויטעט אין פאריז. דאָ איז אויך געשאַפן געוואָרן דער קאַמיטעט וואָס האָט זיך באַרימט געמאַכט אַלס „קאַ-

מיטעט רי אמלאג", וואס האט זיך פארנומען מיט ראטעווען יידישע קינדער. שפעטער איז אדוואקאט לעאן גלעזער געזוכט געווארן דורכן נאצישן אקור-פאנט פאר זיין אקטיוויטעט אין יידישן ווידערשטאנד. דאן איז ער אריבער אין דער א. ג. ווישי-זאנע, ווו ער איז כסדר און אומדערמידלעך אָנגעגאַנגען מיט זיין יידישער ווידערשטאנד-אקטיוויטעט, אויספירנדיק אַ ריי ביז גאר געפערלעכע מיסיעס.

קלישע גומער 23

לעאן גלעזער.

ארעסטירט דעם 28-טן יוני 1944 דורך די נאציס, איז ער אויף צו מאַרגנס דערשאסן געוואָרן הינטער ליאָן, צוזאַמען מיט נאָך זעקס יידישע ווידערשטאַנדלער.

צווייטער אַראַנדיסמענט :

7, bd Montmartre

דאָ געפינען מיר זיך פאַרן קלאַסישן פּאַסאַד פון „טעאַטער דע וואַריעטע“. אין דעם בנין איז דעם 13-טן דעצעמבער 1864 פאַרגעקומען די פרעמיערע פון זשאַק אָפּענבאַכס וועלט־באַרימטע אָפּערעטע „די שיינע העלענע“, איינע פון די שער-דעורען פון קאָמפּאָזיטאָר.

פּערטער אַראַנדיסמענט :

6, rue des Hospitalières Saint-Gervais

מיר געפינען זיך אין קוואַרטאַל „מאַרע“, אין האַרץ פון א. ג. „פלעצל“.

דאָס הויז נ'ר 6 אויף דער דאָזיקער קליינער גאַס, וואָס האַלט סך-הכל 92 מעטער די לענג, איז שוין זינט לאַנגע יאָרן אַ שטאַטישע שולע פאַר יונגע שילער. אויף דער מויער פון דעם בנין לייענען מיר אַן אויפשריפט וואָס דערציילט, אַז דעם 16-טן יולי 1942, האָבן די דייטשן אַרויסגענומען פון דער שולע 165 יידישע יינגלעך און אויך זייערע לערערס, און אַלע זענען זיי דעפּאָרטירט געוואָרן אין די נאַצישע גיהנום-לאַגערן, וווּ זיי זענען אַלע אומגעקומען.

10-12, rue des Deux-Ponts

די דאָזיקע צוויי גרויסע בנינים זענען געבויט געוואָרן דורכן יידישן פּילאַג-טראָפּ פּערנאַן האַלפּען, כדי אויפצונעמען גרעסערע יידישע עמיגראַנטן-משפּחות וואָס האָבן געהאַט מערערע קינדער.

אויך אויף דער דאָזיקער מויער לייענען מיר אַן אויפשריפט וואָס אינפּאָר-מירט אַז „דעם 10-טן דעצעמבער 1942 האָבן די דייטשן דאָ אַרעסטירט 112 יידישע איינוווינער פון בנין, דערונטער 40 קינדער, וואָס זענען דעפּאָרטירט גע-וואָרן און אומגעקומען אין דייטשע לאַגערן“.

26, rue Charainesse

אין דעם אַזוי אַלטן בנין, האָט שיינע יאָרן געווינט דער ציוניסטישער יידיש-געזעלשאַפטלעכער טוער און זשורנאַליסט מאַרק יאַרבּלום. פון דאָן איז ער עולה געווען קיין ישראל.

22, rue du Figuier

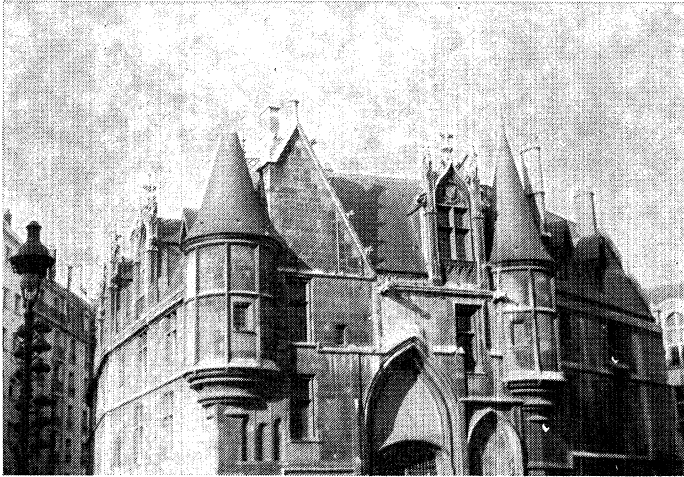
מיר געפינען זיך דאָ, פאַר אַ ביז גאַר אינטערעסאַנטן בנין, אַ געמיש פון גאַטישן און רענעסאַנס-סטייל, וואָס איז אויפגעבויט געוואָרן צווישן די יאָרן 1475 און 1519 און וואָס איז באַרימט אַלס דער האַטעל סאַנס. אין 16-טן יאָרהונדערט איז דאָ, אין פאַרלויה פון אייניקע חדשים צייט, איינגעשטאַנען אַ זון פון אַ גע-שמדטער יידישער משפּחה, דער באַרימטער מישעל נאַסטראַדאַמוס, וואָס האָט געלעבט אין פּראַנצויזישן פּראָוואַנס און האָט זיך געשאַפּן אַ גרויסן נאַמען ווי אַ... שטערנזעער און פּאַרויסזאָגער וועגן מענטשלעכן גורל און אויך טרעפּער וועגן פּאַליטישע געשעענישן, וועלכע ער האָט אַרויסגעברענגט, געשריבענע אין פּערזן.

אין 16-טן יאָרהונדערט, ווען דער נאַמען פון טרעפּער און פּאַרויסזאָגער פון מענטשלעכן גורל, איז געוואָרן ביז גאַר באַרימט, האָט די קעניגין קאַטערינע מע-דיטשי, אַ פּאַנאַטיש-גלויביקע קאַטאָליקין, אים איינגעלאָדן קיין פּאַריז, כדי הערן פון אים גופא, פּאַרויסזאָנגען וועגן דעם, וואָס עס דערוואַרט — אין יענער ווייט

נישט זיכערער צייט — די מיטגלידער פון קעניגלעכן הויף און אויך וועגן גורל פון דער מדינה גופא.

נאָסטראַדאַמוס (פון וואַרט און אויסדרוק „נאָטר-דאָם“), וואָס איז געבוירן אין יאָר 1503 אין שטעטל סאַן-רעמי און געשטאַרבן אין יאָר 1566 אין פראַנצויז-זישן סאַלעם, האָט איבערגעלאָזט ביז גאַר רייכע פאַרויסזאַגונגען, וואָס אַ טייל פון זיי, ווי שטוינענדיק דאָס זאָל נישט קלינגען, האָבן זיך אויך רעאַליזירט נאָך ביי זיין לעבן. זיינע פאַרבלעבענע, פיר-פערזיקע, שריפטלעכע פאַרויסזאַגונגען, פול מיט מיסטיש-נעפּלדיקן אינהאַלט, ווערן שטודירט אפילו אויך ביז היינט צו טאָג. ער זאָל אפילו האָבן פאַרויסגעזען דאָס קומען פון אַ ... היטלער צו דער מאַכט אין דייטשלאַנד און אפילו אויך, די ווידעראַנטשטיאונג פון אַ יידיש לאַנד.

קלישע נומער 24

האַטעל סאַנס

מישעל נאָסטראַדאַמוס איז געווען שטאַלץ פון זיין יידישער אָפּשטאַמונג. ער איז איינגעשטאַנען אין האַטעל סאַנס, אַ קנאַפּ יאָר צייט, דאָס איז געווען אין יאָר 1555. אין זעלבן אַלטן האַטעל, וואָס איז היינט צו טאָג, פיין רעסטאָרירט און אָפּגעהיטן, האָט נאָך אין יאָר 1910 עקסיסטירט אַ קליינע יידישע שול, ווהיזן יידן פון „פלעצל“ פלעגן קומען דאָווענען.

פינפטער אַראַנדיסמענט :

6, rue des Quatrefages

דאָ האָט לאַנגע יאָרן געווינט דער דיכטער דוד איינהאַרן. ער האָט פאַרלאָזט

די ווינונג אין די מלחמה־טעג, אָפּפּאַרנדיק אין די פּאַראייניקטע שטאַטן, כדי אויסצומיידן די געפּאַרן, בעת דער נאַצי־שער אָקופּאַציע פּון פּאַריז.

9, rue Vauquelin

אין דעם בנין געפינט זיך דער פּאַריזער ראַבינער־סעמינאַר. ס'איז דער איינציקער סעמינאַר וואָס פּאַרמירט רבנים פּאַר פּראַנקרייך און פּאַר פּראַנצויזיש־רעדנדיקע לענדער (און אויך שוּחטים און חזנים).

אַ שטיין־טאָוול וואָס הענגט אין דעם בנין גופא, דערציילט וועגן אַכצן, דורך די דייטשן פּאַרהאַלטענע אין די יאָרן 1941 — 1943, לערערס, אומגעקומענע אין דעפּאַרטאַציע. צווישן די אומגעקומענע, האָט זיך אויך געפונען דער היסטאָריקער לעאַן בערמאַן, מחבר פון בוך „געשיכטע פון יידן אין פּראַנקרייך“.

10, rue Le Goff

מיר געפינען זיך פּאַר אַ באַשיידענעם האַטעל, וואָס טראַגט דעם נאָמען „בראַ־זיל“. דאָ האָט אין די יאָרן 1885 — 1886 זיך אויפגעהאַלטן דער נאָך קיין דרייסיק יאָר נישט אַלטער, זיגמונד פּרויד. ער האָט דאָן אַדורכגעמאַכט אין שפּיטאַל „סאַל־פעטריער“ אַ שטודיום־קורס ביים פּראַפּ. שאַראָק, איבער היסטעריע.

65, bd Saint-Michel

מיר געפינען זיך דאָ פּאַר אַ קאַפּע, וואָס טראַגט דעם נאָמען „מאַיע“, אין וועלכער געציילטע יידישע מענטשן האָבן אין יאָר 1940, זיך אייניקע מאָל גע־טראָפּן מיט דעם פּון וואַרשע זיך אַרויסגעריסענעם און בשלום אָנגעקומענעם יידישן טוּער און קעמפּער מרדכי (אַרטור) זיגעלבוים. פון דאָנען לאַזט ער זיך קיין ניו־יאָרק און דערנאָך לאַנדאָן, וווּ ער האָט געהאַפּט אויפצורודערן די וועלט און אפשר עפעס דערגרייכן, כדי צו ראַטעווען דאָס פּוילישע יידנטום פון גיהנום־מצב.

אין די קורצע טעג פון זיין געפינען זיך אין פּאַריז, האָט אַרטור זיגעלבוים געהאַלטן אין פּאַריז אַ רעפּעראַט, געווידמעט דער 25־טער יאָרצייט פון י. ל. פּרצן, וועמענס אינהאַלט ס'איז געווען פּובליצירט אין דער פּאַריזער „אונזער שטימע“ פון 20־טן אַפּריל 1940 און וווּ מיר לייענען צווישן אַנדערן אַז: „היינט לעבן מיר ווידער איבער טעג פון גרויל, נאָך גרעסער, נאָך שרעקלעכער ווי דע־מאַלט האָט אומגליק אַרומגענומען די יידישע מאַסן מיט ביינערדיקע אַרעמס“ — רייד אין פּאַרבינדונג מיט דער דאָן טראַגישער רעאַליטעט פון פּוילישן יידנטום און אַז די יידישע מאַסן געפינען זיך — „אין אַ שווערן, מסירת־נפשדיקן קאַמף פּאַרן לעבן, פּאַרן קיום, אַ קאַמף מיט אַ שרעקלעכן, מיט אַ מאַנסטרועלן שוואַ־ס'איז געווען אַ שטוינענדיקע רייזע וועלכע דער קעמפּער און מאַרטירער

האָט אונטערגענומען. ס'איז געווען אַ וועג פון היטלער-פוילן, דורך טויט-סכנות-דיקע גרענעצן: דייטשלאַנד, האַלאַנד, בעלגיע, פראַנקרייך, ליסבאָן, ניו-יאָרק און לאַנדאָן. ס'איז געווען אַ מסירת-נפשדיקער שפּאַציר, כדי צו דערגרייכן די אויערן און „געוויסן“ פון דער וועלט, וואָס איז געווען טויב-שטום און וואָס האָט דערפירט צום טראַגישן זעלבסטמאָרד פון דעם זעלטן-טייערן יידישן מענטשן.

זעקסטער אַראַנדיסמענט :

73, bd du Montparnasse

אין דעם בנין וווּ עס געפינט זיך היינט אַ פּילם-הויז, האָט אַמאָל עקסיסטירט אַ קאַפּע, „דימעניל“, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסן קעלער-זאַל אין וועלכן דער יידישער אַקטיאָר שלמה מיכאַעלס האָט אין יאָר 1928 געהאַלטן אַ רעפּעראַט פאַר אַן איבערפּולטן זאַל פאַריזער יידן, זוכנדיק אויפצוקלערן דעם עולם, די טענ-דענצן און די זייער נישט קלאַרע וועגן פון מאַסקווער יידישן קאַמער-טעאַטער אונטער דער לייטונג פון א. גראַנאָווסקי, וואָס האָט גאַטראַלירט אין פאַרלויף פון אַ חודש צייט אין פאַריז, אויספירנדיק די פּיעסן „דאָס גרויסע געווינס“ פון שלום עליכמען, „די באַבע יאַכנע“ פון אברהם גאַלדפּאַדען און „מסעות בנימין השלישי“ פון מענדעלע'ן; דאָס זענען געווען ספּעקטאַקלען וואָס האָבן פאַרמאָגט מערערע, שטוינענדיק-אומפאַרשטענדלעכע פאַרן עולם, סצענעס.

14, rue de la Grande-Chaumière

דאָ, איבער דער „אַקאַדעמי דע לאַ גראַנד שאַמיער“, האָט געווינט און גע-האַט זיין אַטעליע ביז צום יאָר 1920, דער קינסטלער אַמעדעאָ מאַדיליאַני. דאָ, איז ער אַוועקגעפאַלן און צוויי טעג שפּעטער, געשטאַרבן אין „שפיטאַל שאַריטע“, אין עלטער פון 35 יאָר.

100 bis, rue d'Assas

דאָ האָט געווינט און געהאַט זיין אַטעליע, דער סקולפּטאָר אַסיפּ זאַדקין, געשטאַרבן אין יאָר 1967 אין עלטער פון 77 יאָר. דער סקולפּטאָר, אַ יידן פון וויטעבסק, איז געווען געטויפט אויף אַ פּראַוואַסלאָוונעם. זיין קבר געפינט זיך אויפן בית-עולם מאַנפּאַראַנס.

5, rue de Médicis

דאָ געפינט זיך זינט לאַנגע יאָרן, דער יידישער סטודענטן-רעסטאָראַן וואָס טראַגט דעם נאָמען „פּואַיע מעדיסיס“. דעם 23-טן מערץ 1979 האָבן אַראַבישע טעראָריסטן אַוועקגעלייגט דאָ אַ באַמבע, וואָס האָט אויפגעריסן מיטאַג-צייט. דער אַטענאַט האָט שווער חרוב געמאַכט דעם רעסטאָראַן און פאַרווונדעט קרוב פּער-ציק יידישע סטודענטן.

14, rue Monsieur-le-Prince

דאָ האָט פון יאָר 1876 ביז 1889 געווינט און געשאפן דער קאָמפּאָזיטאָר סען-סאַנס, מחבר פון דער אָפּערע „שמשון און דלילה“, „דער טויטן-טאַנץ“ און אַנדערע ווערק. סען-סאַנס איז געווען אַ זון פון אַ יידישער מוטער.

52, rue de Vaugirard

קומענדיק קיין פאַריז אין יאָר 1831 האָט דער דיכטער היינריך היינע זיך דאָ אויפגעהאַלטן אַ קורצע צייט.

1 bis, rue de Vaugirard

אין דאָזיקן גרויסן האַטעל „טריאַנאָן“ האָט אין יאָר 1940 זיך אויפגעהאַלטן און אָפּגעריכט גלות, דער דייטש-יידישער זשורנאַליסט און שרייבער ערנעסט ווייס. ווען די דייטשע אַרמיי איז אין 1940 אַריין אין פאַריז, איז דער שרייבער באַגאַנגען זעלבסטמאָרד, דערטרינקענדיק זיך אין דער וואַנע פון זיין האַטעל-צימער.

2, rue Racine

ביים הויז נ'ר 2, האָרט ביים בולוואַר סען-מישעל, האָט שלום שוואַרצבאָרד אויסגעפירט דעם 25-טן מאַי 1926, דעם אַטענאַט אויף דעם אוקראַינישן אַטאָ-מאַן סימאָן פעטלוראַ, איינעם פון די הויפט-פאַראַנטוואָרטלעכע פאַרן פאַרגאַסענעם יידישן בלוט אין אוקראַינע, אין די יאָרן 1919 — 1920. שלום שוואַרצבאָרד איז געשטאַרבן דעם 3-טן מערץ 1938 אין קייפּטאָן (דרום-אַפריקע) אין שליחות פון דער „אַלגעמיינער יידישער ענציקלאָפּעדיע“. זיין אַש איז אייניקע יאָר שפּעטער, געברענגט געוואָרן קיין ישראל.

דער קדוש אַלטער קאַצינע (דערמאָרדעט אין יאָר 1941 דורך אוקראַינער) האָט אין יאָר 1936 אָנגעשריבן אַ טעאַטער-ווערק געווידמעט שלום שוואַרצבאָרדן. דאָס ווערק איז איבערגעזעצט געוואָרן דורכן שרייבער הענרי בולאַוואַקאָ און אויס-געפירט געוואָרן דורכן פּראַנצויזישן ראַדיאָ „פּראַנס-קולטור“. אין יידיש איז די פּיעסע „שלום שוואַרצבאָרד“ פון אַלטער קאַצינע אויסגעפירט און געשפּילט גע-וואָרן דורך אל. גראַנאַך, זיגמונד טורקאָוו און יעקב ווייסליץ. צום ערשטן מאָל דערשיינט זי אין פאַריז אין יאָר 1980.

5, rue de l'Ecole-de-Médecine

דאָ אויף דער מויער הענגט אַ שטיינטאָויל וואָס אינפאַרמירט אַז אין דעם הויז, איז אין יאָר 1844 געבוירן געוואָרן די אַקטריסע סאַראַ בערנהאַרד. אַבער די אינפאַרמאַציע איז ווייט נישט קיין זיכערע (1).

(1) זע „יידן אין פאַריז“, זייט 224, ערשט בוך.

63, rue de Seine

אן אויפשריפט אויף דער מויער פון דעם הויז אינפארמירט, אז דאָ האָט אין יאָר 1834 געווינט דער באַרימטער פּוילישער דיכטער אַדאַם מיצקעוויטש. דאָס איז אויך געווען דאָס יאָר, ווען ס'איז דערשינען זיין באַרימט ווערק, די עפאָ-פּייע „פּאַן טאַדעאָוש“, וואָס ווערט באַטראַכט פאַרן גרעסטן דיכטערישן ווערק פון דער פּוילישער ליטעראַטור.

וועגן אַדאַם מיצקעוויטש'עס אַפּשטאַמונג איז פּיל געשריבן געוואָרן און גאַנץ וואַרשיינלעך, אז זיין מוטער זאָל האָבן געווען אַן אַפּשטאַמיקע פּון אַ יידיש-פּראַנקיסטישער משפּחה. אַדאַם מיצקעוויטש האָט ביי געלעגנהייטן אויך באַשטע-טיקט זיין יידישע אַפּשטאַמונג; עס צירקולירט זיינס אַ זיבן-פּערזיקע „פּאַעמע“ מיט פּאָלגנדיקן אינהאַלט: „כ'בין אַ האַלבער ייד, אַ האַלבער פּאָליאַק, אַ האַלבער יאַקאַבינער, אַ האַלבער זשאַק (אַ פּראַנצויזישער פּאַלקס-מענטש), אַ האַלבער צי-ווילער, אַ האַלבער סאַלדאַט, דערפאַר אַבער, אַ גאַנצער ליידיאַק“.

אַבער אַ הויך דעם דיכטערס אַפּשטאַמונג פון יידן, איז אויך פאַראַן אַ רייכע ליטעראַטור, וואָס דערציילט וועגן זיין גרויסער יידן-פּריינטשאַפּט, מכוח זיינע פאַרבינדונגען מיט יידישע מענטשן און וועגן זיין גרויסן אינטערעס פאַר אַלע יידישע פּראַבלעמען און אויך וועגן גורל פון פּוילישן יידנטום. די אַזוי פּיל באַ-שריבענע יידן-פּריינטשאַפּט פון דיכטער, באַזירט זיך אויך אויף זיין אַרויספירן אין דעם שוין דערמאַנטן בוך „פּאַן טאַדעאָוש“, דעם יידישן מענטשן, יאַנקעל צימבאַליסט, וועלכן דער דיכטער שילדערט אויף אַ שיינעם אופּן, סיי ווי אַ מוזי-קער און סיי ווי אַ גרויסן פּוילישן פּאַטריאַט, וועלכער איז געווען אַקטיוו אין דער געהימער פּוילישער אַרגאַניזאַציע, וואָס האָט געקעמפּט פאַר באַפּרייען פּוילן פון דער צאַרישער אַקופּאַציע.

און טראָץ די שיינע שילדערונגען פון יידישן מענטשן יאַנקעל צימבאַליסט, זענען מיר זייט פון דעם פאַרשפּרייטן גלויבן אין אַדאַם מיצקעוויטש'עס גרויסער יידן-פּריינטשאַפּט און עס איז אַזוי, צוליב זיינס אַ פּערצן-פּערזיקן משל וועלכן מיר געפינען אין זיינע ווערק און וואָס הייסט . . . „די פּלוי און דער רבי“, וווּ מיר ליענען, נישט מער און נישט ווייניקער:

„אַ געוויסער רבי, וואָס איז געזעסן, ביז איבער די אויערן, אַריינגעטאַן אין לערנען דעם תּלמוד, האָט געליטן פון אַ פּלוי, וואָס האָט אים געביסן. דער רבי האָט אָנגעהויבן „טשאַטעווען“ אויף דעם באַשעפעניש און עס לסוף געכאַפּט.“

„איינגעקלאַמערט צווישן זיינע פינגער און דרייענדיק מיטן קעפּל און פּיס-לעך, האָט די פּלוי זיך געבעטן: זיי מיר מוחל רבי, ס'פּאַסט נישט פאַר אַ חכם און הייליקן מענטשן, זיך צו ברוגזן און פאַרגיסן בלוט“.

„בלוט פאַר בלוט — האָט דער רבי זיך געקאָכט, דו פאַשעסט זיך אויף פּרעמדן חשבון. אַנדערע באַשעפּענישן זאַמלען שפּייז, האָניג און וואַקס. דו לעבסט פון טרינקען פּרעמד בלוט“.

„און ווען דער רבי האָט אָן רחמנות, אָנגעהויבן שטיקן די פּלוי, האָט זי אויסגייענדיק, אַרויסגעקּרעכצט : — און פון וואָס לעבט דער רבי?“.

די אויבן־ציטירטע, פאַר יעדן יידישן מענטשן, אויפּרודערנדיקע שורות, האָבן זיכער אַרויסגערופן פּיל אַפּלאַדיסמענטן אין דער אַנטי־יידישער, קריסטלעך־פּוילישער וועלט און זיי האָבן אָן יעדן ספּק, אויך געשפּילט זייער ראַלע אין דער אַנטי־יידישער דערציאונג אין פּוילן און מסתּמא אויך אויסגעפּירט אַ באַשטימטע אַנטי־יידישע ראַלע אין פּוילן, בעת די נאַצי־טעג.

נישט נאָר איז די לעגענדע וועגן אַדאַם מיצקעוויטש'עס פּראַ־יידישקייט ביז גאָר פאַרשפּרייט צווישן יידן, נאָר פאַראַן אפּילו דורך יידן געשריבענע ווערק, גע־ווידמעט דעם דיכטערס יידן־פּריינטשאַפּט, ווערק אין וועלכע די מחברים האָבן אפּי־לו מיט קיין אינציק וואָרט, נישט דערמאָנט, אַז ביי דעם „גרויסן יידן־פּריינט“... איז פאַראַן אַזאַ שוידערלעך אַנטי־יידיש ווערק ווי „די פּלוי און דער רבי“.

די הענגנדיקע אויפּשריפּט אויף דער מויער פון הויז נ'ר 63 רי דע סען, וואָס דערמאָנט דעם פאַריזער יידישן פאַרבייגייער, וועגן דעם מחבר פון משל וועלכע יידישע מענטשן גופּא מאַכן זיך פאַרגעסן, אַדער האָבן נישט דעם מוט צו באַהאַנדלען, די דאָזיקע אויפּשריפּט צווינגט כּסדר צו טראַכטן, אַז די מעשה „די פּלוי און דער רבי“ האָט, אפּשר טראַץ דער כּוונה פון דיכטער, נישט ווייניק ביי־געשטייערט צו דער טראַגעדיע פון פּוילישן יידנטום אין די נאַצי־טעג.

19, quai Malaquais

אין דעם הויז איז דעם 16־טן אַפּריל 1844 געבוירן געוואָרן דער שרייבער אַנאַטאָל פּראַנס, וואָס איז געווען אַ מענטש פון יידישער אַפּשטאַמונג, וואָרעם זיין באַבע איז געווען אַ יידישע פּרוי.

אַנאַטאָל פּראַנס, וועמענס פּאַקטישער נאָמען איז געווען פּראַנסואַ טיבאַ, איז געווען דער מחבר פון וועלט־באַרימטע ווערק, ווי „דאָס פאַרברעכן פון סיל־וועסטער באַנאַרד“, „ראַטיסערי דע לאַ רען פעדאַק“, „די רויטע ליליע“, „די גע־טער זענען דאָרשטיק“ און אַנד. ווערק, וואָס זענען איבערזעצט כּמעט אין אַלע שפּראַכן. פון זיינע ווערק האָט אַרויסגערעדט אַ זעלטן דעליקאַטע איראַניע און אַ סך האַרץ, וואָס האָט באַקעמפט יעדע רשעות. ער איז אויך געווען אַן אַקטיווער קעמפּער קעגן אַנטיסעמיטיזם.

בעת דער דרייפּוס־אַרעפּע, האָט אַנאַטאָל פּראַנס צוזאַמען מיטן יידיש־פּראַנ־

צווייטן שרייבער סאלאמאן ריינאך, צוריקגעשיקט דער רעגירונג, די באַקומענע אויסצייכענונגען פון „ערן-לעגיאָן“.

אַנאַטאָל פֿראַנס איז געווען אַ מיטגליד פון דער פֿראַנצויזישער אַקאַדעמיע און אין יאָר 1921 אויסגעצייכנט געוואָרן מיטן נאַבעל-פֿרייז פֿאַר ליטעראַטור. ליידער האָט דער־אַ מענטש פון יידישער אָפּשטאַמונג כמעט נישט געקענט די יידישע וועלט און טראָץ זיין קאַמף קעגן אַנטיסעמיטיזם, האָט ער געזען אין יידן אַ געפיל פון... געשעפטלעכקייט און פֿראַקטישקייט.

זיבעטער אַראַנדיסמענט :

23, rue de Lille

דאָ האָט אַ באַשטימטע צייט געוויינט דער מחבר פון „קאַפיטאַל“, דער סאַ-ציאָליסטישער טעאָרעטיקער קאַרל מאַרקס (1818 — 1883). נאָך ווי אַ קינד, אָפּגעשמדט דורך זיין פֿאַטער, צוואַמען מיט דער גאַנצער משפּחה.

קאַרל מאַרקס האָט זיין גאַנץ לעבן געקוקט אויף אונדזער פֿאַלק, וואָס ער האָט פֿאַקטיש נישט אָנגעהויבן צו קענען, פון אויבן אַראָפּ און געשריבן אַזעלכע אַנטי-יידישע שורות, מיט וועלכע ער האָט כמעט געקענט קאַנקורירן מיט יעדן יידן-שונא. „וואָס איז דעם יידנס פֿראַקטישער יסוד — האָט ער געשריבן — תּכ-לית, עגאָאיזם. וואָס איז דעם יידנס וואַכעדיקער קולט ? געשעפט-מאַכעריי. וואָס איז זיין וועלטלעכער גאַט ? געלט !“.

קאַרל מאַרקס האָט אויך קיינמאַל נישט דערזען און קיינמאַל נישט באַדויערט די דאָזיקע אַנטי-יידישע שרייבערייען — און זיין אייגענע מוטער האָט איראַנזירט אויף זיין חשבון, זאָגנדיק וועגן אים : „דער קאַרל, אַנשטאַט צו שרייבן דעם „קאַ-פיטאַל“, וואָלט ער געטאָן גלייכער, ווען ער זאַמלט אָן אַ קאַפיטאַל“... די אַנטי-יידישע שרייבערייען פון קאַרל מאַרקס זענען געווען אַזוי שאַרף, אַז נאָר זיין יידישע אָפּשטאַמונג, האָט געשטערט די נאַציס, זיך דערמיט צו באַנצן.

43-45, rue des Saints-Pères

דאָ געפינען מיר זיך ביים בנין פון מעדיצינישן אוניווערסיטעט פֿאַר פֿראַק-טישע שטודיעס, וואָס איז אויפגעבויט געוואָרן צווישן די יאָרן 1937 — 1953 און וואָס איז דעקאַרירט מיט 45 רעליעף-מעדאַליאָנען, געווינדמעט דער געשיכטע פון דער מעדיצין, זינט די סאַמע עלטסטע צייטן. צווישן די מעדאַליאָנען, איז אויך פֿאַראַן איינער (שוין אין דער רי זשאַקאַב), וואָס איז געווינדמעט דעם יידישן גאָן, דענקער, פֿילאָסאָף און מעדיצינער, וואָס איז באַרימט אין דער יידישער וועלט ווי דער רמב"ם (ר' משה בן מימון). געבוירן אין קאַרדאָוואַ (שפּאַניע) אין יאָר 1135

און געשטארבן אין יאָר 1204 אין קאיר (עגיפטן) און אויך באַרימט אין דער נישט-יידישער וועלט, אונטערן נאָמען מיימאַניד.

אין דעם פריערדיקן בנין, האָט זיך געפונען דאָס שפּיטאַל „שאַריטע“, אין וועלכן ס'איז אין יאָר 1920 געשטאַרבן דער מאַלער אַמעדעאַ מאַדיליאַני.

אַכטער אַראַנדיסמענט :

54, rue d'Amsterdam

דאָ האָט פון 1848 ביז 1851 געווינט דער דיכטער היינריך היינע.

63, rue de Monceau

אין דאָזיקן בנין, אויפגעבויט אין יאָר 1910, געפינט זיך זינט 1936 אַ ריי-כער מוזיי פאַר דעקאָראַטיווער קונסט. ס'איז אַ זעלטן רייכע זאַמלונג פון מעבל, מאַלעריי און בכלל פון קונסטווערק פון 17-טן, 18-טן און 19-טן יאָרהונדערט. דער מוזיי איז געשאַפן געוואָרן דורכן גראַף משה דע קאַמאַנדאַ, אויפן נאָ-מען פון זיין זון נסים דע קאַמאַנדאַ, אַ פראַנצויזישער אַוויאַטאָר, וואָס איז אין עלטער פון 27 יאָר, אומגעקומען אין יאָר 1917 אין אַ לופט-שלאַכט קעגן די דייטשן. די גראַפן דע קאַמאַנדאַ איז אַ פאַרטוגעזיש-יידישע משפּחה, וואָס האָט אין די אינקוויזיציע-טעג אויסגעוואַנדערט קיין טערקיי און קיין ווענעדיג, וווּ זיי זענען געווען זייער אַקטיוו.

מיטן אַנשליסן זיך פון ווענעדיג צו איטאַליע, איז די משפּחה אויסגעצייכנט געוואָרן מיטן גראַפן-טיטול.

צוויי ברידער פון דער משפּחה, די גראַפן אברהם און רפואל דע קאַמאַנדאַ האָבן אין פאַרגאַנגענעם 19-טן יאָרהונדערט זיך באַזעצט אין פאַריז, וווּ זיי האָבן אַנגעהויבן זייער פינאַנסיעלע אַקטיוויטעט.

סוף פון 19-טן יאָרהונדערט האָט דער גראַף משה דע קאַמאַנדאַ, דער זון פון רפואל, אַ גרויסער ליבהאַבער פון קונסט, זיך אַנגעהויבן איינשאַפן און קאַ-לעקציאָנירן קונסט-ווערק, וועלכע ער האָט אין זיין צוואה (געשטאַרבן אין יאָר 1935) איבערגעלאָזט פאַר דער מלוכה מיטן באַדינג, אַז דער מוזיי זאָל טראַגן דעם נאָמען פון זיין אומגעקומענע זון נסים דע קאַמאַנדאַ.

די משפּחה האָט אויך באַרייכערט דעם לוור-מוזיי, מיט מערערע קונסט-ווערק, דערונטער אויך מיט 150 בילדער פון מאַדערנע קינסטלער.

אַ לעצטע פון דער משפּחה, אן אייניקל פון אברהם דע קאַמאַנדאַ, די טאָכ-טער פון משה דע קאַמאַנדאַ, איז סוף 1942 אינטערנירט און דעפּאָרטירט געוואָרן מיט איר מאַן און זייערע צוויי קינדער.

2, place de la Madeleine

דאָ האָט געווינט און אין דעם הויז האָט עמיל זאָלאַ געשריבן זיין באַרימטן אַרויסקום „כ'באָשולדיק", אין שייכות מיטן דרייפוס־פּראָצעס. אָן אַרויסקום וואָס האָט אַרויסגערוּפּן אַ גרויסן טומל און דערפירט צו דער רעוויזיע און צו דער באַפרייאונג פון אומשולדיק פאַרמשפּטן יידישן אָפיציר.

3, av. Matignon

אין דעם פריערדיקן הויז, איז דעם 17-טן פעברואַר 1856 געשטאַרבן אין עלטער פון 56 יאָר, דער דיכטער הינריך היינע.

44, av. Gabriel

אין דעם הויז, איז אין יאָר 1937 געשטאַרבן אין עלטער פון 60 יאָר, דער פּראַנצויזיש־יידישער שרייבער פּראַנסיס דע קראַסע, וועמענס אמתער נאַמען איז געווען פּראַנץ ווינער. ער רוט אויפן בית־עולם פּאַסי, אונטער אַ צלם 2).

160, bd Malesherbes

דאָ האָט ביז זיין לעצטן לעבנס־טאַג געווינט דער יידיש־פּראַנצויזישער שרייבער קאַטיל מענדעס, וואָס איז אין יאָר 1909 אומגעקומען אין עלטער פון 68 יאָר, אַרויספּאַלנדיק פון אַ צוג.

6, rue Jean-Mermoz

דאָ איז אין יאָר 1864 געשטאַרבן אין עלטער פון 73 יאָר, דער יידישער קאַמפּאָזיטאָר מאַיערבער, מחבר פון דער אָפּערע „די הוגענאַטן", „די אַפּריקאַ־נעריין" און אַנדערע ווערק. דאָס הויז איז נישט מער דאָס זעלבע.

104, rue de Miromesnil

דאָ האָט געווינט און געהאַט איר סאַלאָן די אלמנה פון קאַמפּאָזיטאָר ביי־זעט (מחבר פון דער אָפּערע „קאַרמען"). זי איז געווען די טאַכטער פון פּראַ־מענטאַל האַלעווי.

זי האָט נאָך געלעבט בעת דער נאַצישער אַקופּאַציע פון פּאַריז און אין זייער טיפּער עלטער אַדורכגעמאַכט דאָן שווערע טעג, צוליבן אַרעסט, וואָס די דייטשן האָבן געלייגט אויף איר באַנק־קאַנטאָ.

זי פלעגט אָפּט באַזוכט ווערן דורך די שרייבער מאַרסעל פּרוסט, ראַבערט דע פלער, אַנרי באַרביס, אַנרי בערגשטיין, זשאָזעף ריינאַך, זשאָרוז דע פּאַרטאַ־ריש, לעאַן בלום און פיל אַנדערע פּערזענלעכקייטן.

(2) זע „יידן אין פּאַריז", זייט 219, ערשט בוך.

9, rue Alferd de Vigny

דאָ האָט אין יאָר 1910 געווינט דער קאָמפּאָזיטאָר רעינאלדאָ האָהן. מחבר פון דער אָפּזרע „דער קויפּמאַן פון ווענעדיג“ און אַנדערע ווערק.

35-39, av. Hoche

אין דעם האָטעל „ראַיאַל מאַנסאָ“ איז דעם 7-טן אָקטאָבער 1956, נאָך אַ האַרץ-אַטאַק וואָס האָט געדויערט 20 טעג, געשטאַרבן אין עלטער פון 67 יאָר, די זעלענע יידישע פּערזענלעכקייט, דער פּאַרויצער פון דער וועלט-אַרגאַניזאַציע „אַרט“, ד׳ר אהרן סינגאַלאָוסקי.

געבוירן אין יאָר 1889 אין אַ שטעטל אין מינסקער גובערניע, האָט ער זינט 1909 זיך אויפּגעהאַלטן לענגערע יאָרן אין בערלין, וווּ ער האָט געענדיקט דעם יורדישן פּאַקולטעט און וווּ ער איז געווען זייער אַקטיוו אין יידיש-געזעלשאַפּט-לעכן און קולטורעלן לעבן, ווי אַ רעפּערענט און שרייבער, וואָס פּלעגט ס׳רוב באַהאַנדלען יידיש-געזעלשאַפּטלעכע און וויסנשאַפּטלעכע פּראָבלעמען.

ד׳ר אהרן סינגאַלאָוסקי האָט זיך ספּעציעל געווידמעט דעם פּראָבלעם פון פּאַרשפּרייטן מלאכה און ערד-אַרבעט ביי יידן און אויך רעדאַגירט די זשורנאַלן „אַרט“ און „ערד-אַרבעט“.

זינט 1921 איז ער געווען אַקטיוו אין „אַרט“ און באַזוכט אַמעריקע און אַנדערע לענדער און לױף אויך געוואָרן דער וועלט-פּרעזידענט פון דער אַרגאַניזאַציע, אַן אַקטיוויטעט וועלכער ער האָט געווידמעט אַלע זיינע כוחות און וואָס האָט אים פּולשטע.דיק אַפּגעריסן פון זיין שרייבן.

ד׳ר אהרן סינגאַלאָוסקי איז געווען אַ הויך-עטישע פּערזענלעכקייט און גע-ווען אויך אַ זעלטענער רעפּערענט אויף יידיש-עטישע, ליטעראַרישע און קולטור-געזעלשאַפּטלעכע טעמעס.

די מלחמה-יאָרן 1939 — 1945 און אויך נאָך דער מלחמה, האָט ד׳ר א. סינגאַלאָוסקי געלעבט אין זשענעווע און בעת איינעם פון זיינע באַזוכן אין פּאַריז אוועקפּאַלן אויף אַ האַרץ-אַטאַק.

ניינטער אַראַנדיסמענט :

102, bd Haussman

דאָ האָט פון יאָר 1906 ביז 1916 געווינט דער פּראַנצויזישער שרייבער מאַרסעל פּרוסט, אַ קינד פון אַ יידישער מוטער, זשאַנעט וויל. דער שרייבער האָט

אנגעהאלטן זייער נאָענטע באַצאונגען מיט יידן און אין זיינע ווערק אַרויסגעפירט פיל ביו גאַר סימפאטישע יידישע געשטאַלטן.

9, rue La Bruyère

דאָס הויז איז געווען דער האַטעל אין וועלכן ס'האַט ביו זיין לעצטן לעבנס-טאַג, געוויינט דער גרויסער יידישער מעצענאַט דאַניעל אַזיריס. אויך די הייזער נ'ר 11, 13, 15, און 17 האָבן געהערט צום מעצענאַט.

3, cité Bergère

דאָ האַט אין יאָר 1834 געוויינט דער דיכטער היינריך היינע.

18, rue Lamartine

דאָ איז דעם 18-טן אָקטאָבער 1859 געבוירן געוואָרן דער פילאָסאָף אַנרי בערגסאָן.

צענטער אַראַנדיסמענט :

19, rue du Château-d'Eau

אין דעם האַטעל-בנין האַט געלעבט און דאָ אויך געשטאַרבן פון אַ האַרץ-אַטאַק, דער יידישער טעאַטראַל, סופלאַר און רעזשיסאָר, דער לאַדזשער ייד יצחק לאַקס, וואָס האַט נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה געשאַפן און אַרויסגעגעבן די ערשטע יידישע וואַכן-צייטונג אין פאָריז א. נ. „פאַריזער בלעטער“. דער ערשטער נומער איז דערשינען דעם 3-טן אָקטאָבער 1924. דאָס איז געווען דער אָנהייב פון אַ כסדרדיקער יידישער פרעסע אין פאָריז.

106, rue du Fg du Temple

אין דאָזיקן האַנדלס-פאַסאַז האַט זיך זינט יאָנואַר 1926 געפונען די רע-דאָקציע און אַדמיניסטראַציע פון דער פאַריזער יידישער טאַג-צייטונג „פאַריזער היינט“, געגרינדעט דורך די „היינט“-באַלעבאַטים פון פוילן, נח פינקעלשטיין און ש. י. יאַצקאָן און וואָס איז דערשינען אונטער דער רעדאַקציע פון שרייבער וולאַ-דימיר גראַסמאַן.

די צייטונג איז שפּעטער אויך דערשינען אונטער דער רעדאַקציע פון זשור-נאַליסט אהרן אַלפּערין און זיך געשלאָסן דעם 10-טן יוני 1940, ווען די נאַצישע אַרמיי האַט זיך דערנענטערט צו דער שטאָט.

פּערצנטער אַראַנדיסמענט :

3, rue Campagne Première

דאָ האַט אַ געוויסע צייט, געהאַט זיין אַטעליע דער מאַלער אַמעדעאַ מאַדי-ליאַני.

23, rue Gazan

דאָ האָבן געוויינט ביו זייערע לעצטע לעבנס-טעג, דער שרייבער אפרים קאָ-גאַנאווסקי און זיין פרוי, די אַקטריסע טעאַ אַרטשישעווסקאַ.

242, bd Raspail

דאָ האָט זיך אַ געוויסע צייט אויסבאַהאַלטן דער סאַציאַליסטישער טוער און צאַרישער אַגענט אַזעף. אין דעם הויז האָבן זיך מיט אים אויך געטראָפן די סאַ-ציאַליסטישע טוערס סאַווינקאַוו און טשערנאַוו, וועלכע האָבן פּראָבירט אויף אים ווירקן ער זאָל זיך מודה זיין אין זיין אַ צאַרישער אַגענט. אויף צו מאַרגנס, האָט אַזעף פּאַרלאָזט דעם האָטעל און אויף לאַנג נעלם געוואָרן פון האַריזאַנט.

61, rue Froidevaux

דאָ האָט לאַנגע יאָרן געווינט און געשאַפן די דייטש-יידישע מאַלעריין קעיטע מינצער. געבוירן אין ברעסלאַוו אין יאָר 1882 אָדער 1883, האָט זי איר קינסטלע-רישע אויסבילדונג באַקומען אין בערלין, אין פאַריז און אין האַלאַנד. זי האָט גע-שאַפנט מיטן וועג פון דער קלאַסישער מאַלעריי און זיך געשאַפן אין דייטשלאַנד אַ גרויסן קינסטלערישן נאַמען.

אין יאָר 1933, ווען די נאַציס זענען געקומען צו דער מאַכט אין דייטשלאַנד, האָבן זיי אינגעלאַדן די קינסטלעריין קעיטע מינצער איבערצונעמען אַ גאַר הויכע שעה-ראַלע אין דער דייטשער קונסט-אַנפירונג און ס'איז געווען גרויס זייער איבעראַשונג פון דערוויסן זיך, פון דער מאַלעריין גופא, אַז זי איז אַ יידישע טאַכ-טער.

אין זעלבן יאָר 1933 פּאַרלאָזט זי דייטשלאַנד און באַזעצט זיך אין פאַריז. בעת דער נאַצישער אַקופאַציע פּאַרבאַהאַלט דער לוור אירע בילדער און זי גופא ווערט די גאַנצע צייט אויסבאַהאַלטן דורך פריינט אין לאַטיינישן קוואַרטאַל און גייט כסדר אָן מיט איר שאַפונג.

אין יאָר 1935 באַקומט די קינסטלעריין אַן ערן-אויסצייכענונג פון „סאַלאַן דעז אַרטיסט דע פּראַנס“ און אין יאָר 1949, באַקומט זי דעם ערשטן פרייז פון אַן אויסשטעלונג פון פרויען-מאַלערינס.

זייענדיק אויסבאַהאַלטן אין פאַריז בעת דער נאַצישער אַקופאַציע, שאַפט די מאַלעריין, צווישן אַנדערע ווערק, אויך אַן אַריגינעל בילד: „די מאַדאַנע מיטן קינד“, אַ מאַדאַנע וואָס טראָגט אויף איר לינקער ברוסט, די געלע לאַטע מיט דער אויפשפּיט „זשוויף“... דאָס בילד איז נאָך דער מלחמה אָפגעקויפט געוואָרן דורכן שרייבער ד׳ר יעקב שאַצקי און געפינט זיך אין ייוואַ-בנין אין ניו-יאָרק.

34, rue Dombasle

דאָ האָט אַ לענגערע צייט געווינט דער יידישער היסטאָריקער און „ייוואַ“-טוער ד׳ר אהרן טשעריקאווער, וואָס האָט פּאַרלאָזט פאַריז אין די מלחמה-טעג 1939 — 1940.

קלישע נומער 25

„די מאדאָנע מיט דער געלער לאַטע“.

זעכצנטער אַראַנדיסמענט :

96, rue La Fontaine

אויף דער מויער פון דאָזיקן בנין, הענגט זינט דעם 19-טן מאי 1971 אַ טאָול, וואָס אינפאַרמירט אַז דער שרייבער מאַרסעל פרוסט איז געבוירן געוואָרן אין דעם הויז דעם 10-טן יולי 1871.

44, rue Mamelin

זינט 1919 האָט מאַרסעל פרוסט געווינט אין דעם דאָזיקן בנין און דאָ איז ער אויך דעם 18-טן נאָוועמבער 1922 געשטאַרבן אין עלטער פון 51 יאָר.

16, rue de Passy

דאָ האָט ביז דעם יאָר 1845 געווינט און געשאַפן דער יידיש-פראַנצויזישער שרייבער, דער קריטיקער זשיל זשאַנאַן.

64, rue de Passy

אויך אין דעם בנין האָט אַ געוויסע צייט געווינט דער דיכטער היינריך היינע.

1, rue de Longchamp

דאָ האָט געווינט דער יידישער פינאַנסיסט אַלבערט קאַהן, וואָס האָט אין יאָר 1900, געשאַפן אַ גאַרטן אין דערנעבנדיקן בולאַן, וווּ ער האָט געלאָזט פלאַנצן זעלטענע ביימער, אַ וואַנזון-וואַלד, אַ יאַפּאַנישן גאַרטן און אַנדערע אינטערעסאַנטע פלאַנצונגען.

23, av. de Montmorency

דאָ האָט לאַנגע יאָרן געלעבט דער קאַמפּאָזיטאָר פון יידיש-רעליגיעזער מוזיק לעאַן אַלאָזי, וועלכער האָט אין יאָר 1929 געשאַפן די פראַנצויזישע אוידיצע „עקוט איוראַעל“ און מיט איר אַנגעפירט איבער פּערציק יאָר, ביז זיין לעצטן לעבנס-טאַג. ער איז געווען דער קאַמפּאָזיטאָר פון מערערע סינאַגאָגאַלע ווערק און אויך פון תהילים-מאַטיוון. ער האָט אויך געשאַפן די מוזיק צו דער פראַנצויזישער אויפפירונג פון „דיבוק“, מוזיקאַליש אילוסטרירט דעם פילם „דאָויד גאַלדער“ און אויך געשאַפן די מוזיק צום פילם פון ראַסינ'ס „אַטאַלי“. לעאַן אַלאָזי איז אויך געווען דער פּרעזידענט פון דער געשאַפּענער געזעלשאַפּט „יידיש-קריסטלעכע פריינטשאַפּט“ און געווען אויסגעצייכנט מיטן אָרדן פון ערן-לעגיאָן. דאָ איז אויך דער קאַמפּאָזיטאָר געשטאַרבן אין יאָר 1971.

32, rue Vital

דאָ האָט אין יאָר 1923 געוווינט דער שרייבער און פּילאָסאָף אַנרי בערגסאָן.
59, av. Foch

דאָ האָט געלעבט און דאָ אויך געשטאַרבן אין יאָר 1899, אין עלטער פון 87 יאָר, דער יידיש-פּראַנצויזישער שרייבער, דער דראַמאַטורג אַדאַלף דעננערי, דער מחבר פון דער אַזוי באַרימטער פּיעסע „די צוויי יתומים“ און פּיל, פּיל (ביי דריי הונדערט) אַנדערע טעאַטער-ווערק.

אין דעם בנין געפינט זיך זינט 1908 אַ מוזיי פון כינעזיש-יאַפּאַנישער קונסט. די קאַלעקציע פון שרייבער איז דורך זיין פּרוי אַוועקגעשענקט געוואָרן דער שטאַט. דער מוזיי טראַגט דעם נאָמען פון שרייבער.

5, villa Saïd

דאָ האָט זינט 1893 געוווינט דער פון יידן-אַפּשטאַמיקער שרייבער אַנאַטאָל פּראַנס. אין דער וווינונג איז ער אויך געשטאַרבן אין יאָר 1920, אין עלטער פון 80 יאָר.

אַכצענטער אַראַנדיסמענט :

36, bd Clichy

דאָ האָט געוווינט דער מאַלער פּאַסקין, וועמענס פּאַקטישער נאָמען איז גע-ווען פּינקאַס, געבוירן אין יאָר 1885 אין בולגאַרישן שטעטל ווידין. ער האָט גע-פּירט אַ ווייט נישט נאַרמאַל לעבן און אין חודש יוני 1930, אין עלטער פון נאָר 45 יאָר, איז ער דאָ וווינענדיק, באַגאַנגען זעלבסטמאָרד דורך אויפהענגען זיך.

19, rue Gabrielle

דאָ האָט אין פּריערדיקן בנין, געוווינט אין יאָר 1910, אין אַ קליין צימערל, דער דיכטער און מאַלער מאַקס זשאַקאַב, דער פּאַרויסגייער פון סימבאָליזם, גע-בוירן אין יאָר 1876 אין אַ יידישער שניידער-משפּחה, אין דער שטאַט קיאמפּער. זייער אַ גוטער און פּילבאַרער מענטש, מיט אַ פּריילעכן כאַראַקטער, אַ שטי-פּער און אַ מעשה-דערציילער, האָט ער אַבער אויך געהאַט אַ גרויסע נייגונג צו מיסטישע ענינים ; געווען אַריינגעטאַן אין זאָדיאַק און בכלל אין שטערן-געשיכ-טעס, אין טרעפּערייען, געלייגט קאַרטן, אַנגעזאַגט די צוקונפּט און אַ טאַג, דאָס איז געשען דעם 22-טן סעפטעמבער 1909 (ער האָט דאָן געוווינט אין דער רי ראַוויניאַן נ"ר 7) האָט ער, אַן אויפגעטרייסלטער, דערציילט זיינע פּריינט שריי-בערס און קינסטלערס, וועגן אַן אויסערגעוויינלעך געשעעניש וואָס איז מיט אים פּאַרגעקומען, אַז עס האָט זיך צו אים באַוויזן די... קריסטוס-געשטאַלט !

אויף צו מאַרגנס, איז ער אַוועק צו אַ גלח, כדי אים דערציילן וועגן דער וויזיע און זיך מיט אים באַראַטן מכות דעם מערקווירדיקן געשעעניש.

די קירכע האָט, ווי מיר ווייסן עס, נישט אויסגענוצט דעם ווונדער, אָבער מאַקס זשאַקאָב, דער שטערן־לייענער, קאַרטן־לייגער און טרעפער, האָט זיך שוין מער נישט באַפרייט פון דער וויזיע־איבערלעבונג. ער האָט אָנגעהויבן לייענען די עוואַנגעליע, טוען תפילה, אָפט געוויינט, און דאָ וווינענדיק, האָט ער דעם 18-טן פעברואַר 1915 זיך געטויפט אַלס קאַטאָליק און ביי יעדער געלעגנהייט, האָט ער געזוכט צו באַווירקן זיינע יידישע פריינט און יידישע מענטשן אויף ווערן קריסטן.

ער קומט אָפט אין זיין געבוירן־שטאָט און פאַרברענגט אין אַ דערנעבנדיק קליין שטעטל, סאַנט־בענזאָ סיר־לואַר, וווּ ער איז אַ כסדרדיקער טרייער באַזוכער פון דער קירכע און דאָ זייענדיק, טרעפט אים אויך דער מלחמה־אויסברוך פון יאָר 1939.

בעת די נאַצישע יידן־פאַרפאַלגונגען, איז דער אַזוי גלייביקער קאַטאָליק מאַקס זשאַקאָב אויך געצוונגען צו טראָגן די געלע לאַטע. אַ געוויסן טאַג, דעם 12-טן יולי 1942 זענען זשאַנדאַרן ספּעציעל געקומען אינעם קליינעם שטעטל אַריין, כדי קאַנטראָלירן, צי דער געטויפטער און אין שטעטל זייער פאַפּולערער קינסטלער, טראָגט אויף זיך די געלע לאַטע.

מאַקס זשאַקאָב האָט אין יענע נאַצי־טעג, די גרעסטע טייל פון טאַג פאַר־ברענגט אין דער קירכע, וווּ ער פלעגט ס'רוב פון זיין תפילה־טאַג, ליגן מיטן פנים און שטערן אויף די ערד־שטיינער. ער האָט זיך אָפילו נישט אַריענטירט ווי גע־העריק, מכוח דעם וואָס עס געשעט דאָן פאַקטיש מיט יידן, וואָרעם ער האָט גע־שריבן מערערע בריוו צו אַ ריי פּערזענלעכקייטן, דורך וועלכע ער האָט פּראָבירט אויספועלן דאָס באַפרייען זיינס אַ שוועסטער, וואָס איז זינט דעם 4-טן יאַנואַר 1944 געווען אינטערנירט און שפּעטער אומגעקומען.

טראָץ דעם וואָלגערן זיך טאַג־טעגלעך מיטן פנים אויף די שטיינער פון דער קירכע, איז ער דעם 24-טן פעברואַר 1944 אַרעסטירט געוואָרן, געברענגט קיין דראַנסי, וווּ ער איז צען טעג שפּעטער, אויסגעאַנגען פון אַ לונגען־אַנצינדונג. ער איז דאָן אַלט געווען 68 יאָר.

דערזעענדיק דעם דיכטער אָן אַרעסטירטן, האָט די קריסטלעכע פרוי ביי וועמען מאַקס זשאַקאָב האָט געוויינט, מיט ביטערניש אָדער איראַניע, אויסגערופן: — איר זעט! אייערע תפילות האָבן אייך טאַקע געהאַלפן ...

און פאַרן טויט, אין די טראַגישע אומשטענדן אין דראַנסי־לאַגער, האָט דער דיכטער געבעטן ביי זיינע אינטערנירטע יידישע אומגליקס־קאַלעגן, מען זאָל אים קובר זיין ווי אַ ... קאַטאָליק!

פאראן היינט צו טאג א יערלעכע ליטעראטור-פרעמיע אויפן נאָמען פון דיכטער אין דער שטאַט קיאָמפּער. אין יאָר 1976, צו די הונדערט יאָר פון זיין געבוירן ווערן, איז אויף דעם בנין ווו דער קינסטלער איז געקומען אויף דער וועלט, אויפגעהאַנגען געוואָרן אַ שטיין־טאָול, וואָס דערמאנט די פאַרבייגייער וועגן זיין לעבן און אומקום און אין דרייצנטן אַראַנדיסמענט געפינט זיך אַ גאַס אויף זיין נאָמען.

מאַקס זשאַקאָב איז געווען אַ מערקווערדיקע אומרויאַקע נשמה, פול מיט נישט נאַרמאַלע מיסטישע שטימונגען און גלויבונגען, וואָס האָבן אים דערפירט אין דער קירכע אַריין.

ניינצנטער אַראַנדיסמענט :

78, av. Secrétan

אין דעם בנין געפינט זיך אַ יידישע שולע א. נ. פון לוסיען דע הירש, וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין יאָר 1901 דורכן באַראָן הירש, לזכר פון זיינס אַ זון. אַן אויפשריפט אויף דער מויער אינפאַרמירט, אַז דעם 24-טן יולי 1944 האָבן די נאַציס אַרויסגענומען פון דער שולע 107 יידישע קינדער צוזאַמען מיט די לערערס און מיטן דירעקטאָר. אַלע זענען זיי אומגעקומען אין דעפּאָרטאַציע.

צוואַנציקסטער אַראַנדיסמענט :

27, rue Lesage

דאָ האָט קומענדיק פון ראַטנפאַרבאַנד, געוויינט דער שרייבער מ. קראָס־נאַיאָרסקי און דאָ ווינענדיק, האָט ער אין יאָר 1949 אַנגעהויבן פובליצירן זיין עלף־בענדיקן ראַמאַן א. נ. „א זעקסטל וועלט־טייל“, וואָס ער האָט פאַרעפנטלעכט אונטערן פּסעוודאָנים מ. סמבטיון. דאָס ווערק האָט באַהאַנדלט אין בעלעטריסטי־שער פאַרם, דאָס רעליגיעזע יידישע לעבן אין ראַטנפאַרבאַנד און שטעלט מיט זיך פאַר דעם סאַמע גרעסטן יידישן ראַמאַן. דער לעצטער, דער עלפטער באַנד, איז דערשינען אין יאָר 1955.

נאָכן פאַרענדיקן דאָס פובליצירן דעם ראַמאַן, איז דער שרייבער מ. קראָס־נאַיאָרסקי־סמבטיון עולה געווען קיין ישראל, ווו ער איז אַנגעגאַנגען מיט זיין שעפּערישקייט, אָבער אונטערן פּסעוודאָנים, משה אפרתי. ער איז געשטאַרבן אין יאָר 1968.

ביבליאָגראַפֿיע :

ז ע נ ו מ ע ר :

4, 7, 9, 11, 25, 60, 62, 117, 124, 125, 143, 146, 150, 161.

הונדערט יאָר יידיש טעאָטער אין פאָריז

אין דער יידישער קולטור־וועלט האָט מען אין די יאָרן 1976 — 1977 אָפּגע־צייכנט הונדערט יאָר אַז ס'איז אַנטשטאַנען דאָס יידישע טעאָטער. אַ פייערונג וואָס האָט באַזירט דערויף וואָס אין יאָר 1876 האָט אברהם גאַלדפּאָדען אַדורכגעפירט די ערשטע טעאָטער־פּאַרשטעלונג אין רומעניע, אין דער שטאָט יאַסי.

האַלטן מיר פּאַר וויכטיק, אויף ווי ווייט ס'איז נאָר מעגלעך, אויפצושטעלן אַ קאַפיטל מכוּח הונדערט יאָר יידיש טעאָטער אין פאָריז, וואָס מיר הויבן אָן מיט אַ געשעעניש, וואָס איז פּאַרגעקומען מיט צען יאָר פאַר דעם ערשטן טעאָטער־ספּעקטאַקל, וואָס עס האָט רעאַליזירט אברהם גאַלדפּאָדען אין יאַסי.

די דאָזיקע געשעעניש איז פאַרבונדן מיטן כמעט פאַרגעסענעם יידישן שריי־בער, ראַמאַניסט און איינער פון די ערשטע מחברים פון אַ ריי יידישע טעאָטער־ווערק, דראַמעס און טעאַטראַלע סאַטירעס, געשאַפן ווען קיין יידיש טעאָטער האָט נאָך נישט עקזיסטירט, דעם מחבר פון „שטערנטיכל“, פון „ערשטן יידישן רע־קרוט“ און פון אַ ריי אַנדערע טעאָטער־ווערק, ישראל אַקסענפעלד, וואָס האָט זיך באַזעצט אין פאָריז אין יאָר 1864, וווּ איינער פון זיינע זין איז געווען אַ זייער באַרימטער מעדיצינער און פּראַפּעסאָר אין דער סאַרבאַנע און דאָ וווינענדיק, איז ישראל אַקסענפעלד געשטאַרבן אין יאָר 1866 אין עלטער פון 79 יאָר.

דאָס איז געשען צען יאָר פאַר אברהם גאַלדפּאָדענס רעאַליזירן אין יאָר 1876 דעם ערשטן יידישן טעאָטער־ספּעקטאַקל.

און אויב עס איז אונדו ליידער נישט באַווסט אויף וועלכן פאַריזער בית־עולם ישראל אַקסענפעלד איז געקומען צו קבר ישראל, איז אָבער אינטערעסאַנט צו דערציילן, אַז דאָס גרויסע פאַריזער שפּיטאַל „טענאַן“ פאַרמאַגט ביז היינט צו טאָג, אַן אַפּטיילונג אויפן נאָמען פון ד'ר אויגיסט אַקסענפעלד, דעם זון פון ישראל אַקסענפעלד, וואָס איז געבוירן אין יאָר 1825 אין אַדעס, וווּ זיין פּאָטער, דער שרייבער, אַ געבוירענער אין נעמיראַוו, האָט זיך באַזעצט אין יאָר 1824 און וווּ ער איז לאַנגע יאָרן געווען אַדוואָקאַט און נאָטאַר.

דער זון אויגוסט האָט שטודירט אין פאָריז מעדיצין, זיך ביז גאָר אַרויס־גערוקט. געווען דער שעף (דער פּאַטראָן) פון פאַריזער שפּיטאַל „באַזשאַן“ און פּראַפּעסאָר אין דער סאַרבאַנע. ער איז אויך געווען אַ מחבר פון אַ ריי מעדיציניש־

וויסנשאפטלעכע ווערק און זיך זייער אויסגעצייכנט אין די יארן 1849 און 1854 בעת אַ כאלערע-עפידעמיע אין פאריז.

און מערקווירדיק, דער פראפעסאר אויגוסט אַקסענפעלד, דער זון פון שריי-בער און דראמאטורג ישראל אַקסענפעלד, וואָס האָט געקענט יידיש און וואָס האָט איבערגעזעצט אייניקע ווערק פון זיין פאָטער אויף פראַנצויזיש, איז געשטאָרבן (אין עלטער פון סך-הכל נאָר 51 יאָר) אין זעלבן יאָר 1876, ווען אברהם גאלדפאָ-דען האָט רעאַליזירט אין יאָסי די ערשטע טעאַטער-פאַרשטעלונג.

אין יאָר 1889 קומט קיין פאָריז אברהם גאלדפאָדען. ער אָרגאַניזירט דאָ אַ טרופע און פירט אויס אייניקע טעאַטער-פאַרשטעלונגען, ווי: „נס חנוכה“, „רשי“/ „שולמית“, „בר כוכבא“, „יהודה המכבי“ און אַנד. ספּעקטאַקלען. די כוונה פון אברהם גאלדפאָדען איז געווען צו גרינדן דאָ אַ שטענדיק יידיש טעאַטער, וואָס האָט זיך אָבער נישט רעאַליזירט, ווייל דאָס פּובליקום איז דער עיקר באַשטאַנען פון אַרעמע יידישע עמיגראַנטן, דער רוב אויסגעוואַנדערטע נאָך די פאַגראַמען אין צאָרישן רוסלאַנד פון 1880 — 1882.

אין יאָר 1890 פאַרלאָזט אברהם גאלדפאָדען פאָריז, און אין יאָר 1897 איז ער ווידעראַמאַל דאָ און שפּילט אין דעם אַמאַל אַזוי באַקאַנטן טעאַטער „לאַנקרי“. ער בלייבט דאָ נישט לאַנג און אין יאָר 1893 געפינט זיך אברהם גאלדפאָדען אויף דאָס ניי אין פאָריז. ער וווינט דאָן אין רייכן אַריסטאָקראַטישן קוואַרטאַל פּאַסי, אויף דער רי דע סיאָם נ'ר 16 און ציט אויף זיך די אויפּמערקזאַמקייט פון די אַרומיקע איינוווינער מיט זיין באַווייזן זיך אין גאָס שטענדיק אָנגעטאָן אין אַ פע-לערינע און צילינדער אויפן קאַפּ. טראָץ דעם אויפהאַלטן זיך אין דעם רייכן פּאַסי-קוואַרטאַל, האָט אברהם גאלדפאָדען אַדורכגעמאַכט אַ גרויסע נויט, וועגן וועלכער עס דערציילן זיינע בריוו געשריבן פון פאָריז קיין אַמעריקע, ווין און אַנד. ערטער. געווען טעג ווען ער איז בוכשטעבלעך געבליבן אָן איין פּראַנק אין קעשענע.

אין דעם זעלבן יאָר 1903, לאָזט זיך א. גאלדפאָדען ווידער אין וועג אַריין, דאָס איז געווען זיין ענטגילדיק פאַרלאָזן די שטאָט.

דער אַנקום פון אַ גרויסער יידישער אימיגראַנטן-מאַסע קיין פאָריז, האָט זיך פּאַקטיש ערשט אָנגעהויבן אין יאָר 1905 — 1906, צוליב די רעוואַלוציאָנערע אומרוען אין רוסלאַנד. דער גרויסער שטראָם פון דער עמיגראַציע, ווי שוין באַ-קאַנט, איז געאַנגען הויפטזעכלעך קיין אַמעריקע. קיין פאָריז זענען אין דער ערשטער ריי געקומען פּאָליטיש-אַנטלאַפּענע, סאָציאַליסטיש-געשטימטע עמיגראַנט-טן און אויך אַזעלכע וועמען עס האָט אויסגעפּעלט געלט אויף אונטערצונעמען זייער ריזע דירעקט קיין אַמעריקע.

דאָס אַהערקומען פון הונדערטער און דערנאָך טויזנטער יידיש-רעדנדיקע,

האַט פאַרשטייט זיך אויך גורם געווען צו דער אַנטשטייאונג פון אַ ייִדישער טעאַ-
טער־אַקטיוויטעט. ס'איז באַוווּסט די עקסיסטענץ פון צוויי טעאַטערן, וואָס
זענען דאָ געווען טעטיק פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. וועגן איינעם פון זיי
ווייסן מיר כמעט גאַרנישט, אַ חוץ דעם אָרט וווּ דער טעאַטער האָט זיך געפונען
אין יאָר 1913; דאָס איז געווען אויף דער רי דע ברעטאָן נ'ר 47, אין אַ קאַפּע,
וואָס האָט אין דער טיף געהאַט אַ גרויסן זאַל מיט אַ בינע. ווי אַזוי דאָס טעאַטער
האַט זיך גערופן? ווער זענען געווען די אַקטיאָרן? וואָס פאַראַ פּיעסן זענען דאָרט
געשפּילט געוואָרן און ווי לאַנג עס האָט דאָרט עקסיסטירט, דערויף איז שווער
צו געפינען אַ תשובה. דערפאַר אָבער זענען פאַראַן אינטערעסאַנטע ידיעות וועגן
צווייטן טעאַטער, וואָס האָט עקסיסטירט אומגעפער צווישן די יאָרן 1912 — 1913
און וואָס האָט זיך גערופן „דאָס ליטעראַרישע טעאַטער“, וואָס איז געגרינדעט און
פינאַנסירט געוואָרן דורך אַן אינטעליגענטן, פאַריזער ייִדישן דרוקער־אַרבעטער,
איסאַק אַריכאָוסקי און זיך געפונען אויף רי דע פּראַג (12־טער אַראַנדיסמענט);
דאָס ליטעראַרישע טעאַטער האָט אָנגעהאַלטן אייניקע חדשים. די ערשטע אויפ־
פירונג איז געווען „די טעג פון אונדזער לעבן“ פון לעאַניד אַנדרעוועוו, דערנאָך
איז אויפגעפירט געוואָרן טאַלסטאָי'ס „לעבעדיקער מת“, יעקב גאַרדינס „אלישע
בן אבויה“ און אַנד. ווערק פון בעסערן רעפערטואַר. ס'איז נישט אויסגעשלאָסן,
אַז דאָס אַנטשטיין פון דעם „ליטעראַרישן טעאַטער“ איז געווען אַ רעפליק אויף
אַנדערע טעאַטער־ספעקטאַקלען, וואָס זענען אין יענע טעג פאַרגעקומען אין פאַ-
ריז; ספעקטאַקלען פון אַ שוואַנדישן כאַראַקטער.

ס'איז אויך וויכטיק צו דערציילן, אַז בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין
יאָר 1915, איז אין פאַריז געמאַכט געוואָרן אַ פּראָבּע צו גרינדן אַ „י. ל. פּריץ-
טעאַטער“, אָבער אַ גאַר גרויסע אויפלעבונג אויפן ייִדישן טעאַטער־געביט אין
פאַריז האָט זיך אָנגעהויבן ערשט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען פּראַנק-
רייך איז געוואָרן אַ גרויסער איינוואַנדערונגס־צענטער פאַר די ייִדישע מאַסן פון
מזרח־אײראָפּע. דער ייִדיש־עדנדיקער טייל האָט זיך כסדר געהאַלטן אין איין
פאַרגרעסערן און צוזאַמען מיט דער איינוואַנדערונג, האָבן אָנגעהויבן אויך קומען
קיין פאַריז ייִדישע אַקטיאָרן, אַ טייל כדי דאָ זיך צו באַזעצן און אַ טייל אַלס
גאַסטראָלאַרן.

אַ חוץ דעם, האָבן אויך אָנגעהויבן אַהערקומען אויף גאַסטראָלן וויכטיקע
טרופּעס וואָס האָבן אַריינגעבראַכט אַ גרויסע אויפלעבונג אין פאַריזער ייִדישן
ישוב און האָבן אויך געצויגן אויף זיך די אויפּמערקזאַמקייט פון דער פּראַנצויז-
זישער טעאַטער־וועלט.

דאָס ערשטע גרויסע געשעעניש, איז געווען דאָס אַהערקומען אין יאָר 1922

פון דער ״ווילנער טרופע״. זי איז אויפגעטרעטן אין איינעם פון די סאמע מאָ-
דערנסטע פאריזער טעאטערן ״שאנס-עליזע״ און אַרויסגערופן צו זיך באַווונדע-
רונג אויך אין דער פראַנצויזישער טעאטער-וועלט. אין יאָר 1924 האָט דאָ לאַנגע
וואַכן גאַסטראָלירט אין טעאטער ״עדואַרד סעפט״, מאָריס שוואַרץ מיט זיין ״ניו-
יאַרקער יידיש קונסט-טעאטער״ וואָס האָט אויפגעפירט ״טביה דער מילכיקער״,
״די גייסטער״, ״דאָס רויטע געלעכטער״ און אַנד. די גאַסטראָלן פון ״ניו-יאַרקער
יידישן קונסט-טעאטער״ האָבן אַרויסגערופן אַ גאָר גרויסן אינטערעס אין די
פראַנצויזישע טעאטער-קרייזן און די גרויסע פאריזער פרעסע האָט געווידמעט
אַ סך אַרט זיינע ספעקטאַקלען. נאָענט צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט-
מלחמה, איז מאָריס שוואַרץ ווידער געקומען אין פאריז און אויפגעטרעטן מיט אַ
סך דערפאַלג, אויפפירנדיק ״יאָשע קאַלב״, ״די ברידער אשכנזי״, ״דער וואַסער-
טרעגער״, ״טביה דער מילכיקער״ און אַנדערע פיעסן.

אין די טעג פון מאָריס שוואַרץ'ס גאַסטראָלירן אין פאריז, אין יוני 1938,
איז אויסגעפאַלן דער הונדערט-יעריקער יובל, זינט די גרויסע יידישע טראַגיקערין
ראַשעל האָט דעביוטירט אין דער ״קאָמעדי-פראַנסעז״. מאָריס שוואַרץ איז דאָן
אַרויסגעקומען מיט אַ רוף אין דער צייטונג צו אַלע יידישע אַקטיאָרן, צו מאַכן
אַ קאָלעקטיוון באַזוך צו איר קבר און אַוועקלייגן דאָרט אַ קראַנץ בלומען. ס'איז
געווען דאָס ערשטע און איינציקע מאָל, אַז יידישע אַקטיאָרן האָבן אַוועקגעלייגט
בלומען אויפן קבר פון דער גרויסער טראַגיקערין.

אַזוי אויך איז אין יאָר 1926 דאָ אויפגעטרעטן די ״הבימה״ וואָס האָט פאַר-
לאָזט רוסלאַנד, געמאַכט אַ טורנע איבער איראָפּע (אויפן וועג קיין ארץ ישראל)
כדי זיך דאָרט צו באַזעצן. זיי האָבן דאָן אויפגעפירט דעם ״דיבוק״, דעם ״מבול״
(פון בערגער) און ״יעקבס חלום״ פון בער האַפּמאַן. דער דערפאַלג פון דער ״הבי-
מה״ איז געווען געוואַלדיק גרויס און זי האָט גאַסטראָלירט צוויי חדשים צייט. צו
ערשט זענען די ספעקטאַקלען פאַרגעקומען אין ״טעאטער דע לאַ מאַדלען״ און
דערנאָך אין ״טעאטער אַנטוואַן״.

אַזוי דאָרף אויך דערציילט ווערן וועגן געוואַלדיקן רושם וואָס עס האָבן
אַרויסגערופן אין פאריז די גאַסטראָלן פון ״מאָסקווער יידישן קאָמער-טעאטער״,
אונטער דער לייטונג פון אַלעקסאַנדער גראַנאַווסקי, וואָס האָט דאָ געשפילט אין
יאָר 1928 און אויפגעפירט ״די כישופמאַכעריין״, ״די צוויי הונדערט טויזנט״ און
״מסעות בנימין השלישי״. דאָס זענען געווען גראַנדיעזע פאַרשטעלונגען, וואָס
האָבן צוליב דעם נייעם, ביז דאָן אויף דער יידישער גאַס נישט געזעענעם אופן
שפילן, געטרייסלט מיטן טעאטער און האָבן אַרויסגערופן בעת די אַנטראַקטן,
ליידנשאַפטלעכע דיסקוסיעס צווישן פובליקום. דאָס לעצטע האָט באַווויגן דעם

אַרטיסט שלמה מיכאַעלס אַרויסצוקומען מיט אַן עפנטלעכן רעפּעראַט, כדי צו פרווון אויפקלערן דעם וועג פון „קאַמער־טעאַטער“. דער רעפּעראַט פון מיכאַעלסן, וואָס האָט צוגעצויגן אַ גרויסן עולם, איז דאָן פאַרגעקומען אין גרויסן קעלער־זאַל פון דער קאַפּע „דימעניל“, אויף בולוואַר מאַנפאַרנאַס 1).

אוודאי האָבן די גאַסטראָלן פון די נאָר־וואָס אויסגערעכנטע באַרימטע טעאַטערן שטאַרק באַווירקט די פריש־געקומענע יונגע עמיגראַנטישע מאַסע און עס זענען דאָ אַנטשטאַנען אַ ריי דראַמאַטישע קרייזן, וואָס זענען געווען טעטיק מיט אַ פאַרשידנאַרטיקן דערפאַלג. גלייך נאָכן אָפּפאַר פון די „ווילנער“, איז אין יאָר 1922 אַנטשטאַנען די „דראַמאַטישע סטודיע“ וואָס האָט עקזיסטירט נאָר אַנדער־האַלבן יאָר און פאַר דער צייט האָט זי אויפגעפירט „גאַברי און די פרויען“, „צוויי־שן טאַג און נאַכט“ און „די נבלה“. פון אַלע אַנטיילנעמער אין דער סטודיע, קען איך אָנגעבען נאָר די נעמען פון פרוי ליוזאַ סאַמוס, אברהם מאַרקוואַ און וואַכאַלסקי. אַזוי האָט דאָ פון יאָר 1923 ביז 1926 עקזיסטירט אַ געזעלשאַפּט „די האַרפע“, וואָס האָט אַחוץ איר כאָר, אויך פאַרמאַגט אַ דראַם־קרייז, וואָס האָט אויפגעפירט אברהם רייזענס איינאַקטער „דעם שדכנס טאַכטער“, דעם איינאַקטער „הערקולעס“ פון א. בעל, „דאָס אייביקע ליד“ פון מאַרק ארענשטיין, אַ פראַגמענט פון „דאַרפֿס־יונג“ און אַנד. „די האַרפע“ האָט געהאַט איר לאַקאַל אויף בולוואַר מענילמאַנאַן נ'ר 120. אירע רעזשיסאָרן זענען געווען אַ טשענסטאַכאווער ייד, שטשערקאַטש, און מרדכי איינשטאַט פון ביאַליסטאַק, אַ געוועזענער אַקטיאָר אין פוילן און אַ שילער פון נחום צמח, דעם גרינדער פון דער „הבימה“.

דאָ דאַרף דערציילט ווערן, אַז אין יאָר 1913 האָט אין פאַריז גאַסטראָלירט אסתר רחל קאַמינסקי, בעת איר צוריקערן זיך פון אַ טורנע אין אַמעריקע. די אַקטריסע האָט דאָן געשפילט אין טעאַטער „פידעליטע“, וואָס האָט זיך געפונען אין דער רי דע לאַ פידעליטע נ'ר 9.

אַזוי דאַרף אויך דערציילט ווערן וועגן דער אַנטשטייאונג פון דער „מאַסקע“ געגרינדעט פון אַמאַטאָרן אונטער דער לייטונג פון לייזער דאַרן, אן אינטעליגענט־טער יונגעראַמן פון וואַרשע, איז ער געווען אַ ליבהאַבער פון אַ גוטן טעאַטער און געגרינדעט דעם דראַם־קרייז אין וועלכן עס האָבן זיך באַטייליקט: פרוי דאַרן, פרוי לילית (אַ שוועסטער פון דער אַקטריסע פרידאַ בלומענטאַל, פון די „ווילנער“) נחמיה ענדען, מ. קינמאַן, מאַריס שטאַבזיב און אַנד.

דאָ דאַרף אויך דערמאַנט ווערן די אַבוועזענהייט אין פאַריז, אין די יאָרן

1) די קאַפּע עקזיסטירט שוין נישט. איר אַרט פאַרנעמט היינט אַ סינעמאַ, וואָס געפינט זיך בולוואַר מאַנפאַרנאַס נ'ר 73.

1927 — 1928 פון א יונגן אַקטיאָר, ביבלין, וואָס האָט פאַרמאָגט פיינע רעזשיסאָרי־שע פעאיקייטן און וואָס האָט דאָ אויפגעפירט מיט אַ ריי אַמאַטאָרן פון דער דער־מאַנטער „האַרפע“ און „מאַסקע“ אייניקע איינאַקטערס: „דער טייסטער“ פון אַק־טאַוו מירבאַ, „ווען דער טייוול לאַכט“ פון מאָרק ארענשטיין, און אויך די פיעסע „גנבים“ פון פישל בימקאָ. ביבלין האָט זיך דערנאָך פאַרבונדן מיט פראַנצויזישע דראַם־קרייזן און אַנגעהויבן זיין רעזשיסאָרישע טעטיקייט ביים פראַנצויזישן טעאַ־טער.

אַ ריי אַמאַטאָרן באַטייליקטע אין דער „מאַסקע“, האָבן שוין מער קיינמאָל נישט פאַרלאָזט די סצענישע אַקטיוויטעט און זיך אַרויסגערוקט אַלס טאַלענטירטע אַקטיאָרן. אין יאָר 1935 איז דאָ אַנטשטאַנען דער „פּיאַט“ (פאַריזער יידישער אַר־בעטער־טעאַטער), וואָס איז געווען טעטיק ביי צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה און פאַר די פיר יאָר עקסיסטענץ האָבן זיי אויסגעפירט אַ גרויסע צאָל פיעסן פון בעסערן רעפערטואַר, דערונטער אויך „די רעקרוטן“ (פון ישראל אַקסענפעלד). אוודאי האָט דער „פּיאַט“ כסדר געליטן פון דעפיציטן. נישט געקענט ווערן קיין סטאַביל טעאַטער און די אַנטיילנעמערס האָבן כסדר געמוזט אָנהאַלטן זייערע נישט־שווישפילערישע פרנסות. דאָך האָבן זיי פאַרמאָגט אויסדויער און עקשנות און אַנגעגאַנגען מיט זייערע אויפפירונגען וואָס זענען מער־ווייניק גע־ווען צופרידנשטעלנדיק הן פון קינסטלערישן שטאַנדפונקט און הן אויך פון רע־פערטואַר. דאָ דאַרף אויך דערמאָנט ווערן אַז דער „פּיאַט“ האָט זיך געפונען אונ־טערן איינפלוס פון דער קאָמוניסטישער באַוועגונג און איז דורך איר געשטיצט געוואָרן, אַזוי אַז דער אויסגעפירטער רעפערטואַר איז כסדר געווען לינקיסטיש באַפאַרבט. די אויסגעבראַכענע מלחמה פון 1939 האָט, פאַרשטייט זיך, איבערגעריסן די אַקטיוויטעט פון „פּיאַט“, וואָס האָט אָבער שפּעטער, נאָך דער מלחמה, פראָבירט ווייטער באַנייען זייערע ספּעקטאַקלען.

פאַריז איז כסדר געווען אַ צענטער וואָס האָט געצויגן צו זיך יידישע אַק־טיאָרן וואָס פלעגן קומען אָהער פון גאָר דער וועלט, בעת זייערע וואַנדערונגען איבער איראַפע, אַפריקע און אַמעריקע. נישט געווען קיין אַקטיאָר, וואָס זאָל אויף זיין וואַנדער־וועג, זיך נישט אַפּשטעלן אין פאַריז, וווּ עס האָבן עקסיסטירט אַ ריי יידישע טעאַטערן. בלויז אין יאָר 1924 האָבן דאָ געשפילט גאַנצע פיר טעאַ־טער־אַנסאַמבלס, ס'האָבן דאָ כסדר עקסיסטירט אייניקע טעאַטערן וואָס האָבן אויפגעפירט לייכטע, סענטימענטאַלע פיעסעס, אַפּערעטעס און מעלאָדראַמעס. די פיעסן האָבן זיך זייער אַפט געטוישט און... עס פלעגט טרעפן, אַז מען האָט איבערגעחזרט פיעסן, נאָר געטוישט זייערע נעמען.

צווישן ביידע וועלט־מלחמות האָבן דאָ גאַסטראָלירט: מאַלי פיקאַן און יעקב

קאליך, יוליוס אַדלער, מיכאַעלסקאַ, פּאַל באַראַטאַוו, זאַסלאָווסקי בערטאַ גערסטין, קלאַראַ יאנג, מרים קרעסין, חי'ה'לע גראבער, פרידאָ בלומענטאַל-גראַבסאַרד, הער-מאַן יאַבלאַקאַוו, לודוויק זאַץ, קורט קאַטש, נעלי קעסמאַן, אברהם מאַרעווסקי א.א. אין יאָר 1929 האָט זיך אין פאַריז באַזעצט די גאַנצע אַרטיסטן-משפּחה קאַמפּאַניע'עץ, זי האָט דאָ געשאַפּן דאָס „וואַרשעווער טעאָטער פּון א. קאַמפּאַניע'עץ". די טרופּע איז באַשטאַנען פּון די אַקטיאָרן: אבא און לאה קאַמפּאַניע'עץ, זייערע צוויי זין, ישראל און מאַטעק און זייערע דריי טעכטער: אַניעלאַ, באַריסאַוואַ און נינאַ, און די איידעם: אהרן פּאַליאַקאַוו, לעאַניד סאַקאַלאַוו און לייב ראַבינאָוו וויטש. אין דעם „וואַרשעווער טעאָטער פּון א. קאַמפּאַניע'עץ", האָבן זיך אויך באַטייליקט פאַריזער אַקטיאָרן, פיעקאַרניק, פריידענרייך, יעקב שעפּער, משה צווייגענבוים, דוד לעווין, מאַשקאַוויטש, שוויאַטלאַ, מאַכאַראָווסקי, סאַנינאַ און אַנד. דאָס דאָזיקע טעאָטער האָט אַריינגעברענגט אַ סך לעבן אין יידישן פאַריז. זייער רעפּערטואַר איז פאַרשטייט זיך, געווען אַ פאַרשידנאַרטיקער: אַנהויבנדיק פּון „די באַבע יאַכנע", „חלומות פּון ליבע", „זיין יידיש מיידל", „די פינטשעווער אין טשיקאַגאָ", ביז „די רויבער" פּון שילער, „קין" פּון אַלעקסאַנדער דיומאַ, „דער פּאַטער" פּון סטרינדבערג און „אוריאל ד'אַקאַסטאַ" פּון גוצקאָוו. דער רעזשיסאָר פאַר דער אַפּערעטע איז געווען לייב ראַבינאָוויטש און פאַר דער דראַמע, לעאַניד סאַקאַלאַוו. דאָס קאַמפּאַניע'עץ-טעאָטער האָט געשפּילט כמעט יעדן אָונט. אַ יאָר צייט האָט דאָס טעאָטער געשפּילט אין שוין דערמאַנטן „פּאַלי-דראַמאַטיק", דער-נאַך אין „עלדאַראַדאַ", דערנאַך אין פאַרלויה פּון אייניקע חדשים צייט אין בנין פּון פאַריזער „צירק ד'היווער". דאָ האָבן אין די פאַרשטעלונגען זיך באַטייליקט יוליוס אַדלער און רודאַלף זאַסלאָווסקי.

אויך האָט מען אין פאַריז אויפגעפירט פאַרשידענע רעוועס, אַבער ביז גאָר וויכטיק איז צו דערמאַנען די רעווע „די פריילעכע כאַליאַסטרע", אַנגעשריבן פּון יעקב באַטשאַנסקי, וואָס דער אַקטיאָר אהרן פּאַליאַקאַוו האָט געשטעלט אין יאָר 1932 קומענדיק פּון גאַסטראַלן אין אַרגענטינע. די רעווע אין וועלכער עס האָבן זיך אויך באַטייליקט די אַקטיאָרן אַניעלאַ, ראַבינאָוויטש, באַריסאַוואַ, מאַקס קאַמ-פּאַניע'עץ און אַנד. איז געשפּילט געוואָרן אין אַ טעאָטער ביים סאַמע פּלאַץ וואָל-טער, איז רעאַליזירט געוואָרן אַ דאַנק דעם פאַריזער עסקן זכריה גאַנאַפּאַלסקי, אַ ליבהאַבער פּון יידיש טעאָטער, וועלכער האָט, טראַץ דעם גרויסן דערפאַלג פּון דער רעווע, דערלייגט צו דער אונטערנעמונג אַ גאָר גרויסע געלט-סומע. מיט דעם ביז איצט דערצייילטן, שעפּן זיך אויס די ווייט נישט פּולע ידיעות וועלכע כ'האַב געקענט צונויפזאַמלען וועגן יידישן טעאָטער-לעבן ביז צום אויס-ברוך פּון דער מלחמה אין 1939. אַבער כדי צו האָבן אַ בילד וועגן דער טעאָטער-

אקטיוויטעט אין פאריז פון יענע טעג, דארף דא אויך דערציילט ווערן, אז ערב דער מלחמה, אין 1939, האבן אין פאריז זיך געפונען קרוב פערציק יידישע אקטיבן, וואס האבן דא אויך געהאט א פראפעסיאנעלן פאריזן. אין 1937 האט אין פאריז אויך גאסטראלירט אייניקע וואכן צייט, (אין בנין פון „מיטאליטע“) משה בראדערזאנס „אררט“-טעאטער. דער שרייבער האט דאן אויך געהאט אן עפנטלעכן אויפטריט. צווישן זיינע ארטיסטן האט זיך אויך געפונען און אויפגעטרעטן אין פאריז, צום ערשטן מאל, שמעון דזשיגאן.

יידיש טעאטער אין פאריז נאך דעם היטלער-חורבן

אין הארבסט 1944, גלייך נאכן פארטרייבן דעם נאצישן אקופאנט פון פאריז, האבן דאס ביסל אפגעראטעוועטע יידן אנגעהויבן ארויסקומען פון די באהעלטענישן און פון פארשידענע שטעט, שטעטלעך און דערפער, אנגעהויבן שטראמען קיין פאריז, ווו עס האבן זיך אפגעשפילט רירנדיקע סצענעס ביים צונויפטרעפן זיך מיט באקאנטע, מיט פריינט און קרובים מיט וועלכע מען האט צוליב די פאראפאלגונגס-באדינגונגען פארלוירן דעם קאנטאקט. מען איז געווען פול מיט גלויבן אז די טויזנטער און טויזנטער דעפארטירטע גאענטע מענטשן וועלן, נאך דער ענדגילטיקער מפלה פון די דייטשן, צוריקקומען און זייענדיק דורשטיק נאך א ניי און פריש ווארט, האט מען מיט ברען אנגעהויבן באנייען די קולטור-אקטיוויטעט, אויפלעבן ארגאניזאציעס, שאפן נייע, און שוין אנהייב אקטאבער 1944, נאכן פארטרייבן די דייטשן און טראץ דעם וואס די מלחמה האט נאך געדויערט אייניקע חדשים צייט, האבן מיר דא געהאט דאס גאר גרויסע פארגעניגן בייצוויינען א יידיש-ליטערארישע אונטערנעמונג אויף וועלכער עס איז אויפגעטרעטן מיט פאלקס-לידער דער אפגעראטעוועטער אקטיאר הענרי וואכטעל. ער איז געווען פון די סאמע ערשטע און אפשר טאקע דער ערשטער יידישער אקטיאר וואס האט זיך באוויזן אין פאריז נאך דער באפרייאונג און דער ערשטער וואס איז דא אויפגעטראטן פארן אפגעראטעוועטן יידישן עולם, וואס איז געווען פארבענקט נאך א יידיש ווארט.

אין 1945, ווען אלץ איז נאך געווען חרוב, האבן זיך געשאפן און אנגעהויבן זייער אקטיוויטעט צוויי טעאטערס: „דאס יידישע פאלקס-טעאטער“ און דער „ייקוט“ (יידיש קונסט-טעאטער).

דאס „יידישע פאלקס-טעאטער“ איז געגרינדעט און אנגעפירט געווארן דורך אהרן פאליאקאו, און געזוכט צו שפילן פיעסן פון בעסערן רעפערטואר און אויפ-

געפירט „דער דאַרפס-יונג“, „דער אוצר“ און אַנד. דער אַנסאַמבל איז דער עיקר באַשטאַנען פון די אין פראַנקרייך, אַפגעראַטעוועטע אַקטיאָרן: אהרן און אַניעלאַ פאַליאַקאָוו, שוויאַטלא, וואַלדעמאַר היינצע, מאַטעק קאַמפאַניעיעץ, מאכאַראָוסקי, צווייגנבוים, ראָזאַ אַרנשטיין, סאַנינאַ, נאַטינגער און אַנד. דאָ דאַרף אויך דער ציילט ווערן, אַז דער לייטער פון „יידישן פאַלקס-טעאַטער“ אהרן פאַליאַקאָוו, האָט אין פאַרלוף פון אַכט יאָר צייט, אַנהויבנדיק פון יאָר 1953, אַרויסגעגעבן אין פאַר-ריז אַן אילוסטרירטע אויסגאַבע א. נ. „דער טעאַטער-שפּיגל“, פון וועלכן עס זע-נען דערשינען 43 נומערן. די אויסגאַבע האָט זיך אַפגעשטעלט צוליבן קראַנק ווערן פון אַרויסגעבער.

קלישע נומער 26

אהרן און אַניעלאַ פאַליאַקאָוו.

דאָס צווייטע טעאַטער, דער „ייקוט“, האָט זיך ווערבירט פון די אַפגעראַטע-וועטע אַמאַטאָרן און אַקטיאָרן פון דעם פריער שוין דערמאַנטן „פּיאַט“ (פאַריזער אַרבעטער-טעאַטער) און אַ ריי פריש צוגעקומענע כוחות.

דער „ייקוט“ איז דער עיקר באַשטאַנען פון יונגערע אַקטיאָרן מיט אַ סך טעאַטראַלע אַמביציעס און וואָס האָבן זיך קיינמאַל נישט „קאַמפּראַמיטירט“ מיט שפּילן אַ נישט-ליטעראַרישן רעפערטואַר. די ערשטע אויפפירונג איז געווען „פּישקע דער קרומער“, באַאַרבעט און רעזשיסירט דורך שמחה שוואַרץ. דערנאָך

איז נאכגעקומען „המנס מפלה“ פון פאריזער מחבר ד׳ר ה. סלאוועס, רעזשיסירט דורך א. פעסלער (א שילער פון אלעקסאנדער גראנאווסקי). דאס איז באמת געווען א זעלטענער ספעקטאקל. דער „ייקוט“ האט אויך אויפגעפירט „די נקמה נע- מער“ פון ה. סלאוועס, „שייקע ליץ“ און „טביה׳ס טעכטער“, רעזשי פון יעקב מאנס- דארף. „די פוסטע קרעטשמע“, „אין א פארווארפן ווינקל“ און „דעם שמידס טעכ- טער“, די דריי ווערק זענען רעזשיסירט געווארן דורך מ. קינמאן. ס׳איז נאכגע- קומען „גאלדפאדענס הלום“ (לויט מאנגערן), רעזשיסירט דורך יעקב ראטבוים, און „די גרינע פעלדער“, רעזשיסירט דורך שעפטל זאק.

דער „ייקוט“ אנסאמבל איז באשטאנען פון: מ. קינמאן, לענסקי, לעאן שפיי- געלמאן, אבראמאוויטש, שמעון מירלס, מונדשטיין, פעלא פלד, אירען גאמער, שטארך, פרידא בלומענטאל, ניוסיא גאלד און די נאך דער מלחמה צוגעקומענע סאניא באטשקאווסקא און זאמי פעדער.

זינט 1948 האט אין פאריז אויך עקסיסירט „די נייע פאלקס-בינע“ אונטער דער אדמיניסטראטיווער לייטונג פון מאשקאוויטש. עס האט עקסיסירט „דאס נייע יידישע קאמעדיע-טעאטער“ און דער „פאריזער יידישער פאלקס-טעאטער“ אונטער דער לייטונג פון פרוי ראזא ארנשטיין. אין 1961 האט די אקטריסע ניוסיא גאלד געשאפן דעם „פאריזער יידישן טעאטער-אנסאמבל“ וואס האט אונטער איר לייטונג אויפגעפירט אייניקע ספעקטאקלען, דערונטער אויך „דער נסיון“ פון דוד פינסקי און „איך וויל א גט“ פון שלום עליכם.

געווען דא אויך נאך א וויכטיקער און ביז גאר אריגינעלער אויפטו: דאס איז געווען דאס אנטשטיין פון מאריאנעטן-טעאטער „הכל-בכל“, געגרינדעט דורכן טעאטראל שמחה שווארץ. דאס מאריאנעטן-טעאטער האט אנגעהאלטן צוויי יאר צייט. אבער איידער כ׳וועל איבערגעבן מערערע פרטים וועגן „הכל בכל“, זאל מיר דערלויבט ווערן זיך אומצוקערן צו א טעאטראל געשעעניש וואס האט זיך דא אפגעשפילט לאנג פאר דער מלחמה:

א געוויסן טאג (דאס איז געווען אין יאר 1925) איז געקומען קיין פאריז א יידיש מאריאנעטן-טעאטער, געגרינדעט און אנגעפירט דורך צוויי ניו-יארקער יידישע קינסטלער, זוני מאד און יוסף קאטלאר. זיי האבן אנאנסירט אין די ציי- טונגען, אז זיי וועלן גאסטראלירן אין טעאטער „לאנקריי“. צו דער פרעמיערע איז זיך צונויפגעקומען א שיינער עולם, וואס האט אבער קיינמאל נישט געזען קיין מאריאנעטן-טעאטער און אפילו נישט געוואוסט וואס דאס מיינט. ווי נאך דער ספעקטאקל האט זיך אנגעהויבן, איז אויסגעבראכן א סקאנדאל; א סך פונעם פו- בליקום האבן פראטעסטירט קעגן אזא שפיל: „מיר זענען געקומען זען טעאטער און נישט קיין ליאקעלעך“ — האט מען געהערט פון אלע זייטן. די צוויי קינסט-

לער זענען אַרויסגעקומען צום פובליקום, געשטאַנען בלייב, פאַרלוירן און זיך גענומען פאַרענטפערן, אַז זיי האָבן קיינעם נישט אָפגענאַרט, אַז זיי האָבן אַנאַנ-סירט וועגן אַ „ספּעקטאַקל פון מאַריאַנעטן“ און זיי פירן אויס אַ ספּעקטאַקל פון מאַריאַנעטן!

אַ גרויסער טייל פון עולם האָט טומלדיק און „פּראָטעסטירנדיק“ פאַרלאָזט דעם זאַל, הויבנדיק מיט די פלייצעס: „אויך מיר אַ טעאַטער“. . . אַזאַ זאַך איז געשען אין יאָר 1925 אין פאַריז, אין דער גרויסער וועלט־שטאַט אין וועלכער דאָס מאַריאַנעטן־טעאַטער, כאַטש עס האָט געשפילט אין יידיש, האָט באמת גע־קענט דערגרייכן דעם גרעסטן דערפאַלג, וואָרעם זייערע מאַריאַנעטן־ספּעקטאַקלען זענען געשטאַנען אויף אַ קינסטלערישער הויך. אַלץ וואָס איך דערמאַן מיך פון יענע פּרעכטיקע אויפפירונגען, זענען „אַסתר און אחשוורוש“, „דער מגיד“ און משה נאָדירס „אין הימל“.

ווי שוין פריער דערמאָנט, האָט שמחה שוואַרץ רעזשיסירט די ערשטע אויפ־פירונג פון „ייקוט“, „פּישקע דער קרומער“ לויט זיין אייגענער באַאַרבעטונג און גלייך דערנאָך איז ער צוגעטראָטן אַרבעטן און רעאַליזירן זיין אידייע וועגן מאַ־ריאַנעטן־טעאַטער, וואָס האָט געהאַט אַ גאַר גרויסן דערפאַלג; ער האָט געגעבן ביי אַ צוויי הונדערט פאַרשטעלונגען, אויספירנדיק „דעם פּריצעס וואַנסעס“ (לויט מאַנגערן), „ירושא“ (לויט בעלאַ שאַגאַל), „דוד און גלית“ און אַנד. די ספּעק־טאַקלען האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט גרויסער פּאַלקסטימלעכקייט, טעמפּעראַמענט, און זענען בכלל געשטאַנען אויף אַ קינסטלערישן ניוואַ. פאַר טייל אויפפירונגען, האָבן די דעקאָראַציעס געמאַלן אַרטור קאַלניק און מאַרק שאַגאַל.

גאַר אַ גרויסע אַקטיוויטעט אין יידישן טעאַטער־לעבן, נאָך דער מלחמה, האָבן אויך אַריינגעברענגט אַקטיאָרן און טרופּעס געקומענע סיי פון אַמעריקע און סיי פון די פון מזרח־איראָפּע אָפּגעראַטעוועטע יידיש־אַרטיסטישע כוחות.

אין יאָר 1946 האָבן מיר דאָ געהאַט אויף מערערע גאַסטראָלן דאָס קינסטלער־פאַרל מאַלי פּיקאַן און יעקב קאליך; זיי האָבן דאָ געגעבן מערערע גאַסטראָלן אין פאַריז און אַזוי אויך אין דער פּראַנצויזישער פּראָווינץ (אין ליאָן און אין גרענאַבל), לאַזנדיק דעם גאַנצן רווח פאַר יידישע קינדער־היימען. אין 1947 איז געקומען הערמאַן יאַבלאַקאָוו, וועלכער איז, פונקט ווי מאַלי פּיקאַן און יעקב קא־ליך, אויפגעטרעטן מערערע מאל לטובת אָפּגעראַטעוועטע יידישע קינדער. מאַלי פּיקאַן, יעקב קאליך און הערמאַן יאַבלאַקאָוו זענען דערנאָך אייניקע מאל געקומען אין פאַריז און אויפגעטרעטן פאַרן יידישן עולם. ס'איז דאָ אויך אויפגעטראָטן מיט רעציטאַציעס הערץ גראַסבאַרד, יוסף בולאָוו און אַנדערע כוחות. אַ גרויס גע־שעעניש איז דאָ געווען דאָס קומען אייניקע מאל פון די קינסטלער דושיגאַן און

שומאכער, אזוי אויך האבן דאָ גאָסטראַלירט זיגמונד טורקאָוו, יאַנאַס טורקאָוו און דיאַנאַ בלומענפעלד.

קלישע נומער 27

מאָלי פּיקאַן און יעקב קאַליך.

אין 1948 האָט דאָ גאָסטראַלירט „דאָס יידישע רעפּרעזענטאַנץ-טעאַטער פון לאָדזש“ מיט די אַרטיסטן אייזיק ראָטמאַן, משה ליפּמאַן, נאַטאַליאַ ליפּמאַן, דוד לעדערמאַן, עני ליטמאַן און אַנד. זיי האָבן אויפגעפירט „גאַט, מענטש און טייוול“, „קרייצער סאַנאַטע“, „די כּישופּמאַכעריין“ און אַנדערע ווערק. אויך האָט דאָ גאָסטראַלירט „דאָס וואַרשעווער יידישע טעאַטער“ אונטער דער לייטונג פון אידאַ קאַמינסקאַ.

אין די זומער-פּעסטיוואַלן אין פאַריזער „טעאַטער פון פעלקער“ האָבן מיר דאָ ווידער געזען אויפטרעטן די „הבימה“ און דעם „אוהל“ פון ישראל. דאָ איז

נישט איבעריק צו דערציילן, אַז דער „אוהל“ האָט אָנגעהויבן זיינע גאַסטראָלן אין פאַרזי, אויפפירנדיק צווישן אַנדערע פּיעסעס, מאַליער'ס אַ קאַמעדיע, אַבער נאָך אייניקע טעג שפּילן, אַראָפּגענומען דאָס ווערק פון זייער רעפּערטואַר. צווישן די פאַרשידענע אַרטיסטן וואָס זענען אַריבערגעקומען נאָך דער מל-חמה און זיך דאָ באַזעצט, דאַרף דערמאָנט ווערן דאָס קומען פון פּוילן אין יאָר 1950 פון דעם אַרטיסטן-פּאַרל זלמן קאַלעשניקאָוו און רעניאַ גליקמאַן. ביידע האָבן דאָ אָנגעפירט אַ זייער ענערגישע טעאַטראַלע אַקטיוויטעט, אויפטרעטנדיק אין אַ גאָר גרויסער צאָל פּיעסעס, סקעטשן, און גאָר באַזונדער איז זלמן קאַלעשניקאָוו אַרויסגעטראָטן אויף הונדערטער קולטור-אימפרעזעס מיט רעציטאַציעס און אונ-טערהאַלט-פּראָגראַם. דאָס קינסטלער-פּאַרל האָט אויך פאַר דער צייט פון זייער וווינען אין פאַרזי, גאַסטראַלירט סיי אויף דער פּראַנציוזישער פּראָווינץ און אויך אין אויסלאַנד: ווי בעלגיע, האַלאַנד, ענגלאַנד, שוועדן און אין ישראל. זייענדיק שוין שווער קראַנק, איז רעניאַ גליקמאַן-קאַלעשניקאָוו דאָ אויפגע-טראָטן צום לעצטן מאָל דעם 21-טן אַקטאָבער 1959, שפּילנדיק מאַרק אַרנשטיינס „ווען דער טייוול לאַכט“. זי איז געשטאַרבן דעם 28-טן סעפטעמבער 1961*).

טענצער, זינגער און מוזיקער

אויסרעכענען די נעמען פון די אַקטיאָרן, רעציטאַטאָרן, זינגער און טענצער, וואָס זענען געקומען אין פאַרזי און דאָ אויפגעטרעטן פאַרן יידישן עולם, איז שוין ווייט נישט פשוט. דאָך האַלטן מיר פאַר אונדזער חוב צו דערמאָנען די פּיינע זינ-געריין יהודית מאַרעצקאַ, וואָס האָט זיך דאָ אויפגעהאַלטן אַ לענגערע צייט; די זינגערין לאַלאַ פּאַלמאַן, דעם זינגער בן-ברוך, די טענצער רות בערגער, פעליקס פּיביך, יהודית בערג און די רעציטאַטאָרן שמאי ראָזענבלום און רחל האַלצער. זאָל דאָ אויך דערמאָנט ווערן דער מוזיקער וואָס איז געווען זייער אַקטיוו ביים פאַרזיער יידישן טעאַטער, דער חזן אליהו הירשין ז"ל, וואָס איז געווען אַ ביז גאָר אינטערעסאַנטע פּערזענלעכקייט; געשטאַרבן אין יאָר 1960 אין עלטער פון אַכציק יאָר, האָט אליהו הירשין איבערגעלאָזט אַ חוץ אַ מאַסע קאַמפּאָזיציעס, אויך אַן אַפּערע, „יהודה און תמר“.

אַזוי איז דאָ אויך געווען זייער טעטיק די פרוי שרה הירשין-באַביטש, אַ טאַכטער פון דעם נאָרוואַס דערמאָנטן א. הירשין. זי איז לאַנגע יאָרן געווען באַ-

* דאָס איז געווען אויף אַן אַוונט וואָס איז איינגעאַרדנט געוואָרן לכבוד דער דערשיי-נונג פון בוך „פאַרזיער היסטאָרישע קוריאַנזן“ פון יחזקאל קאַרנהענדלער.

שעפטיקט ביים יידישן טעאטער מיט אנפירן די אַרקעסטערס. עס זענען דאָ אויך געווען טעטיק די קאָמפּאָזיטאָרן כאַלאַדענקאָ, הענעך קאָן און אַנד.

זאָלן דאָ אויך אויסגערעכנט ווערן די נעמען פון אַקטיאָרן-קדושים, דעפּאָר-טירטע פון פּראַנקרייך און אומגעקומענע אין די טויט-לאַגען:
מענער: אונטערמאַן בעריש, זיידערמאַן משה, טרוימאַן נתן, לאַכטינגער הענרי, לערמאַן יעקב, מאַרעוואַק ישראל, ענדען נחמיה, עפשטיין מ. ב., קאָמפּאָ-ניעיעץ ישראל און שטאַבזיב מ.
פרויען: בערגער ראַשעל (אַ טאַטער פון אַקטיאָר לעאַן בערגער) און די אַקטריסע לילית.

היינט צו טאָג, נאָך אַזוי פיל שטורעמדיקע און ענטוויאַסטישע ספּעקטאַק-לען וואָס די יידישע בינע אין פּאַריז האָט אַדורכגעמאַכט, נאָך די גרויסע טריאומפּן פון די ווילנער, פון ניו-יאָרקער יידישן קונסט-טעאָטער, פון דער „הבימה“, פון „אהל“, פון מאַסקווער קאָמער-טעאָטער און פון אַן אַ שיעור ספּעקטאַקלען פון לאַקאַלע און אַנדערע אַרטיסטישע כוחות, איז נישט פּאַראַן אין פּאַריז קיין סטאַביל יידיש טעאָטער. אַ סך יידן האָבן אויסגעוואַנדערט אין די ווייטע אַמערי-קאַנער לענדער און קיין ישראל. מיר זענען דאָ צו ווייניק אויף קענען אויסהאַלטן אַ טעאָטער, בעת קיין פּרישער יידיש-רעדנדיקער עולם קומט ליידער נישט צו. דאָך ווערן פון צייט צו צייט, אַדורכגעפירט ספּעקטאַקלען רעזשיסירט פון יוסף שיינ, און ס'ווילט זיך האַפּן, אַז דאָס יידישע פּאַריז האָט נאָך אויף דעם געביט נישט געזאָגט דאָס לעצטע וואָרט.

ביבליאָגראַפיע:

זע נומער: 136, 138, 142, 144, 145, 147, 165.

דאָס בית עולם באַניע

מיר האָבן דערציילט וועגן באַרימטע יידישע קינסטלער, שרייבער און וועגן פיל אַנדערע פּערזענלעכקייטן וואָס האָבן געלעבט און געווען אַקטיוו אין פּראַנק-רייך אויף פאַרשידענע געביטן, און וועמענס אַש רוט אויף די בית-עלמינס פּער-לאַשעז, מאַנפאַרנאַס, מאַנמאַרט און פּאַסי.

אַבער אין סאַמע לעצטן מאַמענט, האָבן מיר באַשלאָסן אויך צו דערציילן וועגן אַ צאָל יידישע מענטשן וואָס רוען אויף אַ בית-עולם וואָס געפינט זיך נעבן פאַריז און וואָס איז באַקאַנט א. נ. באַניע.

ס'איז נישט קיין זייער אַלט בית-עולם, אַבער וווּ עס געפינען זיך קברים פון אַ צאָל שעפּערישע מענטשן: יידישע עמיגראַנטן, איינגעוואַנדערטע קיין פּראַנק-רייך זינט 1905 פון די מזרח-איראָפּעאישע לענדער, שרייבער, קינסטלער, אַק-טיאָרן און קולטור-געזעלשאַפטלעכע טוער, וואָס מיט איינצלע אויסנאַמען, זענען זיי געווען יידיש-רעדנדיקע און יידיש-שאַפּנדיקע מענטשן.

ברענגען מיר דאָ און דערציילן אין די סאַמע קורצסטע שורות וועגן אַ צאָל פון די דאָזיקע קולטור-שעפּערישע יידן, באַזירנדיק זיך נאָר און אויסשליסלעך אויף די ביז גאָר מאַגערע אַרכיוו-מאַטעריאַלן וועלכע מיר האָבן ביי זיך און מיר טוען עס אין דער האַפּענונג, אַז אַ טאָג וועט זיך געפינען אַ יידישער היסטאָריקער, וואָס וועט דערציילן און ווידמען אַ ספּעציעל ווערק, די אַזוי פאַרדינסטפולע שע-פּערישע יידן וואָס רוען דאָ, אויפן בית-עולם באַניע, איינגעוואַנדערטע קיין פּראַנק-רייך, קיין פאַריז, אין אונדזער יאָרהונדערט.

אבערדאס, אַלפרעד :

אַ מאַלער פון ערנסטע און אויך דראַמאַטישע סיוזשעטן, געבוירן דעם 14-טן מאַי 1894 אין לעמבערג, מיטגעמאַכט די ערשטע וועלט-מלחמה אַלס עסטריי-כישער זעלנער און געווען אין רוסישער געפאַנגענשאַפט. אין פאַריז זיך באַ-זעצט אין יאָר 1923. געהאַט מערערע אויסשטעלונגען. אין יאָר 1962 געהאַט אַ זייער דערפאַלגרייכע אויסשטעלונג אין ישראל. געשאַרבן אין יאָר 1963 אין עלטער פון 69 יאָר און רוט אין דער 55-טער אַפּטיילונג (דיוויזיאָן), אין קבר פון דער פּעדעראַציע פון די יידישע געזעלשאַפטן. דער קינסטלער איז גע-

ווען איינער פון די צוויי יידן, וואָס האָבן אין די נאַצי־טעג באַגלייט דעם ארון פון חיים סוטין.

אדלען, מישעל :

אַ מאַלער — פייזאָזשיסט און אילוסטראַטאָר. געבוירן אין סאַקי (ביי קאַברין). אין פאַריז זינט 1923. געהאַט מערערע אויסשטעלונגען. זיינע לייזונגן געפינען זיך אין מערערע מוזיען אין פראַנקרייך און אין אויסלאַנד. פאַרעפנטלעכט אַ ריי אַלבאָמען און מאַגאַראַפיעס. געשטאַרבן דעם 23-טן יאַנואַר 1980.

אינדענבוים, לעאָן :

סקולפּטאָר. געבוירן אין רוסלאַנד. אין פאַריז זיך באַזעצט אין יאָר 1911. באַקומען דעם פרייז „זשאַרזש הילדענשטיין“. פיל ווערק אין פאַרשידענע מוזיען.

אַלגאַזי, לעאָן :

קאַמפּאָזיטאָר און מוזיק־קריטיקער. אין יאָר 1929 געשאַפן די וואַכן־אוידי־ציע אין פראַנצויזישן ראַדיאָ א. נ. „עקוט איזראַעל“, מיט וועלכער ער האָט אָנגעפירט אין פאַרלויף פון פּערציק יאָר צייט. מוזיקאַלישער דירעקטאָר פון די יידישע קהילה־שולן אין פאַריז און פון דער שול פון ליטורגישער מוזיק. געשאַפן די מוזיקאַלישע מאַטיוון פאַרן „דיבוק“ (אין פראַנצויזישן טעאַטער). פאַרן פילם „דאָויד גאַלדער“ און אַנדערע קאַמפּאָזיציעס. וויצע־פּרעזידענט פון דער „קריסט־לעך־יידישער פאַראייניקונג“. אין יאָר 1971 אויפגענומען געוואָרן דורכן פּויפּסט. קאַוואַליר פון ערן־לעגיאָן. געשטאַרבן אין יאָר 1971.

אַלטמאַן, זשאַרזש :

פראַנצויזיש־יידישער זשורנאַליסט און רעפּערענט. אָן אַפּשאַמיקער פון קאַוונע (ליטע). אַ פיינע זשורנאַליסטישע פּעדער און זייער וואַרעמער יידישער מענטש. אַ קעמפּער פאַר אַ שיינער און יושרדיקער וועלט. אַרום צען יאָר צייט מיטגעאַרבעט אין דער פראַנצויזישער טאַג־צייטונג „פראַנטירער“, וווּ ער איז געווען איינער פון די הויפּט־רעדאַקטאָרן. בעת דער נאַצישער אַקופאַציע אַרויס־געגעבן אומלעגאַלע אויסגאַבן. געשטאַרבן אין יאָר 1960.

אַראַנסאָן, כיל :

קונסט־קריטיקער. מחבר פון בוך „בילדער און געשטאַלטן פון מאַנפאַראַנס“. געשטאַרבן אין יאָר 1966 אין עלטער פון 70 יאָר.

אַרצישעווסקאַ, טעא :

געבוירן אין יאָר 1896. מחברין פון בוך „מרימל“, געווידמעט דעם גורל פון יידישן קינד בעת די מלחמה-טעג 1939 — 1945. אַ קינד פון אַ חסידישער היים. איר פאָטער זאָל האָבן געווען אַ ייד פון קוטנע (פוילן). אין די יונגע יאָרן געווען אַן אַריינגייערין און ליבער גאַסט אין דער היים פון י. ל. פּרצ'ן. זי האָט גע-רעדט, געלייענט, נאָר נישט געקענט שרייבן קיין יידיש און איר בוך „מרימל“ איז דורך איר געשריבן געוואָרן מיט לאַטיינישע אותיות. זי האָט געשריבן לידער אין פּויליש, געווען אַן אַקטריסע אין פּוילישן טעאַטער און געהאַט אַ חלק אין דער אַנטשטייאונג פון קליין-קונסט טעאַטער „עזאזל“. געשטאַרבן דעם 20-טן יאָר-נאָר 1962, נאָך 15 יאָר לעבן אין פאַריז. רוט אין קבר פון שרייבער אפרים קאַ-גאַנאַוסקי. זי לעצטע יאָרן געווינט אין דער רי גאַזאַן (14-טער אַראַנדיסמענט).

בזשעזשינסקי, אהרן :

סקולפּטאָר און זשורנאַליסט. געבוירן אין יאָר 1890. אין פאַריז פון פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה. אַקטיוו אין דער יידיש-אַנאַרכיסטישער באַוועגונג און געווען ביז גאַר שטאַלץ פון זיין מאַטעריעלער אַרעמקייט. אין מערץ 1939 אַנגעהויבן אַרויסגעבן אין פאַריז אַ חודש-צייטונג „די פּרייע טריבונע“. געשטאַרבן דעם 3-טן יאָנאַר 1940. געקומען צו קבר ישראל אין ברידער-קבר פון דער גע-זעלשאַפט „חסד ואמת“ (31-טע אַפּטיילונג). צווישן זיינע סקולפּטור-ווערק איז אויך פאַראַן אַ קאַפּ פון בן-גוריוןען.

בלומענטאַל, פּרידאַ :

הויך-טאַלאַנטירטע יידישע אַקטריסע. געשפּילט אין דער „ווילנער טרופּע“. געשטאַרבן אין ראַטשילד-שפּיטאַל אין יאָר 1946.

בערלעווי, הענריק :

מאַלער. געבוירן אין פּוילן אין יאָר 1894. שוין אין עלטער פון 11 יאָר געצויגן אויף זיך די אויפּמערקזאַמקייט מיט זיינע צייכענונגען. אויסגעשטעלט צום ערשטן מאַל אין וואַרשע אין יאָר 1916. אין יאָר 1924 אויסגעשטעלט אין זעלבן וואַרשע, די ערשטע אַבסטראַקטע ווערק זיינע, אַ שיטה וועלכע ער האָט באַצייכנט אַלס „מעכאַנאַ-פאַקטור“. מיטגעאַרבעט מיטן קליין-קונסט טעאַטער „עזאזל“. גע-שטאַרבן אין יאָר 1967.

בערנארד ל. :

א געלערנטער. פאקטיש געהייסן בערנארד לינדענבערג. געבוירן אין לוד-בלין. דאקטאר און וויסנשאפטלעכער פארשער. איידעם פון יידישן שרייבער ש. י. טופניצקי. א הייסער יידישער קולטור-טוער. עסעאיסט און רעדנער. געשטארבן אין יאר 1972.

בערנפעלד, ד"ר יוסף :

שרייבער. אינטערעסאנטער עסעאיסט. לאנגע יארן געווען אקטיוו אין יידישן פאריז. געבוירן אין 1893, געשטארבן אין 1972.

גאנאפאלסקי, זכריה :

געזעלשאפטלעכער טוער. געבוירן אין ווארשע אין יאר 1899. א קינד פון די יידישע פאלקס-מאסן. קיין פאריז געקומען אין יאר 1923. ווו ער האט זיך ביז גאר אויסגעצייכנט מיט זיין גרויסער געזעלשאפטלעכער ענערגיע און צווישן אנדערן, דורך שאפן אין יאר 1933 א ביז גאר וויכטיקע, יידיש-פראפעסיא-נעלע ארגאניזאציע: „דער שטריקער-צערקל“. דער געשטארבענער איז אויך גע-ווען דער איניציאטאר און גרינדער פון דעם, אין פארלויף פון לאנגע יארן דער-שינענעם „דער שטריקער-זשורנאל“, וואס האט געהאט פיל פארדינסטן אויפן גע-ביט פון יידיש-נאציאנאלן און קולטור-געזעלשאפטלעכן יידישן לעבן פון ישוב. צווישן די פארשידענע פארדינסטן פון עסקן, געהערט אויך דאס גרינדן „די פאריזער יידישע קינדער-קאלאניע“, וואס שיקט כסדר, בעת די זומער-וואך-קאציעס, יידישע קינדער קיין ישראל. זיין יידישע היים איז געווען אן אויפנאם-סאלאן פאר וויכטיקע יידיש-נאציאנאלע און ישראלדיקע פערזענלעכקייטן. זינט דעם טויט פון עסקן, וואס איז געשען דעם 4-טן דעצעמבער 1965, עקסיסטירט אין פאריז א יערלעכע ליטעראטור-פרעמיע אויף זיין נאמען, פאר א בוך אין יידיש, געגרינדעט דורך דער אלמנה פון געשטארבענעם.

גאלדוואסער, קלמן :

געבוירן אין מערץ 1897 אין ביאלאבזשעג (פוילן). מחבר פון בוך „פון דער ווייסל ביזן טייך קיזל-סו“, מלחמה-זכרונות. ביז דעם מלחמה-אויסברוך אין 1939 געלעבט אין ווארשע. די מלחמה-יארן אדורכגעמאכט אין סאָוועטישע לאַ-גערן. נאך דער מלחמה זיך באַזעצט אין פאריז, ווו ער האט געשריבן די זכרונות, וואס זענען דערשינען אין יאר 1972. געשטארבן דעם 10-טן אקטאבער 1976.

גארפּינקעל, דוד :

מאַלער. געבוירן אין יאָר 1908 אין ראַדאָם (פוילן). אַ קינד פון דריי דורות יידישע קינסטלער ; דער פאַטער און זיידע זענען געווען האַלץ-שניצערס. ער האָט געלערנט אין די קונסט-אַקאַדעמיעס פון וואַרשע און קראַקע. אין פאַריז געקו-מען אין יאָר 1932. אויסגעשטעלט צום ערשטן מאל אין פוילן אין יאָר 1931. געשאַפן שטיל-לעבנס, פאַריזער פּייזאַזשן און אויך געטאָ-סיוזשעטן. געשטאַרבן אין יאָר 1970.

וויכטיק צו דערציילן, אַז דער זיידע פון קינסטלער, אַן אַמשינאווער חסיד, זאָל אין די זעכציקער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט האָבן אַנגעשריבן אין יידיש, אַ בוך וועגן .. ישו הנוצרי.

גוטערמאַן, פּרץ :

געבוירן אין יאָר 1901 אין ראַדאָם (פוילן). בונדישער טוער, ביז דער מלחמה 1939 געווען אַקטיוו אין לאַדזש און אין וואַרשע אַלס פּראָפּאַגאַנדיסט, רעפּערענט און רעדנער אויף יוגנט-פאַרזאַמלונגען. בעת דער מלחמה, פאַרשפּט דורך די סאָויעטן אויף מערערע יאָרן טורמע פאַר בונדיש-סאָציאַליסטישער אַקטיוויטעט. אין פאַריז געקומען אין יאָר 1945, וווּ ער איז אַנגעגאַנגען מיט זיין אַקטיוויטעט אין דער בונדישער באַוועגונג. געווען רעדאַקטיר-מיטגליד פון דער צייטונג „אונ-זער שטימע“. פון פּאַך, אַ זעצער, שפּעטער אַ דינאַטיפיסט. געשטאַרבן דעם 11-טן מאַי 1980. רוט אין קבר פון „אַרבעטער-רינג“

גליקסמאַן, רעניע :

אַקטריסע (די פרוי פון אַקטיאָר זלמן קאַלעשניקאָוו). געבוירן אין ביאַליסטאָק אין 1912. אין פאַריז זיך באַזעצט אין יאָר 1950. געשטאַרבן דעם 28-טן סעפטעמבער 1961 אין עלטער פון 49 יאָר. רוט אין דער 55-טער אַפּטיילונג.

גלעזער, לעאָן :

אַדוואָקאַט, סאָציאַליסט און יידיש-געזעלשאַפטלעכער קולטור-טוער. אַ זעל-טן באַשיידענער מענטש. געבוירן אין יאָר 1887 אין ריגע (עסטלאַנד). אין פאַריז געקומען אין יאָר 1907. דערשאַסן דורך די דייטשן דעם 29-טן יוני 1944 אין ליאַן, פאַר זיין אַקטיוויטעט אין די יידישע זיידערשטאַנדס-רייען. נאָך דער מלחמה איז זיין איבערבלייבעניש געברענגט געוואָרן קיין פאַריז. רוט אין קבר פון דער חברה „חסד ואמת“ (31-טע אַפּטיילונג) 1.

(1) זע קאַפיטל : „הייזער דערציילן“.

קלישע נומער 28

די אקטריסע רעניא גליקסמאן-קאלעשניקאח.

דאָברניסקי, יצחק :

מאַלער. געבוירן אין יאָר 1891 אין מאַקאַראָו (אוקראַינע). געלערנט אין חדר און אין ישיבה. הויבט אָן צייכענען זייער יונג. קיין פאריז געקומען אין יאָר 1912 און אויסגעשטעלט אין יאָר 1914 צום סאַמע ערשטן מאָל. אָן אייגנאַרטיקער פאַרטרעטיסט. געהאַט מערערע אויסשטעלונגען. געשטאַרבן אין יאָר 1973.

דאַמאַנקעוויטש, לייזער :

שרייבער. געוועזענער העברעאישער לערער אַריינגעקומען אין אונדזער ליטע-ראַטור אין עלטער פון אַריבער פערציק יאָר. מחבר פון מערערע קריטיש-ליטעראַרישע אָפּהאַנדלונגען און עסעיען. געווען אייניקע יאָר רעדאַקטאָר פון פאַריזער „אַרבעטער-וואָרט“. לאַנגיאַריקער דיטעראַרישער רעדאַקטאָר פון דער טאַג-צייטונג „אונזער וואָרט“. מחבר פון די „זיכער-עסעיען: פון אַקטועלן און אייביקן“ (1954), „צעשאַטענע קערנער“ (1961), „ווערטער און ווערטן“ (1965) און אַנדערע ווערק. געשטאַרבן אין יאָר 1973 אין עלטער פון 76 יאָר.

דאַרן, לייזער :

מאַלער און צייכענער. געהאַט אָן אַטעליע פון קונסט-אַרנאַמענטיק פאַר פּלאַסטישע אויסאַרבעטונגען. אַ ליבהאַבער פון יידיש טעאַטער, האָט ער געשאַפן אין פאַריז, אין יאָר 1927 אַ פּינעם דראַמאַטישן קרייז א. נ. „די מאַסקע“ וואָס

האַט עקסיסטירט צוויי יאָר צייט. „די מאַסקע“ האָט אויפגעפירט „דער פאַרשלאַג“ פון א. טשעכאַוו, דעם טונקעלנס פיעסע „ציפּ צאַפּ דריפּ, דער כינעזישער באַג־דיכאַן, אַדער דאָס פינטעלע ייד“ און אַנדערע טעאַטער־פיעסן. געשטאַרבן דעם 5־טן יולי 1929.

האַלטער, פערל :

דיכטערין. געבוירן אין וואַרשע. דעביוטירט אין יאָר 1940 אין ראַטנפאַר־באַנד. אין פאַריו זיך באַזעצט אין יאָר 1946. מחברין פון די ביכער : „דערמאַנונג־גען“ (1953), „יונגע טעג“ (1962), „אויף יענער זייט באַרג“ (1968). געשטאַרבן אין יאָר 1974.

הירשין, אליהו :

חזן, קאַמפּאָזיטאָר און מוזיק־רעצענזענט. געבוירן אין מאַהילעוו אין יאָר 1880. חזן אין דער „נאַזשיק“ און אין די „סיני־שולן אין וואַרשע. אין פאַריו געקומען אין יאָר 1924. געווען חזן אין דער פאַריזער פּאָווע־שול. אַנגעפירט מיט אַרקעסטערס אין די פאַריזער יידישע טעאַטערן. געשריבן מוזיק־רעצענזיעס אין דער צייטונג „פאַריזער היינט“. פאַרעפנטלעכט זכרונות. געשטאַרבן אין יאָר 1960.

העל, אַנרי :

מאַלערין. פאַקטישער נאַמען : העלענאַ בערלעווי, די מוטער פון מאַלער בער־לעווי. מאַלערין פון בלומען און פון אַבסטראַקטע ווערק. געבוירן אין וואַרשע, אין יאָר 1873. אַנגעהויבן מאַלן אין עלטער פון 79 יאָר. געהאַט מערערע אויסשטעלונגען אין פאַריו, שווייץ, דייטשלאַנד, פּוילן און אויך אין ניו־יאָרק. געשטאַרבן אין יאָר 1974 אין עלטער פון 101 יאָר.

וואַגלער, אלחנן :

דיכטער. פאַקטישער נאַמען : ראָזשאַנסקי. אַ שילדן־מאַלער אין דער יוגנט. אַנגעהערט צו דער שרייבער־גרופּע „יונג ווילנע“ ; מחבר פון די ביכער לידער : „אַ בלעטל אין ווינט“ (1935), „צוויי בעריאַזעס“ (1939) און „פּרילינג אויפן טראַקט“, זיין לעצט בוך וואָס איז דערשינען אין פאַריו אין יאָר 1954. פון 1939 ביז 1945 געווען אין ראַטנפאַרבאַנד. אין פאַריו געקומען אין 1949. יונג פאַר־תומט, האָט ער געפירט אַן עלנד לעבן. אַ שמייכל אויף זיין פנים איז געווען אַ גרויסע זעלטנהייט. ס'רוב אין אַ שווערער שטימונג ; אפשר אין רעזולטאַט פון אַ שוואַך געזונט. געשטאַרבן דעם 17־טן מערץ 1969 אין עלטער פון 62 יאָר.

וואניקאוו, מאַריס :

אַקטיווער יידיש-געזעלשאַפֿטלעכער טוער. אַ פרייוויליקער אין דער פראַנץ-ציוויזשער אַרמיי בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה און באַזיצער פון מערערע אויסצייכענונגען. גרינדער און פאַרזיצער פון פאַרבאַנד פון די יידישע פרייוויליקע און קאַמבאַטאַנטן. אַקטיווער קעמפער פאַרן יידישן כבוד און קעגן אַנטיסעמיטיזם. געשטאַרבן אין יאָר 1961.

טיאַמקין, וולאַזימיר :

געבוירן אין יאָר 1860. געוועזענער קאַזאַננע ראַבינער אין פּאַלטאַווע. פון די סאַמע ערשטע יידישע מענטשן וואָס האָבן זיך אָפגערופן אויף דעם אַרויסקום פון ד'ר טעאַדאָר הערצל און זיך באַטייליקט אין ערשטן ציוניסטישן קאַנגרעס, אין 1897 אין באַזעל. פאַרלאָזט רוסלאַנד גלייך נאָכן אויסברוך פון דער רעוואָלוציע. אַ רעוויזיאָניסט זינט דער גרינדונג פון דער באַוועגונג און פאַרזיצער פון דער פאַרטיי ביו זיין טויט. אַ זעלטענער אַראַטאַר. געשטאַרבן אין יאָר 1927. רוט אין דער 23-טען דיוויזיע (15-טער ליניע).

יאַקובאַוו, טש, יהודה :

אַ ייד פון לאַדזש. אין פאַריז פון פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה. נאָך דער מלחמה פון 1918, געהאַלפן גרינדן די יידישע לאַנדסמאַנשאַפֿטן, די "קולטור-ליגע" און די "פעדעראַציע פון די יידישע געזעלשאַפֿטן". אַ בונדישער און פילזייטיקער אַקטיווער יידיש-געזעלשאַפֿטלעכער טוער.

צוליב זיין ליבשאַפֿט צו יידיש, האָט ער אין יאָר 1926 געשאַפן אין פאַריז די געזעלשאַפֿט "קאַלאָני-סקאַלער", וואָס האָט אין די מלחמה-טעג קעגן די נאַציס, אויסגעפֿידט (זינט 1940) אַ גאַר גרויסע אומלעגאַלע אַקטיוויטעט אויפן געביט פון ראַטנאָווען יידישע קינדער און וואָס איז באַרימט מיט איר ווידערשאַטאַנדס-אַקטיוויטעט א. נ. "קאַמיטע רי אַמעלאַ". י. יאַקובאַוויטש איז אויך געווען "ייוואַ"-טוער און זשוינאַליסט, וואָס האָט אין יאַנואַר 1925 איבערגענומען, אָנהויבנדיק פון נומער 13, רי רעדאַקציע פון דער ערשטער (נאָך דער מלחמה 1918) פאַריזער יידישער וואַכן צייטונג, "פאַריזער בלעטער".

אין די מלחמה-יאָרן (1939 — 1945) געווען אין דער א. ג. "פרייער זאַנע" און געווען ביז גאַר אַקטיוו אין "יידישן פאַרטיידיקונגס-קאַמיטעט". ער איז געווען דער מחבר פון בוך "רי אַמעלאַ", וואָס איז דערשינען אין פאַריז אין יאָר 1948.

געשטאַרבן דעם 1-טן מערץ 1965 און רוט אין קבר פון „אַרבעטער-רינג“¹).

יושקעוויטש, (שמעון) סעמיאַן :

שרייבער אין רוסיש. געבוירן דעם 6-טן דעצעמבער 1869. מחבר פון אַ ריי ווערק, דערונטער אויך פון בוך „לעאַן דריי“. געשטאַרבן דעם 12-טן פעברואַר 1927 (רוט אין רער 23-טער אָפטיילונג, 12-טע ליניע). אויף זיין קבר געפינט זיך אַ בראַנדו-מעדאַליאַן געשאַפן פון קינסטלער נחום אַראַנזאָן.

לאַנגפוס, אַנגאַ :

געבוירן אין לובלין אין יאָר 1920 (איר פּאַקטישער נאַמען איז שטיינפּינקל). הויך-טאַלאַנטיו טע שרייבערין. שטודירט אין בריסל און אויף די זומער-וואַקאַ-ציעס 1939 קומט זי קיין פּוילן, וווּ עס טרעפט איר דער מלחמה-אויסברוך. זי באַטייליקט זיך אין ווידערשטאַנד קעגן די דייטשן, ווערט אַרעסטירט און פאַר-משפט צום טויט. ס'געלינגט איר צו אַנטלויפן.

אין פּאַרוו זיך באַזעצט אין יאָר 1946 און פּובליצירט דאָ אירע ווערק אין פּראַנצויזיש : „זאַלץ און שוועבל“ (וועגן די אַדורכגעמאַכטע טראַגישע מלחמה-יאָרן אין פּוילן, „שאַרל וויאַן-פּרייז“), „באַגאַזש פון זאַמד“ (גאַנקור-פּרייז אין 1962) און „שפּרינג, באַרבאַראַ“, דערשינען אין יאָר 1964. געשטאַרבן אין יאָר 1966 אין עלטער פון 46 יאָר.

לאַקס, יצחק :

געבוירן אין לאַדזש, וווּ ער איז געווען אַקטיוו אין די בונדישע רייען. אן אויטאָדידאַקט מיט אַ סך וויסן און קולטור. אין פּאַריז געווען טעטיק אַלס סופּלאַר אין יידישן טעאַטער. געגרינדעט און אַנגעהויבן אַרויסגעבן די וואַכן-צייטונג „פּאַ-ריזער בלעטער“, וועמענס ערשטער נומער איז דערשינען דעם 3-טן אַקטאָבער 1924. דאָס איז געווען, נאָך דער מלחמה פון 1918, דער אַנהייב פון אַ רעגולע-רער יידישער פרעסע אין פּאַריז. יצחק לאַקס האָט רעדאַגירט די „פּאַריזער בלע-טער“ ביז דעם נומער 12. דערנאָך איז די צייטונג איבערגענומען און רעדאַגירט געוואָרן דורכן עסקן יהודה יאַקובאַוויטש.

יצחק לאַקס איז געווען אַן איינזאַמער מענטש. געשטאַרבן פון אַ האַרץ-אַטאַק אין יאָר 1930 אין זיין האַטעל-צימער נ'ר 19 רי דע שאַטאָ דאָ. רוט אין קבר פון דער חברה „אגודת אחים“.

(1) פון פּר' יהוה יאַקובאַוויטש האָט דער שרייבער פון די דאָזיקע שורות באַקומען אין יאָר 1925, זיין ערשטן שרייבער-האַנאַראַר.

ליכטנשטיין, משה חיים :

ייד פון פוילן. געזעלשאפטלעכער טוער. מחבר פון בוך „זכרונות פון מיין לעבן“.

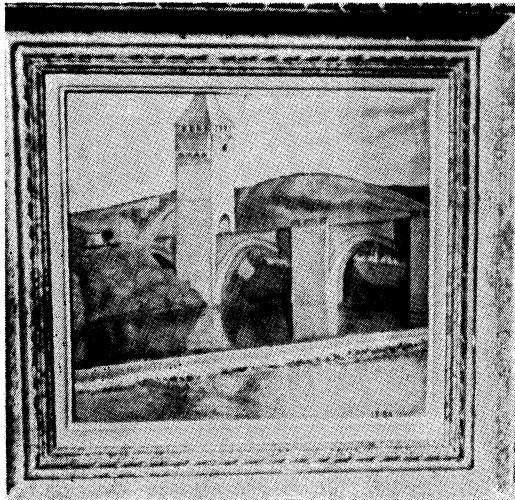
ליכטשטיין, משה חיים :

דיכטער און פובליציסט. מחבר פון בוך לידער „די בלויע שעה“, דערשיי-
נען אין יאָר 1962 (64 זייטן). אַרויסגעגעבן אַ געוויסע צייט, אַ פּעריאָדישן זשור-
נאַל.

לעיבא :

מאַלער. פּאַקטישער נאַמען : אַפּעלבאַום לעאַן (לייב). געבוירן אין יאָר 1903
אין ראַיאָויעץ (פוילן). פון דער פּראָפּעסיע, אַ גאַלדשמיד. מאַלער פון פּאַרטרעטן
און פיזיאָזשן. אייניקע מאָל אויסגעשטעלט אין פּאַריזער „גראַנד פּאַלעי“. גע-
שטאַרבן דעם 15טן נאַוועמבער 1978. רוט אין דער 115טער אַפּטיילונג, אין קבר
פון דער געזעלשאַפט „זעלבסטהילף“.

קלישע נומער 29

די בריק פון קאַאַר (פון לעיבאַ).

מילנער, יוסף :

שרייבער און היסטאָריקער. געבוירן אין יאָר 1887 אין כעלם. דעביוטירט
אין יאָר 1907. מחבר פון בוך „יידן אין פּראַנקרייך“, דערשינען אין יאָר 1953

אין פאַרלאַג „קיום“. פאַרזיצער פון יידישן שרייבער-פאַריין אין פראַנקרייך. גע-
שטאַרבן אין יאָר 1963. אין יאָר 1964 האָט דער פאַריזער „פאַרבאַנד פון די כע-
לעמער לאַנדסלייט“ געשאַפן (אויף פינף יאָר צייט) אַ יערלעכן ליטעראַטור-פרייז
אויפן נאָמען פון געשטאַרבענעם.

קלישע נומער 30

יוסף מילנער.

מיענדזשיצקי, (משה) מאַריס :

מאַלער. געבוירן אין יאָר 1890. אין פאַריז געקומען אין 1909. אין די מלחמה-
יאָרן 1939 — 1945 זיך באַטייליקט אין דער פראַנצויזישער ווידערשטאַנד-באַווע-
גונג. געשטאַרבן אין יאָר 1951.

מלאך, לייב :

דיכטער און דראַמאַטורג. געבוירן אין יאָר 1894 אין זוואַלין (ראַדאַמער
גובערניע). מחבר פון דעם אַמאָל זייער באַרימטן הימן, די „יוגנט-שבועה“, גע-
זונגען דורך דער סאַציאַליסטיש-ציוניסטישער [redacted]
אין יאָר 1922 האָט [redacted]
לייב מלאך זיך באַזעצט אין אַרגענטינע. מחבר פון ראַמאַן „דאָן דאַמינגאַס קרייץ-
וועג“, פון די טעאַטער-ווערק „מיסיסיפּי“, „איבערגוס“, „אַפּפּאַל“ און אַנד. ווערק.
געפינענדיק זיך אין פאַריז, בעת איינער פון זיינע מערערע רייזעס, פאַלט ער
דאָ קראַנק און שטאַרבט אין פאַריזער ראַטשילד-שפיטאַל, דעם 21-טן יוני 1936
אין עלטער פון 42 יאָר. רוט אין דער 31-טער אַפּטיילונג, אין קבר פון דער
געזעלשאַפט „זעלבסטעהילף“.

קלישע נומער 31

לייב מלאך.

ניימאן, יחיאל :

זשורנאליסט. יידיש-געזעלשאפטלעכער טוער. אקטיוו אין די בונדישע רייען. געבוירן אין יאר 1894 אין פוילן. געוועזענער רעדאקטאר פון דער פאריזער טאג-צייטונג „אונזער שטימע“. געשטארבן אין יאר 1953. רוט אין קבר פון „ארבעטער-רינג“, 49-טע אפטיילונג.

עדעסטען, אלין :

שרייבערין אין פראנצויזיש. פאקטישער נאמען : עדעלשטיין האלינא. געבוירן אין ווארשע. פון איר 7-טן יאר-עלטער געווען אין דערציאונגס-הויז פון ד'ר יאנוש קארטשאק. אין יאר 1972 פארעפנטלעכט א בוך א. נ. „סילוועטן פון יאר-הונדערט“, וועמענס ערשטע 70 זייטן זענען געווידמעט דער פערזענלעכקייט פון בארימטן דערציער, באזירט אויף אירע פערזענלעכע באאבאכטונגען. געשטארבן אין יאר 1977. רוט אין קבר פון דער געזעלשאפט „זעלבסטהילף“ אין דער 23-טער אפטיילונג.

עפשטיין, גרשון (זשאָרזש) :

לערער. געבוירן אין יאר 1895 אין ווישעגראד (פוילן). ביי א פאטער א

שוחט. שוין אין דער עלטער פון 13 יאָר, געווען קאַרעספּאַנדענט פון דער הע-
ברעאישער אויסגאַבע „הפּלס“. אין יאָר 1919 אַרויסגעגעבן אין בערלין, בשות-
פות מיט ד׳ר שמואל גינזבורג, אַ יידיש-פּויליש ווערטער-בוך. אַ גרויסער קענער
פון דער יידיש-העברעאישער ליטעראַטור פון מיטלאַלטער. אַ געוויסע צייט אויך
געווען העברעאישער לערער אין אַ גימנאַזיע אין לייפּציג.

אין פאַריז זינט 1923. אין יאָר 1941 אין אַ געפאַר דערשאַסן צו ווערן דורך
די דייטשן אַלס ציוניסטישער טוער, אַוועק אין דער א. ג. „פּרייער זאַנע“ און
האַלט זיך אויף אין שטעטל לעקטור (דעפּאַרטאַמענט זשערס). נאָך דער מלחמה,
געווען דער קאַרעספּאַנדענט און פאַרטרעטער פון „יוואָ“ פאַר פאַריז. אין יאָר
1946 ווערט ער דעלעגירט דורכן פּראַנצויזישן מיניסטעריום פאַר קולטור,
קיין דייטשלאַנד, וווּ ער פאַרנעמט זיך מיט אַפּראַטעווען ביכער, ביבליאָטעקן און
קונסט-בילדער וואָס די דייטשן האָבן צוגערויבט אין פּראַנקרייך. ער ברענגט פון
דאַרט ביי הונדערט קאַסטנס מיט ווערטפולע ביכער און בילדער-אוצרות, סיי
פאַרן „יוואָ“ און סיי פאַר אַ ריי ישראל-אינסטיטוציעס. דאָס אַלץ איז דורך אים
געטאָן געוואָרן מיט אַ לעגענדאַרער עניוות.

קלישע גומער 32

גרשון עפשטיין.

אַ יינגערער ברודער פון ג. עפשטיין, יוסף עפשטיין ע"ה, איז געווען דער
שרייבער י. מאַניטש, מחבר פון בוך „כוח פון גלויבן“. ג. עפשטיין איז געשטאַרבן

דעם 22-טן מאי 1962. רוט אין קבר פון דער „פעדעראציע פון די יידישע געזעל-שאפטן“ (55-טע אָפטיילונג). צוליב אַ פאַרדריסלעכער מיספּאַרשטענדעניש, פיגורירט אויף דער מצבה דער פאַרנאַמען „זשאַרוזש“ אַנשטאַט ווי ס'האַט געדאַרפן זיין אָנגעגעבן, גרשון.

פּאַלאַקאָוו, אהרן :

אַקטיאָר. אין 1945 געשאַפן אין פאַריז דאָס „פּאַלקס-טעאַטער“ און דערנאָך „די נייע יידישע פּאַלקס-בינע“. זינט מאי 1951 אַרויסגעגעבן אין פאַריז אַ חודש-זשורנאַל : „טעאַטער-שפיגל“, דערשינען אַ לענגערע צייט. געשטאַרבן דעם 30-טן יוני 1962 אין דער עלטער פון 71 יאָר.

פּוסטשעוואַי, הירש :

מאַלער, פּאַרטרעטיסט. געבוירן (אַרום) 1880 אין קיעוו. געלעבט לאַנגע יאָרן אין דייטשלאַנד. אין פאַריז זינט היטלערס קומען צו דער מאַכט. בעת דער מלחמה מיטגעמאַכט די נאַצי-לאַגערן פון וועלכע ער איז צוריקגעקומען אַ שווער-קראַנקער. געשטאַרבן דעם 6-טן אָקטאָבער 1945.

פּערלמאַן, מרדכי :

סקולפּטאָר. געבוירן אין יאָר 1901 אין גאַראַדיעץ. געוועזענער פאַרזיצער פון יידישן קינסטלער-פאַריין. אַ זון פון אַ רב און אַליין אויך געווען אַ טיף-גלויביג-קער ייד. געשטאַרבן אין יאָר 1955.

פּרעסמאַן, יוסף :

מאַלער. געבוירן דעם 22-טן יולי 1904 אין בערעסטעטשקאַ (וואַלין). אין פאַריז זינט 1927. געמאַלן פּאַרטרעטן, פּייזאַזשן, שטיל-לעבנס און אויך יידישע מאַ-טיוון. אין 1951 אויסגעצייכנט געוואָרן מיטן „פּרייז פון דער קריטיק“. באַקומען אויך אַנדערע פּרייזן. געשטאַרבן דעם 6-טן נאָוועמבער 1967.

פינק, י. (יעקב) :

ערשטער רעדאַקטאָר פון דער פאַריזער טאַג-צייטונג „אונזער וואָרט“. געווען רעדאַקטאָר (אייניקע יאָר צייט) פון דער איינציקער העברעאישער צייטשריפט אין אייראָפּע, „מחברות“. מחבר פון בוך „יהדות צרפּט“.

פּענסטער, הערש :

שרייבער און זשורנאַליסט. געבוירן אין שטעטל באַראַנאָוו (באַליציע). דעם 12-טן דעצעמבער 1892. מחבר פון גרויסן אַלבאַם א. נ. „אונדזערע פאַרפּייניקטע

קינסטלער", דערשינען אין יאָר 1951 און אין וועלכן ער האָט פאַראייביקט די נעמען פון 84 יידישע קינסטלער פון פאַריז, אומגעברענגטע דורך די נאַציס. הערש פענסטער איז געווען איבערפולט מיט ליבע צום נאַענטסטן און אַ וועגע-טאַריער. פון די סאַמע פריסטע יאָרן אָן, געווען באַווירקט פון דער פרייהייטלעכער באַוועגונג און קעגנער פון יעדן געוואָלד. אין פאַריז זינט 1922 אַלס לערער אין די יידישע צוגאַב-שולן. אין 1933 — 1934, מיטגרינדער פון דעם פאַריזער "יידישן ווינקל", וואָס איז מערערע יאָרן געווען אַ היים פאַר די אַנטלאָפּענע יידן פון דייטש-לאַנד. מחבר פון מערערע אַרטיקלען, עסעיען און אויך פון אַ בראַשור געווידמעט דעם פּילאָסאָף "האַנס רינער", דערשינען אין יאָר 1951.

אין 1942 זיך געראַטעוועט מיט זיין משפּחה אין דער שווייץ. געשטאַרבן דעם 3-טן מאַי 1964 אין דער עלטער פון 71 יאָר. רוט אין דער 115-טער אָפטיי-לונג, אין קבר פון די "פריינט פון טאַרנאַוו און אומגעגנט".

פראַנק, נ. (ניסן) :

זשורנאַליסט. געבוירן אין יאָר 1889 אין מאַריאַמפּאַל (סוואַלקער געגנט). אין דער עלטער פון 14-15 יאָר געפינט ער זיך אין ארץ-ישראל און געלערנט אין דער אַגריקולטור-שול פון "אַליאַנס איזראַעליט". געלעבט אַ געוויסע צייט אין אַלעקסאַנדריע (עגיפטן). אין פאַריז פון פאַר דער ערשטער וועלט-מלחמה און דאָ אַנטוויקלט זיין שרייבעריש-זשורנאַליסטישער אַקטיוויטעט. אין די יאָרן 1913-1914 מיטגעאַרבעט אין אברהם רייזענס פאַריזער וואַכנבלאַט "דער נייער זשור-נאַל". געווען קאַרעספּאַנדענט פון דער "צייט" (לאַנדאָן), אין "מאַמענט" (וואַרשע), שפּעטער אין "פאַריזער היינט" און אַנד אַויסגאַבעס. מחבר פון בוך "פאַריזער מאַטיוון", דערשינען אין יאָר 1924. געשטאַרבן אין פאַריז אין יאָר 1942.

פרענקעל, הערש :

מאַלער. זיינע לייוונטן באַציר, מערערע הונדערטער יידישע היימען. אייל-בילדער פון אויסשליסלעך יידישע סיוושעטן, וואָס ער האָט געמאַלט מאַסנווייז א.ד.ט. "יידן לערנען", "יידן דאַווענען", "יידן אַמפּערן זיך וועגן אַ פּסוק", "מלמ-דים און קינדער" און אַנדערע בילדער וואָס זענען זיך צעגאַנגען איבער גאַר דער וועלט, אפילו אויך קיין כינע און אינדיע. ער איז אַבער אויך געווען אַ מאַלער פון פיינע קינסטלערישע סיוושעטן; זיך געקליבן זיי אויסצושטעלן, אַבער פּלוצים קראַנק געוואָרן און געשטאַרבן דעם 15-טן יולי 1964.

קלישע נומער 33

„א קאמפאזיציע“ (פון הערש פרענקעל).

פרענקעל, לעאָן :

אינוושיניער. געבוירן דעם 6-טן דעצעמבער 1877 אין רוטלאַנד. דעם אינ-זשיניערן-דיפלאם באַקומען אין יאָר 1904 אין ריגא. געווען טעטיק אין דער „איכא“ און זינט 1922 אַקטיוו אין „אַרט“ (בערלין) אַלס גענעראַל-אינספּעקטאָר. נאָך היטלערס קומען צו דער מאַכט, איז ער צוואַמען מיט דער „אַרט“-אַרגאַניזאַציע געווען אַקטיוו אין פאַריז. בעת דער מלחמה 1939 — 1945 איז ער טראָץ אַלע געפאַרן, געווען ביז גאַר אַקטיוו אין דער א. ג. „פרייער זאָנע“. נאָך דער מלחמה, געווען טעכנישער דירעקטאָר פון „אַרט“ אין פראַנקרייך און אַקטיוו ביז אַ טיפער עלטער.

אַ גרויסער ליבהאַבער פון יידישער קונסט און ספּעציעל פון סינאָגאָגאַלן כאַראַקטער, איז ער נאָך אין יאָר 1911 געווען איינער פון די שפּעער פון יידיש-היסטאָרישן מוזיי אין ווילנע, באַקאַנט אַלס „אַנסקי-מוזיי“ און אין יאָר 1948 האָט ער געגרינדעט אין פאַריז דעם „מוזיי פון יידישער קונסט“. געשטאַרבן דעם 23-טן דעצעמבער 1969 אין עלטער פון 92 יאָר.

צווייגענבוים, משה :

אַקטיאָר. אַ ייד פון לאַדזש. אין יאָר 1963 האָט מען אין פאַריז אָפּגעצייכנט זיין ווערן אַ בן-שבעים.

צינעמאַן, יעקב :

דאָקטאָר פון פּילאָסאָפּיע, שרייבער און היסטאָריקער. געבוירן דעם 25-טן אַפּריל 1893 אין ריישע (גאַליציע). בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה מאַכט ער דורך פיר יאָר אין דער עסטרייכישער אַרמיי. זינט 1927 וווינט ער און איז אַקטיוו אין וואַרשע אין דער נאַציאָנאַלער יידיש-פּוילישער פרעסע. בעת דער מלחמה 1939 — 1945 זיך געראַטעוועט אין רוסלאַנד, וווּ ער איז געווען פאַרשיקט אין אַ סיבירער לאַגער. אין פאַריז זיך באַזעצט אין יאָר 1948. מחבר פון די ווערק: „עמיל זאָלאָ“, „בנימין דיוראַעלי“, „אין רבנישן שאַטן“ (וועגן קאַרל מאַרקס'ן), „טעאָדאָר הערצל“, „געשיכטע פון ציוניזם“, „דער פאַרגעסענער נביא“ (וועגן מאַקס נאַרדאָ), „לעצטע שריפטן“ און אַנדערע ווערק. געשטאַרבן אין חודש מאַי 1966 אין עלטער פון 73 יאָר.

קאַגאַנאָוסקי, אפרים :

געבוירן אין וואַרשע אין יאָר 1893. אַ פּיינער דערציילער. מחבר פון די ביכער: „פון סטאַווקי-געסל“, „טיר און פענסטער“, „לייב און לעבן“ און אַנד. ווערק. אין פאַריז זיך באַזעצט אין יאָר 1948. געווען דאָ מיטאַרבעטער פון דער יידיש-קאָמוניסטישער צייטונג, די „נייע פרעסע“. געשטאַרבן אין יאָר 1958 אין עלטער פון 65 יאָר.

קאַלניק, אַרטור :

מאַלער, גראַפיקער און אילוסטראַטאָר פון פּיל ווערק. געבוירן אין יאָר 1890 אין סטאַניסלאָוואָו (גאַליציע). געווען אַפיציר אין דער עסטרייכישער אַר-מיי. מיטגעמאַכט די ערשטע וועלט-מלחמה און רוסישע געפאַנגנשאַפט. געווען אויך פאַרווונדעט. אין פאַריז געקומען אין יאָר 1930. אויסגעשטעלט אין מערערע לענדער און אויך אין יאָר 1968 אין ישראל. אַ טיף-יידישער מענטש, האָט ער מיט אַ באַזונדערער ליבשאַפט געמאַלן יידישע קינדער און יידישע פּאַלקס-טיפּן. ער האָט אויך דעקאָרירט דעם אַלבאָם „אונדזערע פאַרפּייניקטע קינסטלער“ פון הערש פענסטער. געשטאַרבן דעם 6-טן יוני 1971 אין עלטער פון 80 יאָר.

קאַמפּאַניעוץ, אבא :

אַקטיאָר. געבוירן אין יאָר 1870 אין אַדעס. אין יאָר 1905 געשאַפן אין וואַר-שע דאָס „מוראַנאָווער טעאַטער“. אַרויסגעגעבן אַ דינאַסטיע יידישע שווישפּילער. אין פאַריז זיך באַזעצט אין יאָר 1929. געשטאַרבן אין יאָר 1946.

קאנפער, יוליוס :

זשורנאליסט. געבוירן אין יאר 1911 אין בוטשאטש. א ביו גאר ענערגישער סאציאליסטישער קעמפער מיט א רייכער פארגאנגענהייט. אנגעהויבן אלס מיט-גליד אין „השומר הצעיר“. אריבער צו די קאמוניסטן, דערנאך א טראצקיסט. אין 1937 מיטגעמאכט די קאמפן אין שפאניע. דערנאך, זייענדיק אין פראנקרייך, טרעט ער אריין, אין יאר 1939, מיטן אויסברוך פון דער מלחמה, אין דער פוילישער אר-מיי. באטייליקט זיך דערנאך אין דער פראנצויזישער ווידערשטאנד-באוועגונג. אין יאר 1945 זיך אנגעשלאסן אין „בונד“ און געווען אקטיוו אין דער בונדישער צייטונג „אונזער שטימע“. געווען אויך ביון לעצטן לעבנס-טאג מיטארבעטער אין דער פאריזער טאג-צייטונג „אונזער ווארט“. געשטארבן דעם 3-טן סעפטעמבער 1978 בעת א באזוך אין אמסטערדאם. רוט אין קבר פון „ארבעטער-רינג“.

קארמאן, יידל :

זשורנאליסט, רעדנער און געזעלשאפטלעכער עסקן. קיין פראנקרייך געקומען אין יאר 1928. געווען אקטיוו אין דער קאמוניסטישער און דערנאך אין דער לינק-סאציאליסטישער באוועגונג. באטייליקט זיך אין דער ווידערשטאנד-באוועגונג אין פראנקרייך. דעפארטירט אין יולי 1943. מיטגעמאכט דעם אויפשטאנד אין אוישוויץ. פובליצירט מערערע אפהאנדלונגען וועגן ווידערשטאנד אין פראנקרייך און אין אוישוויץ. געשטארבן דעם 23-טן יולי 1979.

קארפ, אסתר :

מאלעריין. געבוירן אין סקערניעוויץ (פוילן). לאנגע יארן געווען קינסטלעריש אקטיוו. איר ערשטע אויסשטעלונג אין פאריז איז אינגעארדנט געווארן דורכן באקאנטן קונסט-הענדלער זבאראווסקי. בעת די מלחמה-יארן, געווען אויסבא-האלטן אין פסיכיאטרישע שפיטעלער. געשטארבן אין יאר 1970 אין פסיכיאטרישן שפיטאל סען-מאריס (ביי פאריז).

קוליש, יצחק :

אקטיווער געזעלשאפטלעכער טוער. געבוירן אין קאמיעניעץ-פאדאלסק אין 1889. אין פאריז זיך באזעצט אין יאר 1910. אין יאר 1933 געווען דער הויפט-גרינדער פון „ידישן ווינקל“, א היים פאר טויזנטער יידן פון דייטשלאנד און וואס איז אויך געווען טעטיק אין די אקופאציע-יארן. נישט פארלאזט פאריז, טראץ די געפארן און געזארגט פאר דער פונקציאנירונג פון דעם דורך אים גע-

שאַפענעם צענטער. אין דער מלחמה האָט דער עסקן פאַרלוירן צוויי זין, איינער איז אומגעקומען אין דעפּאָרטאַציע און דער צווייטער געפּאָלן אויפן פּראָנט אַלס מיליטער־מאַן.

אַ גרויסער ליבהאַבער פון יידישן וואָרט, האָט יצחק קוליש געשאַפן נאָך דער מלחמה, אַ ביבליאָטעק און לייען־זאַל אויפן נאַמען פון זיינע צוויי פאַרלוירענע זין; אַ ביבליאָטעק וווּ עס זענען פאַרגעקומען מערערע קולטור־פאַראַנשטאַלטונגען, רעפּעראַטן און דיסקוסיע־אָונטן, וואָס האָט אָנגעהאַלטן ביז זיין טויט, דעם 23־טן אויגוסט 1960.

קיוועלעוויטש, מישעל :

פּראָפּעסאָר פון מאַטעמאַטיק און אַסטראָנאָמיע אין דער סאַרבאַנע און אין „קאָלעזש דע פּראַנס“. אַ זעלטן באַשיידענער מענטש, וואָס איז געווען ביז גאַר אַקטיוו אין פאַריזער יידישן קולטור־לעבן. אין פאַריז זינט דעם יאָר 1921, וווּ ער האָט זיך באַטייליקט אין גרינדן דעם פּראַנצויזישן „אַרט“. געווען פאַרזיצער פון דער קולטור־קאָמיסיע ביים יידישן וועלט־קאָנגרעס און פון דער פאַריזער „ייוואָ־גרוּפּע“. אָנגעהערט צום איניציאַטיוו־קאָמיטעט פון פאַרגעקומענעם אין יאָר 1937 אַלזעלטלעכן יידישן קולטור־קאָנגרעס אין פאַריז. פּובליצירט אין פּראַנצױזיש אין פּאַרלאַג „לע טריאַנגל“ אַ צאָל בראַשורן וועגן יידישע קינסטלער. געשטאַרבן דעם 30־טן יוני 1965 אין שפּיטאַל ברוסע.

קליין, דוד :

אַ בונדישער טוער, מיטגעמאַכט דעם געטאָ וואַרשע און דעם ווידערשטאַנד. נאָך דער מלחמה, געווען רעדאַקציע־מיטגליד אין דער פאַריזער טאַג־צייטונג „אונזער שטימע“. מחבר פון בוך „מיטן מלאך־המוות אונטערן אַרעם“, דערשינען אין פאַריז אין יאָר 1968, אין וועלכן ער האָט דערציילט זיינע איבערלעבונגען בעת דער נאַצי־אַקופאַציע אין פּוילן אין די יאָרן 1939 — 1945 און וועגן זיין אַנטייל אין פּוילישן ווידערשטאַנד. געשטאַרבן דעם 18־טן נאָוועמבער 1973. רוט אין קבר פון „אַרבעטער־רינג“.

שאטאן, חננאל :

דאָקטאָר פון כעמיע און פּילאָסאָפּיע. געבוירן אין יאָר 1884 אין וואַרטאַ (ביי טשענסטאָבאָוו). לערער, שרייבער און לעקטאָר. אין פאַריז געקומען אין יאָר 1923. מחבר פון בוך „פּילאָסאָפּיע און אידעאָלאָגישע סתירות“, דערשינען אין „דוד עדעלשטאַדט־פּאַרלאַג אין בוענאָס־אירעס, אין יאָר 1959. געשטאַרבן דעם 20־טן מאי 1963.

שאַפּיראַ, גרשון :

אַרויסגעגעבן אין פאָריז (אַ געוויסע צייט) אַ זשורנאַל „פריילאַנד“, געוויד-מעט דעם טעריטאָריאַליזם. אַ גרויסער ליבהאַבער און עקשנותדיקער קעמפער פאַר יידיש. אַקטיוו אין מערערע יידישע אַרגאַניזאַציעס. אַקטיווער טוער אין „ייוואָ“. געשטאַרבן אין יאָר 1962 אין עלטער פון 70 יאָר.

שניאורסאָן, יצחק :

אינדוסטריעלער און געזעלשאַפטלעכער עסקן. אַן אַפּשטאַמיקער פון אַ דור רבנים, וואָס האָבן געצויגן זייער יחות פון רבין ר' שניאור זלמן פון ליאַדי. אין עלטער פון 23 יאָר, געווען רב אין טשערניגאָוער גובערניע. יונג זיך באַזעצט אין פאָריז. בעת די מלחמה-טעג אין פראַנקרייך, אַרויסגעקומען מיט דער איניציאַטיוו פון זאַמלען דאַקומענטן וואָס האָבן אַ שייכות צו די נאַצי-פאָר-פאָלגונגען אויף יידן, וואָס ער האָט לסוף, נאָך דער מלחמה 1945 רעאַליזירט, דורך שאַפן דעם ביו גאָר וויכטיקן „צענטער פון היינטיקער יידישער דאַקו-מענטאַציע“.

דער עסקן איז אויך אַרויסגעקומען מיט אַן אידעע אויפצושטעלן אין פאָריז אַ וועלט-מאַנומענט פון אומבאַקאַנטן יידישן מאַרטירער. אַן איניציאַטיוו וואָס האָט אַרויסגערוּפן אַ שטאַרקע און פאַרביטערטע קעגנערשאַפט און אפילו אויך, דאָס דערשיינען (אין יאָר 1956) פון אַ בוך אַרטיקלען פון אַ ריי פאָריזער געזעלשאַפט-לעכע טוערס א. נ. „דער אמת וועגן שקר“ (רעאַליזירט דורכן פאָריזער געזעל-שאַפטלעכן טוער אברהם רודי ע"ה).

דער עסקן יצחק שניאורסאָן איז אַנגעאַנגען מיט זיין אידעע פון אויפשטעלן דעם וועלט-מאַנומענט אין יאָר 1956 איז פאַרגעקומען די פייערלעכע דערע-פענונג פונעם צענטער, וואָס פאַרמאַגט אפילו אויך (אין אַ ספּעציעלן זאַל) אַש פון אוישוויץ, אָבער דער מאַנומענט איז פאַרבליבן נאָר און אויסשליסלעך אַ פאַ-ריזער און נישט קיין וועלט-מאַנומענט פאַרן יידישן מאַרטירער, ווי עס האָט עס געפלאַנט דער איניציאַטאָר פון מאַנומענט און דאַקומענטאַציע-צענטער. אין יאָר 1968 האָט דער עסקן אַרויסגעגעבן אין פאָריז אַ גרעסער בוך א. נ. „דאָס לעבן און קאַמף פון יידן אין צאַרישן רוסלאַנד, 1905 — 1917“. יצחק שני-אורסאָן איז געשטאַרבן אין יאָר 1969 אין עלטער פון 90 יאָר.

שראַגער, פיוול :

זשורנאַליסט, פאָליטיש און יידיש-געזעלשאַפטלעכער טוער. פיינער רעד-נער. געבוירן אין יאָר 1907 אין קריניקי (פוילן). פאַקטישער נאָמען : אַסטרינסקי.

אין פראַנקרייך זינט 1927. שטודירט אין גרענאָבל. אין זעלבן יאָר געוואָרן אַ מיטגליד פון „השומר הצעיר“. אינזשיניער זינט 1931.

ער ווערט באַווירקט און ביז גאָר אַקטיוו אין דער קאָמוניסטישער באַוועגונג און מיטאַרבעטער אין דער פאַריזער „נייע פרעסע“. אַ באַוועגונג וועלכע ער פאַר-לאָזט אין רעזולטאַט פון די מאַסקווער פראַצעסן און זינט 1938 ווערט ער אַן אַק-טיווער טוער אין „בונד“. אין יאָר 1939 אַנגאַזשירט ער זיך אַלס פרייוויליקער אין דער פראַנצויזישער אַרמיי. פאַלט אַריין אין דייטשער געפאַנגענשאַפט. פון וואַנען עס געלינגט אים צו אַנטלויפן אין דער שווייץ און פון דאָרט קומט ער צוריק קיין פראַנקרייך, וווּ ער איז אַקטיוו אין דער פראַנצויזיש-יידישער ווידער-שטאַנד-באַוועגונג.

זינט 1950 ביז 1972 טעטיק אין פראַנצויזישן „אַרט“. וווּ ער ווערט לסוף אויך דער דירעקטאָר פון אַלע אייראָפּעאישע „אַרט“-אַפטיילונגען. אין יאָר 1966 ווערט ער אויסגעצייכנט מיט דער מעדאַל „שעוואַליע דע לאַרדער נאַסיאָנאַל דע מעריט“ און אין יאָר 1975 אַלס „קאָוואַליר פון ערן-לעגיאָן“. מחבר פון בוך זכרוי-נות א. נ. „אויפן ראַנד פון צוויי תקופות“, דערשינען אין יאָר 1976. פ. שראַגער איז געשטאַרבן אין יאָר 1977.

*
*
*

זאָל לסוף אויך דערציילט ווערן, אַז אויף דעם דאָזיקן בית-עולם באַניע, געפינט זיך אַ ברידער-קבר פון 65 יידישע מיליטער-לייט וואָס זענען, אין די מלחמה-יאָרן 1939 — 1945, געפאַלן אין קאַמף קעגן די דייטשן. אויף דער מצבה לייענען מיר די נעמען פון די געהרגעטע און אויך די אויפשריפט: „אייביקער אַנדענק די יידישע קעמפער, געפאַלן פאַר פראַנקרייך און פאַרן כבוד פון יידישן פאַלק“. אויף דער מצבה זעען מיר אויך אַ סטאַטוע פון אַ קעמפער, געשאַפן דורכן סקולפּטאָר נתן ראַפּאַפּאָרט.

קאמפּלעטירונגען :

אין ערשטן בוך „יידן אין פאַריז“, אין קאַפּיטל „די יידישע מאַמענטן פון דער פאַריזער קאַטעדראַלע „נאַטראַדאַם“, האָבן מיר דערציילט, אַז איר סטאַטוע „די באַ-זיגטע סינאַגאָגע“ וועלכע מיר זעען אויף דער מויער פון דער קאַטעדראַלע, האָט אַרויסגערופן דאָס שאַפן פון נאָך אַזעלכע סינאַגאָגע-סטאַטוען אין אַנדערע ערטער : אין ריימס, מעץ, שטראַסבורג, פרייבורג און אין באַמבערג. האַלטן מיר פאַר וויכ-טיק דאָ אַנצוווייזן, אַז אַזאַ סטאַטוע „די באַזיגטע סינאַגאָגע“ געפינט זיך אויך אויף דער מויער פון דער „נאַטראַדאַם“-קירכע אין דער דייטשער שטאָט טריער (טרעזן).

**

אין קאַפּיטל „הייזער דערציילן“ ברענגען מיר, אַז דער גרויסער יידישער עסקן אַדאַלף קרעמיע, האָט געלעבט און איז געשטאַרבן אין הויז פון :
70, rue de la Pompe

דאַרפן מיר דאָ ברענגען די אויסבעסערונג : דאָס איז געווען אין הויז וואָס טראָגט דעם נומער 75 און נישט אין הויז נ'ר 70 ווי מיר האָבן עס אָנגעגעבן אין ערשטן בוך „יידן אין פאַריז“.

**

אינעם ערשטן בוך „יידן אין פאַריז“ האָבן מיר געברענגט אַ קאַפּיטל א. נ. „29 מאַרטירער“, אין וועלכן מיר האָבן דערציילט וועגן אויפשריפטן וואָס געפינען זיך אויף פאַריזער הייזער וואָס דערציילן וועגן געפאַלענע יידישע קעמפער קעגן די נאַציס, בעת די מלחמה-טעג 1939 — 1945. ברענגען מיר דאָ די נעמען פון נאָך זיבן מאַרטירער-אויפשריפטן, וואָס מיר האָבן שפּעטער אויסגעפונען :

דריטער אַראַנדיסמענט :

48, rue Ramponeau

אויף אַ טאָול פון דעם הויז ליענען מיר : „דאָ האָט געווינט שעלבלויז אַל-“

בערט, מיטגליד פון דער „ליקא“, ווידערשטאַנד-קעמפער. געפאלן פאַר פראַנקרייך דעם 14-טן יאַנואַר 1945 אין דער עלטער פון 20 יאַר.

עלפטער אַראַנדיסמענט :

96, rue de la Folie-Méricourt

אויף דעם הויז לייענען מיר : „דאָ האָט געוווינט שאַרל וואַלמאַרק, אונטער-לייטענאַנט פון די פ.ט.פ.פ. (פריישיסער, פראַנצויזישע פאַרטיזאַנער), דערשאַסן דורך די נאַציס אין עלטער פון 23 יאַר אין שאַרנעקלער. דעפּאָרטירט געוואָרן דעם 30-טן יולי 1944.“

צוועלפטער אַראַנדיסמענט :

אויף דער אייזערנער בריק-אַפצויים, אַנטקעגן דעם הויז פון :
96, quai de la Rapée

לייענען מיר די אויפשריפט : „דאָ איז דעם 19-טן אויגוסט 1944, אינעם ערשטן טאָג פון נאַציאָנאַלן אויפשטאַנד, געפאלן אין דער עלטער פון 19 יאַר, מאַרקאָ לאַזאַר, פון דער פ.פ.ר.“ (פראַנצויזישע אינערלעכע כוחות).

זעכצנטער אַראַנדיסמענט :

161, av. Malakoff

אויף דער מויער פון דאָזיקן הויז לייענען מיר אַן אויפשריפט וואָס אינ-פאַרמירט, אַז „אין דעם הויז האָט געוווינט ראַזשע לאַמבער, געפאלן דעם 22-טן אויגוסט 1944, אין דער עלטער פון 19 יאַר.“

צוואַנציקסטער אַראַנדיסמענט :

7, place Gambetta

אויף דער מויער פון דאָזיקן הויז לייענען מיר : „דאָ האָט געוווינט לעאַן יאַסעלעוויטש, קאַמענדאַנט פון די פ.ט.פ.פ. וואָס איז אומגעקומען אין קאַמף אין דער עלטער פון 40 יאַר. מיטגליד פון דער קאַמוניסטישער פאַרטיי.“ אויף דער מויער פון זעלבן בנין לייענען מיר אויף אַ צווייטן שטיין-טאָוול די אויפשריפט וואָס דערציילט אַז : „דאָ האָט געוווינט זשאַק קראַנקימעל, קאַפיטאַן פון דער פ.ט.פ.פ. וואָס איז אומגעקומען אין קאַמף קעגן די נאַציס, אין דער עלטער פון 21 יאַר.“

און אויף דער מויער פון הויז וואָס געפינט זיך אויף :
43, av. Père Lachaise

געפינט זיך אַ טאָוול וואָס דערציילט אַז : „דאָ האָט געלעבט ראַלניקאַס, דערשאַסן דעם 22-טן אַקטאָבער 1941 אין קאַמפיען.“

אודאי געפינען זיך אויף די בית-עלמינס וואָס רינגלען אַרום פאָריז, קברים פון פיל פאָרדינסטפולע יידישע מענטשן; איז וויכטיק דאָ אַנצוגעבן אַז אויף דעם בית-עולם אין פאָנטען רוען אויך די אין יאָר 1980 געשטאָרבענע:

בלום, שמואל:

אַ מאָלער און צייכענער. דער קינסטלער וואָס איז געווען אַ טיף איידעלער מענטש, איז געבוירן אין יאָר 1900 אין מיכאָוו (פוילן). ער איז געקומען קיין פאָריז אין יאָר 1930 און דאָ געווען זייער אַקטיוו. בעת דער מלחמה 1939 — 1945 איז ער געווען אַ פרייוויליקער אין דער פראַנצויזישער אַרמיי. אַדורכגעמאַכט שווערע שלאַכטן. אַריינגעפאלן אין דייטשער געפאָנגענשאַפט פון וואָנען עס איז אים געלונגען צו אַנטלויפן. נאָך אין פוילן זייענדיק, איז ער געווען טעטיק אַלס טעאַ-טער-דעקאָראַטאָר און מיטגעאָרבעט מיט די קינסטלער מ. בראַדערזאָן, דזשיגאַן-שומאַכער, שאַפנדיק דעקאָראַציעס פאַרן „אַרט“. אין „בית חיילים“ אין תל-אביב געפינט זיך זינט 1975, שמואלס בלומ'ס אַ הויך-קינסטלערישע מאָזאָיק געווידמעט דעם ישראליקן חייל. דער מאָלער שמואל בלום איז געשטאָרבן אין חודש מאַי 1980.

גאַטפאַרשטיין, יוסף:

דאָ, אויף דעם זעלבן בית-עולם, געפינט זיך דאָס קבר פון שרייבער, פיינעם עסעאיסט, רעפערענט און איבערזעצער יוסף גאַטפאַרשטיין, געבוירן אין יאָר 1903 אין מאַריאַמפּאָל. אין יאָר 1927 האָט דער שרייבער רעדאַגירט אין פאָריז אַ לינקיסטיש-פרייהייטלעכן חודש-זשורנאַל „אַרבעטער-פריינט“. ער איז אויך געווען אַן איבערזעצער פון אַ ריי ווערק פון שלום-עליכמען און פון י. ל. פּרצ'ין אויף פראַנצויזיש. יוסף גאַטפאַרשטיין איז געשטאָרבן דעם 11-טן יוני 1980.

ב י ב ל י א ג ר א פ י ע :

- 1 — ACHARD Marcel : *Tristan Bernard*. Historia n° 174, mai 1961.
- 2 — ACHARD Marcel : *Quand Paris admirait La Belle Hélène*. Historia n° 131, 1957.
- 3 — ACTIVITE DES ORGANISATIONS JUIVES EN FRANCE SOUS L'OCCUPATION : Centre de Documentation Juive contemporaine. Paris 1947.
- 4 — ALDANOV Marc : *Asef, choses vues*. « Les œuvres libres » n° 113, 1930.
- 5 — ANCHEL Robert : *Les Juifs de France*. Edition J.-B. Janin. Paris 1946.
- 6 — AUBERT Camille : *La cité universitaire*. « Le Monde » 22-7-1975.
- 7 — BATUT Guy de la : *Les pavés de Paris*. Editions Sociales Internationales, 1937.
- 8 — BARTOU Louis : *Rachel*. Paris 1926.
- 9 — BEALU Marcel : *Dernier visage du Marx Jacob*. Edition Pierre Fanlac, 1946.
- 10 — BEER Dr F.J. : *Henri Heine et le Judaïsme*. Amitiés France-Israël, n° 256, 1978.
- 11 — BELAVAL Yvon : *La rencontre avec Marx Jacob*. Edition Charlot, 1946.
- 12 — BERG Roger : *Melun*. Amitié France-Israël, n° 244, 1977.
- 13 — BERG Roger : *Un des inventeurs du vers libre*. L'Arche, n° 117.
- 14 — BERG Roger : *Tristan Bernard*. Amitié France-Israël, n° 189.
- 15 — BERG Roger : *Tour de France des vestiges Juifs*. L'Arche, nos 162-163.
- 16 — BERMAN Léon : *Histoire de Juifs de France des origines à nos jours*. Editions Lipschitz. Paris 1937.
- 17 — BERNARD Tristan : *Le Juif de Venise*. Edit. Les œuvres libres. Paris, n° 182.
- 18 — BERNARD Jean-Jacques : *Le camp de la mort lente*. Edit. Albin Michel. Paris 1944.
- 19 — BERNARDY Françoise de : *Alexandre Waiewski, fils Polonais de Napoléon*. Edit. Librairie Académique Perrin. Paris 1976.
- 20 — BERNARDY Françoise de : *Une tragédienne ,mère d'un petit fils de Napoléon*. Historia, n° 93.
- 21 — BIBER Dr Hugo : *Heinrich Heines bekentnis zum Judentum*. Welt-Verlag. Berlin 1925.
- 22 — BILLIER Joseph : *Malmaison* 1951.
- 23 — BLUMENKRANZ Bernhard : *Histoire des Juifs en France*. Edit. Privat. Paris 1972.
- 24 — BORDEAUX Henry : *Les amants de Genève*. Historia n° 165.
- 25 — BROUSSON Jean-Jacques : *Anatole France en pantoufles*. Edit. G. Grès et Cie. Paris 1924.
- 26 — CAFFIN Charlotte : *L'enchanteur du second Empire*. Miroir de l'Histoire n° 199.
- 27 — CALOT Franz : *Le Panthéon et Saint-Etienne du mont*. Edit. Albert Morance.
- 28 — CATANE Moche : *Les Leazim de Rachi*. L'Arche nos 162-163. Paris.
- 29 — CATANE Moche : *Des Croisades à nos jours*. Les Editions de Minuit. 1956.

- 30 — CASTELOT André : *Petite histoire des chemins de fer*. Le Figaro. 29-8-1979.
- 31 — CAZAUX Maurice : *La plus vieille maison de Paris, un faux !* Le Figaro. 13 janvier 1979.
- 32 — COLIN Marianne : *Zadkine*. La Terre Retrouvée, n° 5.
- 33 — DELAVIGNE Marcelle, FAUCHIER : *Le sourire de la danse*. Edit. Plon.
- 34 — *DICTIONNAIRE DU JUDAISME FRANÇAIS* : L'Arche n°s 186-187. Paris.
- 35 — DREYFUS Mathieu : *L'affaire telle que je l'ai vécue*. Edit. Grasset.
- 36 — DREYFUS Mathieu : « *Dreyfusardes !* » Edit. Julliard. Paris 1965.
- 37 — DUFEURCQ Norbert : *La musique des origines à nos jours*. Librairie Larousse. Paris 1946.
- 38 — DULAIRE J.-A. : *Histoire de Paris*. Paris 1825.
- 39 — DUSSANE : *Notes de théâtre*. Edit. Lamarchel MCMLI.
- 40 — *ENCYCLOPEDIA JUDAICA* : Verlag Eschol A.G. Berlin 1931.
- 41 — *ENCYCLOPEDIE JUIVE*. Paris 1936.
- 42 — FANCIIGNY-LUCINGE A. de : *Rachel et son temps*. Paris 1910.
- 43 — FEJTO François : *Henri Heine*. Edit. Marchal. Bruxelles 1946.
- 44 — FRANKEL Joseph : *Théodor Herzl*. Edit. Vienna. 1934.
- 45 — GARDE : *Mes années avec Soutine*. Edit. Les Lettres Nouvelles. Paris 1973.
- 46 — GAUTHIER M. : *Eugène Zak*. Edit. Le Triangle. Paris.
- 47 — GENTILLY A.-M. : *Jules Isaac*. Edit. La Terre Retrouvée. 15-9-1963.
- 48 — GENOUILLAC H. Gourdon de : *Paris à travers les siècles*. Edit. F. Roy MDCCCL XXIX.
- 49 — Gilles Auge : *Tristan Bernard, roi du Boulevard*. Miroir de l'Histoire n° 211. 1967.
- 50 — *GUIDE JUIF DE FRANCE : Paris*. Edit. Migdal. 1971.
- 51 — GRANGER Ch. M. des : *Histoire illustrée de la Littérature Française*.
- 52 — HALEVY Daniel : *Une musique jaillit*. Edit. Julliard. 1958.
- 53 — HAUSSAYE Arsène : *La comédienne*. Paris 1884.
- 54 — HEMSI Alberto : *David Osiris. dit Iffla* Journal des Communautés. Janvier 1928.
- 55 — HERLIZ-KIRSCHNER : *Jüdisches Lexicon*. Berlin 1928.
- 56 — HERRIOT Edouard : *Un centenaire, l'Allemand Henri Heine*. Historia n° 112. 1956.
- 57 — HENRY M. et VIDAL G. : *La merveilleuse histoire de Paris*. Edit. Dargand. Paris 1970.
- 58 — HERVE Joseph : *Israël, ses enfants perdus et son livre d'or*. Paris 1932.
- 59 — HEYLLI Georges d' : *Rachel d'après sa correspondance*. Paris 1882.
- 60 — HILLAIRET Jacques : *Evocation du vieux Paris*. Les Edit. de Minuit. Paris 1952.
- 61 — HILLAIRET Jacques : *Dictionnaire historique de rues de Paris*. Les Editions de Minuit. Paris 1964.
- 62 — HILLAIRET J. et APPENZELLER P.-P. : *Dictionnaire historique de Paris*. Les Editions de Minuit. 1972.
- 63 — DELPECH François : *Histoire des Juifs en France* : Edit. Edouard Priva. 1972.
- 64 — *HISTOIRE DES JUIFS DE FRANCE* : L'Arche n°s 162-163. 1970.
- 65 — JEANSON Francis : *Montaigne par lui-même*. Edit. du Seuil. 1966.
- 66 — *JUDISCHES LEXICON* : Dr G. Herlitz und Dr B. Kirschner. Berlin 1928.
- 67 — JUDITH Mme : *Mémoires*. Edit. J. Tallandier. Paris 1911.

- 68 — MIRECOURT Eugène : *Rachel*. Paris 1869.
- 69 — JOURNAL DES COMMUNAUTES : Juin 1978.
- 70 — JOURNAL DES COMMUNAUTES : Novembre 1977.
- 71 — KAPLAN Jacob : *A la mémoire de Jules Isaac*. Journal des communautés n° 593. 1977.
- 72 — KLEIN Claude : *De l'affaire Dreyfus. Histoire des Juifs en France*. Edit. Priva. 1972.
- 73 — KRACAUER S. : *Jacques Offenbach ou le secret du Second Empire*. Edit. Bernard Grasset.
- 74 — *La Question Juive*. Edit. E.I.F. Paris 1934.
- 75 — LANDAU Lazare : *Vues nouvelles sur Jules Isaac*. L'Arche n° 81. 1963.
- 76 — PAUL Augé : *Larousse du XXe siècle*.
- 77 — La Revue Encyclopédique Juive n° 7. 1968.
- 78 — *Le Royaume de France et les Juifs*. Archives Juive n° 1. 1973-1974. Paris. Les Guides Bleus.
- 80 — LIPSHITZ Jacques : *Amédéo Modigliani*. Edit Flammarion. Paris 1954.
- 81 — LITVINE M. : *Vestiges historiques. Juifs à Paris*. Journal des Communautés. Paris 1969 et 1970.
- 82 — LOUVET Michael : *Meyerbeer et Halevy*. Amitié France-Israël. 1974.
- 83 — LOUVET Michael : *Reynaldo Hahn et sa musique*. Amitié France-Israël n° 217. 1975.
- 84 — MAINGOT Eliane : *Hélène de Racowitza*. Miroir de l'histoire, n° 189.
- 85 — MARTIN Henri : *Histoire de France*. Editeur Furne. Paris 1865.
- 86 — MAZARS Pierre : *Le problème du sauvetage de « la Danse de Carpeaux »*. Le Figaro. Août 1963.
- 87 — MANCLAIR Camille : *La vie humiliée de Henri Heine*. Librairie Plon. Paris 1930.
- 88 — MOCH Maurice : *Hommage à Jules Isaac*. La terre Retrouvée I-X-1963.
- 89 — NEHER-BERNHEIM Renée : *Crémieux l'africain*. Information Juive n° 204. 1970.
- 90 — *Nouveau Larousse Illustré*. Paris.
- 91 — PALEOLOGUE Maurice : *Journal de l'affaire Dreyfus*. Edit. Plon. 1955.
- 92 — *Paris, indicateur des rues*. Edit. A. Leconte. 1961.
- 93 — PAUL-ALBERT N. : *Histoire du Cimetière du Père Lachaise*. Edit. Gallimard.
- 94 — PIERRE-BLOCH J. : *Jean 23 et Jules Isaac, alliés dans le même combat*. Le droit de vivre n° 413.
- 95 — POMEAU René : *Voltaire par lui-même*. Edit. du Seuil. Paris 1955.
- 96 — POSENER S. : *Adolph Cremieux*. Paris 1933-1934.
- 97 — PRASTEAU Jean : *Sarah Bernhardt et le triomphe de ses sujets*. Le Figaro. 4-5-1978.
- 98 — PRASTEAU Jean : *Paris à toute volée*. Le Figaro. 25-3-1978.
- 99 — RABI M. : *Modigliani*. L'Arche n° 156.
- 100 — RABI M. : *Jules Isaac, le Vatican et nous*. L'Arche n° 69.
- 101 — RACOWITZA, Princesse Hélène de : Libraire Félix Juveau. Paris.
- 102 — REINACH Théodore : *Histoire des Israélites*. Edit. Hachette et Cie. Paris.
- 103 — *Paul REYNOD parle* : Le Figaro. 12-6-1963.
- 104 — ROBLIN Michel : *Juifs de Paris*. Paris 1952.
- 105 — ROBLIN Michel : *Juif de Paris*. Revue du F.S.J.U. 1955.

- 106 — ROBLIN Michel : *Vignobles, cimetières et synagogues du moyen âge*. L'Arche n° 44.
- 107 — ROBLIN Michel : *Introduction à l'onomastique Judéo-Française*. L'Arche n° 162-163.
- 108 — ROLLIN Chanoin : *Histoire de l'Eglise*. Edit. de l'Ecole. Paris 1951.
- 109 — ROSENTHAL Ludwig : *H. Heine comme Juif*. Revue d'histoire de la médecine hébraïque n° 109. 1974.
- 110 — ROTH Cecil : *Histoire du peuple Juif*. Edit. de la Terre Retrouvée. Paris 1963.
- 111 — SADOUL Jacques : *Flamel et l'Alchimie du XIVe siècle*. Edit. « J'ai lu » n° 329.
- 112 — SADOUL Jacques : *Le trésor des alchimistes*. Edit. « J'ai lu ». 1970.
- 113 — Saint-Helier Régis : *Jacques Offenbach*.
- 114 — SALOMON Michel : *Pro veritate Puguator*. L'Arche n° 83.
- 115 — SANNIER Paul : *Anthologie d'Art Français au XIXe siècle*.
- 116 — SCHACHTER M. : *H. Heine comme Juif*. Revue d'histoire de la médecine hébraïque n° 109. 1974.
- 117 — SCHEPS Samuel : *Adam Mickiewicz, ses affinités juives*. Edit. Nagel. Paris 1964.
- 118 — SCHNEIDER Georgina : *Une Princesse, modèle de Carpeaux*. Aux carrefours de l'histoire. Août 1958.
- 119 — SCHWAB Moïse : *Une nouvelle épitaphe médiévale à Paris*. Revue des éditions Juives. Janvier 1912.
- 120 — SCHWARZFUCHS Simon : *Brève histoire des Juifs de France*. Edit. Collection « maillons ».
- 121 — SEE Edmond : *La Question Juive*. Edit. E.J.F. Paris 1934.
- 122 — SEIGNOLES Ch : *Histoire du peuple Romain*. Edit. A. Colin et Cie. Paris 1894.
- 123 — SEROUYA Henry : *La Pensée Juive*. Edit. E.J.F. Paris 1934.
- 124 — S.R. : *Le Palais vide*. L'Arche n° 215.
- 125 — SIMON Dr Isidor : *Les Médecins Juifs en France, des origines jusqu'à la fin du XVIIIe siècle*. Revue de la Médecine Hébraïque n° 90.
- 126 — TAMPIER Dr : *Dernières heures de Rachel*. Paris 1858.
- 127 — THEVENON Patrick : *Le Second Empire se meurt de rire*. Historia n° 160.
- 128 — THOMSON Valentine : *La vie sentimentale de Rachel*. Paris 1910.
- 129 — TORRES Henry : *Le procès des Pogromes*. Edit. de France. Paris 1928.
- 130 — TOUATI Emile : *Rapport moral*. Journal des Communautés n° 599.
- 131 — WEILL Georges : *Histoire des Juifs en France*. Edit. Edouard Privat. Toulouse 1972.
- 135 — ZADKINE : *Les chefs d'œuvres de l'art*. Hachette. 1966.
Georges Mandel. Miroir de l'histoire. 1953.
- 133 — VIDAL Henry et Guy : *La merveilleuse histoire de Paris*. Edit. Dargaud. Paris 1970.
- 134 — VITU Auguste : Paris.
- 135 — ZADKINE : *Ces chefs d'œuvres de l'art*. Hachette. 1966.

- 136 אַלגעמיינע יידישע ענציקלאָפּעדיע. פּאַריז 1937.
- 137 בעלער, יעקב: היינריך היינע. „צוקונפט“, יאנואַר 1977.
- 138 בערקאוויטש י. ד.: שלום עליכם-בוך. ניו-יאָרק 1958.

- 139 — דובנאָוו, שמעון: וועלט־געשיכטע פון יידישן פּאָלק.
- 140 — גאַטפּאַרשטיין, י.: די איבערגעריסענע ווידוי. „אונזער קיום“ נ'ר 4.
- 141 — וואָלדמאַן משה: צום טויט פון טעאַ אַרטישעווסקאַ. „אונזער קיום“ נ'ר 15.
- 142 — ווינער מ.: צו דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור אין 19־טן י.ה. „איקוף“, ניריאַרק 1945.
- 143 — זיגעלבוים, פייוול: דער כוח צו שטאַרבן. י. ל. פּרץ־פּאַרלאַג, תל־אביב 1976.
- 144 — טורקאָוו־גרודבערג, יצחק: גאַלדפּאַדען און גאַרדין. תל־אביב, 1969.
- 145 — טורקאָוו־גרודבערג יצחק: די מאַמע עסתר רחל. „יידיש בוך“, וואַרשע 1953.
- 146 — טשוּבינסקי ב.: לעאַ גלעזער (דער קולטור־טוער און פרייהייטס־קעמ־פּער). אַלג. יידישער פּאַרטיידיקונגס־קאָמיטעט, פּאַריז 1947.
- 147 — יאַבלאַקאָוו, הערמאַן: אַרום דער וועלט מיט יידיש טעאַטער. ניריאַרק 1968.
- 148 — יאַקובאָוויטש י.: רי אַמלאַ. אויסגאַבע „קאַלאַני סקאַלער“, פּאַריז 1948.
- 149 — יאַפע יודא א.: אליהו בחור, 1949.
- 150 — טשערקאָווער אליהו: די אוקראַינישע פּאַגראַמען. „יזואַ“־אינסטיטוט 1965.
- 151 — טשער־סקי, א.: די דרייפּוס־אַפּערע. „יידן און פּראַנקרייך“, „יזואַ“, ניריאַרק, 1942.
- 152 — „יזכור־בוך“, פּאַרלאַג „אויפּסניי“, פּאַריז 1946.
- 153 — מאַרק ב.: אַדאַם מיצקעוויטש. פּאַרלאַג „יידיש בוך“, וואַרשע 1955.
- 154 — מילנער יוסף: „יידן אין פּראַנקרייך“. פּאַרלאַג „קיום“, 1952.
- 155 — „גייער זשורנאַל“. פּאַריז 1913.
- 156 — עפּשטיין גרשון: אַרסען דאַרמעשטעטער און די „גלאַסן“ פון רש"י. אַלמאַנאַך פון די יידישע שרייבער אין פּראַנקרייך, פּאַריז 1960.
- 157 — צינבערג, ד"ר ישראל: די געשיכטע פון דער ליטעראַטור ביי יידן. 1969.
- 158 — צינעמאַן יעקב: די געשיכטע פון ציוניזם. פּאַריז, 1948.
- 159 — קאַלענבערג פּנחס: דער שמע ישראל פון טריסטאַן בערנאַרד. „אונ־זער וועג“, פּאַריז, דעצעמבער 1975.
- 160 — קאַסאָווער מ.: יידן אין פּראַנקרייך. ניריאַרק 1942.
- 161 — רייזען זלמן: לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור. ווילנע 1928.

- 162 — פאָזנער ס. : מכורים צו דער יידישער געשיכטע, "יידן אין פראַנקרייך"
"ייוואָ"־אָויסגאַבע, ניו־יאָרק 1942.
- 163 — פענסטער, הערש : אונדזערע פאַרפייניקטע קינסטלער. פאַריז 1951.
- 164 — שייקאָוסקי ז. : יידן אין דער פאַריזער קאַמונע פון 1871. "ייוואָ"
אויסגאַבע, ניו־יאָרק 1942.
- 165 — ש. ז. : דאָס יידישע געזעלשאַפטלעכע לעבן אין פאַריז ביז 1939.
"ייוואָ"־אָויסגאַבע, 1942.
- 166 — שוויצער ש. : זשיל איזאַק, זיין לעבן און שאַפן. "אונזער קיום", נ'ר
32-33, 1963.
- 167 — שראַגער פ. : אויפן ראַנד פון צוויי תקופות. פאַריז 1976.

ק ל י ש ע ס

זייט

נומער

10	דער מחבר, סקולפטור פון קינסטלער מיכאל מילבערגער	
14	די רי דע לאַ האַרפּ (פּאַטאַ: דורכן מחבר)	1
18	אַ זאַל אין אַמאַליקן רוימישן באַד-פּאַלאַץ	2
22	מאַנומענט פון דיכטער מישעל מאַנטעיין (פּאַטאַ: דורכן מחבר)	3
30	די יידן פאַרשטייניקן דעם סענט-עטיען (פּאַטאַ: דורכן מחבר)	4
31	קרוינונג פון שאַרלעמאַן (פּאַטאַ: דורכן מחבר)	5
33	בערגסאַן-טאַויל (פּאַטאַ: דורכן מחבר)	6
37	דער מאַסקן-פאַרקויפער (פּאַטאַ: דורכן מחבר)	7
40	דער לייב און דער שטרויס (פּאַטאַ: דורכן מחבר)	8
44	נאַכט-אַויל אין דער רי מאַנמאַראַנסי (פּאַטאַ: דורכן מחבר)	9
53	„טאַנץ גרופע“, פון קאַרפּאַ (פּאַטאַ: דורכן מחבר)	10
61	פּאַסטער-ביוסט, פון נחום אַראַנזאַן (פּאַטאַ: דורכן מחבר)	11
63	די סינגאַגע אין דער רי דע לאַ וויקטואַר	12
69	הרב לאַזאַר איזידאַר	13
71	ראַשעל אין יאָר 1844	14
83	אַמעדעאַ מאַדיליאַני (פון חיים סוטין)	15
94	רענע קאַסען	16
111	בערנאַרד לאַזאַר	17
121	אַרסען דאַרמעשטעטער	18
126	זשיל איזאַאַק	19
130	די משה-סטאַטוע	20
139	פּראַמענטאַל האַלעווי	21
158	מאַנומענט פון טריסטאַן בערנאַרד (פּאַטאַ: דורכן מחבר)	22
166	לעאַן גלעזער	23
168	האַטעל סאַנס (פּאַטאַ: דורכן מחבר)	24
180	„די מאַדאַננע מיט דער געלער לאַטע“	25
193	אהרן און אַניעלאַ פּאַליאַקאַוו	26

196	..... מאַלי פּיקאַן און יעקב קאליך	27
203	..... די אַקטריסע רעניאַ גליקסמאַן-קאַלעשניקאָוו	28
208	..... די בריק פון קאַאַר, פון לעיבאַ (פאַטאַ: דורכּן מחבר)	29
209	..... יוסף מילנער	30
210	..... לייב מלאך	31
211	..... גרשון עפּשטיין (פאַטאַ: דורכּן מחבר)	32
214	..... „אַ קאַמפּאָזיציע“, פון הערש פּרענקעל (פאַטאַ: דורכּן מחבר)	33

זו כ צ ע ט ל

ב	א
	194 אבראמאָוויטש :
219 כאַטאַשאַנסקי, יעקב :	149 אַבערדאַם, אַלפרעד :
194 באַטשקאָווסקאָ, סאַניאַ :	207 אגדות אחים :
153 באַך, סעבאַסטיאַן :	200 אַדלען, מישעל :
132 באַנאַפּאַרט :	191 אַדלער, יוליוס :
132 באַנאַפּאַרט, זשאָזעפינע :	198 אונטערמאַן, בעריש :
134 באַקאַנאָוסקי, מאַריס :	136 אַזולאי, ר' חיים יוסף דוד :
191 באַראַטאָוו, פּאַל :	178 אַזיריס, דאַניעל : 133, 131, 129
176 באַרביס, אַנרי :	179 אַזעף :
161 בוכענוואַלד :	189 אייזענשטאַט, מרדכי :
195 בולאָוו, יוסף :	168 איינהאַרן, דוד :
171 בולאָווקאָ, הענרי :	200 אינדענבוים, לעאַן :
162 בורדע, עדואַרד :	200 אַלטמאַן, זשאַרזש :
152 ביאַליק, ח. נ. :	178 אַלפּערין, אהרן :
190 ביבלין :	199 אַלפרעד :
189, 176 ביזעט :	129 אַנדזשעלאַ, מיקעל :
190 בימקאָ, פישל :	187 אַנדרעיעוו, לעאַניד :
133 ביסאָן, עדואַרד :	162 אַנטואַן :
171, 161 בלום, לעאַן :	219 אַסטרינסקי :
222 בלום שמואל :	208 אַפעלבוים, לעאַן :
194 בלומענטאַל, פּרידאָ : 189, 181, 194	166 אַפענבאַך, זשאַק : 145, 140
בלומענקראַנץ, פּראָפּ. בערנהאַרד 15	184 אפרתי, משה :
197 בן ברוך :	190 אַקסענפּעלד, אויגיסט : 186, 185
201 בן גוריון :	207 אַראַנזאָן, נחום :
189 בעל, א. :	187 אַריכאָווסקי, איסאַק :
144 בענוויל, טעאַדאָר :	194, 193 ארענשטיין, ראָזאַ :
197 בערג, יהודית :	200 אַראַנסאָן, כיל :
197 בערגער, רות :	201, 178 אַרצישעווסקאָ, טעאַ :
198 בערגער, ישראל :	131 אַרק, זשאַן ד' :

גראַנאָוסקי, אַלעקסאַנדער :	198	בערגער, ראַשעל :
170, 171, 184, 194	182, 178	בערגסאָן, אַנרי :
195	205	בערלעווי, העלענע :
178	201	בערלעווי, הענריק :
	159, 154	בערנאַרד, טריסטאַן :
	159, 155	בערנאַרד, זשאַן-זשאַק :
	202	בערנאַרד, ל. :
	171	בערנהאַרד סאַראַ :
	163, 162	בערנשטיין, אַנרי :
	169	בערמאַן, לעאַן :
	131	בראַנלי, ערנעסט :
	201	ברוזשעזשינסקי, אהרן :
	217	ברואַסע-שפיטאַל :
		ג
	222	גאַטפאַרשטיין, יוסף :
	194	גאַלד, ניוסאַ :
	202	גאַלדוואַסער קלמן :
	186, 185	גאַלדפּאַדען, אברהם :
	194	גאַמער, אירען :
	202, 191	גאַנאַפּאַלסקי, זכריה :
	187, 170	גאַרדין, יעקב :
	203	גאַרפּינקעל, דוד :
	203	גוטערמאַן, פּרץ :
	191	גוטשקאווי :
	140	גונאַד :
	185	גיטרי, סאַשאַ :
	211	גינזבורג, ד'ר שמואל :
		גליקסמאַן-קאַלעשניקאווי, רעניאַ :
	264, 203, 197	
	204, 203, 166, 165	גלעזער, לעאַן :
	191	גערסטין, בערטאַ :
	197	גראַבער, חיהלע :
גראַנאָוסקי, אַלעקסאַנדער :		
170, 171, 184, 194		
195		
178		
ד		
דאַבריןסקי, יצחק :	204	
דאַמאַנקעוויטש, לייזער :	204	
דאַרן, לייזער :	204	
דובנאַוו, שמעון :	152	
דזשיגאַן, שמעון :	192	
דיומאַ, אַלעקסאַנדער :	191	
דרייפּוס, אַדאַלף :	164, 163	
דרייפּוס, מאַטיע :	164	
ה		
האַהן, רעינאַלדאַ :	177	
האַלאַדענקאַ :	197	
האַלטער, פּערל :	205	
האַלעווי, דאַניעל :	144	
האַלעווי, זשאַק-פּראַנסואַ פּראַמענ-		
טאַל :	176, 165, 141, 138	
האַלעווי, לודוויק :	165, 141	
האַלעווי, לעאַן :	165, 140	
האַלפּען, פּערנאַן :	167	
האַפּמאַן, בער :	188	
היינע, היינריך :	152, 148, 146, 145	
היינצע, וואַלדעמאַר :	178, 186, 181, 175, 171	
הירש, לויסען דע :	193	
הירשין, אליהו :	184	
הירשין, באַביטש, שרה :	205, 195	
	197	

	152	הלוי, יהודה :
	205	העל אנרי :
	161	הענריא, פיליפ :
	206	הערצל, ד"ר טעאָדאָר :
ט		
153		טאַרעס, אנרי :
205		טונקעלער :
196		טורקאוו, זיגמונד :
196		טורקאוו, יאַנאַס :
206		טיאַמקין, וולאַדימיר :
173		טיבאָ, פראַנסואַ :
148, 138		טיער, אַדאַלף :
198		טרוימאַן, נתן :
205		טשעכאַוו, א. :
179		טשעריקאַווער, ד"ר אהרן :
		י
195, 191		יאַבלאַקאָוו, הערמאַן :
191		יאַנג, קלאַראַ :
		יאַסעלעוויטש, לעאַן :
207, 206		יאַקובאַוויטש, יהודה :
178		יאַצקאָן, ש. י. :
207		יושקעוויטש, (שמעון) סעמיאַן :
211, 206		ייוואַ :
130		יפלא, דאַניעל :
		ל
221		לאַזאַר, מאַרקאָ :
198		לאַכטיגער, הענרי :
221		לאַמבער, ראָזשע :
207		לאַנגפוס, אַננאַ :
186		לאַנקריי-טעאַטער :
207, 178		לאַקס, יצחק :
	152	הלוי, יהודה :
	205	העל אנרי :
	161	הענריא, פיליפ :
	206	הערצל, ד"ר טעאָדאָר :
		ן
	205	וואַגלער, אלחנן :
	144	וואַגנער, ריכאַרד :
	194	וואַכטעל, הענרי :
	32	וואַלטער :
	221	וואַלמאַרק, שאַרל :
	206	וואַניקאָוו, מאַריס :
	189	וואַרכאַלסקי :
	171	ווייס, ערנעסט :
	171	ווייסליץ, יעקב :
	175	ווינער, פראַנץ :
		ז
	170	זאַדקיין, אַסיפ :
	176, 163	זאַלאַ, עמיל :
	191	זאַסלאַווסקי, רודאַלף :
	194, 193	זאַץ, לודוויק :
	194	זאַקי, שעפטל :
	216	זבאַראַווסקי :
	169	זיגעלבוים, מרדכי :
	198	זיידמאַן, משה :
	181	זשאַנאַן, זשיל :
	184, 183, 182	זשאַקאַב, מאַקס :
		ח
	141, 138	חלפן, אליהו לוי :

191	מיכאלעסקא :	196	ליטמאן, עני :
189, 170	מיכאעלס, שלמה :	208	ליכטנשטיין, משה חיים :
175	מיימאָניד :	208	ליליענשטיין, ישראל :
179	מינצער, קעיטע :	189	לילית :
173, 170	מיצקעוויטש, אָדאָם :	196	ליפמאן, משה :
194	מירלס, שמעון :	196	ליפמאן, נאַטאַליאַ :
131	מיסע, אַלפרעד דע :	196	לעדערמאן, דוד :
209	מיענדזשיצקי, מאָריס :	141	לעווי, גיסטאָוו :
190	מירבאָ, אַקטאָוו :	191	לעווין, דוד :
209	מלאך, לייב :	208	לעיבאָ :
167	מעדיטשי, קאַטערינע :	194	לענסקי :
140	מעילהאַק, אַנרי :	153	לעקאַש, בערנאַרד :
176	מענדעס, קאַטיל :		
136, 135	מערט, עמיל דויטש דע לאָ :		
150, 133	משה (רבינו) :		

מ

	נ	178, 171, 179	מאַדיליאַני, אַמעדעאַ :
		194	מאָד, זוני :
		147	מאָזער :
195	נאָדיר, משה :	150	מאַטילדאַ (היינע) :
193	נאַטינגער :	176	מאַיערבער :
168, 167	נאַסטראַדאַמוס, מישעל :	197	מאַליער :
146, 132	נאַפּאַלעאַן :	195	מאַנגער, איציק :
145, 140, 130	נאַפּאַלעאַן דער 3-טער :	161, 160	מאַנדעל, זשאָרוש :
144	נאַרדוי, מאָקס :	211	מאַניטש, י. :
210	ניימאַן, יחיאל :	194	מאַנסדאַרף :
	פ	197	מאַצאַרט :
		198	מאַרעוואָקא, ישראל :
		193, 191	מאַרעווסקי, אברהם :
212, 193, 192, 191	פּאַלאַקאָוו, אהרן :	193, 191	מאַרעצקאַ, יהודית :
193	פּאַלאַקאָוו, אַניעלאָ :	189	מאַרקווע, אברהם :
131	פּאַסטער-אינסטיטוט :	174	מאַרקס, קאַרל :
182	פּאַסקין :	194, 193	מאַשאָוויטש :
207, 206	„פּאַריזער בלעטער“ :	194	מונדשטיין :

- 173, 191 : צוויגענובים, משה :
 212 פוסטשעוואָי, הירש :
 194 פינסקי, דוד :
 195, 190 פיקאָן, מאָלי :
 161 פעטאָן, מאַרשאַל :
 171 פעטלוראַ, סימאָן :
 212 פערלמאָן, מרדכי :
 פערעיר, יעקב ראָדריגעז :
 136, 137, 138 פרוסט, מאַרסעל :
 176, 177 פּרעסמאָן, יוסף :
 212 פּרין, י. ל. :
 201 פּאַנטענבלאָ :
 161, 162 „פּאַלי דראַמאַטיק“ :
 191 פּאַלמאַן, לאַלאַ :
 197 פּוואַסאַניער (פּאַרשטאַט) :
 151 פיביך, פעליקס :
 192 פינק, יעקב :
 212 פינקעלשטיין, נ. ח. :
 178 פּלערס, ראַבערט דע :
 176 פּעדער, זאַמי :
 194 פּעלד, פּעלאַ :
 194 פּעליקס, דינאַ :
 163 פּענסטער, הערש :
 212, 213, 215 פּעסלער :
 194 פּראַנק, נ. :
 213 פּראַנס, אַנאַטאַל :
 173, 174, 182 פּרויז, זיגמונד :
 169 פּרענקעל, הערש :
 213 פּרענקעל, לעאַן :
 214
 צ
 184 קראַסנאַיאַרסקי, מ. :
 176, 164 קרואַסע, פּראַנסיס דע :
 91, 89, 90 קרעמיע, אַדאַלף :

ק

- 178, 201, 215 קאַגאַנאָווסקי, אפרים :
 181 קאַהן, אַלבערט :
 194 קאַטלאַר, יוסף :
 191 קאַטש, קורט :
 206 „קאַלאַני סקאַלער“ :
 195 קאַליד, יעקב :
 195, 215 קאַליניק, ארטור :
 157, 159 קאַלענבערג, פנחס :
 197, 203 קאַלעשניקאָוו, זלמן :
 175 קאַמאַנדאַ, גראַף משה דע :
 175 קאַמאַנדאַ, נסים דע :
 131 „קאַמעדי פּראַנסעז“ :
 189 קאַמינסקאַ, אסתר רחל :
 196 קאַמינסקאַ, אידאַ :
 קאַמפּאַניעיעץ, משפּחה :
 191, 193, 198, 215 קאַן, הנך :
 197 קאַנפּער, יוליוס :
 216 קאַציזנע, אַלטער :
 171 קאַרטשאַק, ד'ר יאַנוש :
 210 קאַרמאַן, יידל :
 216 קאַרפּ, אסתר :
 189, 194 קינמאַן, מ. :
 131 קירי, מאַרי :
 133 קלעזאַנושע, זשאַן באַטיסט :
 160, 161 קלעמאַנסאַ, זשאַרוש :
 191 קעסמאַן, נעלי :
 קראַנקעמיעל, זשאַק :
 184 קראַסנאַיאַרסקי, מ. :
 176, 164 קרואַסע, פּראַנסיס דע :
 89, 90, 91 קרעמיע, אַדאַלף :

177	סינגאלאָוסקי, ד'ר אהרן :	ר	
194	סלאָוועס, ד'ר ח. :		
177	סמבטיון :	191	ראַבינאָוויטש, לייב :
171	סען-סאַנס :	144	ראַטבוים, יעקב :
154	סעע, עדמאַנד :	210, 209, 201	ראַטשילד-שפיטאַל :
139	סקריב, אייזשען :	197	ראַזענבלום, שמאי :
	ע	205	ראַזשאַנסקי :
142	עבערסט, יצחק :	152	ראַטה, סעסיל :
210	עדעלשטיין, האַלינאַ :	153	ראַטה, ד"ר יעקב :
210	עדעסטען, אַלין :	196	ראַטמאַן, אייזיק :
198, 189	ענדען, נחמיה :	160	ראַטשילד, לואי, זשאַרזש :
210	עפשטיין, גרשון (זשאַרזש) :	221	ראַלניקאס :
211	עפשטיין, יוסף :	144	ראַסיני :
198	עפשטיין, מ. ב. :	219	ראַפּאָפּאַרט, סקולפּטאָר :
	ש	188, 164, 133	ראַשעל :
196	שאַגאַל :	131	רו, ד'ר :
196	שאַגאַל, בעלאַ :	213, 184	רוּדי, אברהם :
217	שאַטאַן, ד'ר חננאַל :	135, 134	ריינאַך, סאַלאַמאַן :
218	שאַפּיראַ, גרשון :	134	ריינאַך, טעאַדאָר :
179	שאַצקי, ד'ר יעקב :	134	ריינאַך, זשאַזעף :
169	שאַרקאַ :		ס
195, 194, 193	שוואַרץ, שמחה :	179	סאָווינקאָוו :
188	שוואַרץ, מאָריס :	146	סאַלאַמאַן (באַנקיר) :
171	שוואַרצבאַרד, שלום :	189	סאַמוס, ליזאַ :
193, 191	שוויאַטלאַ, מאָריס :	161	סאַנטע, טורמע :
196	שומאַכער :	191	סאַניאַ :
198, 189	שטאַבזיב, מאָריס :	191	סאַקאַלאָוו, לעאַניד :
194	שטאַרק :	131	סאַרעל, אַלבערט :
207	שטייפּינקעל :	200	סוטין, חיים :
189	שטשעקאַטש :	202	סטופּניצקי, ש. י. :
157	שיילאַק :	191	סטרינדבערג :
		135	סיטע אָניווערסיטער :

191	שעפער, יעקב :	191	שילער :
194	שפיגעלמאן, לעאן :	194, 170	שלום-עליכם :
219	שראגער, פייוול :	218	שניאורסאן, יצחק :
		221, 220	שעלבלויז, אלבערט :

טאָפּאָגראַפֿיש זוכצעטל

28, 15	סופלאַ :		ר י :
136	עמיל דויטש דע לאַ מערט :	39	אויגיסט קען :
14	פיער סאַראַזאַן :	177	אַלפּרעד דע וויני :
44	פערנעל	206	אַמעלאַ :
108	קאַטיל מענדעס :	86	אַנרי דיווערנאָ :
178	קאַמפּאַן פּרעמיער :	132	ביפּאַ :
60	קיטטיליאַן :	153	בערנאַרד לעקאַש :
93	קרעמיע :	182	גאַבריעל :
81, 80	ראַזאַ באַנהער :	178	גאַזאַן :
171	ראַסין :	12	גאַלאַנד :
82	רענאַלדאַ האַהן :	12	דאַמאַ :
62	רענע פּאַנהאַרד :	123	דאַרמעשטעטער :
167	שאַרענעס :	179	דאַמבאַל :
29, 26	שאַמפּאַליאַן :	140	האַלעווי :
175	אַמסטערדאַם :	59	האַרלע :
170	ד'אַסאַס :	166	האַפּיטאַל סאַן-זשערווע :
60	ד"ר רו :	152	היינריך היינע :
14	האַטפּוי :	169	וואַקלאַן :
178	די פּאַבורג די טעמפלע :	182	וויטאַל :
167	די פיגיע :	176	זשאַן מערמאַז :
178	שאַטאַ ד'אַ :	174	זשאַקאַב :
178	דע בריער :	165	טערעז :
187	דע ברעטאַן :	160	לע גאַף :
170	דע גראַנד שאַמיער :	189	לעסאַוש :
174	דע דאַנפּער :	171, 12	מיסיע לע פּראַנס :
171	דע וואַזשיראַרד :	43	ניקאָלאַ פּלאַמעל :
60	דע לאַבאַ :		סאַן סעווראַן :

	בו ל ו א ר :	181	דע לאַנגשאַמפּ :
		175, 63	דע מאַנסאָ :
177	האַסמאַן :	176	דע מיראַמעניל :
176	מאַלזערב :	170	דע מעדיטשי :
166, 143	מאַנמאַרטער :	175	דע סען :
189	מענילמאַנטאַן :	64	דע סאַן-פּאַל :
189, 181, 170	מאַנפּאַרנאַס :	174	דע סאַן-פּער :
14, 12	סען-זשערמען :	181	דע פּאַסי :
169, 19, 15, 14, 11	סען-מישעל :	187	דע פּראַג :
171	פּערעיר :	167	דע פיגיע :
182	קלישי :	137	דע פּלאַנדר :
179	ראַספּיי :	66	דע רישעליע :
	פּ ל אָ ס :	168	דע קאַטרעפּאַזש :
		178	דע לאַ בריער :
		63, 62	דע לאַ וויקטואַר :
221	גאַמבעטאַ :	19, 14, 13, 12, 11	דע לאַ האַרפּ :
166	דאַפּין :	220	דע לאַ פּאַמפּ :
176	דע לאַ מאַדלען :	189	דע לאַ פּידעליטע :
29	דע לאַ סאַרבאַן :	23	דע לאַ סאַרבאַן :
191	וואַלטער :		
157	טריסטאַן בערנאַרד :		אַ ו ו ע נ י :
24	מאַרסעלאַן בערטעלאַ :		
11	סען-מישעל :	177	אַש :
20	פּאַל פּאַנלעווע :	176	גאַבריעל :
163, 29	פּאַנטעאַן :	— 221 —	גאַמבעטאַ :
42	די שאַטלע :	162	זשאַרוז מאַנדעל :
	ק ע י :	176	מאַטיניאַן :
		— 221 —	מאַלאַקאַוו :
		187, 51, 44	מאַנמאַראַנסי :
221	דע לאַ ראַפע :	— 21-22 —	מאַנטעין :
173	מאַלאַקע :	185	סעקרעטאַן :
140, 81, 62, 58, 52	אַפּעראַ :	— 221 —	פּער לאַשען :
186, 26, 24, 23	סאַרבאַנע :	182, 63	פּאַש :
26, 24	קאַלעזש דע פּראַנס :	188, 144, 113	דע שאַנס עליזע :

ס ק ו ו א ר :

ה א ט ע ל ן :

62, 60, 40, 32	: דע וויל :	65	בוסיקא :
168, 167	: סאנס :	59	דע לי'ארשיוועשע :
177	: ראַיאל מאַנסאָ :		

ג ע ר ט נ ע ר :

מ ו ז י י :

		60, 40	טוליערי :
159	: גרעוואן :	36	לוקסנבורג :
182	: דעננערי :	62, 33, 31	פאנטעאן :
64	: זשאַרדאַן קאַהאַן :		
65, 58	: לוור :		קירכעס :
65, 64	: מאַדערנע קונסט :		
133, 132, 75	: מאַלמעזאָן :	59, 20	נאַטור־דאַם, קאַטעדראַלע :
63	: נסים דע קאַמאַנדאַ :	44	סענזשאַק דע לאַ בושערי :
20, 19	: קליני :	31, 29	סענט־עטיען די מאַנט :

IM.PO., 75010 Paris - Tél. : 770.84.17
Janvier 1981